

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

UDGIVET AF

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

VED

SVEND AAKJÆR OG **R. L. BALSLEV**

FORENINGENS SEKRETÆRER

UNDER MEDVIRKNING AF

GUNNAR KNUDSEN OG **CHR. AXEL JENSEN**

6^{TE} BIND

KØBENHAVN
H. HAGERUP'S FORLAG

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKJÆR)

1926—27



H. K. KRISTENSEN: Lunde Sogn [Sv. Aa.]	103
C. C. LARSEN: Det danske Landbrugs Historie [Sv. Aa.]	97
CARL P. NIELSEN og R. BERG: Danmarks Bogbinder [Otto Smith]	323
MARTIN P. NILSSON: Primitiv Kultur [Sv. Aa.]	118
Odense Bys Historie [R. L. B.]	334
Slægten Permin i Danmark [Sv. Aa.]	330
Resens Atlas: Bornholm [Sv. Aa.]	99
AUG. F. SCHMIDT: Danmarks Helligkilder [Kr. Hald]	326
— Hyrdedrenge [Kr. Hald]	328
P. SEVERINSEN: De rette Messeklæder [Chr. A. J.]	332
T. SILLASEN: Danmarks Oldtid [Sv. Aa.]	113
OTTO SMITH: Chr. IV's Tøjhus [V. Hermansen]	333
C. A. TISELIUS: Bohusläns gamla adliga gods och sätesgårdar [Sv. Aa.]	111
DAVID WESTERGAARD: Knud Stephensens Efterkommere [Sv. Aa.]	106
J. WINTHER: Lindø [Knud Klem]	319

FRA ARBEJDSFELTERNE:

Nationalmuseets Anden Åfdeling 1920—24 [Chr. A. J.]	1, 248
Nationalmuseets Sagregister [Chr. A. J.]	220
Dansk Folkemuseum 1924—26	151
Stednavneudvalget 1923—26 [Gunnar Knudsen]	184
Foreningsmeddelelser:	
Aarsmøde i Maribo 11.—13. Juni 1926	291

NATIONALMUSEETS ANDEN AFDELING.

VIRKSOMHED I FINANSAARENE 1920—21 OG 1921—22.

Museets egne Arbejder ude i Landet har som sædvanlig tilført dets Samlinger en ikke ringe Tilvækst af *Jordfund fra Middelalderen*, der efterhaanden forøger vort Kendskab til Middelalderens Brugsgenstande, ikke mindst dens Keramik, som vi i den sidste Snes Aar er blevet i Stand til at tidsfæste med ret stor Nøjagtighed, og som derved atter giver os Midler til at datere Fyldlag og Bygningstomter med større Sikkerhed. Betydningsfuldt er i saa Henseende de anselige Lerkarfund, der er gjorte ved Undersøgelser af Voldstedet Sandgravvold ved Aarhus. Der fremdroges her, foruden enkelte Jærnsager som en Kornsegl og en Stigbøjle, et meget anseligt Antal Skaar, hvoraf flere forholdsvis hele Lerkander lod sig rekonstruere. Fundet, der kan bestemmes som tilhørende Tiden ved Aar 1300, indeholder overvejende Skaar af hjemligt Lertøj (et Par større bredbugede Kander med svagt markeret Tud, nogle mindre Lerkander med Fingerindtryk langs Fodranden, Smaaskaale og Hankepotter), men desuden blev der fremgravet et mærkeligt Stykke, af udenlandsk, snarest flamsk eller vesttysk, Tilvirkning og af en herhjemme ellers ukendt Form, der lod sig samle næsten fuldstændigt af mange Skaar: en Hankekande af gulgrønt-glasseret Ler, hvis Bug er formet til den ene Side som en Mandsmaske, til den anden Side som en Kvindemaske, med fælles udstaaende Hankeøren, hvori der hænger Ørenringe; Kvinden har rosesmykket Pandebaand, Manden Hageskæg, som danner Hank.

Ved de fortsatte Gravninger i Øm Klosters Tomt er bl. a. fundet Skaar af et gulglasseret Lerfad med Minuskelindskrift og af en malet Glasrude, samt en anselig Samling Metalbeslag til Bog-

bind; endvidere en Jærnspore, Brudstykker af Vinduesbly, Ølhane af Messing m. m. Paa Søborg (Holbo H., Frb. A.) er fundet Armbrøstbolte, Bronzebeslag, Hesteko, Knivhaandtag m m., samt »Borgerkrigsmønter« fra 14. Aarh.s Begyndelse. — En mindre Undersøgelse paa Gurre har bl. a. indbragt en Nøgle, Brudstykker af Hængelaas og Fragn. af Kakelpotter.

Et Fund af en egen Art er fremkommet ved Uddybningsarbejder udfor Køge Værft i Sejlløbet til Værftets Havn. Der fandtes her tre senmiddelalderlige Tinkander af buget Form, med Vinranker i Relief paa Hankene (paa den ene af dem tillige en Drage) og Reliefmedailloner indvendig i Bunden. Den ene af dem er paa Hanken mærket med Stralsunds Vaaben. Typen kendes ogsaa fra Hamborg og i det hele fra Nordtyskland¹). Fundet er i Slægt med det i Assens i 1902 fremdragne²), men de enkelte Stykker er aneligere. Desværre har Sandpumperne mishandlet og forklemmt Tinkanderne ret stærkt, en Skade, som ikke mere lader sig udbedre. Fundet har sin Betydning som Minde om Hanseaternes Østersøvælde omkring Aar 1400.

Af enkeltvis fundne Sager fra Middelalderen skal fremhæves to anelige, tveæggede Slagsværd. Det ene er fra Begyndelsen af 14. Aarh. og har i Klingens Blodrende et med Messingtraad indlagt Oksehoved. Det er fundet ved Regulering af Illerup Aa i Bakkerne mellem Ladegaarde og Mjesing Enge, lige Nord for Skanderborg og hidrører fra det bekendte Slag ved S. 1340, hvori Niels Ebbesøn faldt. Det andet stammer fra Overgangen mellem Middelalder og Renaissance, antagelig fra Grevefejdens Tid, og er fundet ved Grundgravning i Næstved. — Nævnes kan endvidere: et Par smaa senmiddelalderlige Jærnøkser, den ene fra Stenlille S. ved Holbæk, den anden funden for en Del Aar siden i Emmerlev S. ved Tønder; en senmiddelalderlig Kniv med fladt Skaft, belagt med Træ- og Messingplader med flygtige Gravurer, funden i Odsherred; et senmiddelalderligt Jagtbestik med Dolk, to Knive og Pren i fælles Skede, alle med graverede Messingbeslag, fundet ved Uddybning af en Aa i Bjerndrup Sogn i

¹) Sml. O. Lauffer, Spätmittelalt. Zimefunde aus Hamburg (Hamb. 1913).

²) Sml. Fra Arkiv og Museum. II. S. 404.

Sønderjylland. — Fra Møntsamlingen er afgivet et Par smaa Sølvbrakteater, men iøvrigt er af middelalderligt Danefæ ikke indkommet andet end et lille sengotisk Hængesmykke af Sølv med Jesunavn i Minuskler, fundet i Dalby ved Kolding.

Derimod har to Jordfund tilført Museets meget anselige Samling af middelalderlige Signeter et Par værdifulde Forøgelser. Paa Bredden af Tystrup Sø nedenfor P. Andersens Gaard i Tystrup By (Ø. Flakkebjærg H., Sorø A.) er fundet et skjoldformet Malmstagnet med Majuskelomskrift: CEGILLVM (!) AVTI FILII KANVTI. I Skjoldet ses Snubbeslægstens Vaabenmærke, to nedadvendende Drikkehorn, men mellem dem desuden et Drikkebæger. Sammenstillingen kendes allerede fra Eskild Snubbes Broder Nilus Drukkens Vaabenskjold i Sorø Klosterkirkes Skjoldfrise (c. 1230); den i Omskriften nævnte Avte Knudsen var Sønnesønssøn af Eskild Snubbe og omtales i et Dokument af 1318 som nylig død¹). — Et omtrent samtidigt Signet er fundet paa Tomten af Franciskanerklostret i Nysted; det viser forneden en knælende Munk, foroven



Fig. 1. Aute Knudsens Signet.

Brystbilledet af St. Peder, samt den paafaldende Majuskelomskrift: PETRE AMAS ME (Peder, elsker du mig? Jhs. Ev. 21, 14—17). Signetet har antagelig tilhørt en Franciskanerguardian.

Ved Gravning paa Gamborg Kirkegaard (Vends H., Odense A.) er fremkommet en anselig og velbevaret trebenet Malmgryde af senmiddelalderlig Form, med Levninger af Bærehank af Jærn. Senmiddelalderligt er muligvis ogsaa et Aag af Eg til To-spand, fundet paa en Mark i Lund (Skive Landsogn) og skænket af Ejeren, Gaardejer Jens Simonsen.

Den sjældneste af Nationalmuseets middelalderlige Nyerhvervelser er dog ikke fremkommet ved Jordfund. Det er et senmiddelalderligt *Drikkehorn* med forgyldte Kobberbeslag, som har tilhørt det for en Del Aar siden opløste Skomagerlav i Køge. I

¹) Sml. Sorøbogen I, S. 68.

Beslagene, der er udtungede i Liljer, er indfattet en Bjærgkrystal og indgraveret en ufuldstændig plattysk Minuskelindskrift: *help maria my dat* (hjælp mig, Maria, at . . .)¹⁾. Lille og slidt ved flittig Brug er dette Stykke i Museets store Samling af Drikkehorn dog det eneste, som med Bestemthed vides at have tilhørt et middelalderligt Haandværkerlav.

Af *kirkelige Genstande fra Middelalderen* er det anseligste Stykke en fra Dansk Folkemuseum afgiven jærnbeslagen Kirkedør fra Hjortlund Kirke ved Ribe med rigt Rankeværk i senromansk Manér²⁾; Døren var allerede i 1880'erne kommen bort fra Kirken og erhvervet af Museet i Antikvitetshandelen. — Som Gave fra de Smithske Jærnstøberier i Aalborg er modtaget den afsavede Overdel af den til Omstøbning udsatte Kirkeklokke fra Idom (Ulvborg H., Ringkb. A.), som Museets Pengemidler desværre ikke tillod det at erhverve fuldstændigt. Den bærer romansk Majuskelindskrift (AVE MARIA) og udmærker sig ved den for en Gruppe middelalderlige Støbearbejder fra 13. Aarh. ejendommelige Vokstraadornamentik i Relief³⁾.

Af Bestyrelsen for Søndersted Kirke ved Holbæk er deponeret to Mariafigurer, den ene senromansk, tronende med Jesusbarnet paa Skødet, den anden sengotisk, staaende med Barnet paa Armen. — Fra Billum Kirke ved Varde er deponeret en Bispefigur fra 14. Aarh. — Godsejer Fr. Scavenius, Gjorslev, har skænket Skaar af Kirkeruder fra Højerup Kirke i Stevns. — Et Jærnstel til Alterlys er deponeret fra Øsse Kirke (Skads H., Ribe A.). I alle Tilfælde var disse kirkelige Genstande for medtagne til at kunne genopstilles i Kirkerne.

I Modsætning til den middelalderlige Afdeling er Museets Samling af *Kirkeinventar fra Renæssancetiden* blevet ret stærkt forøget, men dette skyldes overvejende en enkelt større Aflevering af kirkeligt Snitværk, som har fundet Sted, ikke fra nogen enkelt Kirke, men fra Sjællands Stiftsskriverkontors Magasiner

¹⁾ Afbildet og omtalt S. 3 (Fig. 3) i Olrik, Drikkehorn og Sølvtoj fra Middelalder og Renais. (Kbh. 1909).

²⁾ Afbildet i Helms, Danske Tufstenskirker. Pl. 18.

³⁾ Uldall, Danm. middelald. Kirkekl. S. 18.

i Roskilde, hvor Fragmenter af kasseret Inventar fra Sjællands Stiftslandsbykirker i Tidernes Løb har oplagret sig, uden at det nu med Sikkerhed kan bestemmes, fra hvilke af Kirkerne de stammer. Museet har herved erhvervet nogle Brudstykker af en oprindelig firdelt Skriftsprogstavle i Ungrenæssance, paa hvis Vinger Akantussnitværk med oprindelig Staffering i Guld og blaat; et Sæt Altertavlevinger i Senrenæssance, ogsaa med velbevaret Staffering, sikkert skaarne i Roskilde c. 1620; et Sæt lidt yngre Altertavlevinger i Bruskbarok, hvis Farver er opmalede; fem Dele af Fodgesimsen til en Altertavle fra c. 1625; to Arkadefelter med malede Skriftsprog; fire Stolestadegavle, den ældste med gotisk Stavværk fra c. 1500, de to i Ungrenæssance (c. 1550) med Akantusløv, Foldeværk og Skjold med korslagte Nøgler, og den fjerde i Højrenæssance med ionisk Pilaster under Toptrekant.

Af andre ny erhvervede kirkelige Sager fra Renæssancetiden maa fremhæves den fra Lundforlund Kirke ved Slagelse afgivne gamle Altertavle fra c. 1600, der ikke lod sig genopstille i Kirken, men i Museets Samlinger nu er bleven den første nogenlunde bevarede Repræsentant for Højrenæssancens Søjletavler. — Vistnok fra et Altertavletopstykke stammer to udskaarne Hermer af Eg i Bruskbarok, med Rester af Forgyltning og Farver, skænkede af Greve Scheel paa Gl. Estrup (Favsing S., Sønderhald H., Randers A.). — Fra Øsse Kirke (Skads H., Ribe A.) er foruden det nævnte Lysestel deponeret Bestanddele af en for en Snes Aar siden nedtaget og stærkt ødelagt Præstestol fra 1587 med de ogsaa andetstedsfra velkendte rimede Indskrifter:

Vander varlig oc ter sparlig
Tiden er farlig, Døden kommer snarlig.

Herre Gvd før mig paa den Ø
Erlig at lefve oc salig at dø.

Stolepanelets rundbuede Arkadefelter er fyldte med Akanthusværk i Fladsnit, hvori indgaar to naivt udførte Vaabenskjolde, rimeligvis henvisende til Ejere af Gaarden Vesterbæk. — Fra Ringkøbing Museum er afgivet Brudstykker af et Pulpiturpanel

med Figurmalerier af Syndefaldet og Jesu Himmelfart samt af protestantisk Prædiken og Skriftemaal; de stammer sandsynligvis fra en Kirke i Lemvigegnen og er erhvervede fra en Privatsamling.

Et Altertavlemaleri af Digteren Ingemanns Hustru Lucie er skænket af Bestyrelsen for Gedsted Kirke ved Viborg.

Ved Køb er erhvervet forskellige kirkelige Genstande, deriblandt en jærnbeslagen Pengebøsse af Træ, der opgives at stamme fra Egen Kirke paa Als, et Maleri paa Træ, med et Himmelfartsbillede over et ældre Portræt, efter Sigende fra Løgumkloster, og et Par udskaarne Altertavlevinger i Bruskbarok, vistnok fra Stenløse K. ved Odense. — Endvidere to Fyrrebrædder, som har været fæstede til Korbuebjælken i Søndbjærg Kirke i Thy, og som bærer følgende rimede Indskrift fra 1709:

Aff Christi Kaars et Lignelse
os Settis her for Øye:
Tack Søede Jesu Frelser
Som bar vor Synd og Møye.

Hvad Ziirligt Her er giort
Her Christen Hee har Drevet
Mens dend Som Konstner var
Jens Trane staar her skrevet¹⁾.

Ved Opløsning af Stamhuset Gl. Estrup er erhvervet en Messehagel af Silkebrokade, med silkebroderet Krucifiks, fra Tiden om 1700, muligvis stammende fra Gaardens Kapel eller snarere fra Auning Kirke.

Til Renæssancens eller senere Tidens *Gravudstyr* henhører bl. a. et Brudstykke af Munkesten med en Stump Renæssancegravskrift fra Strøby Kirke i Stevns; en i Antikvitetshandel erhvervet Ligkisteplade af Messing over Fru Ingeborg Arnfeld til Palsgaard (1594—1658), g. m. Ernst Norman til Selsø (stammende fra Selsø K., Horns H., Frb. A.); et Ligkistesøm af Malm med Sparreslægts Vaaben, stammende fra Svanholm (Horns H., Frb. A.) og skænket af Fotograf Hude i Roskilde, samt enkelte Prøver af Ligkistebeslag fra Vestervig Kirke, der ikke sammen med Indskriftsplader og større Beslagdele kunde ordnes

¹⁾ Christen Hee var Sognepræst til S. 1705—29. Maleren Jens Trane hørte til en kendt jydsk Kunstnerslægt, hvis Medlemmer i første Halvdel af 17. Aarh. udførte mange dekorative kirkelige Arbejder.

paa de i Kirken ophængte Træplader, hvor ellers Resterne fra de forlængst ødelagte Begravelser under Taarngulvet nu er samlet.

Til de af Almuens ejendommelige Kultur prægede Gravmæler fra senere Tider hører to Ligtræer fra Vigsø Kirke i Thy, af den mærkelige halvcyldriske Form, som ellers mest kendes fra Midtjylland's Skovegne, men dog ogsaa vides at have været i Brug paa Falster; de er daterede 1787 og 1791 og har dækket over en Moders og hendes spæde Datters Grave. Paa Moderens Ligtræ er udskaaet Verset:

Her hviler sig en Ven
hvis Roes vi ey tør gleme
Lad kun de døde Been
i Jorden troelig giemes

Hun ærlig kierlig var
for Gud og ale Mand
Det Vidnesbyrd hun har
vdi det gandske Land.

Disse Ligtræer, som tidligere har ligget paa Kirkegaarden, forefandtes nu paa Kirkeloftet mellem Tørv og Brændsel og skænkedes til Museet af Kirkebestyrelsen.

Af *verdslige Genstande fra Renæssancen* har københavnske Grundgravninger atter i disse Aar givet en ganske rig Høst. Dane-fæ er fire ved Brand stærkt ødelagte Skeer af Renæssanceformer fra 17. Aarh., fundne i Rosengaarden Nr. 7, og en lille Guld-fingerring, dannet af to snoede Stænger, funden i Posthusets Grund paa Hjørnet af Købmagergade og Løvstræde. — Kakler er navnlig fremkomne ved Udgravning af Illums Grund mellem Gothersgade og Vognmagergade. Sammesteds er funden en senmiddelalderlig »Mulling« (Vaskefad) med Relief af liggende Hjort, samt et i Mønster gennembrudt stort Læderstykke (Hestedækken?). — Ret anselige Fund (sengotiske Kakler, Skaar af Ler- og Stentøj, Fajance og Porcelæn, Pileskaft, Læderbetræk til Pude med fire Kvaster m. m.) er gjorte paa Postgaardens Grund (Hjørnet af Købmagergade og Løvstræde), mindre Fund i Læderstræde Nr. 28, ved Kunstmuseet, ved Toldbodbygningen i Amalienborg, paa Orlogsværftet m. fl. St.

Af Jordfund fra det øvrige Land kan særlig fremhæves de ved Museets Udgravningsarbejder paa Søgaard (Kliplev S., Aabenraa A.) fremdragne Fragmenter, væsentlig af keramisk Art, deriblandt Relieffliser med grøn eller brun Glassur; nogle

har uden om en Akantusroset en dobbelt Indskriftcirkel, hvori Navnene IOHAN VAN ANEFELD — MARGRET VAN ANEFELDT, andre har Rosetter i Rude- eller Cirkelmønster. (Slægten Ahlefeldt ejede i 16.—17. Aarh. Søgaard). Endvidere mange Kakkelskaar, bl. a. af en sortglasseret rund Ovn med Relief af den tyske Rigsørn, holdende et Skjold med det holstenske Nældeblad. Skaarene stammer gennemgaaende fra Slutningen af 16. Aarh. — Mindre Fund fra Skjoldnæsholm (Valsølle S., Ringsted H.) af Renæssancekakler, Glasskaar m. v. er skænkede af Ingeniør G. D. de la Cour.

Af enkeltvis i Jorden fundne Sager kan nævnes en Bordkniv med messingbeslaaet og graveret Benskaft, f. ved Gravning paa en Eng i V. Lindet (Gram S., Haderslev A.) og skænket af Sognepræst Johan Zerlang i Gram; nogle Egefjæle af ubestemmelig Alder, f. i en Mose ved N. Omme (Hind H., Ringkb. A.) og skænkede af Lærer Jørgensen i Hasle paa Bornholm; et Par Sko syede hver af eet Stykke Læder, fundne i Rønbjærg Mose (Ginding H., Ringkb. A.), siddende paa Fødderne af et Mandslig; et Benredskab (til Feldberedning?), f. i en Grusgrav N. for Aabenraa og skænket af Lærer P. J. Møller, sstds. En ved Udgravning paa Bispetorvet i Aarhus fremkommen Sølvske fra 1567 er indtil videre deponeret i Aarhus Museum, hvor de andre Fund fra disse Udgravninger bevarer.

Af nyerehvervede *Bygningsdele* kan nævnes to Stykker fra Fyn, der begge viser tilbage til Overgangstiden mellem Middelalder og Renæssance. Det ene er en af Enkefru Henningsen i Kerteminde skænket Dørhammer af Fyr med udskaaen dansk Minuskelindskrift, som desværre ikke er fuldstændig og derfor ikke lader sig læse i Sammenhæng; der tales om nogle Personer, som »lade dette hws bøger oc giøre«, men Navnene mangler. Det andet er en gotiserende Bjælkekonsol fra Nyborg Slot, indsendt ved Arkitekt Mogens Clemmensen.

Et typisk Senrenæssancearbejde er Sandstensportalen fra Jens Bangs Stenhus (nu Apoteket) i Aalborg, som ved Husets Istandsættelse er bleven fornyet; Resterne af den oprindelige Portal (fra 1624) er skænkede Museet af Husets Ejer, Apoteker Strø-

berg. — En Fløjstang af Jærn med Vindfløj af Kobber, mærket IHS 1649, siges at stamme fra Augustenborg paa Als. — Ved Ombygningsarbejde i København er fremdraget en norsk Ovnplade af Støbejærn med Frederik 3.s Navnetræk i Bruskværk; den sad paa en Komfurplads paa Hjørnet af Stormgade og Vestervoldgade. — Endelig er af Arkitekt Alfred Jørgensen skænket forskellige mindre Bygningsdele fra Sidehuset til Gothersgade Nr. 8.

Af egentligt *Bohave* kan, foruden et noget medtaget Bord med Krydsfod af Renæssancetype, skænket af Gaardejer Hans Jensen i Falling (Hads H., Aarhus A.), nævnes ikke mindre end fem Kister. Fra Asperup i det nordvestlige Fyn stammer en lille jærnbunden Kiste af Eg med gotiserende Beslag, som ender i Spydblade. Af noget yngre, men dog endnu gotiserende Renæssancetype er en i Sønderborg indkøbt Egekiste, som opgives at stamme fra Bovrup ved Aabenraa; den har Fyldinger med Foldeværk af ret sen, for Østlesvig ejendommelig Type, med rundtungede Rande. En ikke helt almindelig Afart af tidlig Højrenæssance repræsenteres af en lignende, fra Bovrup stammende Egekiste med fire rundbuede Arkadefelter og sparsom Indlægning i Hjørnerne, samt Indskriftfrise med Aarstal 1581. Af beslægtet, men noget yngre Type er en mindre Egekiste fra Sydfyn med to rundbuede Arkadefelter og sparsom Indlægning, bl. a. en seksoddet Stjerne i hvert Arkadefelt, en god Prøve paa Højrenæssancens smagfuldt enkle Haandværk. Mere almueagtig i sin Udskæring, men interessant ved sin bevarede partielle Staffering er en Senrenæssancekiste med fire rundbuede Arkader og Hermer, stammende fra en Bondegaard i Vestsalling.

Et i sin Art sjældent Stykke er et udskaaet Topstykke, vistnok til en Dørportal i Ungrenæssancestil, der efter sine Adelsvaaben maa have tilhørt Frants Brokkenhus til Bramstrup og Lykkesholm, falden for Varberg 1569, og hans Hustru Anne Tinhus til Egeskov, død 1565. Og et virkningsfuldt Snitværk er en lille Ramme af Eg i Senrenæssancestil (1630'erne), udskaaen i rigt fliget Kartoucheværk med Figurer, Masker etc. og utvivlsomt stammende fra Randers; den er i Slægt med Billedskæreren Peder Jensen Koldings Arbejder og skyldes sikkert en af hans Ele-

ver. — Murermester A. V. Petersen har skænket et udskaaret Egetræsskrin i Bruskbarok med Aarstallet 1644.

Af mindre Rumsudstyr kan nævnes et Par drevne og punslede Messingfade af flamsk eller nederlandsk Tilvirkning, fra 17. Aarh.s første Halvdel, begge med sjældnere forekommende figur-

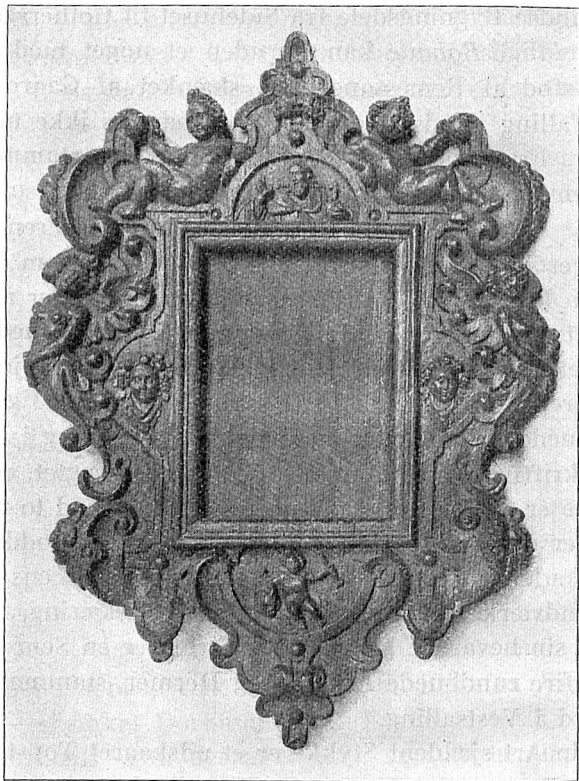


Fig. 2. Ramme i Peder Jensens Stil.

lige Motiver. Det ene, som har Billede af Bileam og hans Æsel (4. Mosebog 22. Kap.), er i sin Tid fundet i en Mose i Randbøl S. (Tørrild H., Vejle A.). Det andet har Relief af St. Jørgen i Kamp med Dragen, omgivet af stemplede Rosetter, drevne linseformede Bukler og anden beslægtet Ornamentik.

Forøgelsen af Museets Tekstiler bestaar af et fra Kgl. Lif-

rustkammeret i Stockholm tilbyttet Brudstykke af en Lærredsdug (eller Lagen) fra 1553, der efter de broderede Vaabenskjolde har tilhørt Gabriel Gyldenstjerne til Restrup og Hustru Kirsten Friis; samt to Brudstykker af et Lærredslagen med fint udført gennembrudt Reticellaværk, omgivet af Fladsyning i Hvidsøm og forsynet med to adelige Vaabenskjolde og Aarstallet 1648, ligeledes i Hvidsøm. De er sikkert af hjemligt Arbejde og har efter Vaabenskjoldene tilhørt Rigsraad Henrik Rammel til Bækkeskov (1601—53) og Hustru Margrete Skeel.

Fra Etnografisk Museum er afgivet en Kommandostav af Jærn i gotiserende Stil, der i sin Tid har været opbevaret paa Kunstkammeret blandt de Sager, som var betegnede som Krigsbytte, vundet af Cort Adeler fra Tyskerne¹). — Fra Dansk Folke-museum er overflyttet hele dets Samling af Retsantikviteter, som nu, trods al Pladsmangel, har faaet en bedre Opstilling i Prinsens Palæ, end der kunde skaffes disse sjældne Genstande paa Fri-landsmuseet i Lyngby.

Den historisk-farmaceutiske Samling er forøget med en fra Museet paa Koldinghus skænket Apotekerkrug af blaadekoreret Fajance, og gennem Møntsamlingen er erhvervet »det kgl. danske genealogiske og heraldiske Selskabs Segl« (o: Signet) fra 1778.

Af Genstande fra Tiden efter 1660 er desuden indkommet to i Elfenben udskaaren Figurer, forfærdigede af Nordmanden Jørgen Garnaas og benyttede som Forbilleder til Figurerne i Nordmandsdalen af Billedhugger J. G. Grund²). De forestiller en Fjældstuemand fra Filefjæld og en Finlap. Museet har for et Par Aar siden (se Aarsberetning 1916) erhvervet et enkelt lignende Stykke; en hel Serie har utvivlsomt været i Statsminister Otto Thotts Besiddelse og nævnes i Avktionskatalogen over hans efterladte Samlinger (1787).

Endelig er gennem Haderslev Stiftamt modtaget et Eksempplar af de Grænsestenene af Granit, der markerede Grænsen af

¹) Se Lauerentzens Museum Regium Pars II Lectio II Tab. II Nr. 88. Litt. K.

²) Jfr. Einar Lexows Afhandling: Jørgen Garnaas og Nordmandsdalen, i Bergens Museums Aarbog 1915—16.

1864; den er nu opstillet i Palæets Have som et lille synligt Minde om det store Øjeblik i Danmarks nyeste Historie, da Grænsen af 1864 flyttedes Sydpaar.

Arkitekt F. Uldall i Randers, Kirkeklokkernes Forsker, som gentagne Gange tidligere har forøget Museets Arkiv med store og værdifulde Gaver, har ved sin Død efterladt det alt, hvad der fandtes i hans Bo af Klokkeaftryk og arkæologiske Optegnelser, og Museet er herved kommet i Besiddelse af en righoldig Samling Aftryk af Kirkeklokker fra Renæssancetiden.

Billed- og Boggaver er foruden fra det kgl. nordiske Oldskriftselskab og fra Museets egne Embedsmænd modtagne fra:

Dr. Sune Ambrosiani, Stockholm; Arkitekt Anker-Clausen; Arkitekt Barfoed; Museumsdirektør Dr. Francis Beckett; Baron H. Berner-Schilden-Holsten; Postekspedient A. Blom; Kaptajn, Forfatter Daniel Bruun; Direktør Brøchner-Mortensen; Byretsfuldmægtig C. Petresch Christensen; Redaktør I. V. Christensen, Ringsted; Ingeniør Ad. Clément; Kommunalærerinde Fru M. Degerbøl; Arkitekt Erlangsen, Korsør; Gads Forlag; Arkitekt F. C. C. Hansen, Sorø; Journalist C. E. Hansen, Aarhus; Hassings Forlag; Professor R. Haupt, Preetz (Holsten); Bibliotekar Chr. Heilskov; Xylograf Hendriksen jun.; Fot. Hendriksen, Bornholm; Fot. Hude, Roskilde; Pastor Idum, Føns; Kunstmaler P. Ilsted; Ingeniør Kaas, Helsingør; Kunstmaler J. F. Klein; Kommunalærer P. A. Klein, Vordingborg; Cand. mag. Jhs. Knudsen; Koppels Forlag; Adjunkt Dr. Vilh. Lorenzen; Museumsdirektør E. F. S. Lund, Kronborg; Bibliotekar Victor Madsen; Redaktør Henr. Mathiesen, Fagrabrekka; Bibliotekskustode H. Mortensen; Museumsdirektør Dr. Sophus Müller; Kredslæge J. S. Møller, Kalundborg; Enkepastorinde Møller; Professor C. Nyrops Bo; Dr. phil. F. Ohrt; Fabrikant G. V. F. Olsen; Museumsinspektør Jhs. Olsen, Svendborg; Cand. pharm. R. Olufsen; Overlærer Lavrids Pedersen, Helsingør; J. C. Petersens Papirhandel; Arkitekt K. Lehn-Petersen, Odense; Arkitekt A. I. Raavad; Museumsbestyrer Raben, Sønderborg; Oberstlieutenant H. U. Ramsing; Stiftsdame E. Rosenørn-Lehn, Roskilde; Professor U. T. Sirelius, Helsingfors; Skelskør Vaskeri; Premierlieutenant O. Smith; Kommunalærer Stenfeldt; Lærer Alb. Thomsen, Holbæk; Museumsinspektør V. Thorlacius-Ussing; Arkitekt Søren Vig Nielsen, Viborg; Fru Wulf; Avktionsdirektør Winsløw; Grosserer F. Zachariæ. — Endvidere fra Bergens Museum, Bymuseet i København, Norsk Folkemuseum, Det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg, Holbæk Museum, Køge Museum, Livrustkammaren i Stockholm, Morslands historiske Museum, Nordenfjeldske Kunstindustrimuseum i Trondhjem, Nordiska Museet i Stockholm, Odense Museum, Randers Museum, Sønderborg Museum, Thorvaldsens Museum; fremdeles fra Københavns Begravelsesvæsen, Køben-

havns Forskønnelsesforening, Rigsarkivet, Søkortarkivet, Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie, det særlige Bygningssyn, Udvalget til Udgivelse af Miniaturer, Undervisningsministeriet.

Landsundersøgelserne er fortsatte efter lignende Maalestok som de foregaaende Aar; der er foruden Helsingør Mariekirke gennemgaaet 16 Landsbykirker i Frederiksborg Amt og tilsammen et lignende Antal i Holbæk og Københavns Amter, især i Sømme Herred. Ved de mange, i anden Anledning foretagne Rejser er desuden en halv Snes Kirker rundt om i Landet inventariseret. Men det viser sig dog desværre, at det efterhaanden bliver vanskeligere for Museet at afse tilstrækkelig Arbejdskraft til denne vigtige Opgave, naar samtidig de løbende Forretninger skal passes paa tilfredsstillende Maade. Paa Grund af disse og andre Forhold har man derfor ikke kunnet foretage systematiske Undersøgelser af Herregaarde, medens Gennemfotograferingen af Købstæder er fortsat, især i de sønderjydske Byer samt i Helsingør, Hillerød, Frederiksværk, Storehedinge, Præstø, Ærøskøbing og Marstal. I de fleste Tilfælde har Købstæderne ligesom de foregaaende Aar ydet Fotograferingsarbejdet økonomisk Støtte og faaet tilstillet et Sæt af de af Magister Hugo Matthiessen optagne Billeder.

Forsøgsvis er der udarbejdet Fortegnelser over middelalderlige Genstande i Museerne i Viborg og Randers.

Runesten. Aaret 1921 har bragt ikke mindre end to danske Runestene for Dagen. I Østerlarsker K. paa Bornholm fandtes indmuret ved Klokketaarnsmuren en tresidet, c. 1 $\frac{1}{2}$ m høj Sten, som nu er udtaget og opstillet ved Vaabenhusdøren, og hvis Indskrift if. Dr. Brøndum Nielsen kan oversættes: »Broder og Øyndr de lod rejse denne Sten efter Sigmund, deres Fader, Krist hjælpe hans Sjæl og Sankt Mikael og Sankt Maria«. Ulige mærkeligere er dog den Sten, der laa som Tærskelsten foran Taarn døren i Gørlev K. ved Slagelse, og som først i yderste Øjeblik ved Nationalmuseets direkte Indgriben undgik at forsvinde under et Dække af moderne Cement. Det viser sig nemlig, at den meget anelige og smukke Sten med dens mere end 100 Runetegn foruden Gravskriften: »piuðvi rejste denne Sten efter Oðinkaur. Nyd Grav-

højen«, og Runealfabetet bærer en Række mærkelige Trylleruner: »þmk . iii . sss . ttl . iii : ll«, hvortil føjes: »Jeg øvede Sejd paa den viede Gravplads« og »Gunner Hat skaffede den døde Fred«. Stenen, hvis Højde er 3,15 m, er nu rejst paa Kirkegaarden¹). Om den 1919 paa Sandevaag (Vaagø, Færøerne) paa Gaarden Steigs Jord fundne Runesten, der nu opbevares i Sandevaag Kirke, har Nationalmuseet modtaget en udførlig og klar Redegørelse fra Mikkjal Dà Ryggi. Indskriften, som er hugget af en Mand fra Ryfylke c. 1200, lyder »þorkæl : onondarsun : austmaðr af ruhande bygðe denna : stað : fyst«.

Kirkelige Bygninger, Kirke- og Klosterruiner. De store Arbejder i *Emborg* er fortsatte med en Generalopmaaling af hele Emborgs Terræn og en Undersøgelse af Øm Klosters Kanaler, af hvilke den vestre i Middelalderen hed »Asgaard«, hvor den gamle Mølle- og Aalesluse fremdroges. Endvidere afdækkedes nu store Partier af selve Klostertomten, saaledes Kapitelsalen i Fratergaardens Østfløj med dens to Rækker af Pillefundamenter, hvorpaa der endnu er bevaret en enkelt Søjlebase, Klosterets lange Vestfløj med Økonomirum (to Bagerovne samt Køkken) og Dele af Sydfløjen. Takket være nye Jordkøb og Beboernes beredvillige Opofrelse af deres Haver kunde Udgravningerne udstrækkes over endnu større Dele af Klosterkomplekset, der viser sig at have omfattet to Gaarde, en nordre og en søndre, og i søndre Gaards Sydfløj fandtes ligeledes en Sal (Refectorium eller Gæstehus) med fritstaaende Pillefundamenter. Ogsaa Klosterets yderste søndre Hegnsmur og tre middelalderlige Brønde er konstaterede, og ved en Gennemgang af de ret talrige, romanske Granitsten, der findes rundt om i Skanderborg By, lykkedes det Arkitekt C. M. Smidt, bistaaet af Redaktør Knudsen, mellem dem at genfinde endnu en af Søjlebaserne fra Kapitelsalen¹).

Paa *Stubberkloster*, hvor Gravningsarbejdet ligesom tidligere udførtes af Fanger fra Horsens Tugthus, afgravedes den ned-

¹) Sml. Johs. Brøndum-Nielsen: Runestenen i Gørlev. Hist. Aarb. Holbæk Amt 1923.

²) Sml. C. M. Smidt: Øm Kloster. Vejledning ved Besøg i Ruinerne, udg. af Hist. Samf. for Aarhus Stift, 1924.

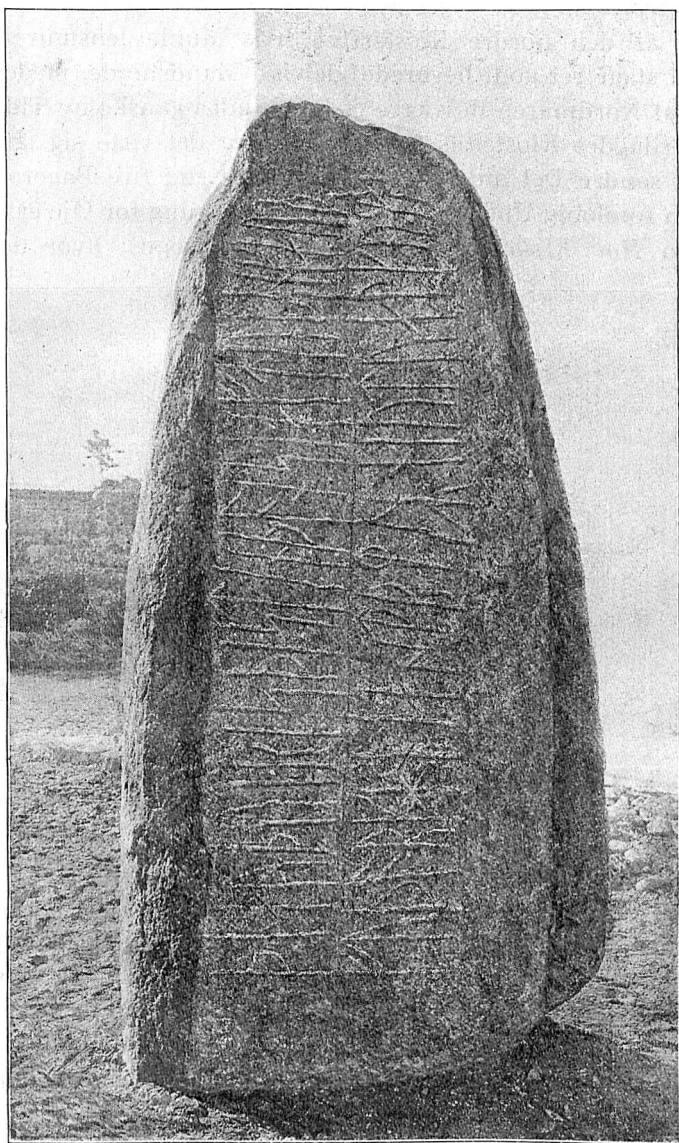


Fig. 3. Gørlev Runestenen.

revne, nyere Gaards udjævnede Fyld, og herved fremkom Levninger af den nordre Klosterfløj, hvis Munkestensmure i Øst og Syd staar ret godt bevarede, delvis i Mandshøjde, medens det meste af Nordmuren desværre er bortbrudt i ganske ny Tid. Desuden frilagdes Klosterets Gaardsplads, og det viste sig, at Vestfløjens søndre Del indeholdt ikke mindre end fire Bagerovne.

En foreløbig Undersøgelse med Fredlysning for Øje er iværksat paa *Hov Kirketomt* (i Mariager Landsogn), hvor der ved

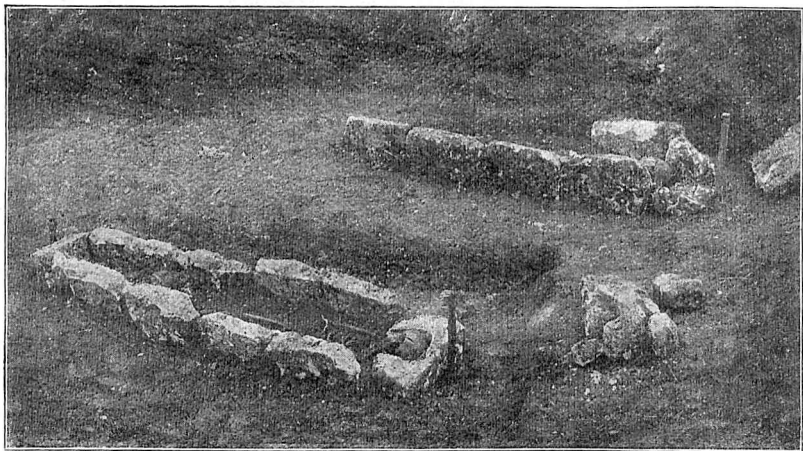


Fig. 4. Kridtstensgrav i Gml. Køge Kirketomt.

Triumfvæggen fremdroges Rester af to romanske Fraadstensaltre, og ved *Sminge* (Voel S., Gjern H.) er undersøgt og kortlagt et Par middelalderlige Grave uden Murværk, som dog viser Beliggenheden af den 1555 nedlagte Sognekirke. Ved Grundgravning til en Nybygning paa Tomten Algade Nr. 26 i *Roskilde* fremkom og undersøgtes i Foraaret 1920 en Kirkegaard, som maa have hørt til *S. Mikkels Kirke*, en af Stiftsstadens talrige, nu forsvundne middelalderlige Kirkebygninger. Den indeholdt tre murede Grave, hvoraf de to var byggede af Fraadstensplader; den ene af disse Grave, som overførtes til Nationalmuseet, er nævnt i foregaaende Aarsberetning ligesom de Rester af mønstret middelalderligt Stof, der fandtes om Murstensgraven¹⁾. Paa *Gammel-*

¹⁾ Hugo Matthiessen: *S. Mikkels K. i Roskilde*, Københavns A. Hist. Aarb. 1920.

køgegaard ved Køge har den Carlsen-Langeske Stiftelse bekostet en Udgravning af den Plads i Herregaardens Have, Traditionen har udpeget som Stedet for Gammelkøge Kirke, og der fandtes da ogsaa her Fundamenter af Kirkebygningen, som har været Forgænger for den nuværende, i Begyndelsen af 14. Aarh. grundlagte S. Nicolai i Køge. Selve Murresterne, der efter Udgravningen bevares fritliggende, er desværre for sparsomme til at tillade helt sikre Slutninger om Bygningens Alder, men Rester af Kridtstensgrave med særligt Hovedleje vidner tilstrækkeligt om Traditionens Berettigelse.

De store, gennem mange Aar fortsatte Restaureringer har givet Anledning til bygningshistoriske Undersøgelser i *Aarhus Domkirke*, hvor Inspektør Chr. Axel Jensen har gennemgaaet Bygningens sentmiddelalderlige Dele, førend Arkitekt Mogens Clemmensen blev Domkirkens Arkitekt, og i *Ribe Katrinekloster*, hvor Arkitekt C. M. Smidt har deltaget i Arbejderne, som bl. a. førte til Opdagelsen af et hidtil ukendt romansk Vindue i Kapitelsalen. Blandt andre Undersøgelser af endnu staaende Kirker kan fremhæves en bygningshistorisk Gennemgang af *Dronninglund Klosterkirke* i Vendsyssel, hvor der ved en Prøvegravning fremdroges et Stykke af den ejendommelige, nu af Jorden dækkede Formstenssokkel, og en mindre Udgravning paa Kirkegaarden ved *Glenstrup Kirke* (mellem Hobro og Mariager); ganske vist lykkedes det kun at finde Rester af Kirkens nordre, sentmiddelalderlige Korsarm og ikke af det forsvundne Kloster, men til Gengæld fremdroges Kirkens ejendommelige, romanske Nordportal, som hidtil har været helt tilmuret og nu bliver bevaret synlig som Blending.

Vedligeholdelsesarbejder er bl. a. foretagne paa den Museet tilhørende *Buderup Ødekirke* i Himmerland og paa den 1917 fredlyste *Højerup Ødekirke*, hvor Godsejer Fr. Scavenius, Gjorslev, har bekostet en Istandsættelse af Korets tre tidliggotiske Østvinduer samt en Fornyelse af Indskriften til Minde om Kirkens Indvielse 1358, til Erstatning for den hidtil i Kirken hængende Tavle, der i sin nuværende Form ikke var ældre end forrige Aarhundrede. Ved samme Lejlighed undersøgtes Kirkens murede

Alterbord, som viste sig at have Rester af kalkmalede Dekorationer.

Paa Terrænet om Knud Lavards Kapelruin i *Haraldsted* er der foretaget en Regulering, saaledes at det fredlyste Areal ved Køb er udvidet til 3,1 M. paa Østsiden og 2,5 M. paa de andre Sider, Maalene regnede fra Ruinmurene.

Borgruiner, Voldsteder og Herregaarde. Paa *Søborg* er de i tidligere Aarsberetninger omtalte Arbejder fortsatte; Borgens nordre Grav befries efterhaanden for de under Frederik 7.s Udgravning her nedkastede Fyldmasser, der nu bruges til Istandsættelse af Ydervolden, og det nordre Murstenstaarn er repareret, ligesom der er foretaget enkelte mindre Gravninger. Paa Ruinerne af *Københavns Slot*, foran Christiansborgs Façade, er der foretaget enkelte supplerende Undersøgelser i Sammenhæng med den til Arbejderne i den indre Slotsgaard svarende Overdækning af de gamle Mure, hvortil Regering og Rigsdag har bevilget Midler. I *Vordingborg* har kommunale Jordarbejder medført en Undersøgelse af Borgens Gravbundsforhold nedenfor Algade og Glambæk. Paa *Hammershus* er der stadigt udført Vedligeholdelsesarbejder, og til Restaureringen af *Nyborg Slot* blev der paa Finansloven for 1920 givet en ny toaarig Bevilling, som takket være senere Forhøjelser har muliggjort Gennemførelsen af de vigtigste Arbejder, uden at disse dog er endeligt afsluttede.

Af kortvarigere Undersøgelser er der foretaget en Prøvegravning ved *Gurre* for at konstatere, hvor langt Udbygningerne har strakt sig udenom den lille Borg, og et godt Stykke SV. for Hovedslottet afdækkedes ude i Engen, paa en Englod, tilh. Gaardejer Chr. Nielsen, Nøjsomhed, hidtil ganske ukendte Fundamenter af et middelalderligt Hus, hvis svære Grundsten meget ubesindigt har været nedlagt i Tørvefyld, skønt Bygningen har været ret anseelig, c. 21½ M. langt og 8½ M. bredt, med c. 1½ M. svære Stenlægninger. Der kan herefter ikke være Tvivl om, at den endnu bevarede Ruin af Hovedborgen har været omgivet af vidtstrakte Udbygninger og Mure, der kun mangelfuldt kendes gennem ældre Oplysninger, især om de N. for Slottet liggende, og ved Lejlighed fortjener at undersøges nøjere. Af andre Smaaundersøgelser paa

Sjælland kan nævnes en Udgravning af et Bygningsfundament paa Voldstedet ved *Vinstrup* By (Tystrup S., Ø. Flakkebjerg H.), hvor der afdækkedes Mure af et 30,5 M. langt, 9,75 M. bredt, sentmiddelalderligt Hus. Paa *Thorsgaard* Mark (Gislinge S., Tusse H.) har Holbæk Museum foretaget en Udgravning af en Bygningstomt med ødelagte Syldstensrækker og Brolægning, der efter Smaafundene at dømme stammer fra 14. Aarh., men har været i Brug endnu paa Renæssancetiden.

Af jyske Voldstedsgravninger maa særligt fremhæves Undersøgelsen af *Sandgravvold* ved Aarhus (Storring S., Framlev H.), hvor der i Engen er afdækket Rester af en lang Bro eller rettere Vej af Ris og Tømmer, som har ført ud til Voldstedet. Selve dette, der synes at have været et meget interessant Anlæg, er desværre afgravet for en lille Menneskealder siden, men der fremdroges dog paa dets Tomt de ovenfor omtalte keramiske Fund, som maa henføres til Tiden ved Aar 1300 og saaledes stemmer godt med de faa historiske Oplysninger; *Sandgravvold* vides at have tilhørt Marsk Stigs Sønnesønner, der 1342 overdrog den til Claus Limbek. Paa *Bygholm* ved Horsens (Hatting S. og H.) har Nationalmuseet fulgt en af Horsens Museum foretaget Gravning. En enkelt interesseret Arbejdsmand, Aage Simonsen, har her afdækket Fundamenter af det middelalderlige Slots fire Længer, og selv om Borgbanken i Bygholmparken tidligere har lidt meget ved Afgravning af dens ydre Dele, har man dog faaet et ganske tydeligt Indblik i de middelalderlige Bygninger, som Christian 4. lod nedrive 1616—20, og som vistnok var paabegyndt af Erik Menved under hans Sammenstød med Nørrejyderne¹). En anden, privat iværksat, men mindre omfattende Prøvegravning paa *Hørhøj*, Forgængerens for Møgelkær (Raarup S., Bjerger H., Vejle A.), er ligeledes tilset af Nationalmuseet; paa det ret udjævnede lille runde Voldsted sporedes svage Bygningslevninger.

I Sønderjylland har Museet foretaget en mindre Prøvegravning paa Ahlefeldtslægtens *Søgaard* (Klipleve S., Lundtofte H.), der ødelagdes 1643. Selve den nedrevne Hovedbygning's Fundamenter ligger saa dybt, at de vanskeligt lader sig undersøge,

¹) Smaafundene fra Bygholm opbevares paa Horsens Museum.

men i den Ydervold, som synes at have skilt Graven fra den omgivende Sø, er der i et Par Snit truffet nedstyrtet Murværk fra Renæssancetiden, ligesom der her gjordes de S. 7 omtalte Fund. I *Tønder*, hvor den eneste tiloversblevne Rest af Slottet, dets Portus, er blevet ombygget til Brug for Amtsmuseet, er der i den Anledning iværksat Gravninger, som har afdækket Jernankre til Vindebroens Anlæg foran Porten, et Stykke af en Kantmur mod Graven Syd for Porten samt Fundamenterne af en Runddel Nord for denne, alt af Murværk fra Renæssancetiden og saa lavt liggende, at Murene igen maatte tildækkes.

Af middelalderlige *Teglovne* er der undersøgt to. Den ene, i Haven ved Gunderslevholm (Gunderslev S., Ø. Flakkebjerg H.), er bekostet udgravet af Godsejer Neergaard og har formodentlig været brugt i Beg. af 16. Aarh. ved Opførelsen af Mogens Gøjes nu forsvundne Bygninger paa Gunderslev. Den anden, i Feldballe S. paa Dyrslund, er af lignende, gammeldags Type som den i sidste Aarsberetning omtalte Kastholm-Ovn, og Tidsfæstelsen er her sikret, fordi Arkitekt C. M. Smidt har kunnet paavise, at de i Ovnen fundne Sten svarer til det sentromanske Murværk i Sognekirken.

Hvad slige, tilsyneladende uvæsentlige Smaaagttagelser alligevel betyder, giver just Feldballe-Ovnen os et godt Eksempel paa. Thi samtidigt med dennes Udgravning har Nationalmuseet haft Lejlighed til at følge de af Skibsreder, Godsejer P. Carl foretagne Udgravninger paa Herregaarden *Møllerup* i Feldballe S., og der er herved ikke blot konstateret Levninger af et trefløjet, middelalderligt Anlæg, lidt afvigende fra de nuværende Bygningers Plan, men paa Grundlag af Mursten og Murteknik har Arkitekt Smidt yderligere kunnet paavise, at disse Fundamenter tilhører det 13. Aarh. og saaledes gaar tilbage til Erik Klippings og Erik Menveds Tid, da den berømte Marsk Stig ejede Møllerup¹⁾.

Af andre Herregaardsbygninger har Nationalmuseet undersøgt det middelalderlige *Aalholm* paa Lolland samt *Eskær* i Salting²⁾.

¹⁾ Sml. Danske Herregaarde ved 1920, III, S. 634.

²⁾ Hovedresultaterne meddelte i det cit. Værk II S. 139 og III S. 347.

Endelig kan det i denne Sammenhæng nævnes, at der er foretaget en foreløbig Besigtigelse af en sentmiddelalderlig Boplads med Rester af Hustomter etc. paa *Albuen* ved Nakskov.

Købstadbygninger. I *Vejle* er der paa Hj. af Blegbanken og Fjellegade undersøgt et sentmiddelalderligt Kælderrum, som fremkom ved Grundgravning til et nyt katolsk Kapel. Men iøvrigt har den ringe Byggevirksomhed kun givet Anledning til faa og smaa Undersøgelsesarbejder, som i *Nyborg* middelalderlige Præstegaard (hvor det ved Omlægning af et Gulv konstateredes, at de nuværende store Vinduer hidrører fra en sentmiddelalderlig Ombygning) eller som enkelte Jordbundsundersøgelser i *København*.

Fredlysninger har Museet opnaaet i ikke ringe Tal, og særligt maa det fremhæves, at nu afdøde Lensgreve M. Krag Juel Vind Frijs beredvilligt imødekom dets Opfordring til at fredlyse en Række af de historiske Mindesmærker paa Grevskabet Frijsenborgs vidtstrakte Besiddelser, deriblandt saa interessante Fortidsminder som Nørreris og Stagevold Voldsteder.

De fredlyste eller paa anden betryggende Maade sikrede Monumenter er:

Pibe Mølle, paa Matr. Nr. 6 a af Højbjerg (Helsing S., Holbo H.). Stubmølle af stor Virkning i Landskabet, hvis Bygning er erhvervet ved Køb, medens Ejeren har fredlyst det Jordstykke, hvorpaa Møllen staar, ligesom der er sikret Adgangssti fra Byvejen. Erhvervelsen er muliggjort ved en Gave fra Etatsraad Bestle, modtaget gennem Foreningen til gamle Bygningers Bevaring.

Drosselholm (Matr. Nr. 2 a af Nygaard By, Højby S., Ods H.). Et i en sid, træbevokset Sænkning liggende Forsvarsværk for Drosselholm Borgplads, bestaaende af en 55 Skridt lang, svagt buet Vold. — Skænket til Fredlysning af Proprietær Lars Madsen 1920.

Gørlev Runestenen, fundet 1921 (Gørlev S., Løve H.). — Skænket til Fredlysning af Gørlev Kirkes Bestyrelse 1921.

Sigersholm Voldsted, Matr. Nr. 4 a-b af Sigersholm (Asminderup S., Merløse H.), en uregelmæssig firsidet Banke (Fodmaal: c. 46 × 47 M.), omgivet af tørre Grave, en Ydervold, som dog

mangler omkring Nordøsthjørnet, og endelig mod Sydvest, Syd og Sydøst, hvor det omgivende Terræn hæver sig, en ydre Grav og paa dennes Yderside endnu en smal, lav Ydervold. Voldstedet er træbevokset. — Skænket til Fredlysning af Godsejer Paul Dahl, Holbæk Ladegaard 1921.

Ladby Kirkeruin (Herlufholms S., Ø. Flakkebjerg H.). Romanske Granitkvadernure, bevarede i ret anselig Højde, 1,25 M. svære. Af Kirkens samlede Længde, 18,8 M., maaler Koret 7, Skibet 9 M. Udenom Murene omfatter Fredlysningen et 2 M. bredt Bælte. — Skænket til Fredlysning af Herlufholms lærde Skole 1921.

Vredsløse Kirkeruin (Herlufholms S., Ø. Flakkebjerg H.). Sentmiddelalderlige, kun i ret ringe Højde bevarede Mure af raa og kløvet Kamp. Bygningen, der har været 24 M. lang og 7 M. bred, har bestaaet af et udelt Langhus med Vesttaarn. Udenom Murene omfatter Fredlysningen et 2 M. bredt Bælte. — Skænket til Fredlysning af Herlufholms lærde Skole 1921.

Roholte gamle Skolebygning (Roholte S., Fakse H.). Ifølge Skøde af 1920 er den nuværende og efterfølgende Ejere forpligtede til ikke at nedrive eller omdanne Bygningen uden Nationalmuseets Samtykke.

Forsvarsdiger i Hanenov Skov (Tingsted S., Falster), rimeligvis Levninger af Falstringernes befæstede Plads, Virket, som Saxo omtaler under Aaret 1158. Voldene er sikrede ved deres Beliggenhed i Statsskov, men ved Overenskomst mellem Skovrideren for Falsters Statsskovdistrikt og Nationalmuseet er der 1921 truffet nøjere Aftale om Monumentets Behandling, saaledes at der paa Voldene ikke rillegraves, pløjes og harves, ryddes Stød, anlægges nye Veje eller afvandes.

Voldsted i Tolshave Skov (Søllinge S., Vinding H.), rektangulært, med Topflade paa 5×8 M. og $2\frac{1}{2}$ M. hævet over det omgivende Terræn. — Skænket til Fredlysning af Hofjægermester C. Sehestedt Juul, Ravnholt, 1920.

Voldsted i Svindinge (Svindinge S., Gudme H.). En lille uregelmæssigt, firkantet Banke med Sider paa 11 til 23 M.s Længde,

ved en vinkelformet Grav udskaaret i en naturlig Bakkekant mod Aaen.

Hagsholm Voldsted (Hovlbjerg S. og H.), en af nu tørlagte Grave omgivet Gaardtomt, 60×60 M. i Kvadrat, med Rester af Bygningsfundamenter. Paa Nordsiden fører en Dæmning over Graven. — Skænket til Fredlysning af Lensgreve M. Krag Juel Vind Frijs 1920.

Nørreris Voldsted i Nørreris Skov (Folby S., Sabro H.). Det ved Traditionen om Niels Ebbesen saa bekendte Voldsted bestaar af en ved tørre Grave udskaaret Banke, mod N. dog kun begrænset af naturlig Sænkning. Den retvinklede Bankes Fodmaal er i Syd 25, i Vest 15 og i Øst 20 M., medens Nordsiden er beskadiget ved en Udgravning, der fra Nord er ført ind i Bankens Midtparti. Udenom Vestgraven løber et 4 M. bredt, $1\frac{1}{4}$ M. højt Volddige, hvorpaa der vokser Niels Ebbesens Eg, som ikke maa fældes eller beskadiges. Fra sydvestre Gravhjørne fortsætter Diget sig mod S. som Skeldige med foranliggende Sænkning i Vest. Fredningen omfatter de nærmeste 100 M. af dette Dige. — Skænket til Fredlysning af Lensgreve M. Krag Juel Vind Frijs 1920.

Troldhøj Voldsted ved Terp By (Skivholme S., Framlev H.). Det hidtil ganske ukendte Voldsted i Skoven ved Lading Søes sydvestre Bred er en cirkelrund Banke (Diameter ved Foden c. 22 M.), udskaaret ved en tør Grav i Terrænets Fald ned mod Søen. I Topfladen er der senere gravet en Fordybning. Fredlysningen omfatter foruden det træbevoksede Voldsted et Par Smaadiger, c. 16 M. lange, som i Flugt med Højens Sider, men adskilte fra Voldstedet med en nyere Skovvej, løber parallelt ned til Søbreden, og endvidere er der taget Forbehold med Hensyn til eventuelle Fund af Bygningsfundamenter paa det flade Terræn S. for Voldstedet. — Skænket til Fredlysning af Lensgreve M. Krag Juel Vind Frijs 1920.

Vejspor i Tovstrup Sønderkov (Dollerup S., Gjærn H.). Vejsporene følges i en Længde af 500 M. gennem Skovens Vestparti, begyndende ved Skovgrænsen i N., hvor der findes indtil 9 grøftlignende Forsænkninger, og endende ved Engen S. for Skoven,

hvor Sporene løber sammen til to dybe Hulveje. — Skænkede til Fredlysning af Lensgreve Krag Juel Vind Frijs, Frijsenborg 1920.

Stagse vold *Voldsted* i Staksrode Skov (Barrit S., Bjerger H.). Det fra Valdemar Atterdags Kampen bekendte Sted er en noget uregelmæssig firsidet Borgbanke (Nord- og Sydside 25 og 30, Øst- og Vestsider 36 og 38 M. lange), omgivet af en til Formen svarende, nu tør Grav. Udenom Graven ligger en Ydervold, som mod Nord-Nordvest løber ud paa et kileformet Forværk, der har en Længde af 48 M. Borggraven fortsætter sig nordpaa forbi Forværkets Spids og langs dets Nordside for derefter at tabe sig i en lav, naturlig Sænkning ved Forværkets Vestsider. I selve Borgbankens Topflade et firsidet Bygningsfundament af raa Kamp og Munkestensbrokker (Indermaal 6×8 M.). Voldstedet er bevokset med Bøgeskov. — Skænket til Fredlysning af Lensgreve Krag Juel Vind Frijs, Frijsenborg 1920.

Hønborg Voldsted (Børup By, Tavlov S., Elbo H.). Ved Kendelse af Fredningsnævnet for Vejle Amtsradsreds 4. Decbr. 1919, godkendt af Overfredningsnævnet 30. Marts 1920, er Voldstedet erklæret fredlyst, og Nationalmuseet har faaet Ret til at opsætte Mærkesten og føre Tilsyn, medens der paa Grund af de særlige Forhold ikke kan sikres Publikum Adgang til Stedet. Af en Erstatningssum i Henhold til Naturfredningsloven har Nationalmuseet udredet en Tredjepart.

Vejspor i Varde Kommunes Plantage (Alslev S., Skads H.). Ifølge Vedtagelse af Varde Byraad 1921 er c. 5 Tdr. Land med 18 gamle Vejspor, oprindelig Vej fra Varde til Strandby, fredlyste, saaledes at ogsaa Vegetation og Dyreliv fredes. Arealet bliver ved Kommunens Foranstaltning afgrænset ved Brandlinjer. Tilsynet er overdraget til Historisk Samfund for Ribe Amt, og først i Tilfælde af Samfundets Opløsning skal det overtages af Nationalmuseets 2. Afdeling. — Endvidere har Møllejer A. Schack, Alslev Mølle, 1921 paa lignende Maade fredlyst et mod Nord tilgrænsende, c. 3 Tdr. Land stort Areal under Historisk Samfund for Ribe Amt. Sml. Historisk Aarbog for Ribe Amt 1922 S. 599.

Vamdrup Voldsted (Vester Vamdrup By, Anst H.), skænket til Fredlysning af Godsejer J. Paulin 1920. Det i Gaardens

Have liggende Voldsted er en noget uregelmæssig, firsidet Banke, omgivet af Grave. Overfladen, hvis Sider maaler c. 40 M., viser, at der har staaet Munkestensbygninger.

Tvis Klosteromt (Tvis S., Hammerum H.). Arealet ligger Ø. for den gamle Kirkegaard, der hørte til den 1889 nedlagte Tvis Kirke. Østre og søndre Grænselinje er henholdsvis 30 og 36 M. lang, men til den sidste føjes en 15 M. lang Jordstrimmel langs Kirkegaardens Sydhegn.

I Tilslutning til Lensafløsningsforretninger er det ved velvillig Imødekommenhed fra de paagældende Lensbesiddere, Lensbaronerne Reedtz-Thott og Holck, opnaaet, at det værdifulde Inventar i *Gavnø* og *Holckenhavn* Slotkapeller ingensinde maa fjernes eller forandres uden Nationalmuseets Samtykke, og en lignende Bestemmelse er truffet ang. den paa Frijsenborg opbevarede Altertavle af Claus Berg, som imidlertid senere er flyttet til Voldby Kirke.

I Henhold til Bygningsfredningslovens § 7 er Ejendommen Matr. Nr. 93 a af *Slagelse*, en i Slotsgade liggende Empirebygning, fredlyst under Nationalmuseets Tilsyn.

Kalkmalerier. I tre sjællandske og en jydsk Kirke er der restaureret Billedserier fra den yngre Middelalder. I *Gimlinge K.* (V. Flakkebjerg H.) er Korets østligste Hvælving og Vægge prydet med nytestamentlige Scener samt Billeder af Paradiset, Mikael som Sjeløvejer, og i Østkappen en Mandorla med Kristus som Verdensdommer, siddende paa Regnbuen og (mærkeligt nok) foran sig holdende et Krucifix, medens Maria og Johannes knæler som Menneskehedens Forbedere og Engle støder i Domsbasunerne. De virkningsfulde Malerier har dobbelt Interesse paa Grund af den ogsaa i andre af Egnens Kirker fundne Signatur: »Martinus maler« og Dateringsindskriften: »Anno milleno quadringento modo nono / Tunc pyctura ... passhe testudine picta«. Fra samme Tid stammer et Kristoforusbillede paa Skibets Nordvæg, og lidt yngre og grovere er et Flisemønster, hvori to smaa Helgenindefigurer, paa Korbuens Underflade. Ældre er derimod ornamentale Dekorationer paa Korets Vesthvælv og Skibets to

Østhvælv, henholdsvis fra første og sidste Halvdel af 1300'erne. I *Tjustруп* K. (Ø. Flakkebjerg H.) er Korhvælvingen ligeledes prydet med Dommedagsbilleder fra Tiden ved 1400, hvis Figurer er omgivet af rige dekorative Ranker. I den forhen til S. Laurentius viede Kirke i *Ondløse* ved Holbæk er det derimod Skibets Hvælv, som har bevaret en rig Udmaling fra Tiden c. 1450, med nytestamentlige Billeder, deriblandt en ejendommelig legendarisk Scene af S. Stefans Barndomshistorie (som ogsaa kendes fra den nærliggende Skamstrup Kirke) og S. Laurentius Martyrium. I *Egtved* Kirke ved Kolding bærer det restaurerede Korhvælv ligesom i de to førstnævnte Kirker Dommedagsbilleder, men noget yngre, fra Tiden henimod 1500; ikonografisk ejendommelig er en Fremstilling af »Kristi Vaaben« med Lidelsesredskaberne som Skjoldmærker.

I *Ølsted* K. (Nordsjælland) er der konserveret en tidligere fremdraget Indskrift, som var beskadiget af Sod og Vand.

I *Tjustруп* ydede Menigheden et mindre Tilskud til Restaureringsarbejdets Gennemførelse, og uden et større frivilligt Bidrag vilde det ikke have været muligt at faa istandsat de unggotiske, ornamentale Dekorationer, som var fremkomne paa Skibets Hvælvinger i *Testrup* K. ved Ringsted, og som har særlig Interesse derved, at de er samtidige med selve Hvælvingerne, antagelig fra Tiden ved Aar 1300.

Helt uden Statsbidrag restaureredes endelig Kormalerierne i *Strøby* K. paa Stevns, et Arbejde, der ligesom hele Kirkebygningens Istandsættelse muliggjordes ved Skibsreder Marius H. Nielsens økonomiske Støtte. Paa det unggotiske Hvælv fandtes her rige Dekorationer af lign. Art som i *Testrup* samt Rester af Figurbilleder, Passionsscener og Profeter under en Kreds af Bymure og Taarne (det himmelske Jerusalem), medens Korets Kridtstensvægge var malede røde som Mursten.

Strøbymalerierne er istandsatte af Maleren Ole Søndergaard, medens alle de andre Arbejder er udførte af Konservator Eigil Rothe eller hans Medhjælper.

Kalkmaleriundersøgelser er foretagne i Sigerslevvester og Gørlev paa Sjælland, Toreby paa Lolland, Bødstrup paa Lange-

land, Lime og S. Bork i Nørrejylland samt Møgeltønder og Døstrup i Sønderjylland. Kun i Lime vil Undersøgelsen blive fulgt af Restaureringsarbejder.

Kirkeinventar. Skønt Bevillingen til Kalkmalerier og Kirkeinventar er blevet forhøjet for nogenlunde at følge Trit med Prisstigningen, er Kirkeinventararbejderne dog stedse i højeste Grad afhængige af Kirkernes egne Tilskud, og en Række af de i det

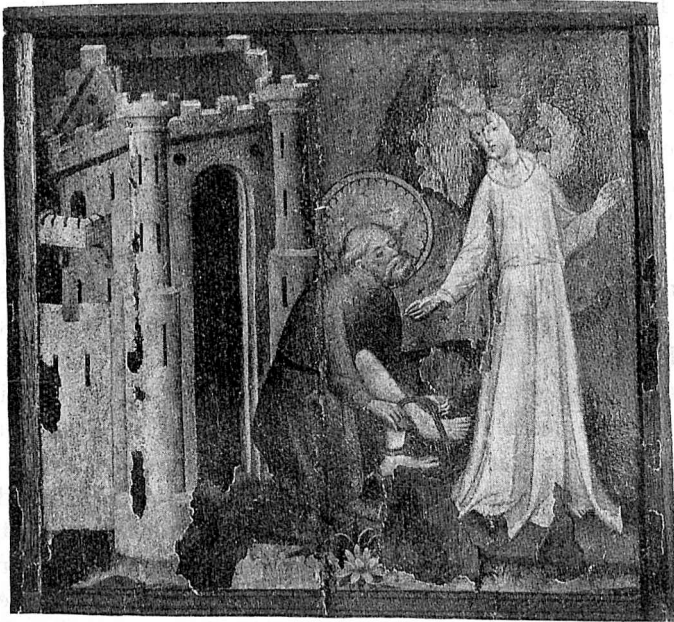


Fig. 5. Fra S. Petrustavlen i Højer.

følgende nævnte Istandsættelser er betalte af Menighederne uden Statsbidrag, idet Statsbevillingen i første Række har været anvendt til uopsættelige Konserveringsarbejder.

I Museets forrige Redegørelse blev det nævnt, at Konservator, Maler Niels Termansen efter langvarige Forsøg havde fundet nye Metoder til Konservering af middelalderlige Malerier, der turde anvendes i større Udstrækning, og som særligt betydningsfuldt maa det fremhæves, at den Termansen'ske Konserveringsteknik

nu er blevet taget i Brug for at redde nogle af de smukkeste og værdifuldeste middelalderlige Altertavlemalerier i Sønderjylland, nemlig Fløjbillederne paa *S. Petrustaplen i Højer Kirke* ved Tønder, fra Begynd. af 15. Aarh. Tavlens Forside med lange Rækker af udskaarne Figurer ret uheldigt opmalet 1906, og samtidigt har man ogsaa forsøgt at konservere Malerierne paa Fløjens Bagsider, der forestiller 4 Scener af Apostlens Legende. Men Kridtgrunden havde atter løsnet sig, og store Dele af Billederne hang i løse Flager, som hvert Øjeblik kunde styrte ned. Disse løse Dele er nu atter fæstnede og Billederne i det hele rensede og konserverede, uden at der er gjort noget Forsøg paa at supplere de enkelte Partier, der allerede var forsvundne. Tavlens udskaarne Forside blev ikke rørt.

Paa lignende Maade konserveredes Fløjmalierne paa den noget yngre, henimod Aar 1500 tilvirkede *Korsfæstelsestave i Egtved Kirke* ved Kolding, efter at et tidligere, 1908 udført Konserveringsforsøg havde vist uheldige og for Billedernes Eksistens farlige Eftervirkninger. Malerierne, der i otte Felter illustrerer Kristi Lidelseshistorie, var desværre allerede før det første Konserveringsforsøg stærkt afskallede, men heller ikke her suppleredes det manglende, da Fløjenes Bagsider jo ikke er synlige i Kirken og derfor kan behandles som Museumsgenstande. Imidlertid havde Kalkmaleriernes Fremdragning og Alterbilledernes Konservering vakt Ønsker om en Ændring af Snitværkets ny-modens, blaa og hvide Farver, og Kirken har derfor senere bekostet en Nystaffering af Tavlens Forside, som kun har bevaret yderst faa og svage Rester af den oprindelige Kridtgrund og nu maledes (af Maler H. Munk) med et Farvevalg af 1700'ernes Karakter, som bedre harmonerer med den kalkmalede Hvælving¹).

I *Skelby K.* ved Nestved er istandsat en sentgotisk Krucifiksgruppe, et typisk Arbejde af en sjællandsk Billedskærer fra Tiden umiddelbart før Reformationen; da intet af de fundne Farvelag

¹) I Egtved K. konserveredes samtidigt med Alterbillederne en Præstetavle fra 18. Aarh. af stærkt forvitrende Sten, i ormædt Ramme.

lod sig konservere, blev den oprindelige Staffering saa vidt muligt genfremstillet. For *Gassum* K. ved Randers og for *Sjørring* K. i Ty er ligeledes istandsat sentgotiske Krucifikser, det førstnævnte uden Farver, det sidste med en yngre Staffering; i begge Tilfælde var Korstræerne forsvundne og maatte gøres helt af nyt. I *Ryslinge* K. paa Fyen restaureredes 12 Apostelfigurer, hvis Stil henviser til Claus Bergs berømte Værksted i Odense¹⁾, og i *Krage-lund* K. ved Silkeborg konserveredes en Gudfader-Figur fra 15. Aarh.

Talrigere og mere omfattende er som sædvanligt Istandsættelserne af Renæssancetidens Kirkeinventar. I *Gedsted* K. nord for Viborg restaureredes baade Altertavlen og Prædikestolen, der begge er Snedkerarbejder fra Tiden c. 1610—20, og begge paa Snitværket havde bevaret oprindelig Staffering under flere yngre Farvelag (paa Altertavlen fra 1712, 1729 og c. 1853). Da de senere Stafferinger skønnedes at være lidet heldige, og da der paa Prædikestolen tilmed under Egetræsmaling fremdroges karakterfulde Renæssancemalerier, valgtes det at genfremstille den ældste Staffering, og Altertavlen, der havde mistet sine oprindelige Vinger, fik nye, efter Motiver fra den beslægtede Tavle i Lynderup K. modellerede Vinger og moderne Maleri i det tomme Midtfelt. Dog bevaredes allegoriske Malerier fra Beg. af 18. Aarh. baade paa Prædikestolens Opgangspanel og paa Alterbordsforsiden, og en Epitafieramme fra Renæssancetiden istandsattes med den oprindelige Staffering, men med Bibeholdelse af en c. 1750 malet *Series Pastorum*. Men for at tilvejebringe Helhed i Kirkeinteriørets Virkning mangler endnu en passende Maling af de moderne Stolestader og af Loftet.

Renæssancens kraftige Farvevirkning er ogsaa blevet genskabt paa den store, rigt udskaarne Altertavle fra 1645 i *Jannerup* K. ved Varde, hvor det lykkedes at genfremdrage alle de oprindelige Indskrifter og Billedfelter fra 1645, medens en delvis Op-maling fra 1769 virkede mindre heldigt og derfor ikke blev fulgt, og paa den kraftigt skaarne Baroktavle i *Lyngby* K. ved Grenaa,

¹⁾ Thorlacius Ussing: Claus Berg, 1922, S. 95.

med Snitværk af en Peder Jensen-Elev fra 1666 og med Staffering fra 1696. Det lykkedes her at fremdrage en historisk Indskrift om Altertavlens Giver, M. R. Reinfranch til Fævejle og hans Børn. Foruden Altertavlen istandsattes ogsaa Alterbordspanelet og den udsavede Knæfaldsskranke fra 1702.

I Øsse K. ved Varde er en Renæssancetavle fra c. 1600 konserveret, og til den 1918 restaurerede Altertavle i Resen K. ved Lemvig er der malet nye Storfelter, væsentlig prydede med Indskrifter.

Prædikestole er restaurerede i Rise K. paa Ærø, hvor der genfremstilledes en oprindelig Staffering paa Snitværket fra 1624, i Gudum K. ved Lemvig, hvor Altertavlen blev istandsat 1910, og hvor der nu paa Prædikestolen fandtes Aarstallet 1622 og Landsdommer Gunde Lange og Frues Navne, medens de tilsvarende malede Vaabenfelter var forsvundne og erstattede med Evangelistbilleder fra 18. Aarh., samt i to Kirker ved Slagelse, *Lundforlund*, hvor der genfremstilledes en Staffering, signeret C.L.M. 1635, og *Gjerlev*, hvor en lignende Prædikestol havde bevaret et uovermalet Fag med gammel Staffering.

Mindre sikre var de Resultater, der naaedes i Ovsted K. ved Horsens, hvor Altertavle og Prædikestol under tre senere Overmalinger havde Renæssancefarver fra 1630, som søgtes genfremstillede paa begge de nævnte Inventargenstande.

Selv med den grundigste Undersøgelse og de bedste Arbejdsforhold vil der altid komme Tvivl om Enkeltheder, naar Op-gaven er at genfremstille en Staffering fra Renæssancetiden, ikke mindst fordi Datidens Farveteknik var rigere og bedre end Nutidens. Taknemligere vil det ofte vise sig, naar en foreløbig Undersøgelse har klaret Stafferingslagene, at vælge et Farvelag fra 18. Aarh., der baade kan være lettere at fremdrage og altid er nemmere at behandle. Ligesom de foregaaende Aar er da ogsaa adskilligt Kirkeinventar behandlet paa denne Maade. Det gælder saaledes S. Bork ved Skjern (gotisk Tavle med Renæssance-ramme, Prædikestol og Stolestader c. 1580 samt Pulpitur, alt med Farver fra c. 1790), Asdal (lutheransk Fløjtavle, malet c.

1800) og *Kastbjerg* (Søjletavle c. 1600; Farver c. 1800). I *Sjorslev* K. ved Viborg, hvor baade Rummet og Inventaret er præget af 18. Aarh., er selvfølgelig Rokokotidens lyse Farver bibeholdte eller genfremdragne ved den af Avnsbjergs Ejer, Apoteker Neergaard, bekostede Inventaristandsættelse. I *Vestervig* K., hvis Bygning er restaureret af Arkitekt Mogens Clemmensen, er Altertavlen fra 1740 konserveret med samtidige Malerier, Indskrifter og Mar-morstaffering, medens der paa Prædikestolen (fra Tiden henimod 1600) er rekonstrueret en Staffering fra 1718; desværre var Stolen oprindelige Storfelter fjærnede i 19. Aarh., saa at de nu maatte males med ny Ornamenten.

Helt af nyt og ret enkelt er stafferet Altertavle og Prædike-stol i Ø. *Nykirke* ved Vejle, hvor det viste sig, at Inventaret før Egetræsodringens Tid kun havde en brun Overmaling, sikkert fordi man ikke har haft Raad til at male det finere, samt Alter-tavlen i *Gjerlev*, et af Lorentz Jørgensens rige Snitværker, som af Hensyn til Kirkeinteriørets Harmoni maledes over et Lag skæmmende Egetræsodring, efter at det først var konstateret, at der kun vilde kunne findes sparsomme Rester af ældre Farver.

Epitafiemalerier er konserverede i S. Mortens K. i *Randers* (Mikkel Tygesen, Schiønning), *Hesselager* K. (Provst Peder Christensen, Humble, † 1675) og *Hjortshøj* K. ved Aarhus (Sognepræst Knud Eskesen, 1672). En vanskelig Malerikonservering var Restaureringen af Claus Daas smukke Monument fra 1639 i *Her-lufmagle* K. ved Nestved, hvor det karakterfulde Portræt af Rigsadmiralen havde lidt ved Overmalinger af Dragten, medens An-sigtet viste sig velbevaret. I *Taarup* K. ved Viborg er et Sten-epitafium over Tønne Juel, † 1684, den Taarupgaard'ske Stiftel-ses Grundlægger, for Stiftelsens Midler istandsat af Billedhugger C. Lindstrøm. I *Fuglse* K. paa Lolland er Snitværksportalen foran det Lützowske Gravkapel (fra 1691) malet med den oprindelige Farvegivning.

I *Engom* K. ved Vejle er rejst den stærkt slidte Gravsten over Rigsraad Ove Lunge til Tirsbæk, † 1542. Ligkisteplader er ord-nede for *Vestervig* K. og for S. Michaelis K. i *Fredericia*.

I Løbet af Aarene 1920 og 21 maatte foruden den S. 4 omtalte Idom-Klokke fem andre Kirkeklokker omstøbes: Marie Malene (Sønderhald H.) fra 1659, Venslev (Ø. Flakkebjerg H.) fra 1730, Farup (Ribe H.) fra 1791, Blovstrød (Lynge-Kronborg H.) fra 1836 og Vejen (Malt H.) fra 1853.

KØBSTÆDERNES SKØDE- OG PANTEPROTOKOLLER.¹⁾

Af Dr. phil. HOLGER HJELHOLT.

1. Indledning.

Under min midlertidige tjenstgøring i landsarkivet for Sjælland i årene 1923—24 stilledes der mig adskillige gange af besøgende spørgsmål angående købstadejendommens historie. Spørgsmål f. eks. af bygningshistorisk art, idet vedkommende ønskede oplysning om, hvornår en i arkitektonisk henseende mærkelig bygning var bleven opført, og hvem der havde opført den. Eller spørgsmål, der udsprang af almindelig historisk interesse i at kende den pågældende bygnings tidligere ejere og beboere. Endelig også spørgsmål, hvis årsag må siges at ligge den historiske interesse noget mere fjernt, som den købstadborgers, der velfornøjet styrede kursen hjemad efter at have indsamlet så megen viden, at han mente dermed at kunne sætte byens stedlige historiograf til vægs.

Sådanne spørgsmål bragte mig naturligt nok til at sysle lidt mere indgående med, hvilke kilder arkiverne indeholder til studiet af købstadejendommenes historie: skøde- og panteprotokoller, brandtaksationer, grundtakster, bygningsafgiftsprotokoller m. m. Af disse kilder må skøde- og panteprotokollerne med de tilhørende registre ubestrideligt kaldes hovedkilden, og af denne

¹⁾ Jeg udtaler herved min bedste tak til min kollega i landsarkivet for Sjælland, cand. mag. Holger Nielsen, der velvilligst har gennemset min afhandling i manuskript, samt til registrator, landinspektør Chr. Andersen, der ligeledes har ydet mig forskellige værdifulde oplysninger.

kilde skal jeg i det følgende give en nærmere omtale. Jeg begynder med en kort oversigt over skøde- og pantevæsenets udvikling, gør dernæst rede for nogle af de ulemper, som man støder på, når man i skøde- og panteprotokollerne vil forfølge en bestemt bygnings ejerrække, og skal endelig fremsætte et par bemærkninger om kendemærkerne på købstadejendommens identitet. Som et tillæg følger en summarisk registratur over købstædernes bevarer, selvstændige skøde- og panteprotokoller.

2. Skøde- og pantevæsenets udvikling.

Så langt tilbage i tiden som til at gisne om, hvordan ejendomsoverdragelse — skødning — foregik hos germanerne på Tacitus' tid, skal jeg her ikke gå. Jeg vil nøjes med at begynde med bestemmelsen i Jydske lov af 1241, at man skal skøde jord på tinge og ej andetsteds: på det herredsting, som jorden ligger under, eller på sysselting eller på landsting eller for kongen. (Jydske lov I. 37). En lignende bestemmelse genfindes i Danske lov (1683), men bl. a. med en ganske karakteristisk udvidelse, der gælder skødningens genstand: »paa tinge skal mand *huus* og jord skiøde og ej andenstæds«. (D. L. 5—3—28). »Og skulle«, hedder det her endvidere, »alle skiøder læsis og paaskrivis det første eller andet ting næst efter at de ere daterede, om de ere i den provincie daterede, hvor godset ligger. Ligger godset i anden provincie, end skiøderne ere daterede udj, da skulle de til tredie, eller fierde, ting læsis og paaskrivis; Tj ellers kunde de ikke gielde imod lovligen tinglyste breve, indførseler, eller anden lovlig adkomst, enddog de for dem ere daterede.« — Kravet om, at skødning skulde foregå på tinge, udsprang bl. a. selvfølgelig af den større sikkerhed, som en overdragelse her i mange menneskers nærværelse måtte afgive. Denne overdragelsesform, den for nordisk ret ejendommelige tinglæsning eller tinglysning, består som bekendt endnu, men den kan nu næppe betegnes som stort andet end en fortidslevning. Af mine læsere vil der sikkert ikke være mange, der søger ting på de dage, hvor tinglæsning af skøder foregår. Professor *Vinding Kruse* har da også i sin 1923 udkomne bog om *tinglysning* foreslået den gældende form for

tinglæsning afskaffet og erstattet med en offentliggørelse gennem pressen, ved et særligt »tingblad«.

Kundskaben om de vigtige sager, der kom for på tinge: ejendomsoverdragelser, retshandler m. m., var det af største interesse at få bevaret for efterverdenen, og bevaret nøjagtig som det var foregået. Da papiret kom i mere almindelig brug, måtte derfor dets anvendelse til opnotering af, hvad der skete på tinge, være selvfølgelig. Den grundlæggende lovbestemmelse er her Kristian III's Dronningborgske reces af 1551, som foreskrev, at alle breve, der udgaves på tinge eller rådhus, skulde registreres: »Item skal hwer tingscriffwer haffue en tingbog, udi huilcken hand skal indtegne alle domme, skiødebreffue, widner, oc alle andre merckelige breffue, som gaar til tinget udi hans tidt, mett samme breffues dato, oc nar samme scriffuer dør eller udi andre maade skillis wed tinget, tha skal then bog indleggis udi god forwaring, paa thet huer kand theraff forfare, om behoff giøres, hues tilforn forhandlidt er . . . Sammeledis skal oc udi lige mode registeris alle breffue, som udgiffues for borgemester oc raad i købstederne, oc samme bog forwaris paa raadhus«.

Ifølge den Dronningborgske reces optræder skødebrevene altså jævnsides med domme, vidner og alle andre mærkelige breve i tingbøgerne. Imidlertid skulde skødebrevene og de hermed ofte snævert forbundne pantebreve i tidens løb skabe sig en særlig protokol: skøde- og panteprotokollen. I Helsingør er der for årene 1583—86 ført en særlig protokol, hvori skøder er indførte, men både før og efter disse år er skøderne ellers at finde i tingbogen. I Køge begynder der en skødeprotokol i året 1587. Det ses ikke, at disse protokoller er fremkaldte ved noget lovbud. Men i 1632 får vi forordningen om underpant i fast ejendom (23. april 1632) med dens bestemmelse: »oc skal en pantebog holdes til hver herids- eller landsting oc enhver efterretning der af skriftelig gifvis, om det gods hannem tilbiudis til pant, anden tilforne til brugelig eller deslige . . . vist underpant sat er.« Samtidig med denne forordning og i henhold til den begynder pantebøgerne for Sjællands landsting. Skødebøgerne, som her er førte særskilt, begynder et par år før. I 1682 har vi forordningen om købstæderne (28. janr.

1682) og dens påbud om, at rettens betjente i alle købstæder, såvelsom på landet, skal holde »rigtig raadstue-, ting-, pante- og skiftebøger, som alle af stift-befalingsmændene, enhver i sit district, skal paategnes, numereres, igiennemdrages og forseignes . . .«. I disse bøger skal indføres, »hvis loven og recessen tilholder, saa og alle ved byen forefaldende forretninger, samt skiøder, pantebreve, skifter og andre deslige justitz-sager . . .«. Fra 1682 begynder da også f. eks. den statelige række skøde- og panteprotokoller for Helsingør købstad. Det følgende år kom jo Danske lov, og den fastslog 1—8—4 udtrykkelig, at der skulde være en særlig protokol for skøder og pantebreve: » . . . een bog, hvorudi alle pante-, mageskifte-, skiøde- og gave-breve, maningsbreve og deslige, efterat de for retten ere læste, og baade af dommeren og skriveren paaskrevne, ord fra ord skulle indførís . . .«.

Med dette Danske lovs udtrykkelige påbud gik det dog mange steder ikke bedre end med så mange andre lovbestemmelser — det efterlevedes ikke — og i en hel række af købstæder begynder de særlige skøde- og panteprotokoller, såvidt ses, først efter forordningen 7. febr. 1738. Af de sjællandske, lolland-falsterske og bornholmske købstæder er der 5, hvis skødeprotokoller begynder netop i året 1738, og 3 andre, hvis protokoller begynder henholdsvis 1739, 1740 og 1741.

Forordningen af 7. febr. 1738 »om pantebøgers og de deraf givne extracters tilforladeligere indrettelse og behandling efterdags« har den daværende generalprokurør Andreas Højer til op-havsmand¹⁾. Den umiddelbare årsag til dens fremkomst var, sådan som også selve dens titel antyder, misligheder, der var begåede ved udstedelsen af pantebogsekstrakter. For fremtidig at forebygge sådanne misligheder, ved hvilke tilliden til pantebøgerne svandt bort og realkrediten rystedes, indførte forordningen dels en kontrol fra oven med pantebøgerne — ved hjemtingene på landet skulde amtmanden, i købstæderne magistraten og ved landstingene landsdommerne årlig med flid eksaminere protokollerne og deres registre, om de tydelig og forsvarlig var indrettede. Og dels bestemte forordningen, at der over protokollerne

¹⁾ Sjæll. register nr. 49, 7. febr. 1738 (rigsarkivet).

fremtidig skulde holdes »accurate alphabetiske registre«, hvad der selvfølgelig i høj grad måtte lette benyttelsen af protokollerne. Iøvrigt indskærpedes det, hvad der som sagt aldeles ikke var uforment, at skrivelserne ved over- og underretter, hvor panteprotokoller skulde holdes, havde »i alle måder« at rette sig efter D. L. 1—8—4 og holde en »aparte igiennemdragen, forseiglet, pagineret og med behørig stemplet papir indrettet protocoll, hvorudi de ord til andet skal indføre alle pante-, mageskifte-, skiøde-, gave- og deslige breve, saa og alle indførsels og udlægs forretninger, samt eyendoms domme . . .« Vi træffer her en noget mere omstændelig opregning af rettigheder over fast ejendom end i D. L.

Om de »accurate alphabetiske registre« hed det i forordningen, at de skulde indrettes ikke blot på debitorers og kreditorers navne, »men paa landet eller ved landstingene, end og over jordegodser, som pandtsettes, skiødes eller mageskiftes, hvori ey alleene hovedgaarder men byerne, hvori een eller anden gaard pandtsettes eller skiødes, skove, møller, kirke- og kongetiender og all anden fast eyendom indføres, saa at deraf alle tider, uden møye, af enhver kand udfindes, om nogen gaard eller gods med pandt eller i anden maade findes behæftede.« »Paa landet eller ved landstingene« gjordes de alfabetiske registre således noget fyldigere end i købstæderne, men når professor Vinding Kruse i sin nævnte bog (s. 54 f.) skriver, at forordningen påbød »realregistre« for landets vedkommende, synes dette at bero på en misforståelse. Ved herreds- og birketingene på landet spillede skøde- og pantevæsenet iøvrigt på det tidspunkt en forsvindende rolle. Det frie jordegods læstes ved landstingene, og næsten alt ufrat jordegods var fæste. Det er vist, udtaler Højer, »at panteprotocollerne ved hiemtingene paa landet nu omstunder lidet bruges og ere af ringe consequence«, hvorfor han også havde tænkt sig muligheden af helt at afskaffe disse til fordel for læsning ved landstingene. Udviklingen førte som bekendt til det modsatte resultat, idet landstingene ophævedes 1805.

Under de drøftelser, der gik forud for forordningen 1738, var der et spørgsmål, der naturligt trængte sig frem. 10. septbr.

1734 var der for hertugdømmerne udstedt den »Generale und uniforme Constitution wegen der Pfand- und Schuldprotocolle in allen Aemtern, Städten und Landschaften«, og det lå da nær at spørge, om man ikke ved den forestående forordning for kongeriget burde tilstræbe ensartethed med bestemmelserne for hertugdømmerne. Dette mente imidlertid Andreas Højer at måtte afvise. Han lagde her vægten på den »essentielle og vigtige forskiel«, der naturlig udsprang af, at i nordisk ret var tinglysnin-gen nødvendig, men i hertugdømmerne var den bortfalden og erstattet med en anmeldelse. Ifølge den nævnte constitution skulde der i hertugdømmerne holdes to protokoller. I »Schuld- und Pfandprotocoll« havde hver debitor sit eget folium, og den var altså nærmest et slags realregister. Dette var den rette pante-protokol. Men foruden denne skulde der holdes en »Nebenbuch«, hvori kopier af panteforskrivningerne indførtes. Forholdet var altså nærmest lige det modsatte af det i Danmark-Norge. Hovedpantebogen her svarede på en vis måde til »Nebenbuch«, og hovedpantebogens register gjorde samme tjeneste som »Schuld- und Pfandprotocoll« i hertugdømmerne. Om forholdene i hertugdømmerne skal jeg på dette sted endnu bemærke, at først ved forordning af 10. febr. 1813 påbødes det enhver ejer af et hus eller en grund at lade anlægge et folium i »Schuld- und Pfand-protocoll«, og i tidsrummet før denne forordning vil man ikke med sikkerhed kunne vente at finde andet end obligationer indførte i protokollen. Ved prøjsisk lov af 27. maj 1873 indførtes det tyske grundbogssystem i Slesvig og Holsten, og i Nordslesvig anlagdes grundbøgerne i begyndelsen af 1880'erne. Efter genforeningen er det tyske grundbogssystem endnu bleven bestående i »de sønderjydske landsdele«.

Forordningen 1738 holdt sig som betonet til kravet om nøjagtige navneregistre og tog endnu ikke det skridt at kræve, at hver ejendom i registeret fik sit særlige folium: indførelsen af realfolier (realregistre). Kun en halv snes år efter indførtes dog sådanne for hovedstadens vedkommende ved reskript af 27. juli 1759, der tillige påbød, at i alle skøder og pantebreve skulde stedets kvarter og dets matrikelnr. anføres, og i provinskøbstæderne

banede realregistre sig efterhånden og uden formelle påbud vej, om end ikke overalt. Som regel er provinskøbstædernes realregistre dog først indrettede i begyndelsen af det 19. årh., men i hvert fald ofte længe før den næste vigtige forordning om skøde- og pantevæsenet, forordningen af 28. marts 1845, gjorde førelsen af realregistre til almindelig pligt både for by og for land.

Da denne forordning udkom, havde det, kan man vistnok sige, allerede længe været erkendt, at man måtte gå til den reform af pantevæsenet, som realregistres indførelse betød. Om de talrige ulemper, som de ofte skødesløst førte navnregistre frembød, når det drejede sig om at finde en ejendoms forhæftelser, skal jeg senere fremsætte et par bemærkninger, og der kunde ikke råde tvivl om, at det vilde betyde en stor lettelse, såfremt man under hver enkelt ejendom kunde få samlet alt angående ejerens adkomst, eventuelle servitutter, forhæftelser m. m.. Allerede i året 1817 havde kancelliet også ved et cirkulære af 19. juli taget sagen op til drøftelse¹). Ved dette cirkulære afkrævedes der retsbetjentene betænkninger om det hensigtsmæssige i realregistres indførelse, og som forbillede for sådanne medsendtes der skemaer over de realregistre, der som nævnt 1759 var indførte for København. Sagen stilledes imidlertid igen i bero, dels på grund af de betydelige bekostninger, som dens gennemførelse vilde bevirke, og dels og formentlig navnlig, fordi det for landets vedkommende måtte anses for nødvendigt at afvente tilendebringelsen af matrikuleringen. Ved denne vilde jo de enkelte ejendomme blive forsynede med matrikelnumre, efter hvilke registre kunde indrettes. Jeg skal dog nævne, at ved de inspektionsrejser, som daværende deputeret i Danske kancelli A. S. Ørsted i 1820'erne foretog til undersøgelse af justits- og politivæsenet ved de sjællandske jurisdiktioner, lagde han i købstæderne, hvor det lod sig gøre, et godt ord ind for realregistre og tilrådte sådannes indrettelse²). Men med loven i hånd kunde han ikke gennemtvinge den.

¹) Svarene på dette cirkulære findes blandt bilagene til forordn. 28. marts 1845 (D. kanc. 3 dpt. registr. nr. 182 aa).

²) Se herom de pågældende sager i danske kancelli: »deputeredes arkiver fra embedsrejser. ifølge kgl. resolution af 20. maj 1803«.

Ved forordningen om skøde- og panteregistre af 28. marts 1845, der har Ørsted til ophavsmand, gjordes indførelsen af realregistre som sagt til almindelig pligt både for by- og landjurisdiktionerne. Indførelsen var almindelig, men det bestemtes derimod ikke, at den skulde ske straks. Man mente at burde tage et vist hensyn til jurisdiktioner, hvor man havde velindrettede registre, som man antog at kunne klare sig med endnu i nogen tid. Punkt 1 bestemte herom, at der »efterhånden« skulde udarbejdes »nye realregistre, der give en klar og nøiagtig henvisning til alle de steder i de vedkommende protocoler, der oplyse, hvem enhver eiendom tilhører, hvad der hæfter paa samme, og hvad der iøvrigt er tinglæst, som kan have indflydelse paa eierens ret til at raade over eiendommen.« Enhver ejendom skulde i registeret have sit særlige folium, hvor disse oplysninger indførtes. På forordningens øvrige, meget udførlige bestemmelser for registrenes indretning skal jeg her ikke komme ind. Af foliets 3 rubrikker: adkomster — forhæftelser — anmærkninger er det selvsagt den første, der interesserer topografen mest.

Som jeg allerede har nævnt, var udstedelsen af forordningen om realregistre nødt til at afvente matrikulerings tilendebringelse 1844. Ved denne indførtes for landejendommenes vedkommende de matrikelnumre, hvorefter realregistre over landejendomme affattedes. Matrikuleringen 1844 omfattede jo imidlertid ikke købstadgrundene — nok købstadjorderne —, men for grundenes vedkommende bestod der allerede fra længere tid tilbage matrikel- eller grundtakstnr. eller brandtaksationsnr. Ved sagens drøftelse i 1817 havde man derfor også anset det for muligt for købstadgrundenes vedkommende straks at gå over til realregistre — hvor dette ikke allerede var sket — ved benyttelse af den eksisterende nummerering af grundene. Jeg skal senere vende tilbage til spørgsmålet om købstædernes matrikulering, men her blot nævne, at forordningen påbød, at det for købstæderne ligeledes var matrikelnumrene, hvorefter realregistre skulde indrettes.

3. *Nogle ulemper ved forfølgelsen af ejerrækker i skøde- og panteprotokollerne.*

Af den korte oversigt over skøde- og pantevæsenets udvikling, som jeg nu har forsøgt at give, ses det, hvordan der i hvert af de fire sidste århundreder kommer en på dette område betydningsfuld forordning: forordningen 1551 om tingbøger, Danske lov 1683 om selvstændige pante- og skødebøger, forordningen 1738 om alfabetiske registre og endelig forordningen om realregistrene 1845. De fire forordninger betegner en stadig større specialisering. — Også i vort århundrede står vi formentlig overfor en betydningsfuld reform på skøde- og pantevæsenets område, i anledning navnlig af det ved genforeningen fremkaldte sammenstød mellem det nordiske, ældgamle tinglysningssystem og det tyske grundbogssystem. På den danske rigsdags bord ligger i øjeblikket, men jo ganske vist sammen med talrige andre lovforslag, også et lovforslag om tinglysning.

I den tidligere nævnte bog af prof. Vinding Kruse har denne fremsat et udførligt motiveret forslag til en ny forordning om skøde- og pantevæsenet, men om det hensigtsmæssige eller uhensigtsmæssige i dette forslag skal jeg selvfølgelig lade juristerne diskutere. At hans forslag i mangt og meget vilde betyde en forenkling af det nuværende noget tunge apparat, er dog ganske givet. Jeg kan ikke nægte mig fornøjelsen her at citere, hvad han skriver om de retsanmærkninger, der trods deres fuldkomne betydningsløshed stadig vandrer fra dokument til dokument. Tingbøgerne opfyldes, skriver han (s. 292 f.) under den nuværende ordning i for høj grad af servitutter og andre rettigheder, der forlængst har mistet enhver realitet. »En servitut forbyder f. eks. svinehold på et areal, hvor nu Vesterbros mest befolkede og befærdede gader ligger, og hvor enhver anelse af landlig idyl med udsigt til svinehold forlængst hører til de skønne minders verden. Men et sted lever denne idyl stadig videre, nemlig i tingbøgernes verden, og vandrer derfra bestandig over i panteattester, talrige private dokumenter o. s. v. På en ejendom på hjørnet af Ørstedsvvej og Åboulevarden hviler der en servitut, der forbeholder en person jagtret på ejendommens grund mod en årlig afgift af 16

skilling pr. td. land. Men de grønne marker og åen, der var den jagtberettigedes revier, lever også forlængst kun i mindet. Men i tingbøgerne jager vedkommende stadig videre, til nøje underretning for efterslægten, der omhyggelig gang på gang nedskriver mindet i attester og dokumenter.«

— — —
Efter dette lille sidespring fra emnet skal jeg gå over til at omtale *nogle* af de mest iøjnefaldende *ulemper*, der frembyder sig, når man vil forfølge en købstadejendoms historie ved hjælp af de pågældende skøde- og panteprotokoller (eller tingbøger). Som udgangspunkt for omtalen vil jeg vælge et par udtalelser i den betænkning, som by- og rådstueskriver i Ribe, P. R. Steenstrup afgav 25. septbr. 1817 i besvarelse af kancelliets cirkulære af 19. juli om indførelsen af realregistre.

Steenstrup fandt ved sin embedstiltrædelse panteregistrene i en meget dårlig forfatning. Fra året 1812 til sidstafvigte august havde han derfor anvendt al den tid, som hans øvrige embedssysler og forretninger levnede ham, til at udarbejde nøjagtige registre. »Jeg gjennemlæste«, skriver han, »11ve panteprotokoller, blad for blad, og extraherte dem derhos, og .. forfattede .. nominal og real registre . . . Alligevel fandt jeg . . . at der altid bliver huller og aabninger i følgen nedad fra ældre tid af eiendomsbesidderne, som ingen randsagning kan raade boed paa. — Nu arver t. ex. en myndig søn sin fæderne gaard, og intet passerer om denne transaction ved skjøde- og pantebogen; han sælger dele af den; han køber parceller fra andre gaarde, tildeels i naboebyer, og legger ind derunder; han pantsætter dernæst det hele; han dør; hans enke sælger atter en parcel for at clarere plukgjeld, skiftebekostninger, børnepenge; — hun gifter sig igjen; denne mand sælger atter noget af eiendommene, og køber atter noget. — Nu sælger han gaarden, og skoleholderen, eller bysmeden eller en tilfældig nærværende omløbende glarmester skriver skjødet, hvori overdrages »sælgerens paaboende gaard« med det oprindelige og parcelhartkorn under et, som paa den tid haves dertil, og dette endda ofte urigtig angivet, og uden at adkomster og formandens navn, eller hvorfra hartkornet er kommen, er opgivet. Dette

skjøde ligger da atter hen, til derpaa atter sælges, eller og den annærmende session tvinger kjøberen til at lade sit skjøde læse. — Nu kommer det da til tinglæsning, men intet er passeret ved retten eller pantebogen om det foregaaende, og intet er læst siden den mands skjøde, hvis myndige søn arvede ham, undtagen maaskee en af mellemændenes eller enkernes obligationer, der ey heller nævner hin afdøde mand, som jeg her vil kalde første forhverver . . . » — Skønt gode realregistre, fortsætter Steenstrup derefter, var meget at prise som nyttige, så nyttede de dog ikke i disse tilfælde: »thi hvorledes skulle de kunne afgive det fornødne lys? . . . Det er hos hine forsømmelige, at feylen ligger; thi de bedst indrettede protocoller kunne dog intet indeholde om, hvad der ikke bliver dem tilført.« Efter loven (5—3—28) skulde hus og jord jo skødes på tinge og ej andetsteds: »Men hvad skeer? Noget læses og mere bliver ulæst. — Mange besidde gaarde deres livstid, sælge fra dem, pantsætte dem, paa anden maade forhefter dem, og hverken ere de, eller bryde sig om at blive, legitimerede som eiere; Men, feyler jeg ikke meget, *saa er ingen fuldstændig orden at opnaae, saalænge det gaar saaledes til.* — Med denne forstyrrende og lovstridige uskik forener sig og den, at enhver, som kan skrive bogstaver, giver sig af med at forfatte dokumenter, og paa intet fusk mere end paa dette.

Naar almuesmanden vil have sig en kjole syet, søger han ikke andre end skræderen, og naar han vil have sig nye støvler, søger han skomageren, Men naar han skal have dokumenter forfattet, som angaae hans velfærd og eiendomme, og hvis rigtige forfattelse kan betrygge hans rettigheder, bidrage til orden, forebygge processer, sikre ham hans ophold i alderdommen, saa tyer han til den første den bedste som kan skrive, og saa skrives der og saaledes som der kan ventes af slige folk. . . . »

Hvad der efter denne Steenstrups betænkning i det væsentlige bevirker de af ham omtalte »huller og åbninger i følgen nedad fra ældre tid af eiendomsbesidderne«, er altså følgende:

Først den ligefremme *undladelse af at opfylde lovens bud* om, at hus og jord skal skødes på tinge. »Noget læses og mere bliver ulæst«, siger Steenstrup. Samme klage træffes også i adskill-

lige af de andre betænkninger fra 1817. F. eks. bemærkes det i den fra Bornholms amt, at beboerne i Allinge og Sandvig sjelden eller aldrig lader deres skøder tinglæse, og at dette også har været tilfældet i Nekso og Sønder herred. I samme betænkning omtales iøvrigt, at det principielle spørgsmål om, hvorvidt en køber kunde tilpligtes at tage skøde på den af ham købte gård, havde været rejst omkr. år 1800, og af landsdommeren på Bornholm var bleven besvaret benægtende. Grunden til, at man undlod at betrygge sin adkomst gennem tinglæst skøde, må jo antages at have været den med tinglæsningen forbundne bekostning, og i denne forbindelse kan nævnes, at de i tinglæste skøder anførte købesummer i ældre tider sikkert må betragtes med en vis varsomhed. I hvert fald mener retsbetjenten i Kolding i sin betænkning 1817 at kunne udtale som sin overbevisning, at af 100 skøder, som der indleveredes til tinglæsning, indeholdt de 90 ikke den rette købesum, men som oftest mindre end den halve.

At undladelsen af at tinglæse skøderne var gammel, derom vidner bl. a. et kgl. missive 1580 22. aug. til alle købstæderne om, at salg eller forpantning af købstadgods skal ske til tinge. Missivet begrundes med, at »vi« er kommet »udi forfaringe, hurledis udi kiøpstederne her udi riget til des er gangit fast uskikkeligen til med, hves kiøpstedsuods borgerne hiemmeligen forpante, selge eller bortskiøde . . .« Købstadborgerne har åbenbart ikke været særlig forhippede på at komme af med de skødetønder, der i de tiders regnskaber optræder blandt byernes indtægter.

Som to andre væsentlige grunde til, at der fremkommer huller og åbninger i ejendomsbesiddernes rækkefølge, omtaler Steenstrup, som vi har set, det at der hverken tilføres skøde- og pantebøgerne noget, såfremt en ejendom ved *arv* går over til en anden, og ejheller, om et sådant ejerskifte sker ved *giftermål*. Klagerne over, at der ikke i disse tilfælde tinglæses noget, går i det hele som en rød tråd gennem næsten alle betænkningerne fra 1817.

M. h. t. ejendomserhvervelse ved arv savnes der endnu, som Vinding Kruse i sin ofte omtalte bog siger, en almindelig forskrift om, at der her skal ske tinglysning. Vinding Kruse vil da

også have en sådan forskrift indsat i sit forslag til en ny tinglysningslovgivning. Om ejendomsershvervelse ved giftermål indeholder derimod forordningen af 28. marts 1845 § 10, at i realregistrenes adkomstrubrik skal det anføres, om adkomsten f. eks. beror på vielsesattest, hvad der vel igen vil sige, at en sådan må tinglyses.

De årsager til huller og åbninger i ejendomsbesiddernes række, som jeg nu i tilslutning til den Steenstrupske betænkning har fremhævet, var jo på det tidspunkt gældende, selv hvor man forsøgte sig med indrettelsen af realregistre. Og hvor man kun havde alfabetiske registre at ty til, led disse, selv efter bestemmelsen i fr. af 1738 om, at de skulde være »accurate«, ofte af mangler, der både da og navnlig for eftertiden måtte gøre det vanskeligt at efterspore en ejendoms tidligere besiddere. En sådan vanskelighed ligger f. eks. i datidens vaklende navneskik, der let vil kunne berede én faldgruber. I det 19. årh.s første halvdel forsøgte kancelliet som bekendt at gennemtvinge faste familienavne, men der gik lang tid hen, før dette forehavende kronedes med held. I forordningen 1845 fastsloges også, at navneregistrene skulde føres på familienavne. Heroverfor betonedes imidlertid byskriveren i Rønne i en indberetning til kancelliet, at »her paa Bornholm, i det mindste i denne jurisdiction, vil samme [brugen af binavne] ikke kunne anvendes uden at afstedkomme den største forvirring. Bornholmerne have nemlig den særegne vane at antage foruden deres familienavne snart et snart et andet binavn.« Som eksempel anførte han en mand, der i panteregistrene snart kaldtes Thomas Rasmussen, snart Th. R. Rønne og snart Th. R. Pelle! Når registret førtes på fornavn, vilde man snart blive klar over, at det var samme person, de pågældende dokumenter angik, medens dette vilde være aldeles umuligt ved et register holdt efter binavnet. — Overfor disse grunde bøjede ministeriet sig og tillod på Bornholm registrenes førelse på fornavn, helst tillige dog på binavn¹⁾. Ganske pudsigt virker det at se, at ifølge indberetning 1845 fra Stege er navneregistret for byen ført på binavne, men for

¹⁾ Brevnr. 4074—75, 2. oktober 1848. Justitsmin. 2. dpt.

Møen herred på fornavne — dog ses det, at mølleren Jochum Abrahamsen er indført på efternavn — dette være nu enten på grund af hans sociale stilling eller af en vis sky for for stærkt at betone navnet Jochum¹⁾.

En anden og større vanskelighed end den vaklende navneskik findes dér, hvor man, som stundom er tilfældet, kun har ført de alfabetiske registre på deres navne, der udsteder skøderne. Såfremt der i et sådant skøde ikke påberåbes den gamle adkomst, bliver det jo herved overhovedet umuligt at forfølge ejerrækkerne tilbage. — Kommer man endelig forud for tidspunktet for navne-registres indrettelse, så står der ikke anden vej åben for én end den brydsomme blad for blad at gennemlede den pågældende skøde- og panteprotokol eller tingbog.

4. Om kendemærker på købstadejendommens identitet.

De bemærkninger, som nu er fremsatte om skøde- og pantevæsenet og de herhenhørende protokoller, gælder i det store og hele både for land og by, selv om jeg har forsøgt navnlig at tage hensyn til forholdene i købstæderne. Jeg skal nu til slut fremsætte et par bemærkninger om, hvordan man konstaterer, hvorvidt en i forskellige skøder omtalt ejendom er *identisk* eller ej, og jeg skal her så godt som udelukkende holde mig til købstadejendommene. Forholdene i land og by er også i denne henseende ret forskelligartede.

Når man nutildags skal opsætte et eller andet dokument om en købstadejendom, så har man jo både gadens navn, gadenr. og matrikelnr. til at individualisere ejendommen med, skille den ud fra de måske hundreder af lignende ejendomme. Men som bekendt var forholdet et ganske andet i ældre tid. Således udtrykker statholderen i Norge, grev Chr. Rantåau, i en betænkning i anledning af forordningen 7. febr. 1738 et stærkt ønske om at få gårde og huse i købstæderne nummererede: »thi den fremfarne tid har lært, at mange har ikke anderledes beskrevet den gaard,

¹⁾ Indberetningen findes ved brevn. 565—66, 25. febr. 1847. Danske kanc. 2. dpt.

de har pantsatt, end med de ord: Min nu iboende gaard. Andre derimod nævnt gaardens naboer paa begge sider, men ikke gaardens gade. Der og findes de kjøbstæder, hvorudi gaderne ey har navn, eller gadernes navne fra gammel tid af ere blevne forandrede.« At det under sådanne forhold vilde være »en oplyselig rettesnor«, om gårdene fik numre, siger sig selv, men før grev Rantzaus ønske blev virkelighed, skulde der dog endnu gå lang tid hen. For »storstaden« København bestemtes, som det er nævnt, i 1759, at matrikelnr. skulde anføres i skøderne, men først i århundredets slutning gennemførtes, at disse matrikelnr. skulde påmales husene. I sin underholdende bog »Københavnske gader 1720—1795« (1924) fortæller Hugo Matthiessen om, hvordan de handlende forud for denne foranstaltning i deres avertissementer karakteriserede deres ejendomme enten ved skiltene eller ved opgivelser som »hvor to grønne træer er udenfor døren« o. s. v. De påmalede husnr. var som sagt matrikelnr. Gadenr. indførtes i København først 1859.

For købstæderne i almindelighed kan det sikkert nok siges, at nummerering af ejendommene først fremkaldtes ved forordningerne om brandforsikring. Medens brandforsikringen for København som bekendt går tilbage til tiden kort efter den store ildebrand i 1728, stammer provinskøbstædernes brandforsikring først fra anordning af 13. janr. 1761. Om den derved bestemte taksationsforretning af bygningerne hed det, at derudi ordentlig skulde anføres »først kjøbstædens navn, dernæst gadens navn og alle de derudi værende huuse og bygninger separat for sig med nummer anført, samt beboernes eller eyerens navn . . .« Taksationsforretningen skulde efterses hver 10. år. Det var tilladt også andre end købstadbeboere at indtræde i forsikringen, hvad først afskaffedes 1792 ved særskilte brandforsikringsanordninger for købstæderne og for landet.

Den i taksationsforretningen indførte nummerering af købstadejendommene blev grundlaget for talrige af de først indrettede realregistre fra slutn. af det 18. og begyndelsen af 19. årh. De fynske købstæder gik her i spidsen, idet stiftamtmand Frederik Buchwald i 1790 fik indført realregistre for alle de ham under-

lagte købstæder. Disse registre er indrettede efter *brandforsikringsnumre*. Som det fremgår af en kancellipromemorie af 8. okt. 1791 fik Buchwald ligeledes malet numre på enhver gård og ethvert hus i samtlige stæder i stiftet »for at udmærke og skjelne den ene gaard i kjøbstæderne fra den anden og give enhver et paalideligt kjendetegn.« Disse numre, der må være de nævnte brandforsikringsnumre, skulde endvidere efter hans befaling anføres i alle fremtidige skøder og pantebreve.

Skønt brandforsikringsnumrene således i særlig grad fandt anvendelse ved og muliggjorde de først indrettede realregistre for købstæderne, så blev det dog ikke dem, men derimod *grundtakst-* eller *matrikelnumrene*, der gik af med sejren, da fr. 28. marts 1845 påbød den almindelige indførelse af realregistre. Den væsentligste grund til at skubbe brandforsikringsnumrene til side til fordel for matrikelnr. fandt man i de førstes foranderlighed ved omtaksationerne hvert 10. år. Både i betænkningerne 1817, i Ørsteds indberetninger fra hans inspektionsrejser i 1820'erne og i forarbejderne til selve forordningen af 1845 fremhævedes det, hvordan brandnumrenes foranderlighed var en ulempe for de efter dem indrettede realregistre. Om det for Ringsted indrettede realregister hed det f. eks. i Ørsteds nævnte indberetninger, at det behøvede omarbejdelse, da ejendommene i det var anførte under de ældre brandnr., der ikke svarede til dem, hvormed de nu betegnedes, så at registeret kun kunde benyttes ved hjælp af det kendskab til ejendommene, som protokolføreren ellers besad. I modsætning til brandnumrenes foranderlighed betonedes fordelene ved uforanderligheden af grundtakst- og matrikelnumre. § 6 i forordningen 1845 fik følgende ordlyd: »I kjøbstæderne blive registrene at indrette med hensyn til de nummere, som byens bygninger eller bygningsgrunde have faaet ved den sammesteds foretagne matriculering. Skulde der være nogen kjøbstad, hvori en saadan ikke er indført, eller denne skulde være saa uregelmæssig, at den ikke kan lægges til grund for et velordnet skiøde- og panteregister, bør en vel indrettet matriculering foranstalles af communalbestyrelsen . . .«

Der er i denne paragraf adskillige ting, som der kan være

grund til at fæste opmærksomheden ved. Der omtales for det første intet om, hvornår købstædernes matrikulering har fundet sted. Der råder dernæst usikkerhed om, hvorvidt der i alle købstæder har fundet en matrikulering sted, og der er ligeledes tvivl om, hvorvidt den eventuelle matrikulering har en sådan regelmæssighed, at den kan bruges ved indrettelsen af realregistre. Endelig udtales det, at matrikuleringen er et kommunalt anliggende.

Dette sidste gælder dog ikke med hensyn til den først foretagne matrikulering af købstadgrundene. Denne fandt sted i henhold til §§ 4 og 5 i forordningen 28. janr. 1682 om købstæderne og foregik således omtrent samtidig med matrikuleringen af landejendommene, hvis resultat var matriklen af 1688. Mellem skyld-sætningen af landbrugsjord og købstadgrunde var der dog en meget væsentlig forskel. Den såkaldte grundtakst i købstæderne fremkom på den måde, at man først takserede bygninger og grund enten hver for sig eller tilsammen; i første tilfælde lagde de to summer sammen, derpå delte resultatet med 8, som så blev grundtaksten¹⁾. Af denne påbød forordningen, at der skulde svares 5 procent i skat til staten. Taksten sattes under hensyn til ejendommenes mere eller mindre heldige beliggenhed til næring og brug. Købstadjorderne — ager, eng og haver, »som ikke hos gaardene ligger, og dermed ere incorporerede« — skulde derimod takseres som anden landbrugsjord til tønder hartkorn.

I henhold til denne forordning indrettedes der i de fleste danske købstæder grundtakster, dog f. eks. ikke i de bornholmske¹⁾. Men den påbudte grundskat til staten hævedes allerede ved forordning 29. decbr. 1694. Derimod vedblev grundtaksterne at have betydning m. h. t. de kommunale skatter, idet disse som regel blev lignede halvt på grunden og halvt på næringen (sml. D. L. 3—6—2

¹⁾ Carl Christiansen: Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie under de to første Enevoldskonger, II 1922, s. 506 siger, at vurderingen kun gjaldt bygningerne, idet han har misforstået udtrykket i forordningens § 5 »huse« som kun gældende bygningerne, ikke grundene.

²⁾ Sml. G. Knudsen: De danske matrikler og deres benyttelse ved historiske undersøgelser, s. 27 f. (i »Fortid og nutid« 2. bd. 1919).

og 3, forordn. 5. maj 1683). At grundtaksterne imidlertid forholdsvis hurtigt måtte blive et ret vilkårligt skattegrundlag, siger dog sig selv. I dem indgik jo, som set, ikke blot den temmelig konstante grundværdi, men tillige den langt mere variable bygningsværdi. Trangen til nye grundtakster kom da også senere stærkt frem, men da staten ikke længer havde nogen direkte interesse i dem, blev spørgsmålet om nye grundtakster nærmest afhængigt af de pågældende byers øvrigheder, og tidspunkterne for nye grundtaksters indrettelse er derfor yderst forskellige. Jeg skal her blot lige nævne, at der af kancelliet i slutningen af det 18. årh. approberedes indrettelsen af nye grundtakster for Kalundborg, Roskilde og Holbæk¹). Taksationen fandt for disse tre byer sted efter ensartede regler, og idet man så bort fra bygningernes værdi. Hvor uheldigt det havde været at medtage denne ved de første taksationer, belæres vi bl. a. om i den forestilling, hvormed Roskilde borgere begrundede deres ønske om en ny grundtakst: »Analerne overbeviiser os om«, skrev de, »at adskillige af de danske købstæder har undergaaet en overordentlig forandring i det sidste aarhundrede, og vistnok desværre har denne bye været iblandt de, som tiderne mærkelig har omstøbt, saa hvor nu er en liden gaard eller huus, har forhen været en stor og skøn gaard, og saaledes omvendt, hvor nu er en stor gaard, har forhen været en liden . . .« — 2 store og smukke kort over Roskilde, indeholdende gadenavne og grundtakstnumre, optoges i 1790—91 i anledning af den nye grundtakst og findes bevarede i matrikelsarkivet. Det i lignende anledning over Holbæk i året 1794 optagne kort findes i Holbæk bymuseum.

Trods de adskillige nye grundtakster, som det 18. og første halvdel af det 19. årh. bragte, var det dog med god grund, at forordningen 1845 udtrykte sine tvivl, om der i alle byer forefandtes en matrikulering, der kunde lægges til grund for realregistrenes indrettelse. F. eks. i Åkirkeby og Neksø sinkedes denne i høj grad, fordi man først måtte have bragt matrikelnumrene i orden. I fortalen til Neksø realregister, udarbejdet ca.

¹) Danske kancelli brevn. 712, 7. marts 1789; 1625, 16. maj 1789 og 3848, 23. august 1794.

1854, hedder det således, at matrikelnumrene på gårde og huse forhen befandtes nærmest i et helt vildere. I dokumenter havde man brugt snart et, snart et andet nummer om samme ejendom, snart et brandnummer, snart et matrikelnummer, og på en stor, om ikke den største del af gårdene og husene i byen fandtes overhovedet intet nummer. Helt tummelumsk i hovedet bliver man ved i Åkirkebys realregisters fortale at læse om, hvordan rækkefølgen i den gamle matrikulering betegnede »snart et huus i byen, snart en gård på marken, snart i øst, snart i vest, atter igien i byen osv., alt uregelmæssigt og i en uorden«, så at det hverken kunde eller burde benyttes ved nye realregistres forfærdigelse.

Den ensartethed i matrikuleringen, som der for landets vedkommende allerede var opnået ved den ny matrikel 1844, skabtes for købstæderne først som følge af loven 11. febr. 1863 om den kommunale beskatning i købstæderne udenfor København. I motiverne til loven bemærkedes det, at den nødvendige forudsætning for den hidtilværende kommunale beskatning, tilstedeværelsen af hensigtsmæssige grundtakster, tildels aldrig havde været til stede. I lighed med, hvad der, som vi har set, allerede var sket ved indrettelsen af grundtakster f. eks. for Kalundborg, Roskilde og Holbæk, foresloges den gamle grundtaksts to elementer — grunden og de derpå værende bygninger, hvis forening til en samlet ansættelse betegnede som unaturlig — opløst. Kun grundene skulde vurderes, og i lovens §§ 4 og 5 angaves nærmere regler for en sådan vurdering. Grundene skulde opmåles og kortlægges, og der skulde udarbejdes en fuldstændig matrikel, »indeholdende hver enkelt eiendoms matriculnummer, eierens og brugerens navn, hvert taxtstykkets geometriske og reducerede maal og eiendommens samlede hartkorn . . .« Gader og veje matrikuleredes ikke. — Udarbejdelsen af disse matrikler strakte sig dog helt ind i 1880'erne, f. eks. er matriklen for Hillerød købstads bygrunde indrettet 1881. Et eksemplar af matriklerne tillige med de da optagne bykort findes i matrikelsarkivet, hvor ligeledes omskrevne eksemplarer findes. I matriklerne indføres forandringer af grundene under henvisning til M. C. J. journalen eller til forandringsprotokollen.

Som det fremgår af ovenstående, er der i tidsrummet mellem grundtaksterne 1682 og de i henhold til loven 1863 indrettede matrikler ikke tale om nogen ensartet udvikling i henseende til de forskellige købstæders matrikulering. Når man vil forfølge en købstadejendoms historie og fastslå en i forskellige dokumenter omtalt ejendoms identitet, gælder det da om at klare sig, hvordan matrikuleringen i den pågældende købstad har udviklet sig i nævnte tidsrum, og på hvilke numre realregistre har været indrettede, og hvilke numre skøderne har brugt. Men en redegørelse for hver købstads herhenhørende forhold har naturligt måttet ligge uden for nærværende afhandlings rammer. I den følgende oversigt over de til landsarkiverne afleverede realregistre er det dog angivet, efter hvilke numre disse er indrettede, men f. eks. ikke fra hvilken tid de stammer. I realregistre selv er der dog som regel tilstrækkelige henvisninger til, at man kan komme fra en matrikulering til en anden eller fra et brandnr. til et grundtakst- eller matrikelnr. Forskellen mellem grundtakst- og matrikelnr. synes nærmest at være den, at det sidste har fortrængt det første. I fr. 1845 og loven 1863 er der som set kun tale om matrikelnr., og det ses også i hvert fald enkelte steder, at oprindelige grundtakstnr. senere op i tiden benævnes matrikelnr. I dette tilfælde har benævnelsen fra landet således vundet sejr over byerne.

Ligesom jeg har måttet lade en redegørelse for hver enkelt købstads matrikuleringsforhold ligge, således har jeg også gjort dette med hensyn til forholdet mellem købstadgrundene og købstadjorderne. At disse er bleven matrikulerede sammen med landet i 1680'erne og 1844, er dog lige nævnt. I realregistre for købstadgrundene vil man ofte tillige finde markjorderne, enten disse nu er anførte under det nr. i byen, hvortil de hørte, eller under særskilte løbenumre eller matrikelnumrene fra 1844.

TILLÆG.

Summarisk registratur over de i landsarkiverne beroende selvstændige skøde- og panteprotokoller for købstæderne.

De tre landsarkiver eller, som de da kaldtes, provinsarkiver indrettedes som bekendt i henhold til lov af 30. marts 1889 om oprettelse af et rigsarkiv som opbevaringssteder for lokaløvrighedernes ældre arkivalier. De toges i brug i begyndelsen af 1890'erne. Den grundlæggende bestemmelse om lokaløvrighedernes afleveringer af arkivalier til landsarkiverne er bekendtgørelsen af 10. marts 1891, men denne undtog skøde- og pantevæsenet fra afleveringspligt. Allerede forud for landsarkivernes oprettelse — i 1880'erne — var dog en del gamle skøde- og panteprotokoller bleven afleverede fra embederne til geheimearkivet, og de afleveredes herfra ved landsarkivernes oprettelse til disse. I begyndelsen af det 19. årh. afleverede endvidere flere embeder frivilligt nogle af deres ældre skøde- og panteprotokoller. En fast regel med hensyn til afleveringerne blev imidlertid først givet ved bekendtgørelsen 1. april 1919, der bestemte, at skøde- og panteprotokoller ældre end 1848 samt registre til disse, der var omskrevne og ikke længere benyttedes, skulde indsendes til landsarkiverne inden 1. septbr. 1919. Slutningsåret for de i landsarkiverne beroende protokoller vil derfor som regel være omkring år 1848, om end nogle enkelte embeder har afleveret deres protokoller adskilligt længere frem i tiden.

Med hensyn til den følgende summariske registratur skal jeg gøre et par bemærkninger. Købstæderne er indenfor de landsarkiver, hvorunder de henhører, opførte i alfabetisk orden. Efter købstædernes navne anføres begyndelses- og slutningsåret for de i landsarkiverne beroende selvstændige skøde- og panteprotokoller, ligesom det bemærkes, om der er huller i rækken af disse. Dernæst angives det, hvorvidt der til landsarkiverne er afleveret realregistre (RR.), og efter hvilke numre disse er indrettede. Realregistrene er medtagne af hensyn til deres ovenfor omtalte store betydning ved studiet af en ejendoms ejerrække. Registra-

turen over realregistrene gør dog for så vidt ikke krav på fuldstændighed, da enkelte mindre vigtige er udeladte. Udeladte er også realregistre for markjorderne, der dog som regel vil findes for et lignende tidsrum som for købstadgrundene, enten de nu er medtagne i registrene for disse eller har særskilte protokoller. Om markjordernes numre er ovenfor talt. — Ved realregistrene anføres det omtrentlige årstal for deres indrettelse, hvad der altså vil sige, at man i dem kan vente at finde anført de dagældende skøder og adkomster, og dernæst anføres, hvor længe de omtrent har været i brug.

For de i landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm beroende protokollers vedkommende har jeg selv udarbejdet registraturen, et ikke altid let arbejde, da kun de færreste protokoller forhen var registrerede, og realregistrene ofte udkræver en længere undersøgelse. Muligt kan der derfor også i mine opgivelser være indløbet en eller anden fejl. For Fyns og for Jyllands vedkommende er registraturerne velvilligst udarbejdede af de pågældende landsarkiver, og for de nordslesvigske købstæders vedkommende skyldes opgivelserne min kollega mag. art. Gribsvad, bestyrer af arkivdepotet i Åbenrå. Om afvigelserne mellem skøde- og pantevæsenet i kongeriget og i Slesvigs købstæder er tidligere (s. 36 f.) talt. Efter de slesvigske købstæders navne anføres årstallene for »Schuld- und Pfandprotocoll«, dernæst de bevarede »Nebenbücher«, og endelig er der for de to af byerne særlige »Kontrakt- og licitationsprotokoller« eller »Ekspeditionsprotokoller«, hvori adkomster findes indførte. — At der ved udarbejdelsen af registraturerne kan være fulgt et lidt forskelligt skøn, er rimeligt.

Sluttelig betoner jeg, at registraturens angivelser jo må tages som gældende i øjeblikket. Slutningsårene vil stadig kunne forrykkes ved afleveringer fra de pågældende dommerembeder. Imidlertid vil det forhåbentlig ikke blive betragtet som uden betydning at få den følgende oversigt over alt det ældre til arkiverne afleverede og for den historiske forskning lettere tilgængelige materiale.

Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm.

Aa se Å!

Allinge-Sandvig (Hammershus birk) 1693—1837. RR. (Matr. nr.) 1834—ca. 1880.

Frederikssund 1738—1839 (for 1738—1809 sammen med Slangerup).

Hasle 1721—1844. RR. (Matr. nr.) 1834—ca. 1880.

Helsingør 1583—86, 1682—1862. RR. (Brandnr.) indrettet 1829 og indeholdende alle ældre skøder og adkomster, så vidt det da var gørligt at udfinde.

Hillerød 1712—1847. RR. (Matr. nr.) ca. 1820—80.

Holbæk 1706—1846. RR. (Grundtakstnr.) ca. 1830—90; her findes en rubrik: »ældre adkomster« med adskillige ældre skøder.

Kalundborg 1703—46, 48—1849. RR., formentlig indrettet ca. 1740 på brandtaksationsnumre af 1736, ført til ca. 1760 og indeholder flere oplysninger om ejerforhold så langt tilbage som til midten af 17. årh. RR. (Matr. nr.) ca. 1827—ca. 1865.

Korsør 1684—1849. RR. (Matr. nr.) ca. 1792—1870 (sml. Realforhæftelsesreg. 1832—55, hvori er indført gl. adkomster fra 1790 af).

København 1681—1718, 22—24, 28—99¹).

Køge 1587—95, 1638—73, 86—1847. RR. (Matr. nr.) ca. 1815—1861.

Maribo 1738—1848. RR. (Matr. nr.) 1832—ca. 1895.

Nakskov 1641—61, 66—96, 1705—20, 1725—1847 (for 1641—61, 66—82 dog udelukkende pantebog). RR. Matr. nr. ca. 1862—63—95.

Neksø 1741—1841. RR. (Matr. nr.) ca. 1854—85, men indeholder alle skøder og adkomster efter $\frac{1}{8}$ 1801.

Nykøbing F. 1691—1835. RR. (Matr. nr.) ca. 1801—88.

Nykøbing S. 1738—1845.

Nysted 1772—1804, 06—46. RR. (Matr. nr.) 1834—ca. 1910.

¹) Alle realregistre findes endnu i byrettens pante- og brevskriverkontor, også de ældste i henhold til reskriptet 1759 indrettede, hvis praktiske betydning formentlig turde være ringe, men den historiske desto større.

Næstved 1633—46, 62—1713, 1718—1867 (for 1633—46, 62—ca. 85 dog udelukkende pantebog).

Præstø 1739—1845.

Ringsted 1748—1844 (rådstueprotokollen 1719—49 er for 1720—38 tillige pante-, men ikke skødebog). RR. (Brandnr.) omfatter tiden ca. 1748—1840.

Roskilde 1727—1848. RR. (Matr. nr.) ca. 1825-30—ca. 1858.

Rødby 1775—1847.

Rønne 1720—1847. RR. (Matr. nr.) 1781—1820 (d. v. s. indeholder de i skødeprotokollerne for disse år indførte skøder), 1832—1880.

Sandvig se Allinge.

Sakskøbing 1729—1846. RR. (Matr. nr.) 1833—68.

Skelskør 1729—1849.

Slagelse 1695—1850. I de særskilte navnregistre til skøde- og panteprotokollerne findes bagi indrettet »ejendomsregistre«, hvor hver 50 matr. nr. har sine særlige folier, på hvilke i kronologisk orden anføres alle de tinglæste transaktioner, der vedrører disse numre. Det første af disse registre indeholder de ^{30/11} 1815 gældende skøder og panteobligationer, medens de følgende registre indeholder alle herefter gående skøder og obligationer. Disse registre findes til 1859.

Slangerup (nedlagt som købstad ved reskript ^{12/5} 1809) 1738—1809.

Sorø 1738—1844. RR. (Matr. nr.) ca. 1800—60.

Stege 1738—1849. RR. (Brandnr.) ca. 1832-33—ca. 1867.

Storehedinge 1720—1874. RR. (Matr. nr.) ca. 1810—75.

Stubbekøbing 1740—1848. RR. (Brandnr.) 1838—62.

Svaneke 1686—1859.

Vordingborg 1700—1841. RR. (Matr. nr.) ca. 1838—ca. 1912.

Åkirkeby 1747—1840. RR. (Matr. nr.) ca. 1856, men omfattende skøder og adkomster fra ca. 1810, — ca. 1890.

Landsarkivet for Fyen.

Assens 1652—96, 1702—1841 (for 1652—96 kun pantebog) RR. (Brandnr.) 1790—1844.

- Bogense* 1696—1839. RR. (Brandnr.) 1790—1824.
Fåborg 1714—1837. RR. (Brandnr.) 1790—99, 1804—23.
Kerteminde 1683—1731, 1765—1843. RR. (Brandnr.) 1790—1898.
Middelfart 1733—1865. RR. (Brandnr.) 1790—
Nyborg 1675—1844. RR. (Brandnr.) 1790—1829. RR. (Matr. nr.) 1856—81.
Odense 1683—1716, 1724—1844. RR. (Brandnr.) 1790—1830. RR. (Matr. nr.) 1830— og 1857—
Rudkøbing 1652—1706 (kun pantebog), 1742—1840. RR. (Brandnr.) 1790—1840.
Svendborg 1683—1847.
Ærøskøbing 1625—34. »Schuld- und Pfandprotocoll« 1751—1867, »Nebenbuch« 1751—1867 (Med undtagelse af protokollen for 1625—34 er protokollerne, som det ses, for Æ. indrettede i overensstemmelse med forholdene i Slesvig).

Landsarkivet for Nørrejylland.

Aa se Å.

- Ebeltoft* 1747—1830.
Fredericia 1682—1839. RR. (Matr. nr.) ca. 1779 ff. og ca. 1850 ff.; RR. (Husnr.), indrettet 1816.
Frederikshavn 1818—47. RR. (Matr.nr.) 1858—90.
Grenå 1740—1847. RR. (Husnr.) c. 1748—1872.
Hjørring 1696—1703, 1718—30, 1738—1844. RR. (Matr.nr.) ca. 1830—67.
Hobro 1738—1846.
Holstebro 1728—1843.
Horsens 1683—1846.
Kolding 1691—1844.
Lemvig 1760—1828.
Mariager 1695—1855. RR. (Matr. nr.) ca. 1779—1856, indrettet 1820.
Nibe 1770—1846.
Nykøbing M. 1738—1843. RR. (Husnr.) ca. 1828—94, indrettet 1835. RR. (Matr.nr.) indrettet c. 1900.

Randers 1694—1709, 1716—1848. RR. (Husnr.) indrettet ca. 1817
og RR. (Matr. nr.) indrettet ca. 1832.

Ribe 1643—1712, 1737—1809, 1814—45.

Ringkøbing 1738—1847. RR. (Husnr.) indrettet ca. 1818.

Skagen 1781—1849.

Skanderborg 1765—1852. RR. (Matr.nr.) indrettet 1842.

Skive 1749—1847. RR. (Matr. nr.) ca. 1830—82, indrettet 1863.

Sæby 1684—1731, 1758—1841. RR. (Matr.nr.) indrettet ca. 1860.

Thisted 1738—1846.

Varde

Vejlø 1726—1841. RR. (Husnr.) 1847—53. RR. (Matr.nr.) 1848
—63.

Viborg 1683—1855.

Ålborg 1685—1847. RR. (Husnr.) ca. 1782—1830, 1830 ff. RR.
(Matr. nr.) ca. 1840—83.

Århus 1671—1844. RR. (Matr. nr.) 1796—1829. RR. (Brandnr.)
ca. 1800—1850.

Arkivdepotet i Åbenrå for de sønderjydske landsdele.

Aa se Å.

Haderslev 1698—1884. »Nebenbuch« 1698—1884. Ekspeditions-
protokoller 1769—1878.

*Sønderborg*¹⁾ 1735—1884. »Nebenbuch« 1819—82.

Tønder 1734—1882. »Nebenbuch« 1734—1883. Licitations- og
kontraktprotokoller 1809—80.

*Åbenrå*¹⁾ 1708—1883. »Nebenbuch« 1734—1884.

¹⁾ Protokollerne for disse to byer er endnu ikke afleverede til depotet, men medtages, da afleveringen vil ske i nærmeste fremtid.

ET FUND I AARHUS DOMKIRKE.

Af FR. KNUDSEN.

Paa Dansk Folkemuseum findes foreløbig opbevaret en Samling Bolde, hvorom der haves følgende Oplysninger:

»Ved den i Vinteren 1923—24 skete Nedtagelse af det paa den østlige Pille i søndre Sideskib i Aarhus Domkirke hængende Epitafium over Hans Mikkelsen Storm, død 1659, fandtes der en Mængde, antagelig mindst 50 Skindbolde, der havde ligget bag Epitafiet, og af hvilke 3 udtoges til Nationalmuseet, medens Resten efter Arkitektens Ønske skulde indlemmes i det paa-tænkte Domkirkemuseum. Hvorledes dette Legetøj er kommet paa denne underlige Plads, kan naturligvis ikke siges med Sikkerhed, men sandsynligvis skyldes det Peblinge fra Latinskolen, der jo i Slutningen af 18. Aarh. regelmæssig 1 eller 2 Gange daglig »søgte Koret«, jfr. Sorøbogen I, 544, og vel har fordrevet Tiden med at spille Bold.«

Den 3. Marts 1924.

M. Mackeprang.

Paa Folkemuseet har jeg efter Indbydelse haft Lejlighed til at tage de i Aarhus Domkirke fundne Bolde i Øjesyn, og kan da berette følgende:

Der findes paa Museet 41 Bolde eller Rester deraf. Boldene er af meget forskellig Størrelse fra 10—25 cm i Omkreds. De er fyldte, idet de bestaar af et Overtræk og en indre Kærne. De fleste af dem har endnu bevaret Overtrækket, og hvor dette findes, er det af *Skind*, fint sammensyet af forskellige Stykker, og efter den Maade, hvorpaa disse Stykker er grupperede, kan der skelnes mellem forskellige Typer:

- 1) Boldene er syet af 4 Stk. Skind fra Pol til Pol: 3 Bolde,
- 2) af 8 Stk., 4 om hver Pol: 25 Bolde,
- 3) af 12 Stk., 6 om hver Pol: 1 Bold,
- 4) af 6 Stk., Strimler, fra Pol til Pol: 6 Bolde,
- 5) uregelmæssigt syet: 2 (smaa) Bolde.

De fleste, over Halvdelen, af de foreliggende Bolde er saa-

ledes sammensyet af 8 Stk. Skind. Denne Gruppe (2) maa da betragtes som Typen paa den fundne Samling. Fig. 1 og 2.

Skindstykkerne er undertiden forskelligt farvede, foruden hvidt findes *blaat*, *rødt* og *lysebrunt*. Enkelte af Boldene er særlig godt bevarede, hos nogle staar Farverne endnu kraftigt, og Formen har holdt sig uforandret, idet de er ganske kuglerunde. To Bolde af Gruppe 2 synes at have kendt hinanden i levende Live, de er nemlig begge af den almindelige Type, lige omhyg-

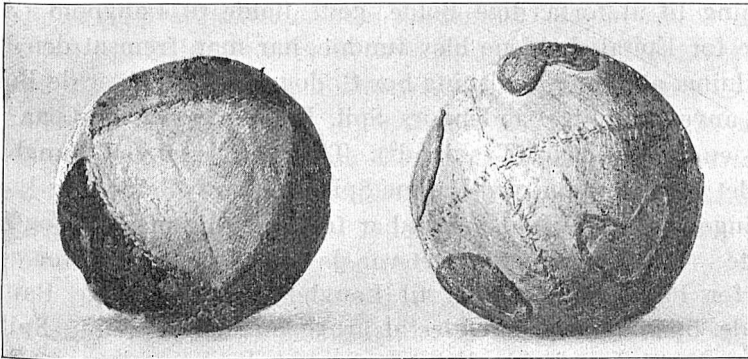


Fig. 1.

Fig. 2.

gelige i Form, næsten eens i Størrelse, og midt paa hvert Felt bærer de begge udklippede, paasyede Hjerter af Skind. Fig. 1. Maaske er Figurerne Ejermændens Kendemærke paa sine Bolde, maaske har Hjerterne ogsaa haft andet Ærinde!

Boldenes indre Kærne er i nogle Tilfælde dannet af *Uldgarn*, ogsaa har man hertil anvendt andet Materiale: Halm og maaske andre Plantestoffer. I mange Tilfælde, hvor Skindbeklædningen ikke er bristet eller Sømmensyningen ikke er revnet, kan man ikke vide, hvoraf Kærnen bestaar. Hvor der er anvendt Uldgarn, er dette viklet sammen i Nøgler, og det har været af Vigtighed, at dette Nøgler var haardt, fast og elastisk, saa Bolden kunde springe godt, thi Nøglet er holdt fast sammen, gennemsyet med Hørgarn, hvorefter det er stramt dækket med Skindet.

Man faar let det Indtryk, at der ved Fremstillingen af disse Bolde er anvendt betydelig Omhu: deres kuglerunde Form, hvor

den oprindelige Form da er bevaret, deres smukke Sammen-syning, den omhyggeligt forarbejdede Kærne, endelig deres Farve og Zirater, tyder paa, at man har anset det for at være af Vigtighed til Spillet at have gode og smukke Bolde. En stor Del af Boldene er dog nu saa haardt medtaget af Tidens Tand, at Form og Farve ikke længere kan erkendes. Et Par af de mindste Bolde kunde synes at være mindre omhyggeligt forarbejdede.

Fra Tyskland haves fra omkr. 1790 hos Gutsmuths¹⁾ en Anvisning til at forfærdige Bolde, gode Bolde til Langbold. Alle-rede før Epitafieboldene blev fundne, har man fremsat den For-modning, at denne Anvisning hos G. dog snarere gælder de Bolde, der anvendtes til et indendørs Spil, Paume-Spillet, der paa G.'s Tid endnu øvedes i Tyskland²⁾). Thi mere end ved Langbold-spillet gjaldt det om ved Paume-Spillet at have Bolde, der kunde springe godt! Men Gutsmuths har formodentlig ment, — og med Rette — at til Langboldspillet var de bedste Bolde ikke for gode. Derfor har han anbefalet til Langbold at forfærdige Paume-Bolde, ligesom han anbefaler at bruge *Raquetten*, Paume-Spillets Ketcher, til Langbold. Han angiver saaledes, at »man lægger Garn saa længe i Vand til det synker til Bunds, derpaa omvikler man Bolden overmaade stramt med dette, giver den et Overtræk af Papir, hvilket man fæster med Bindegarn, og denne »Knaul« bager man i Ovn til Papiret bliver mørkegult.« Endvidere angives det, at Bolden skal overtrækkes med »durchnässten weilsem oder Dänischen Handschuhleder so straf als möglich«.

Boldene, hvis Kærne omvikles med Garn overmaade stramt, og som overtrækkes med Handskeskind saa stramt som muligt, synes ganske at passe paa Epitafieboldene.

Rasmus Æreboe beretter³⁾, at han som Discipel i Næstved Latinskole, hvori han kom 1696, tjente lidt Penge ved at sy »Bolte, hvilke var meget rare« (b: sjældne). Da Æreboes Bolte

¹⁾ Spiele zur Erholung des Körpers und Geistes, Hof.

²⁾ Fr. Knudsen: Langbold, Danske Studier, 1922, S. 119.

³⁾ Autobiografi, udg. af Grove, Kbhvn. 1889, S. 24. Meddelt af Museums-inspektør Kai Uldall.

er rare, fine, af en ypperlig Kvalitet, og de fremstilles for Penges Skyld, er det næppe den almindelige Uldbald, der her menes, da denne saavidt vides aldrig er Genstand for Handel, men snarere Tidens fornemme Idrætsbold, Paume-Bolden, der hos de professionelle Boldmestre, Markørerne som de kaldtes, kunde købes til Spillet.

Da Boldene er fundne bag et Epitafium over en Mand, der er død 1659, maa de stamme fra Tiden efter dette Aarstal, og det er rimeligt at antage, at de er vildfarne Bolde fra et Spil, der har været øvet i Kirken. Men Boldene har næppe været brugt til almindeligt Boldspil, øvet af Drengene, d. v. s. *Langbold*, *Stanto*, maaske *Trebold* eller anden *dansk Boldleg*, thi dels øves disse Spil i Almindelighed ikke indendørs, dels anvendes til disse Børne- og Ungdomslege i Alm. ikke Skindbolde, men den sædvanlige danske Uldbald, fremstillet, syet af Uldgarn i forskellige stærke Farver i otte eller fire Felter over en indre Kærne, dog er Uldbalden undertiden ogsaa fremstillet paa anden Maade¹⁾.

I min Samling af gamle danske (o. a.) Bolde, 100 i Tal, er denne Uldbald Typen, medens Bolde, syede af tilklippede Stykker af Skind (el. Klæde) er ganske underordnede i Tal²⁾. Og Uldbolde af denne Type kendes fra alle Landets Egne som Børne- og Ungdomsbold, kendes ogsaa fra Tyskland, og der er intet, der tyder paa, at denne Bold skulde være fremstaaet i en sen Tid, snarere kunde de stærke Farver tyde paa, at Bolden oprindelig tilhører en Tid, der forlængst er forsvunden, maaske en fjern Fortid, da Boldspillet hørte til de rituelle Skikke ved Solens Komme om Foraaret. Den lille Bold med de straalende Farver, som kastedes i Vejret op mod Solen, kunde være Menneskets ældgamle Paaskehyldest til den varme, flammende Sol³⁾.

Da nu Uldbalden ikke alene er den almindelige danske Bold, men maaske den almindeligste Bold overhovedet, er det ejendommeligt, at vi ved Epitafiefundet i Aarhus stilles overfor en

¹⁾ Langbold af Fr. K., Danske Studier 1922, S. 99.

²⁾ Denne Samling findes i Bibliothekssalen i Københavns Idrætspark.

³⁾ Émile Souvestre: Les derniers Brétons, la soule i Morbihan.

Samling udelukkende af Skindbolde. Den gamle danske Uldbold er overhovedet ikke repræsenteret i denne store Samling. Dette kunde tyde paa, at vi her ikke har med et almindeligt, et gammelt dansk Spil at gøre, men med et særligt, maaske et fremmed Spil, hvortil man kun har anvendt Bolde af Skind, og — da Spillet har været øvet i Kirken — med et Spil at gøre, der har været øvet indendørs i store Rum.

En saadan Idræt, et Boldspil, der øvedes *indendørs med Skindbolde, i Boldhuse*, kendes særdeles godt fra den Tid, Boldene kan tænkes at have fundet Hvil i Kirken.

I Middelalderen og senere fandtes der nemlig et saadant Boldspil udbredt over Frankrig og andre europæiske Lande, som allerede nævnt ogsaa i Tyskland, hvor hver større By havde sit Boldhus, og dette Spil fandt ogsaa Vej her til Norden. Det er Moderspillet til Nutidens Lawn-Tennis, og spilledes paa lignende Maade som Nutidsspillet, idet det gjaldt om under særlige Forhold at slaa en lille Bold frem og tilbage over Net eller Tov fra Spiller til Spiller, men medens man senere benyttede et Slagtræ, en Raquette, anvendte man oprindeligt den flade Haand, *la paume*, til at spille Bolden med, deraf Spillets Navn: *Jeu de paume*, Paume-Spillet. Maaske kan Spillet følges tilbage til de antikke Spil, idet lignende Øvelse, hvor det gjaldt om at slaa Bolden, at flugte den tilbage til Modspilleren med et skarpt Slag med den flade Haand, kendes fra Oldtiden under Navn af *Ludere expulsim*.

Hvornaar Spillet kom her til Landet, vides næppe, men Lovene for Spillet, »giort i Paris Aar 1591«, blev oversat til Dansk 1650¹⁾, og »den meget fornemme / yndelig oc Kongelig Leeg Boldspil /« synes omkring denne Tid at have været meget udbredt her i Danmark.

Christian den IV lod selv ved et saa lille Slot som Ibstrup (Jægersborg) bygge et Boldhus. Det lavedes af Træ, der blev tilhugget i Norge, og var 27 Bindinger langt, 14 Alen bredt og 10 Alen højt. Lignende fandtes ved de øvrige Slotte. Om Bold-

¹⁾ Arent Berntsens: Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed, Kbhvn., 1656, S. 353: Boldhuus Ordinantz bestaaende udi Fire oc tyfve Artikke' o. s. v.

husene ved Københavns Slot (og i Sorø) minder endnu Gaderne af samme Navn¹⁾. Ikke alene Mænd, men ogsaa Kvinder, og vel sagtens ogsaa Børn, har øvet Spillet. Om den ulykkelige Leonora Christine berettes saaledes: »*Elle passe le tems à tirer, à courir à cheval, à jouer à la paume*«²⁾.

Ogsaa til Sverrig fandt Spillet Vej. Erik den Fjortende lod saaledes bygge et Boldhus ved Stockholm Slot³⁾. En Variant af Spillet, *jeu de la longue paume*, til Forskel fra indendørs Spillet, *jeu de la courte paume*, øvet i det Fri med større, ligeledes fyldt Skindbold, har holdt sig under Navnet Pärk paa Gotland lige til Nutiden, og dyrkes nu ogsaa i det øvrige Sverrig og Finland. Ogsaa i Danmark har man ved Aarh.s Begyndelse spillet Pärk, men Spillet vandt ikke Fodfæste her.

Under Henvisning til det foran anførte, fremsættes her den Formodning, at vi i Epitafiefundet i Aarhus Domkirke staar overfor en Samling vildfarne Paumebolde, der i Tiden efter 1659 har lagt sig til Ro bagved Hans Mikkelsen Storms Billede. Man har i den lille jyske Købstad ønsket at øve den meget fornemme, yndelig oc Kongelig Leeg, men da det har været dyrt og bekosteligt at bygge Boldhus, hvilket Kongerne og de fornemme har kunnet tillade sig, men hvad man maaske næppe har magtet i en mindre By, har man maattet undvære Huset, og har saa i Stedet for benyttet det store Kirkerum til Spillet.

Man maa være Arkitekten ved Domkirken, Hr. Mogens Clemensen, taknemmelig for, at han har reddet dette Vidnesbyrd om Paumespillet her i Danmark fra Undergang.

I Tilslutning til Fr. Knudsens Artikel om Bolde skal her gives en kort Meddelelse om et ejendommeligt Skab til at gemme Bolde i, som Dansk Folkemuseum for nogle Aar siden erhver-

¹⁾ Troels Lund: Dagligt Liv i Norden.

²⁾ Danske Smlgr., 2. Række I, S. 157.

³⁾ Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden.

vede i Hvalsø. Skabet er af Pyramideform; Pyramidens ene Side danner en Dør. Indvendig ses tre Hylder. Pyramidens har været kronet med en drejet Kugle eller lign. Dens Højde er 1,55 Meter, dens Bredder foroven 0,57 M., foroven 0,13 M. Skabet er indvendig malet rødbrunt, udvendig hvidt med røde Lister og røde

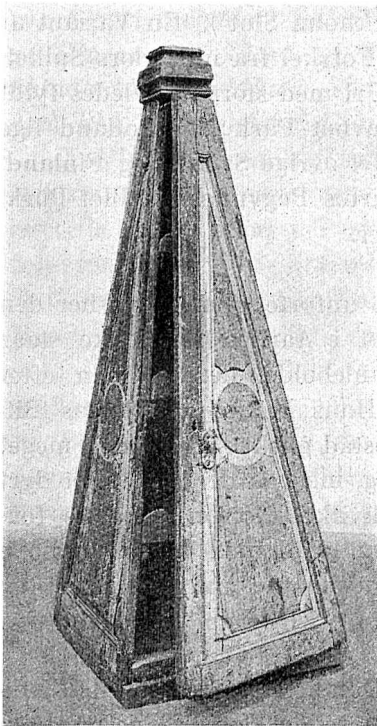


Fig. 3.

Indskrifter, der én Gang er blevet opmalede. Paa Gesimsen er malet: Anno 1741 — 28. Augusti — Spheeristerium (o: Boldgemme). Paa Siderne er malet franske Spilleregler samt Citater af latinske Forfattere, hvori vedkommende Boldspil nævnes. De franske Regler skal her anføres: I. *Le ballon*. Petit ballon, il se pousse avec le poing, d'où il tire son nom follis pugillaris: pugillatorius (Nævebold). Derefter følger Citater af Plautus og Suetonius (Augustus), hvori saadanne Nævebolde omtales. — Follis plumea (Fjerbold), nommée de sa légèreté et nullement des plumes. L'exercice est de moins fatigante. Derefter følger et Par Citater af Martials Epigrammer, der bl. a. viser, at det væsentlig var Drengene og gamle

Mænd der spillede Fjerbold. — II. *La paume appelée trigonalis*. Il se joue avec une petite balle ronde nommée trigon de trois joueurs disposés en triangle qui se renvoient la balle, tantôt de la main droite, tantôt de la gauche. Celui qui la laisse tomber perd la partie. Derefter følger et Par Citater af Martial. — Raptim ludere (at spille hastigt). Lorsque les joueurs sont en sorte de prendre la balle au premier bond. — Datatim ludere (at spille til hinanden, give Bolden op til hinanden). Quand un joueur

envoie la balle d'un autre et accompagne ce mouvement de diverses feintes pour tromper les joueurs. — Expulsim ludere (at spille udslaaende el. fordrivende). Lorsque les joueurs se repoussent les uns les autres pour occuper la balle et la renvoyer. Derefter følger et Citat af Digtet Laus Pisonis. III. *Pila paganica. La paume de village*. Les balles qu'on y emploie sont faites d'une peau remplie de plume, bien foulée et bien entassée, ce qui donne une dureté considérable à ces balles; elles surpassent en grosseur non seulement les balles trigones mais aussi les ballons: folles. Derefter følger et Citat af Martial. — IV. *Harpastum* (Gribebold). Her kan intet sammenhængende læses af Teksten; efter den følger tre Citater af Martial.

Skabet stammer uden Tvivl fra Ledreborg, som Geheime-raad Johan Ludvig v. Holstein købte 1739. Han var en af Tidens lærdeste Mænd, Universitetets Patron og Præses i Videnskabernes Selskab, saa Indskrifternes mange klassiske Citater passer særdeles godt til ham og hans Kreds. Skabet kan have indgaaet som Led i den arkitektoniske Udsmykning af et Havehus, Boldhus el. lign. Hovedbygningen paa Ledreborg paabegyndtes først 1744.

Sælgeren, der havde det fra en Husmand i Saaby-Kisserup Kommune, vilde vide, at det i sin Tid havde staaet i Skoven ved Ledreborg og havde været brugt til Øl og Brændevin.

Jørgen Olrik.

DET FYENSKE BISPE- OG STIFTSØVRIGHEDS-ARKIV.

AF HANS KNUDSEN.

I Tilslutning til de Oversigter, der her i Tidsskriftet tidligere er blevet givet over Indholdet af Sjællands Bispe- og Stiftsøvrighedsarkiv (V.S. 45) og de jyske Bispearkiver (V.S. 81), er det nu blevet mig muligt ogsaa at meddele en lignende over det *fyenske Bispearkiv*.

Hvad der særlig udmærker dette frem for de andre, er det righoldige Brevstof fra 16. og 17. Aarhundrede, men store Opdagelser er der dog ikke at gøre i det, da Forskere som Engelsestoft, Crone og H. F. Rørdam¹⁾ allerede før det indgik i Landsarkivet, har benyttet det saare flittigt, hvad baade Samlinger til Fyens Historie og Topografi og Kirkehist. Samlinger vidner tilstrækkeligt om. Det maa derfor meget anbefales enhver, der gennemgaar disse ældre Dele af Arkivet, først at undersøge, om de interessante Fund, han maaske mener at have gjort, ikke forlængst er publicerede.

Da efterfølgende Oversigt er anlagt efter ganske de samme Principer som den for de jyske, turde det være overflødigt atter her at gøre Rede for dem.

Fyens Stift omfattede som bekendt tidligere ogsaa Lolland-Falster og Als, men efter at Lolland-Falsters Stift var blevet oprettet ved kgl. Anordning af 30. Decbr. 1803, afleveredes i 1804 til dette de Sager, der særligt angik disse Landsdele, hvorfra de siden er gaaet til Landsarkivet for Sjælland, som desuden senere har modtaget en Del udskilte Sager af samme Art fra det fyenske Landsarkiv. Protokollerne lod sig imidlertid ikke saaledes dele, hvorfor Journaler, Kopibøger, Vita- og Kaldsbrevsprotokoller m. v. indtil 1804 angaa hele det gamle Omraade og maa søges i Odense, mens Breve og Dokumenter maa søges i København.

Als hørte under Fyens Stift til 1819, da den sammen med Ærø blev til et særligt Bispedømme, som bestod til 1864. Ogsaa til dette nye Embede blev de udskillelige ældre Sager afgivne, men allerede i 1888 er dog i hvert Fald Størsteparten af de ærøske Sager atter blevet givet tilbage til det Arkiv, hvorfra de hidrørte, endda forøget med en Del yngre. Lidt ældre alsiske Sager

¹⁾ »Som Præst i Brændekilde og Bellinge i Nærheden af Odense (1876—83) fik jeg Lejlighed til ved Biskop Engelsestofts Godhed at gennemgaa en stor Del af Fyens Bispearkiv, der er bevaret i god Stand og ret vel ordnet. I den Tanke derved fremtidig at kunne bidrage til Oplysning særlig af vor Kirkes Historie, afskrev jeg eller excerperede jeg en ikke ringe Del af de forefundne gamle Breve og Aktstykker.« (Kirkehist. Saml. 3, V, 461).

findes der ogsaa, men en Del af dette kortvarige Bispedømmes Arkiv skal dog endnu være i Statsarkivet i Kiel¹⁾.

Over det fyenske Bispe- og Stiftsøvrighedsarkiv til ca. 1850 foreligger der en i Landsarkivet udarbejdet renskreven Registratur, efter hvilken Sagerne er ordnede og opstillede. Den omfatter i alt væsentligt kun første Aflevering, mens de senere Afleveringer henligger, som de er modtagne. Det er altsaa et for besøgende ret let tilgængeligt Arkiv, men en Oversigt over det turde dog være til Nytte for dem, der ikke er paa Stedet, og desuden vil her nærmere omtales forskelligt af Vigtighed for Lokalhistorikeren, som ikke er nævnt i Registraturen.

Den registrerede Del af Bispearkivet er delt i følgende Hovedgrupper: A. Arkivet i Almindelighed, B. Kopibøger over udgaaede Sager, C. Bøger over indkomne Sager med Bilag, D. Indberetninger, E. Diverse Sager.

I Gruppen A. findes en anselig Række *Registranter og Overleveringsreversaler*, men der er dog kun Grund til nærmere at omtale en Registrant, affattet ca. 1762 af Biskop Jacob Ramus og fortsat af Efterfølgerne til ca. 1889. I den findes nemlig alle ældre Breve specificerede, og dens Inddeling ligger til Grund for Arkivets Ordning til 1785, men inden for de enkelte Grupper (Herreder o. s. v.) er Registrantens Nummerfølge kasseret til Fordel for en gennemført kronologisk Omlægning af hele Stoffet.

B.-Gruppen begynder med Biskop Muuses Korrespondanceprotokol 1712—17, der gengiver baade ind- og udgaaede Breve, og omfatter dernæst en Række *Kopibøger over udgaaede Breve* 1738—1849, 50 Bind, som indtil 1804 ogsaa rummer Stiftsøvrighedens udgaaede Breve. Af personalhistorisk Interesse er i samme Afdeling en *Protokol over Biskoppens Paategninger paa Ansøgninger om ledige Præsteembeder* 1834—51, som ogsaa indeholder Erklæringer i andre Sager af personlig Karakter.

I Gruppen C. er for det første indordnet Pergamenterne og dernæst alle Breve og Dokumenter paa Papir til 1785.

¹⁾ Jvf. Georg Hille: Übersicht über die Bestände des königlichen Staatsarchivs zu Schleswig. S. 16.

Samlingen af Pergamenter er dog ikke meget betydelig, da alle Breve ældre end 1559 her som i de jydskke Bispearkiver er beordret afgivne til Rigsarkivet.

Brevene paa Papir er, som nævnt, henlagt efter Inddelingen i »Rami Registratur«, d. v. s., først kommer Stiftets almindelige Breve, væsentligst Kongebreve samt andre Breve og Dokumenter, der efter deres Art ikke egnede sig til at indgaa under lokalt begrænsede Rammer, og dernæst de lokalt bestemte Breve. For Odenses Vedkommende er der endda flere Rækker, nemlig foruden 1 Pakke for Købstaden i Almindelighed særlige Pakker for de større Institutioner som Gymnasiet, Hospitalet, Kommunitetet o. s. v. For den øvrige Del af Stiftet er der kun Herredspakker, saaledes at Sager vedrørende de andre Købstæder skal søges under det Herred, i hvilket de ligger.

Der gemmes her et ypperligt Materiale til baade Byernes og Landets Historie fra Midten af 16. Aarhundrede og ikke mindst mange Vidnesbyrd om Vanskelighederne ved at faa sat Skik paa den nye lutherske Præstestand, og hvor stærkt benyttede, de end er af tidligere Forskere, kan ingen Lokalhistoriker forsvare at gaa dem forbi.

Benævnelsen, Indkomne Breve, dækker endelig ikke helt Indholdet, da der findes meget andet end egentlige Breve, nemlig Dokumenter som Genparter af kgl. Skøder paa Kirker, Fundatser paa Legater og Stiftelser samt meget værdifulde Indberetninger, hvorom mere senere.

Fra 1786 haves der almindelige *Journaler* over de indkomne Breve. Til 1846 er de fælles for Bisp og Stiftsøvrighed, og de der til svarende Breve er til ca. 1894 afleverede til Landsarkivet og ligger topografisk fordelt ligesom de ældre, kun at Købstædernes Breve ikke mere skal søges i Herredernes Pakker, men i en særlig Række, »Fyens og Langelands Købstæders Breve«, som efter 1853 er blevet fordelt i flere Grupper.

Allerede fra 1718 er ogsaa kgl. *Reskripter* og *Kollegialbreve* udsondrede i særlige Pakkerækker efter en egen Fortegnelse og under Betegnelsen: Reskripter, Resolutioner og Ministeriebreve afleverede op til 1900.

Under Gruppen D. Indberetninger og Svar paa Cirkulærer er i Landsarkivets Registrant ikke anført de ældste af de saare vigtige *Indberetninger om Præstekaldenes Beskaffenhed*, der findes spredt rundt i Herredspakkerne efter Arkivets oprindelige Ordning, men det skal dog her forsøges at give en Oversigt over, hvad der endnu er i Behold.

Allerede fra 1552 haves fra *Lunde Herred*: »Regiister paa præsternis og saagnedegnens renthe oc indkomst oc paa kiircker-nis tiilliggelse, landgilde oc jaarde offuer alt Lunde herrit«. Foruden Oplysninger om Indkomsterne lægges der megen Vægt paa at meddele, om noget Gods er frakommet Kaldene, og paa at fremlægge Adkomstdokumenter. De er af samme Karakter som de næsten samtidige Indberetninger fra 1553 fra Vendelbo Stift (V.S. 85).

Af samme Beskaffenhed er det Register paa Præsternes Underholdning i *Nyborg Len* 1554, der findes i Stiftets almindelige Breve (udgivet af G. L. Wad: *Fra Fyens Fortid I*, S. 127 ff.), hvor man faar lignende Underretninger fra Vinding, Sunds og Gudme Herreder samt Hindsholmen.

Disse Indberetninger fra 1552 og 1554 er dog isolerede Fænomener ligesom et Par lignende fra 1568 fra *Bjerge* og *Vends Herreder*, hvor der findes ret summariske Oplysninger om Præsters og Degnes Indkomster, om Præstegaardenes Udsæd og Tallet paa Tiendeydere, og hvor der citeres meget gamle Adkomstdokumenter. De yder altsaa meget betydningsfulde statistiske Oplysninger fra en fjern Tid, men langt fyldigere er dog den Række »*Provstebøger*« fra Aarene 1571—72, der findes i Herredspakkerne, undtagen for Aasum, Bjerge, Sallinge, Skam¹⁾, Langelands søndre Herred, Ærø og Als.

I nogle af dem staar, at de er udfærdigede efter Ordre af Erik Rosenkrantz, Lensmand paa Næsbyhoved, og Biskop Niels Jespersen, men da de er samtidige med lignende fra Vendelbo Stift, maa der sikkert yderligere staa en kongelig Befaling bag.

De er vel noget forskelligt affattede for de forskellige Her-

¹⁾ I Skam Herreds Provstearkiv findes dog en Afskrift fra 1686 af den forsvundne Original.

reder, men oftest er dog Provsterne gaaet med god Villie til Værket, hvad Beretningen for Odense Herred vidner om, idet Provsten skriver, at det er en »Jordebog paa Otthenzherritz sogneprestens oc sognedegnens indkomme, huilken huer sogneprest haffuer bekiendt och bestaadt med deris egne handschriifter och med sognewinder, oc andre gamle, aluorlige danemendtt haffue samtycht oc stadfesth sandingen at were, en parth med breff och segell och en partt medt leffuendes røst, som jeg Jacob Henrichsøn, prouest udj forskrefne Othenze herrit, selffuer hørt och grundelig wdj sandhedt forfaridt haffuer.«

I Almindelighed vil de give Oplysninger om Præstegaardenes Tilliggende i Bymarken, benævnte med de gamle Marknavne, og Udsæden i hvert enkelt Stykke, Antallet af Tiendeydere og Tiendens Størrelse, og ofte vil meget gamle Adkomstbreve paa Præstekaldets Jorder og Gods være citerede.

Degneembedernes Forhold er ogsaa udførligt behandlede med Angivelse af Jordtilliggende og Degnerente, ofte faar man her i Tilgift alle Bymændenes Navne, idet det er optegnet, hvad hver især af dem skulde yde af Korn, Gæs og Æg til Degnen.

Disse Redegørelser for Gejstlighedens Indkomster kaster et skarpt Strejflys over Datidens Landbrugsforhold. Det er vel i og for sig ikke overraskende, at det er den middelalderlige Landsby fra Valdemarernes Dage, der her møder os, men det er dog lærerigt at se Fortidens Brug levendegjort i de fyenske Sogne.

Der er Adkomster, der lyder paa en Marsel (Mark Sølv) Jord, thi saa meget gav en vis »Peper« til Brænderup Præstegaard, og Præstegaardenes Marker er tit »Stug« Jord for sig selv, men hyppigst dog rebdragen med Bymændenes eller en Blanding af begge Dele.

Fra Gelsted i Vends Herred er der Vidnesbyrd om en fuldstændig Omrebning, idet Provsten melder, at han ikke kan faa beskrevet Præstegaardens Jord dér, »thi Præsten i disse Dage haver givet hende op under Reb, og hvis Jord som tilforn laa til Præstegaarden er nu mesten frareebet og anden i Steden, og kan han ikke heller vide, hvad den Jord kan taale til Sæd, som han nu fanger igen, før han hende haver pløjen.«

Rundt om fra er der ogsaa Klager over, at Bønderne gik Præsterne for nær og pløjede sig til af deres Agre i Bymarkens mange Smaastykker. Fra Egeense i Sunds Herred lyder Klagen saaledes: »Item i Højmarken ved Højene for de to Præstegaards nordreste Agre er pløjet $\frac{1}{2}$ Skp. Land omkring »Høffdestenen« af to Mænd, som ere Kronens Tjenere, jordegne Bønder. Og ingen af deres Rensbrødre, som »høffder paa samme Brødt« pløjer omkring uden de to.

Item for den nordreste Ager ved Knollen i samme Mark synes at være frakommen den østerste Forslet mere end Halvdelen til en af Fru Kirstine Bend Norbys Tjenere, hvilken Mand mener at gaa over »Boelsbrøden« med sin Forslet, og ingen af hans Boelsbrødre uden han alene.«

I Vinding Herred er Decimanterne anførte med Tal paa Bryder og Landboer i hvert Sogn, men Bryder synes her at betegne jordegne Bønder, idet man stedse har modstillet Bryder — Landboer; »Malsmendt« — Landboer; Bryder og Bønder — Landboer; Bryder — Smaaboliger, og i Hjulby anføres kun 21 Landboer og Ugedagsmænd.

Der var i alt 287 Bryder mod 292 Landboer i Vinding Herreds Hovedsogne med Annekser, tilsammen 579 Brug, hvis de opgivne Enkeltsommer er rigtige, thi de Sammendragssommer, Provsten giver for hvert Sogn, er ofte ikke i Overensstemmelse med Tallene paa Bryder og Landboer.

I de andre Herreder forekommer der kun undtagelsesvis en lignende Sondring mellem Tiendeyderne, men blot det samlede Tal af disse for hvert Sogn har jo en betydelig statistisk Interesse.

Det næste Hold *Provstebøger* er fra 1667, ligeledes fordelt rundt i Herredspakkerne, men kun i Behold for Lunde, Bjerger, Vinding, Gudme, Sunds og Sallinge Herreder, hvortil kan føjes Baag Herred, i hvis Provstearkiv der haves et Eksempplar. De blev til efter Biskop Niels Bangs Initiativ, der, som Provsten, Niels Friis i Vinding skriver, »lød dette sætte i Værk i en god Mening for vores Efterkommeres Skyld.«

De indeholder Stof af samme Art som de ældre: Præste-

gaardenes Tilliggende med Udsæd og Marknavne, Decimanttal. Degnerente, Citat af gamle Dokumenter, men Svenskekrigen ligger imellem, og dens Spor kendtes endnu. Fra Munkebo i Bjerger Herred meldes der om særlige Ødelæggelser, »thi begge Armaderne stod og stødte her i Sognet, og i Byen stod vores ganske Armade«.

En Del Præster, navnlig i Sunds Herred, har dog under Affattelsen af disse Beretninger haft Adgang til de ældre fra 1571—72 og benyttet dem saa stærkt som Kilde, at den Fremstilling, de derefter giver, ikke kan anses for fyldestgørende for Samtiden.

Fra 1690 findes, ligeledes fordelt i Herredspakkerne, de fra alle Stifter kendte vigtige *Indberetninger* i Henh. t. Reskript af 1. Febr. s. A. (se V.S. 86), som derfor ikke skal omtales nærmere her. De mangler desværre for Aasum, Gudme, Vends, Skovby Herreder, Ærø og Als.

Endelig findes der endnu i Brevpakkerne for *Langeland Indberetninger fra 1576 om Kirkerne* med Angivelse af deres Ejendomsbreve, Landgilde og Inventar, ypperlige Oplysninger, som savnes for Stiftets andre Dele. Af gammelt katolsk Inventar nævnes der i Fuglsbølle og Longelse Vandkar i Hesteskikkelse, og almindeligt fandtes i disse Langelands Kirker samlet gamle Jernbøsser til Landets Forsvar. »Gud give, at vi ikke trænge til dem«.

Ved Siden af de her omtalte Indberetninger i Herredspakkerne findes der ogsaa i *Gruppe D. Indberetninger og Svar paa Cirkulærer* adskilligt om Præstekaldene, som nærmere er specificeret i Landsarkivets Registratur. Her skal blot nævnes Indberetninger om beneficeret Gods 1666 (kun for Bjerger Herred), 1681, 1794; Indberetninger om Sognekaldenes Beskaffenhed 1679, 1688; Indberetninger 1689—90 om Sognekaldenes Forringelse siden 1660; Indberetninger om Præstekaldene 1801 og 1812—13, af hvilke især de sidste er meget fyldige og oplysende.

(Nogle Beretninger om Præstekaldene og deres Beskaffenhed 1740, 1762 og 1786 er dog registreret under Gruppen E. Diverse Sager).

I Gruppen Indberetninger findes desuden en Del om *Kir-*

kernes Tilstand, Synsforretninger over dem, Indberetninger om Køb og Salg, alt af Vigtighed for Lokalhistorien. Her bør især nævnes den fortræffelige Samling fra 1665 om Kirkernes Indkomster og Tilstand (i Henh. t. Biskop Niels Bangs Skrivelse af 1664 26. Decbr.), hvoraf en Del er trykt i Samlinger til Fyens Historie og Topografi IX. S. 205 med en Fortegnelse over de Kirker, hvorom slige Beretninger haves.

I *Gruppen E. Diverse Sager* maa nævnes:

Visitatsprotokoller 1588—1608, 1732—1803, 1834—96. Den ældste er Jacob Madsens berømte Visitatsbog, nu let tilgængelig i Crones Udgave, hvad Originalen ikke kan siges at være, da den gamle Bishops Haand ikke hører til de lettest læselige, og Dansk og Latin idelig veksler i Teksten, men den trykte Udgave mangler dog hans saare naive og alligevel oplysende smaa Tegninger af Kirkerne.

Visitatserne 1834—96 er indført i 11 provstivis ordnede Bind og paa Grund af de sidste Tilførslers Ungdom endnu ikke almindelig tilgængelige.

Edsbøger 1616—63, 1718—68 3 Bind. De manglende Aar suppleres i nogen Maade af ældre og yngre Edsformularer i Pakker.

Protokoller over Kollatser og Kaldsbreve 1731—1875 4 Bind.

Vitaprotokoller 1732—1884 2 Bind.

Stiftsøvrighedsarkivet rummer ikke Korrespondancesager af Ælde, da Stiftsøvrigheden først har faaet egne *Journaler* fra 1846. Den dertil hørende *Korrespondance* er afleveret til 1894, saa denne Afdeling af Arkivet er for den ældre Tid ikke af større Betydning. Ganske isoleret findes der dog en *Kopibog* over udgaaede Breve 1732—47, som let vil overses.

En *egen Korrespondancegruppe* med Kopibøger, Journaler og indkomne Breve 1810 ff. er der dog opstaaet angaaende Odense Katedralskole, Nyborg Latinskole og Kommunitetet.

Noget ældre Sager findes der vedrørende *Bestyrelsen* af Stiftelser og Legater samt *Revisionen* af Regnskaber for Kirker, Skoler, Hospitaler, Stiftelser og Fattigvæsen.

Endelig er der den store Samling af *Tiendeforeninger og -Kendelser*.

Af mere almindelig Betydning er i Afdelingen: *Diverse Sager*

Landemodeprotokoller 1680—1867 5 Bind.

Tammerretsprotokol 1662—1702 1 Bind.

BISKOPPEN OVER ALS OG ÆRØ.

Af dette kortvarige Bispedømmes Sager opbevares i det fyenske Landsarkiv: *Indkomne Breve 1819—64 11 Pakker.*

KLUBSKATTEN AF 1819.

AF HOLGER HANSEN.

Frue Kirke i København blev skudt ned af Englænderne i September 1807; man begyndte paa Genopbyggelsen af Kirken efter C. F. Hansens Plan i 1811, men Arbejdet skred kun langsomt fremad, og i 1819 mente man, at der endnu behøvedes 300,000 Rdl. Sølv, for at Bygningen kunde blive færdig. En nedsat Kommission foreslog da at laane de 300,000 Rdl. og at afdrage og forrente Laanet i Løbet af 28 Aar med 6 pCt. om Aaret samt at tilvejebringe de til Renter og Afdrag nødvendige Penge, 18,000 Rdl. om Aaret, ved at paalægge en Klubafgift til et Beløb af 10,000 Rdl., lade Frue Kirke selv betale 1000 Rdl. og fordele en Afgift paa 7000 Rdl. aarlig paa Kirketiendeejerne. Dette Forslag vandt Bifald hos Danske Kancelli og indstilledes til Kongen, som ligeledes approberede det. Den 20. Oktober 1819 udgik der en Plakat, hvori det hedder, at da de hidtil fremskaffede Midler til Frue Kirkes Genopbyggelse »ikke have indbragt hvad der behøves til, at denne Vort Riges Hovedkirke, som igen er opstaaet af sin Aske, paa nye kan vorde indrettet til offentlig høitidelig Gudstjeneste, saa have Vi, for at see dette saa snart mueligt iværksat uden dertil at paabyde nogen saadan Afgift, der maatte falde Yderne besværlig, allernaadigst tilladt, at den fornødne

Capital maa optages til Laans imod et passende aarligt Afdrag; og ville Vi til den Ende, i Henseende til hvad der, til Betaling af Capital-Afdraget og Renterne, bør tilvejebringes, hermed allernaadigst have anordnet og befalet, som følger: 1. Enhver Klub og ethvert dramatisk Selskab i Vort Rige Danmark har for indværende Aar og fremdeles aarlig, indtil ovenmeldte Laan er afbetalt, at erlægge 2 Rbdlr. Sølv for hvert af sammes ordentlige Medlemmer, hvilken Afgift indkræves inden hvert Aars November Maaned, i Købstæderne af Magistraten eller, hvor ingen Magistrat er, af Byfogden, samt paa Landet, saafremt slige Selskaber der finde Sted, af vedkommende Politimester.¹⁾

Som et Minde om denne ret haarde Forlystelsesskat findes i Rigsarkivet en Del Pakker med Paaskriften »Klubregnskaber« (d. v. s. Klubskatregnskaber), som gaar fra Aaret 1819 til 1851, da Laanet var afbetalt. Man kan af disse Regnskaber se, hvilke Foreninger af den Slags der har været i København og Provinsbyerne i dette Tidsrum, og hvor store de har været; man ser, at der i Helsingør har været et dramatisk Selskab, i Fredericia Klubben Marie, i Randers Det harmoniske Selskab og i Aalborg Klubben Enigheden og saaledes videre i de fleste Byer en eller flere selskabelige Foreninger. I 1830 indkom der fra København alene over 2000 Rdl. af denne Klubafgift; Slagelse dramatiske Selskab maatte samme Aar betale 84 Rdl., Det venskabelige Selskab i Næstved 103 Rdl., den ældste Klub i Odense 130 Rdl. For mange Foreninger har denne Skat sikkert været meget trykkende, og den er vel nok Skyld i, at Det borgerlige Selskab i Næstved i Aaret 1825 blev ophævet. Det er ikke meget, man ved om disse Klubber og dramatiske Selskaber, som i første Halvdel af det 19. Aarhundrede betød saa meget for Livet i Byerne; deres Arkiver er for det meste gaaet fuldstændig til Grunde, og deres Tilværelse er glemt; lidt Oplysning om dem kan hentes af disse Regnskaber, der — saa vidt vides — hidtil har været upaaaagtede.

For Københavns Vedkommende findes Oplysninger om Klubberne ogsaa i Politidirektørens Arkiv. I Aaret 1780 10. Maj udgik

¹⁾ Fr. Thaarup: Vor Frue Kirke. 1833, S. 27. — Collegial-Tidende 1819, S. 779 ff.

en Kabinettsordre til Politimester Fedder, hvorved denne fik et vist Tilsyn med Klubberne; Ordren har været betragtet som en Slags Grundlov for Klubvæsenet og findes ofte trykt foran Selskabernes Love. I Instruks af 1809 4. April § 17 paalagdes det ligeledes Politiet at have Tilsyn med Klubberne, og Klubskattens Indførelse 1819 gjorde det endmere nødvendigt at have Rede paa dem. Men efter Grundloven af 5. Juni 1849, og navnlig efter at Klubskatten var ophørt 1855, fordi den havde naaet sit Maal, at afbetale Frue Kirkes Gæld, skulde man vente, at dette Polititilsyn var forbi; i Jürgensens Lovlexikon staar da ogsaa: »Et saadant særligt Tilsyn fra Politiets Side formenes nu uforeneligt med den grundlovsmæssige Foreningsret«. Ikke desto mindre naar Dokumenterne angaaende Klubberne i Politidirektørens Arkiv lige fra 1816 til 1863; det er aabenbart ikke gaaet rigtig op for Publikum, hvor langt Friheden strakte, og Politiet har ikke været ivrigt efter at oplyse derom.

Svarende til disse Arkivalier i Københavns Politidirektørs Arkiv skulde man vente i Provinsbyernes Byfogedarkiver at finde lignende; saadanne er imidlertid ikke paatrufne.

ANMELDELSER.

NY LITERATUR VEDRØRENDE ALMUEKULTUR OG FOLKEMINDER 1923—25.

I det følgende skal gives en kortfattet Oversigt over Bøger og Tidsskriftsartikler fra Årene 1923—25, der giver Oplysninger af Betydning vedrørende dansk Almuekultur og danske Folkeminder. Bøger, der tidligere har været anmeldt i nærværende Tidsskrift omtales naturligvis ikke, ligesom der ogsaa af Pladshensyn har måttet drages visse Grænser, således at absolut Fuldstændighed ikke har kunnet opnåes, men det er dog mit Håb, at det vigtigste er taget med i det nedenstående. Oversigten falder i to Afsnit. Først omtales selvstændige Bøger, derefter Tidsskrifts-

og Årbogsartikler. Indenfor hvert Afsnit er de lokale Skildringer ordnet efter Egne.

Først skal nævnes *Jørgen Olriks* Oversættelse af *Erik Pontoppidans* latinske Skrift (Everriculum o. s. v.) imod Almuens Overtro (fra 1736) betitlet: »*Fejekost* til at udfeje den gamle Surdejg eller de i de danske Lande tiloversblevne og her for Dagen bragte Levninger af saavel Hedenskab som Papisme«. (Danmarks Folkeminder Nr. 27. Schönberg 1923. XXXII + 72 S.). Erik Pontoppidan meddeler i sit Skrift en Række Jagttagelser fra dansk og norsk Folketro fra Beg. af 18. Årh., således som Varsler, ulykkelige Dage, Julelege og deres Umådelighed o. s. v. Det er ret morsomt at læse, hvormeget den nidkære lutherske Biskop har at fortælle herom. Dog bekommer det os nu som tyndt Øl, når vi sammenligner Skriftet med de mange parallelle Træk, der er fremdraget i senere danske Folkemindebøger, men som et Tidsdokument har Pontoppidans Skrift naturligvis betydelig historisk Interesse. Man må være Oversætteren meget taknemlig for hans aldeles fortræffelige Indledning om den øvrige ældre og med Pontoppidan samtidige latinske Literatur vedrørende dansk Folketro. Således er gennemgået en Mængde latinske Studenter-Disputatser, hvori der findes Oplysninger om »papistiske Levninger« og »gammelt Hedenskab«. Ved Omtalen af Mogens Hosums Disputats om *Kippinge* (S. XXIII) savnes en Henviisning til *H. F. Rørdams* Afhandling om Valfarterne til Kippinge i Kirkeh. Saml. 4. R. III, 433 ff., hvor Rørdam gør Hosums og flere andres Disputatser til Genstand for Undersøgelse. J. Olrik har forsynet »*Fejekost*« med et udførligt Sagregister.

I *Andreas G. Jensens Bog: Jydepotten* (Levin og Munksgaard 1924. 183 S.) har vi fået en grundig Redegørelse for vort Lands ældste Håndværk, Pottfabrikationen, idet Forf. påviser, hvorledes man lige fra Oldtiden af og til vor Tid har fremstillet Potter af Ler, senere almindeligvis kaldet »Jydepotter«, da det væsentligt var i Jylland, de blev fremstillede. Det, som vistnok vil forbyvse Læserne mest, er Andreas G. Jensens Meddelelser om Jydepotteindustriens Omfang. I en Del Tabeller gives der statistiske Oplysninger herom. Man ser deraf, at Potteindustrien,

især i Vardeegnen, var en overordentlig betydelig Næringsvej både for »Pottekoner« og »Pottemænd«. Forf. har fremdraget meget ukendt Stof, og i en Række Afsnit er på en tiltalende og instruktiv Måde gjort Rede for alle de enkelte Spørgsmål vedrørende Potteindustrien og Fremstillingsteknikken. Bogens 85 Billeder supplerer Teksten fortræffeligt. En Literaturliste og Ordliste findes bag i Bogen, men i en Håndbog som denne, vilde det have været meget ønskeligt, om der havde været direkte (Tal-) Henvisninger fra Teksten til Literaturfortegnelsen. Man kunde have ønsket en Oplysning om, hvorfor Forf. f. Eks. ikke har omtalt Potteindustrien i Sorring (»Sorrings-Potter«) [se E. T. Kristensen: Jysk Almueliv, Tillbd. V, Nr. 11; Århus Stifts Årb. 1924, 1 ff.; Ludv. Schrøder: Danm. Hjelpekilder og Næringsveje I, 74], Dallerup Sogn nær Silkeborg, men »Sorrings-Potter« var jo *røde*, og dette er vel Grunden til, at de ikke nævnes i en Bog om de *sorte* Jydepotter. Hertil kan anføres, at man ogsaa i *Klipleve* Sogn i Sønderjylland har lavet Potter; en Lokaltet, som ikke er anført hos A. G. Jensen (se Hejmdal 16. Maj 1908). Det vilde have været nyttigt, om der fandtes Henvisninger til alle de forskellige Småoplysninger rundt i E. T. Kristensens mange Bøger om Potteovne (»Kakkelpotter«); men trods disse få Bemærkninger mod A. G. Jensens Bog om Jydepotten, kan man dog ikke undlade at sige, at her er fremkommet et dygtigt og rigt Værk, som ikke hvert År har et værdigt Sidestykke i vor Literatur om Almuens Kultur og Erhverv.

Et Arbejde, der behandler en anden uddød jysk Industrigren er *Niels Nielsens* Disputats om *Jernproduktionen i Jylland*. Her kan ogsaa nævnes A. *Oppermanns* Afhandling om *vort ældste Kulsvieri* (Det forstlige Forsøgsvæsen i Danmark VII Bd.) og H. *Grüner Nielsens* Redegørelse for *Saltfabrikationen* på Læsø (Danmarks Folkeminder Nr. 29 [se Fortid og Nutid V. 192 f.]) — alle grundige Bidrag til Oplysning om ophørte Industrigrene i Danmark.

Et Arbejde af en hel anden Støbning end de foran anførte, er J. C. *Stochholms* Billedværk: *Det, som forsvinder* (Aug. Bang 1924. 322 S.), der yder et populært Supplement til den øvrige Li-

teratur om forsvundne danske Erhverv og næsten uddøde gamle Folkeskikke. Heri fortælles om Jydepotter, Knipling, Vævning, Uldindustri, gammeldags Bonde- og Håndværkerarbejde, Hedebofester, Kildefester, gammeldags jysk Bryllup og meget mere. Teksten er folkelig og refererende. I Skildringen af det gamle København og Øen Anholt er der dog en Del originale Træk sete af Forf. Der er hist og her indløbet nogle Småfejl og Unøjagtigheder i Teksten, som kunde have været undgået. Således kan nævnes som Eks.: S. 138: Landsgrev for Landsgrav; S. 158: Senper (vivum) for Semper. Karoline Graves' og Klaus Berntsens Fornavne staves i Bogen med C; skal jo være med K. Overskriften *Biavl* S. 158 burde ikke have været der. Men Teksten er ikke Hovedsagen i dette smukt udstyrede Værk, derimod de mange Billeder. Stochholm har i Virkeligheden udfyldt et Savn med dette Billedværk, idet han her forelægger et Udvalg af sine gennem mange År indsamlede — med kunstnerisk Sans udførte — kulturhistoriske *Fotografier* fra alle Danmarks Egne. En Del af Fotografierne er dog ikke tagne af Stochholm selv, men alene det, at have samlet så mange karakteristiske Billeder af Folketyper og Erhverv er megen Tak værd, og i Fremtiden vil sådanne Billeder jo få yderligere Værdi.

Et andet Billedværk, der kan nævnes i Tilslutning til Stochholms Bog, er *Louise Ottesens Danske Folkedragter* (Hasselbalch 1923. 91 S.), hvori der findes Fotografier og Beskrivelser af 17 Folkedragter fra Danmarks forskellige Egne samt Færøerne. Desuden forefindes Mønstertegninger i Mængde. Meningen med denne lille Bog, der er den første i sin Art herhjemme, er, at give et Hjælpemiddel for dansk Ungdom til selv at gøre sig gode Efterligninger af Folkedragter til Brug for Folkedansere, Sanglegeskredse o. lgn., men Kulturhistorikere kan også have Udbytte af at stifte Bekendtskab med denne Bog.

Til *Evald Tang Kristensens* 80 Års Fødselsdag 24. Januar 1923 overrakte »Danmarks Folkeminder« ham som Gave en Samling Førstehåndsoptegnelser af Folkeminder, optegnede til denne Lejlighed af Folk både fra Danmark og fra fremmede Lande. Denne håndskrevne *Æresbog* omfattede 1272 Meddelelser

fra 223 Bidragydere. Af denne Bunke Optegnelser er udgivet et Udvalg ved *Hans Ellekilde* (Danmarks Folkeminder Nr. 28. Schönberg 1923. 158 S.). Udg. har forsynet hver enkelt Folke-minde med indgående Noter, der oplyser om dets Forekomst i utrykt og trykt Literatur. Udgaven er derved til betydelig Nytte måske især for udenlandske Folklorister. Bogen er illustreret samt af Udg. forsynet med en Vejledning til Benyttelse af E. T. Kristensens Værker, en Liste over Æreshogens Bidragydere og en Stedliste.

Evald Tang Kristensen har på eget Forlag (Adrs.: »Mindebo«, Mølholm pr. Vejle) udgivet første Bind af sine *Minder og Oplevelser* omhandlende hans Slægtshistorie, Barndom og Ungdom og slutter 1866, da han bliver kaldet til Lærer i Gjellerup. Først i næste Bind, der er i Trykken¹⁾, vil vi få Besked om Begyndelsen af hans betydningsfulde Indsamling af Folkeminder. Hovedindtrykket, man bevarer efter Læsningen af den 303 tetrykte Sider store Bog, er nærmest trist og mørkt. Man bliver så underlig trang om Hjertet ved at læse om E. T. Kristensens ublide og fattige Barndomsår. Seminarietiden i Lyngby (Djursland) 1857—61 har heller ikke været synderlig morsom eller fremmende for hans Udvikling. Han giver da også en både vittig og kritisk Karakteristik af Seminariets Lærere. Det, som hæver E. T. Kristensens Erindringer over mange andre Selvbiografier, der udkommer mellem År og Dag, er den usædvanlige Mængde Oplysninger og Småtræk, man får meddelt vedrørende Folkelivet i de Egne, Forf. kom i Berøring med i sin Barndom og Ungdom. Bogen er skrevet såre fængslende, og dens mange Jyskheder giver Stilen en særegen djærv Tone, som det sikkert vil være en Fryd for mange Læsere at stifte Bekendtskab med. Gid mange vil gøre den gamle Forfatter den Glæde at købe Bogen. Det vil være en fortjent Opmuntring for ham til at fortsætte med Udgivelsen af sine *Minder og Oplevelser*, der antagelig vil fylde 3—4 Bind endnu.

I *Poul Terps* Erindringer (Clausen og Rist XXXX. Gyldendal. 178 S.) får vi en meget livfuld Skildring af Folkelivet i Kolding-

¹⁾ og nu udkommet [senere Tilf.].

egnen, især i Starup Sogn, *Brusk* Herred. Poul Terp (død i Juli 1925) beretter ikke alene om det daglige Liv i Gård og på Mark, om Bryllup, Oldermænd, Landsbyhåndværkere o. s. v., men han giver også mange Bidrag til Egnens politiske Historie, om Andelsbevægelsen, Højskoleophold i Rødding og flere morsomme Træk om Jakob Knudsens Fader, Jens Lassen Knudsen, der sine sidste Leveår var Præst i Lejrskov. P. Terps Fortællinger om denne originale Præst er dog blevet bestridt fra enkelte Sider. En meget sympatetisk Skildring gives af den i sin Tid kendte Folketingsmand Haastrup. Fra 1864 meddeles nogle Oplysninger om Fjendernes Ophold i Egnen. Beretningen, som Terp giver (S. 71) af Slaget ved Vorbasse, er ikke historisk korrekt. En Note, der henviste til O. F. Geddes og fleres Afhandlinger om Slaget i »Fra Ribe Amt« 1904, vilde have været på sin Plads. Iøvrigt verserer der flere andre sagnagtige Fortællinger i Egnen om den for de danske Dragoner så glimrende Bedrift ved Vorbasse 29. Febr. 1864. I en Række Artikler i »Venstbl. f. sydl. Jyll.« o. Nytår 1924 især omhandlende Erindringer fra 48 og 64 i Skanderup Sogn ved Kolding, medd. af *Otto Korsgaard*, findes således en Omtale af Vorbasselaget (Vestbl. 2. Jan. 1924), bygget på Tradition, der — ligesom P. Terps — ejheller er historisk rigtig, men som også giver et Indtryk af, hvorledes Folketraditionen ændrer og pynter på en for de danske sejrrig Tildragelse¹⁾.

Fra Koldingegnen er endnu kommet et historisk Arbejde, som det er rimeligt lige at nævne i denne Forbindelse, nemlig *P. Eliassens: Historiske Strejftog i Koldingegnen* (Konrad Jør-

¹⁾ I Anledning af 60-Året for 1864 er der også fremkommet nogle Krigsminder og Dagbøger i de hist. Amtsårboøger. Således: Dagbog fra Krigen 1864, ført af J. P. Madsen, Hvilsager. Uddragsvis meddelt ved H. Birkelund (Randers Årb. 1923). En Soldats Dagbog fra 1864, nedskrevet paa Skudsmålsmålsbogens overflødige Blade af Soldaten, Husmand Thomas Thomsen i Havnlev (Præsto Årb. 1923). En Dames Dagbog fra 1864. Med Indledning og Noter af P. Eliassen (Vejle Årb. II, 1923). En gammel Mands Erindringer fra Kolding 1864. Af Frantz Jensen (Vejle Årb. I 1924). Erindringer fra Haderslev 1864 af A. J. Marcussen (Slesv. Søndagsblad 6/1 1924 ff.). J. Carl Christensen: Fraa 48 (A. Bayer 1923. 75 S.), fra Torstrup ved Varde. H. F. Feilberg: Fra Sundevad i Krigsårene 1848—50 og 1864 (Sønd. Årb. 1923, 229 ff.).

gensen 1923. 311 S.). I 27 Afhandlinger behandler Forf., der er den bedste Kender af Sydøstjyllands Historie, en Række Spørgsmål fra Kolding og Omegn i Tiden fra Svenskekrigene til o. År 1800. I flere af Afhandlingerne (Varulvene i Viuf, Fra Bremhøj¹⁾ [S. 61], Besøg paa Landet¹⁾ [S. 205 ff.], Lisbeth Julius) findes direkte Bidrag til Oplysning om Folkets Dagligliv og Tro. Ellers behandles naturligvis i Hovedsagen Spørgsmål vedrørende den almindelige Historie i Koldingegnen. Bogen supplerer fortræffeligt Forf.'s tidl. udk. Bog: Kolding fra Middelalder til Nutid.

I sin Bog: *Smaa Livsbilleder* (Aschehoug 1923. 112 S.) har Poul Bjerger givet en Slags Fortsættelse af Bogen: *Jydske Bønder* (se Fortid og Nutid IV, 186). »Smaa Livsbilleder« indeholder fem Biografier af Folk P. Bj. har kendt, Folk, der vel ikke kom i høje Stillinger, men som udførte et så godt og trofast Arbejde; »at de ikke alene selv har faaet noget ud af Livet, men at andre ogsaa er bleven rigere derved«. Biografierne af den ejendommelige Kunstsamler Anders Madsen på Omø og af den kendte Dialekt- og Folkemindesamler, Dyrnlæge Peder Jensen i Kværndrup, er af mest almen Interesse. Poul Bjerger udsendte denne Bog på sin 70 Års Fødselsdag, og den er tilegnet hans gamle Elever. Det har vel hermed været hans Hensigt, at Ungdommen igennem hans Bog skulde stifte Bekendtskab med Mennesker, hvis Liv og Færd har været opbyggelige Eksempler på Bravhed og Dygtighed, værdige til Efterfølgelse. Bogen viser i al Fald, hvad jævne, danske Bønder kan nå at udrette i Livet, og det synes ikke altid at være helt lidt.

På Woels Forlag har Søren Vasegaard 1924 udgivet *Niels Blichers Topographie over Vium Præstekald* efter Originaludgaven fra 1795. Enhver Samler af topografisk Literatur vil være taknemlig for denne nye Udgave af N. Blichers Vium Beskrivelse, som ellers ikke har været til at opdrive. Man får dér grundige Oplysninger om Befolkningens Livsvilkår og Sæder, og man lærer at påskønne N. Bl.'s fortræffelige Iagttagelsesævner. Udg. har forsynet Bogen med udførlige Noter.

¹⁾ Jfr. hermed Hards-Årb. 1924: J. Aldals Afhandling om Struer, hvor der bl. a. meddeles nogle Skifter fra 18. Årh. ligesom hos P. Eliassen.

Søren Vasegaard synes at have lært af Niels Blicher, thi han har selv påbegyndt Udgivelsen af en topografisk-kulturhistorisk Beskrivelse: *Fra Klejtrup Sogn* (Woel 1925), Bidrag til Belysning af himmerlandsk Bondekultur i 70'erne. I første Hæfte gives Oplysninger om Sognets almindelige Karakter, Befolkningsforhold, Levemåde o. s. v., og man har efter Begyndelsen at dømme Grund til at tro, at vi her får en udførlig Skildring af Sydhimmerlands Almuekultur lige inden Overgangstiden til alle de moderne Fremskridt indenfor det danske Landbrug.

Henrik Ussing har i Bogen: *Fra Hedeboegnen* (Danmarks Folkeminder Nr. 26. 173 S.) med *Marie Christophersen* som Optegnerske fortsat sit Arbejde med at fremskaffe og offentliggøre indgående typiske Skildringer af gamle Dages Landsbyliv fra forskellige danske Egne. Marie Christophersen har et indgående Kendskab til Hedeboegnens Kvindesyssel, og det er da også denne Side af de gamle Højelsebønders Liv og Virke, der synes bedst behandlet i denne Folkelivsskildring, men iøvrigt er der givet adskillige andre fortræffelige Bidrag til Oplysning om gammelt Bondeliv i dette Arbejde. Således kan måske fremhæves Afsnittet om Oldermandslavet. Bogen er forsynet med mange gode Billeder.

Fra *Sønderjylland* har vi også fået adskillige Bidrag vedrørende Almueliv og Folkeminder. Således har fhv. Højskoleforstander *Peter Andresen* [død 15. Sept. 1925], Vinding, udsendt en Bog: *Hjemstavns minder fra Sundeved og Als* (Konrad Jørgensen 1924. 148 S.), hvori han skildrer Folkelivet, som er levet i nævnte Egne. Disse Minder må sees under Synsvinklen: under Fremmedherredømmet; thi kun således har Forf. kendt sin Hjemegn. P. Andresens Skildring af det »bevægede Folkeliv« på Sundeved og Als er lykkedes i usædvanlig Grad. Man kan ikke undgå at gribs på det stærkeste under Læsningen af flere af Bogens Afsnit, der giver levende Skildringer af Kampene på Sundeved og Als i 48 og 64 og af de nationale Kampe senere hen. I tre Kapitler (Ullerup, Egen, Broager) gives mange kulturhistoriske —

originalt sete — Småbidrag til Belysning af disse Byers Menne-sker og Folkeliv¹).

Fra Als og Sundeved er endvidere udkommet en Sagnsam-ling: *Folkesagn og gamle Fortællinger*, samlede af J. Raben (Søn-derborg 1923. 120 S.), mest efter utrykte Kilder. Det har altid sin Værdi at få en Landsdels Sagn så righoldigt repræsenteret på ett Sted, som det er Tilfældet i denne Bog, hvori der findes 196 Sagn. Ligeledes har en Bog som denne sin vækkende Betydning for Hjemstavnshistorien i dens Egn. Det er således den fyldigste Sagnsamling, der findes fra et enkelt Område i Sønderjylland. Desværre er Bogen dårlig udstyret og trykt med uensartede Typer.

Et godt Sted til at fremdrage sønderjysk Folkeminder i, er det nye *Sønderjysk Maanedsskrift* (red. af Cl. Eskildsen og H. Lausten-Thomsen, udg. af Hist Sf. f. Sdj.), der nu har begyndt sin 2. Årg. I første Årg. findes en Mængde større og mindre Bi-drag, således om »Oldfund og Stednavne«, »Olmersdiget«, »En gammel Boplads«, »Stensagn fra Sønderjylland«, »Høstning med Segl«, »Blusfester« og meget mere, ligesom der i Afsnittet »Sam-leren« i hvert Hefte findes trykt en Del nyindsamlede Folkemin-der; altså en sønderjysk »Skattegraver«, som man må ønske en meget lang Levetid.

I et lille Arbejde: *Fra Lintrup Sogn*, medd. af Hans Pile-gaard (Åbenrå 1925. 73 S.) findes trykt nogle Sagn og Historier, ligesom vistnok alle Lintrup Sogns Stednavne er meddelte.

I *Sønderjydske Årbøger*, der påny begyndte at udkomme i 1923, er ligeledes fremdraget en Del Træk fra Folkelivet i Søn-derjylland. Således kan nævnes N. Hansens Udgave af Fr. Fischers Erindringer (Sdj. Årb. 1924) og A. P. Tuxens Barndoms-minder fra Tandslet Præstegård 1850—57 (Sønderj. Årb. 1925, 78 ff., 196 ff.). Fischer meddeler Slægtsoplysninger om Rejser til Østasien og mange Træk fra den danske Nationalitetskamp i Sønderjylland efter 1864 m. m. Tuxen skildrer på en såre smuk og festlig Måde Barnedagene i Tandslet Præstegård, Folk og

¹) Jfr. hermed P. Andresens »Sundeveds bebyggelse m. m.« (Sønd. Årb. 1925), 282 ff.

Skikke, Studieår — og så Genforeningen de mange År efter at Barndommens sorgløse Dage var hengåede på den smukke Ø i Lillebælt.

Nogle Bøger afviger ved deres Anlæg noget fra de foran omtalte. Det er først *H. F. Feilbergs: En Kaargild* forøget med *En vestjydsk Gardinprædiken*, der 1923 udk. i 2. Udg. (Alb. Bayer. 96 S.), forsynet med enkelte Noter. Det vil sikkert hilses med Glæde, at denne Bog nu er udkommet påny. »En Kaargild« vil altid indtage en smuk Plads i den *jyske* Literatur, ligesom denne fordringsløse lille Bog belyser en væsentlig Side af gamle Feilbergs Personlighed: hans Sans for Lune og folkelig Fortælle-måde.

H. P. Hansen, Herning, har i *Låjlæ Folk* (Gyldendal, Århus Afd. 1923, 87 S.) skildret en Del, nu døde Originaler fra Midtjylland. Grumme morsomme Anekdoter og pudsige Oplysninger er samlede om flere af dem. En kostelig »Afsløring« af et »Liglys« forefindes også (S. 82), ligesom en Bibelforklaring, man skal lede længe efter for at finde Mage til, kan læses S. 70 f. En Kjeltringbiografi på Folkemålet kan også fremhæves. Bogen er pyntet med et træffende Omslagsbillede og ledsaget af en Ordliste med Tolkninger.

Jeppé Aakjær fortæller Sagn fra Fjends Herred i *Po fir glowend Pæl* (Gyldendal 1923. 170 S.). Disse Sagn blev oprindeligt optegnede af J. Aakjær o. 1883 og sendt til E. T. Kristensen, til hvem Bogen da også er tilegnet. I Tilegnelsesdigtet lyder Slutningslinjerne således: »Der er saa fo mell Haw og O, der glæj mæ mir end dæ«. Mange af de Folkeminder J. Aakjær optegnede som ung, findes nu i alt væsentligt trykt spredt rundt i E. T. Kristensens Bøger (Jfr. Dansk Udsyn 1924, 125). Heraf meddeles i *Po fir glowend Pæl* 26 forskellige Sagn tilhørende forskellige Typer. Skuepladsen for Sagnfortællingen i Bogen henlægges af Forfatteren til Daugbjerg Dås. Aakjær har i denne Sagnbog villet give et Sidestykke til *E Bindstouw*, hvad på sin Vis også er lykkedes. Aakjærs Bog indeholder ikke den brogede og tilfældige Mangfoldighed af Sagn, Viser o. s. v. som *E Bindstouw*, men er ved sin Enkelthed: kun Sagn, dog ligeså underholdende. Som

jysk Sagnbog må Idealet her synes at være nået. Det er en Nydelse at læse denne Bog alene for Jyskens Skyld. Mange træffende Ord — som ikke findes i Feilbergs Ordbog — er benyttede, men heldigvis forklarede.

Lignende folkeligt Formål som Jeppe Aakjærs Sagnbog har også *Hans Ellekildes* egne Genfortællinger af »*Udvalgte Folkeæventyr*« (Gad. 127 S.) fra *Svend Grundtvigs* nu næsten ukendte Samlerværk: *Gamle danske Minder* I—III (1854—61). Denne Æventyrsamling, indeholdende 25 Æventyr, blev udgivet til Minde om Sv. Grundtvigs Hundredårsdag den 9. Septbr. 1924. Til hvert enkelt Æventyr har Udg. føjet en Del Noter, ligesom han i et Efterskrift har redegjort for sit Syn på en populær Udgivelse af Æventyr.

Lars Andersen har udgivet: *Folkeæventyr, indsamlede i Odsherred* (1923). Denne Bog har sin særlige Værdi, ikke blot ved sin nære Tilknytning til den folkelige Fortælling, men også fordi der i Forvejen kun er optegnet forholdsvis få sjællandske Æventyr. (Jfr. H. Ellekildes Karakteristik af L. A. i Holbæk Årb. 1925, 165 ff.).

Endnu er tilbage at nævne nogle Bidrag fra de historiske Amtsårbøger og enkelte Tidsskrifter omhandlende Folkeliv og Folketro.

Christian Olsen, Torpelund, har foruden at udsende *Gamle Danse fra Nordvestsjælland* I—II (harmoniserede for Klaver af Christiane Rützou 1923, 1924. Forlag: Chr. Olsen, Torpelund pr. Eskebjerg) skrevet en udførlig Skildring af sine Forældre, sit Hjem og sin Hjemegn. Det er især Livet på Gården Torpelund i *Bregninge Sogn* i Nordvestsjælland, der fortælles om (Holbæk Årb. 1922—23), og vi har her et godt Supplement til Karoline Graves' Bog: *Ved Halleby Aa* fra omtrent samme Egn af Sjælland¹⁾.

Om *Barselgilder* og *Ligbegængelser* o. 1840—80 i *Hollænderbyen* på Amager fortæller *Dirch Jansen* i Kbhvns. Årb. 1923—24.

¹⁾ Jfr. hermed *P. Kristensens* Artikelrække: Folkelivsbilleder fra Vestsjælland i 60'erne og 70'erne, især fra Rørby Sogn; Sorø Amtstd. ⁵/₉—²⁰/₉ 1922.

Fra *Midtsjælland* findes et mindre Bidrag af *So. Christensen: Fra vore Bedsteforældres Tid* (Sorø Årb. 1923).

Frederiksborg Årb. 1925 indeholder udelukkende Bidrag fra *Helsingør* og Folkelivet i denne By. Her kan måske særlig fremhæves et Afsnit *Skoleminder*.

Bondelivet i *Sydstejns* i 1860'erne har fået sin Fortæller i Husmand *Chr. Olsen*, St. Torøje (Præstø Årb. 1923). Om en bornholmsk Original, *Peter Mark*, fortæller *C. J. Hagemann* (Bornh. Saml. 1924) meget sympatetisk. Angående Fortidens *Arbejdsmaader* på Nordfalster, *Oldermandsgang* i Fjelde, *Sommer-i-By-Ridt* i Kippinge for 200 År siden o. a. m. findes der Småbidrag i Loll.-F. Årb. 1923—24. *Helene Stranges* nordfalsterske Hjemstavnsskildring i Romanform: *Priergaardslægten* (2 Bd. 1922—23) indeholder meget til Oplysning om Falsters Almuekultur og Sprog (se Anm. i Loll.-F. Årb. 1924, 146 f.).

Fra Thy findes meddelt et *Bindebrev* (Thisted Årb 1923) og om *Sømandslivet* på Limfjorden i Beg. af 1880'erne fortæller *J. Kusk-Jensen* (Morsø Årb. 1924) livligt og oplysende. Han har her givet et Bidrag til et Område af Folkelivet, som sjældent træffes behandlet. *A. C. Skyums: Gammel Mætt og hendes Hus* (Morsø Årb. 1924) er en hyggelig — lidt novellistisk — Beretning fra Mors om en gammel mild Kvindes Hjem og Levned for godt en Menneskealder siden. En Del af denne Artikel er fortalt på Folkemålet. Om Bondeliv på Mors o. 1860—75 findes endvidere Oplysninger i *Kr. Søndergaards* Bidrag i Morsø Årb. 1924.

G. A. Jensens Barndomsminder fra Århus i Fyrreerne (Århus Årb. 1924—25) er et værdifuldt Stykke Kulturhistorie fra Jyllands Hovedstad, nedskrevne af den gamle Højesteretsassessor, der med sikker Hukommelse genoplever sin Barndom med dens Skolegang, Udflugter o. m. a.

I et Regnskab over Udgifterne ved en *Degns Begravelse* på Mols 1810 (Randers Årb. 1924) står vi overfor et grumme sagligt Bidrag til Belysning af Levemåden ved højtidelige Lejligheder i den gamle Landsby. Et stærkt Indtryk af hårde og fattige Kår modtager man under Læsningen af *J. Andersens* fortrinlige Skildringer: *Fattige Tider* (Ribe Årb. 1923—24), der giver »Strejflys

over Malt Herred i vore Bedsteforældres Tid«. *Otto Korsgaards* Fortællinger om Folkelivet i *Skanderup* Sogn (Ribe Årb. 1924) viser også, at det tiest var fattige og hårde Forhold, der levedes under — især dog for Arbejdsfolk — i Landsbyerne for en 60—80 År siden¹⁾. I *H. H. Sørensens* Afhandling: *Fra Jerne Sogn* (Ribe Årb. 1925) er Oplysningerne om det gamle Bondeliv også prægede af Ordene: Nøjsomhed og hårdt Arbejde.

Søren Alkjærsgs vægtige Afhandling: *Den ulovlige Brændevinsbrænding* (Ribe Årb. 1924) giver på Grundlag af omfattende Studier både morsomme og indgående Oplysninger om Bøndernes Snedighed og Opfindsomhed overfor Kontrollører, der skulde forhindre den megen Fremstilling af den yndede Drik: Brændevinen.

Også *Sognehistorierne* giver gode Bidrag vedrørende Erhvervslivet, og desuden finder der for det meste meddelt nogle Folkeminder og et mindre — ofte alt for lille — Afsnit om Almuekulturen. Økonomiske Grunde forårsager vel også, at Forfatterne er blevne nødte til at begrænse sig til historiske og kommunale Oplysninger. Eksempelvis kan gøres opmærksom på følgende Bøger: *Rasmus Nielsen: Sejerø Sogns Historie* (Eget Forlag, Næstved 1923). *H. K. Kristensen: Lunde Sogn* i V. Horne Herred (Konrad Jørgensen 1923). *S. C. Sortfeldt: Rubjerg Sogn* i Vendsyssel (Eget Forlag 1924). *L. Bøttiger* († 1925): *Vesterskjærninge-Ulbølle og Omegn* (Svendb. Årb. 1924). *Chr. Vammen: Bidrag til Kjærby Sogns Historie* (Randers Årb. 1923—24).

Undersøgelsen af de moderne Kulturstrømningers Indflydelse på Almuelivet i Landsbyerne har Tid efter anden været Genstand for Studium. Således har *Jens P. Jensen* i Høng skrevet om de første store *Folkefester* i Holbæk Amt (Holb. Årb. 1925), på Vejrhøj og på Ulkestrup Mark, hvori gives mange Oplysninger om den folkelige Vækkelse — især i politisk Retning — i denne Egn. Afhandlingen supplerer Forf.'s Bog: *Sjællandske Bønder*, ligesom den også støtter Forf.'s tidligere Arbejder i Holbæk Årb. om Nordvestsjælland's nyere politiske Historie og *Hans*

¹⁾ Fortællingen om Banken i Kolding og de Skanderup Bønder, der lod sig narre (anf. St., 131 f.) burde have været udeladt.

Jensens: Bidrag til Holbæk Amts Historie i det 19. Århundrede (Holbæk Årb. 1923—24). Samme Ærinde har også J. P. Jensens Biografi af *Rasmus Ottesen* (1803—1862), der er »et Bidrag til Religionsfrihedens og de gudelige Forsamlingers Historie« (Sorø Årb. 1923). Om de gudelige Forsamlinger og den folkelige Vækelse gennem Grundtvigs Forkyndelse og Folkehøjskolen findes der Oplysninger i A. C. *Ertebøll-Nielsens* Biografi af en »Førstemand i Tid og Stand«, nemlig Hedeopdyrkeren Jens Pedersen i Strandby Sjørup (Himmerl. Årb. 1923). Om den religiøse Bevægelse i Skjernegnen i 70'erne og 80'erne, der er kendt under Navnet: »*Bornholmerne*« handler et Bidrag af S. *Karl Hansen* i Hards. Årb. 1923. Og om *Askov Folkehøjskoles* første Begyndelse og dens Betydning for de ved P. *Larsen-Skræppenborg* vakte Bønder i *Gjesten* og *Veerst* Sogne gives en Redegørelse i Dansk Udsyn 1925¹).

Går vi over til mere specielle Bidrag vedrørende vort Æmne, da bliver der flere at nævne, som hver især yder noget nyt og værdifuldt. Således har Havearkitekt *Johanns Tolle* meddelt en Del Studier over gamle *Haver* (=: Moseby Præster og deres Haver gennem mere end halvandet Hundrede Aar i Loll.-F. Årb. 1924; Knuthenborg Park og Haver, smsts. 1925; omkring Astrup Præstegaard, Årh. Årb. 1925). Mest almen Interesse har vel Tolles kulturhistoriske Studie vedrørende de danske Bondehavers Udvikling gennem Tiderne (Gads d. Mag. Juli-Aug. 1925). Her har Forf. nemlig behandlet et Æmne, som ikke tidligere har været Genstand for en samlet Omtale, men som fortjente at undersøges med Benyttelse af hele den omfangsrige Literatur, der spredt forefindes om de gamle Bondehaver, som *Johannes V. Jensen* formoder (*Myter* III »Viet og Kaalgaarden«) er en Fortsættelse af det gamle Vi. *Gunnar Knudsen* har også (Sorø Årb. 1923, 39 ff.) meddelt en Del Oplysninger om Haver i gamle Dage i Sorøegnen.

Et andet for vor Kulturhistorie vigtigt Æmne er de gamle

¹) Jfr. hermed H. P. H. Barfods: *Minder fra gamle grundtvigske Hjem*, Gad, hvoraf hidtil 4 Bd. er udkomne.

Markeders Historie, som der omtrent på én Gang er givet to fylde Bidrag til, ovenikøbet skrevet af Lokalhistorikere, der ved Siden af har Ry som skønlitterære Forfattere, nemlig *Jens Thise* og *Jeppé Aakjær*. Førstnævnte har skrevet en længere meget livlig Afhandling om *Thise Marked* i Vendsyssel (Vends. Årb. 1924). Dette Marked var oprindeligt et Kildemarked holdt ved den bekendte hellige Kilde i Thise. Jeppé Aakjær behandler *Skive Marked* i sin oplysende og festlige Markedsafhandling (Skivebogen 1924). Det er dog ikke de historiske Oplysninger, man er mest glad ved i dette Bidrag til Sallings Historie, men derimod den kendte Digers Skildring af *Folkelivet*, som det udfoldede sig i J. Aakjærs Barndom på Skive Marked. Skønnest er vel nok Omtalen af Markedsviserne. Her skriver Digteren både så poetisk og så muntert, at man både ler og græder på en Gang. Et Par særdeles livfulde Illustrationer ledsager Teksten.

Om det berømte *Kildemarked i Skjörping* (Himmerland) gives der Oplysninger i Himmerl. Årb. 1924, 4 ff. og 25 ff. Om *Holstebro Markeder* i ældre Tid har P. Storgaard Pedersen (Hards. Årb. 1923) meddelt et Par historiske Oplysninger. Ligeså fremkommer C. Klitgaard med historiske Bidrag om *Kroerne* i Vendsyssel (Vends. Årb. 1923).

I Skivebogen 1924 findes tre Artikler af Gudmund Schütte omhandlende *Eskjærs Mytologi, Vætter og Spøgelser fra Astrup og Omegn* og *Spøgeri paa Taarupgaard*, der alle tre vel kan siges at yde Bidrag til »hjemligt« Hedenskab i Salling. Det samme kan også bemærkes om Svend Aakjærs Afhandling i Skivebogen 1923 om det *hedenske Alsbjærg* i Børsting og om samme Forf.'s Undersøgelser (Skivebogen 1924) over *Vogn- og Smør-* i danske Stednavne. Svend Aakjærs Redegørelse giver én en Anelse om, hvormeget der ad sproglig Vej — ved Studiet af *Marknavne* — kan indvindes til at bestemme alle Danmarks hedenske Kultsteder.

Om *Byggeskik* i gamle danske Bøndergårde har Jørgen Olrik og H. Zangenberg skrevet meget instruktive og oplysende — gennemillustrerede — Afhandlinger i Tidsskriftet Nær og Fjern

(Jan. 1924) og Dansk Udsyn (1925, 3. H.)¹⁾. Et Bidrag af lignende Art er *K. Thorsens Bornholmsk Byggeskik i ældre Tid* (Bornh. Saml. 1923), hvor der bl. a. meddeles nogle Iagttagelser over den bornholmske *Gårdgruppering*, der — p. Gr. af Naturforholdene — afviger fra de øvrige danske Landsdeles Landsbyanlæg.

En Afhandling, der vil være til megen Nytte som Udgangspunkt for det fremtidige Studium af danske *Folkemelodier*, er *H. Grüner Nielsens Literatur- og Håndskriftsfortegnelse* (Årb. f. Musik 1923 [1924]) over den trykte og utrykte Literatur vedrørende de forskellige Samlinger af danske Folkemelodier. Desuden findes Oplysninger om de enkelte Melodisamlingers Historie, således E. T. Kristensens *egen* Redegørelse for sine Indsamlinger af Folkemelodier og hans Forhold til Svend Grundtvig og Berggreen (jfr. hermed E. T. Kr.'s *Minder og Oplevelser* II. 86 ff.). Tillige er aftrykt en Artikel af *Hjalmar Thuren* om de danske Folkemelodiers Oprindelse.

I *Hans Ellekildes* Udvalg af *østsjællandske Folkesagn* (Kbhvns. Årb. 1924) er givet en Prøve på, hvorledes de enkelte Sagn i en bestemt Egn bør kommenteres.

Til Slut skal nævnes tre Bidrag vedrørende Trolddom og Lægekyndighed blandt Bønderne forhen. Først *Bolette Sørensens* Meddelelser om en *Bandsættelse i Hald 1701* (Randers Årb. 1923), der giver et dystert Indblik i Landsbyens Åndsliv. Dernæst *P. M. Rørsigs* Fortællinger om *Degnen og Folkekirurgen Niels Calmer* i Mosbjerg 1790—1831 (Vends. Årb. 1924), der nød stor Anseelse som Læge. Afhandlingen giver forøvrigt et temmeligt tiltalende Indtryk af gammeldags Lægeforhold på Landet. Og endelig *F. Ohrts* Fortolkning af en *Mane- og Signebog* fra Kirke-Såby Sogn (Kbhvns. Årb. 1923). Den kyndige Forf. giver her desuden en populær Oversigt over »Cyprianusbønnen«.

Kbhvn., 28. Aug. 1925.

August F. Schmidt.

¹⁾ Jfr. hermed H. Zangenbergs senere udkomne Bog: *Danske Bøndergaarde* (Danmarks Folkeminder Nr. 31. 98 S.).

THORKILD GRAVLUND: DANERLOVEN. Af Danskens Historie. De danske Middelalderlove i Skildringer. Aschehoug. 255 S.

Dansk Kulturhistorie staar i dyb Gæld til Thorkild Gravlund. Ingen har som han forstaaet at vise de Veje, som Fremtidens Forskning maa følge. Med Digterens Evne til Skuen og til æggende og henførende Fremstilling har han fundet frem til de Gaader, der ligger og venter paa Forskerens Arbejde. Allerede i sine første smaa Afhandlinger i Danske Studier traadte den særlig Gravlundske Opfattelse af Begrebet *Bygd* klart frem, og siden da taler vi alle om Bygder. Fuldmøden Frugt af dette Synspunkt blev hans landskendte Bøger om Dansk Folkekarakter og Dansk Bygd, og ingen, der har læst disse Bøger eller den dybe, uoprindelige Bog Landsmands Lov, har kunnet frigøre sig fra denne Mands magtfulde Evne til at præge nye Fyndssprog, til i mandig-lyrisk Kraft at opridse, som i et fyndigt, storlinjet Træsnit, et Symbol, et Vartegn for selve den kulturhistoriske Forskning som det skønne Kapitel »Skellene«, hvor det gamle, kringledede, mosgroede Stendige bliver Sindbilledet paa selve de ældgamle Kulturforskelle i vore Folkebygder. Eller rent skønlitterært som i Bogen »Ellefolket«, hvor Folkets Tro, at det gaar den Gaard ilde, som jævner Ættehøjen paa Gaardens Mark, bliver Sindbillede paa Gravlunds Tro, at det gaar det Land ilde, som kaster Vrag paa Oldarven fra Folkets Fædre. Ellefolket er i Virkeligheden »Folket af Ælde«, det er selve den henfarne Æt, af hvis Dyb Folket skal hente sin Styrke og Hjælp til at leve videre. Arv og Laan, Tro og Traa, Modstilling og Samspil, overalt hos Gravlund ser vi hævdet den dybe Sandhed, at »Riget«, politisk og kulturelt, skabes ved Ening af Brydning mellem stærke Kræfter, men af dybt *forskellige* Kræfter, det er »Skellene«, som er skabende i dansk Kultur. Det udflydende, det rodløse, det splittede, »Konfusionens Aand«, har i Gravlund en utrættelig Modstander.

Det er let at forstaa, at Gravlund nu ogsaa har ønsket at klare for sig selv og sin Samtid, hvad der er de gamle Danerloves Aand, disse vore ældgamle Kulturminde, som nok er ned-

tegnet i Middelalderen, men som har deres Rødder tilbage i Oldtiden. I mange Aar har især Eriks sjællandske Lov været Gravlunds uadskillelige Følgesvend, til hvis snørklede Kapitler han vendte tilbage næsten i daglig Andagt, og der lyser da ogsaa en sjælden Fortrolighed med Lovene og Lovenes Aand ud af Bogen. Det gamle Lovsprog er gengivet paa et smukt og forstaaeligt Nutidsdansk, uden at dets oldgraa Kraft har forladt det. De fire Love er opfattet folkepsykologisk, hver i sin Egenart som folkelig Type, og med sin heraf prægede Opfattelse af den rette Vej i alle de Livssager og Lovmaal, der kan times i Bygden. Hver af de gamle Love viser sit Ansigt, hver har sit Mundhov, og hver sin Mening om Sagen.

Under fire Hovedafsnit er Lovenes store Stof samlet: *Hjemfælliget, Bylavet, Bygden og Tinget*. Ogsaa denne saglige Inddeling stemmer godt med »Lovenes Aand«, de har alle selv en saglig Deling. Ved Slutningen af hvert Kapitel findes Henvisning til Lovstederne i de fire Hovedlove, saa den, der vil vide nøjere Besked, selv kan slaa efter.

Gravlund siger selv i Forordet: »Vore Middelalderlove har gennem mange Aar staaet for mig som det højeste danske Aandsværk, jeg kender, og det største sproglige Kunstværk i Dansk. Saavidt jeg ævner har jeg villet skildre dem samlede som folkepsykologiske Kilder i et Stykke Danskens Historie«. Denne Op-gave maa Gravlund siges at have løst paa en saadan Maade, at hans Bog fortjener Udbredelse overalt, hvor vor gamle Arildsarv i dansk Kultur endnu har Interesse.

De fire Love sidder som fire graahærdede Grander paa Rigets store Grandestævne og lægger den Lov, som bygger Landet. I deres tunge og sindige Tale toner Arven af Arild, og i den gamle Ask, Stævnetræet, suser Vinden over deres Hoveder. For Gravlund er Stævnetræet blevet ikke blot Bylavets, men Rigets Midtpunkt, er vokset op i jættestor Majestæt, kronebred og alfavnende som selve Asken Yggdrasil, hvis »Limme luder og Rødder rinder« om Alverden. »Stelen er sat« er et af de folkelige Fyndsprog, som Gravlund har hævet op til symbolsk Betydning. I Stævnetræet er den Stele sat, hvorom selve Rigets Love har

dannet sig. I Grandelavet genkender vi Rigets Samfund, hvor Modsætning og Samspil skaber de stærkeste Kræfter i dansk Kultur.

DET DANSKE LANDBRUGS HISTORIE, redigeret af Statskonsulent *K. Hansen*. G. E. C. Gad. 1924 ff.

Endelig er det i mange Aar med saa stor Spænding imødesete Værk om det danske Landbrugs Historie begyndt at udkomme. Det udgives paa Foranledning af Det kgl. danske Landhusholdningsselskab med Bistand af en Række af fagkyndige Medarbejdere af Statskonsulent *K. Hansen*, der selv har sat det gamle danske Landbrug saa smukt et Minde ved sin Ordning og Røgt af Landbrugsmuseet i Lyngby.

Det er et længe følt Savn, der her er tilfredsstillet, og efter de hidtil udkomne Hefter (6) tør man sige, at der her er skabt en Haandbog, som i lige Grad vil være nyttig for den, der af videnskabelige Grunde ønsker at sætte sig ind i de fastslaaede Resultater af de tidligere Aars Forskning, som den vil være kærkommen og underholdende Læsning for den læge Læser, Landbrugeren som Byboeren, der paa klar og overskuelig Vis ønsker at belæres om de skiftende Kaar og Metoder, hvorunder dette vort gamle Bondelands bærende Erhverv har været drevet fra Oldtiden gennem Middelalderen og op til den nærmeste Nutid.

I de første 3 Hefter, paa lige ved 240 Sider, skildrer en saa kyndig Fagmand som Statskonsulent, Dyrlæge *J. Jensen Hestens Historie*. Fremstillingen samler sig især om den rationelle Hesteavl fra kort før 1800 og op til Nutiden med udførlig Redegørelse for de forskellige Avlscentre og de mest berømte Raceheste og deres Afkom. Der gøres Rede ikke blot for Statens Indgriben gennem forskellige Forordninger, men ogsaa for det private Initiativ og den mønstergivende Raceavl og opildnende Virksomhed, der udgik fra de kongelige Stutterier og fra de mange private Godsejeres Stalde.

Det kan imidlertid ikke nægtes, at den ældre og ældste Tid er noget stedmoderligt behandlet. Ikke blot er Oldtid og Middelalder kun behandlet paa 5 knebne Sider, men ogsaa Tiden indtil

de store Landboreformer maa nøjes med knap 14 Sider. Nu kan man maaske ganske vist efter hele Værkets Plan ikke forlange omfattende selvstændige Kildestudier, men naar man ser det vældige og ganske uudnyttede Kildestof, der henligger i Rigsarkivet, saa beklager man, at man er blevet narret for den Glæde, det vilde have været at se dette store Stof, især fra det 17. og 18. Aarh., blive levende for os ved den kyndige Behandling fra denne Fagmand, der samtidig ejer Evnen til at fremstille sine Resultater saa livfuldt som Tilfældet er her. Udover det trykte Kildemateriale i Forordninger, Kancelliets Brevbøger, eller i trykte Værker — som f. Eks. C. Christensen (Hørsholm) o. fl. — ses ældre Arkivmateriale ikke at være benyttet i nogen Udstrækning. Afsnittet handler derfor ikke om »Hestens Historie« i Danmark, men fortrinsvis om den rationelle Hesteavls Historie fra Reformtiden i 18. Aarh.s Slutning til Nutiden; men paa dette mere begrænsede Omraade, som maaske ogsaa er det, der mest vil interessere Hovedparten af Værkets Læsere, byder Afsnittet detaljeret og fyldig Underretning.

Statsgeolog V. *Milthers* har paa 74 Sider skrevet om Danmarks Jordbund, og viser her de samme Egenskaber, som altid særpræger denne Forskers Arbejder, den klare, letfattelige og underholdende, i bedste Forstand populære Fremstillingsform, den prisværdige Mangel paa faglig Specialist-Snæverhed, der viser Forstaaelse og Interesse for Nabovidenskaberne, Arkæologien og Historien til den ene Side og den praktiske, rationelle Ingeniørvidenskab til den anden, se f. Eks. Afsnittet om Udtørring af Søer og Inddæmning til Landvinding fra Havet.

Størst Interesse for dette Tidsskrifts Læsekreds vil utvivlsomt det store Afsnit have, der handler om Jordens Besiddelse og Brug, som er udarbejdet af *O. Christensen*, Tune Landbrugsskole. Kun den, der er dybt fortrolig med dette Emne og den udstrakte Litteratur derom, saaledes som Forf. viser sig at være, har kunnet give en saa fortræffelig Oversigt som denne.

Efter en kortere Oversigt over Landbruget i Oldtid og tidlig Middelalder, følger et Kapitel om Landsbyens Opstaaen, hvori heller ikke savnes en Redegørelse for Stednavneforskningens

Hovedresultater. Maaske kunde man rette den Anke imod dette Afsnit, at det i noget for høj Grad bygger paa P. Lauridsens Teorier. Denne Forfatter har ganske vist været Grundlægger af en paa dansk Grund helt ny Metode, men han er paa flere afgørende Punkter blevet Genstand for en virkningsfuld Kritik fra *Henrik Larsen* (Aarbøger for nord. Oldk. 1918), og før sin Død indrømmede P. Lauridsen til Anm., at han følte sig overbevist om Berettigelsen af Henrik Larsens Kritik, baade m. H. t. dennes Opfattelse af Landsbyformernes Udvikling og af Bolskiftet og endnu ældre Skifteformer. Efter Henrik Larsen — hvis Afh. forøvrigt fik en meget anerkendende Omtale i dette Tidsskr. III 209 af Dr. Marius Kristensen — skulde den gamle P. Lauridsenske Deling af Bytyperne i »Rundby«, »Langby« og »Terrænby« ikke mere kunne opretholdes, men den ældste Bosættelsesform skal være Rækkebyen, en enkelt Gaardrække (altsaa oftest svarende til, hvad P. L. kalder »Terrænby«), hvoraf senere har kunnet udvikle sig Byen med de to parallelle Gaardrækker (»Langby«), og, naar disse lukkes med nye Gaarde for Enderne, opstaar den Form, som P. L. kalder »Rundby«. Af størst Vigtighed er det dog, at H. L. har paavist, at de danske Landsbyers Gaarde og Vange ikke ved en fuldstændig Revolution i Middelalderen er blevet omrebede og regulerede, og at Solskiftet, der hvor det er foretaget, ingenlunde har omkalfatret Byplanen saa radikalt som af P. L. antaget, men at Udviklingen har været gradvis, Gaard er lagt til Gaard, Vang til Vang, saaledes at en Rekonstruktion af de ældgamle Forhold meget vel lader sig udføre ved et taalmodigt Studium af de senere. Denne Opfattelse, som jo er langt mere frugtbar for Forskningen end den tidligere, burde kraftigt have været understreget.

Fraset denne Mangel for den ældre Tids Vedkommende, er dog hele den vigtigste Litteratur udnyttet og suppleret med mangfoldige selvstændige og overbevisende Betragtninger, og derved er det lykkedes Forf. at skabe et ganske fortrinligt Overblik over det store og omfattende Emne, lige fra de ældste Tider og helt op til 1925.

C. C. LARSEN: DET DANSKE LANDBRUGS HISTORIE. Gyl-
dendal. 1925. 103 S.

Vi har i Virkeligheden længe savnet C. C. Larsens Bog, som her udsendes i 3. Udgave. Der tiltrænges nemlig en saadan kort og klar Oversigt over vort Landbrugs Historie, som er overkom-
melig for dem, der ikke kan anskaffe det store Subskriptions-
værk, og som alligevel giver alt det væsentlige. Det er næsten
et Vidunder, at man paa saa knap en Plads, kun 100 Sider, kan
give en Oversigt, der er saa udtømmende, og hvor absolut intet
væsentligt er forbigaaet. Trods Knapheden mærkes der intet
stakaandet ved Sproget, Bogen er baade klart og underholdende
skrevet. Siden 2. Udgave har Forf. »besluttet at afknappe den
ældre Historie til Fordel for en fyldigere Beskrivelse af den nye-
ste Tid«, noget Anm. personlig beklager, da Afsnittet om det
ældre Landbrug netop var saa fortræffeligt i sidste Udgave; men
til Gengæld maa det jo indrømmes, at den nyeste Tids Landbrugs-
historie rummer saa interessante Momenter, at det er forstaaeligt,
om de har fristet Forf. til Behandling.

Oldtiden behandles nu paa 5 Sider, Middelalderen (o. 1000—
1536) paa 14 Sider, Tiden 1536—1660 paa 5 Sider. Tiden før 1660
faar derfor ikke mere end $\frac{1}{5}$ af Bogen. Ogsaa denne Forf. gen-
tager P. Lauridsens Typedeling af Landsbyerne i Rundby, Langby
og Terrænby, ligesom den store Landbrugshistorie, uden at tage
Hensyn til Henrik Larsens Afh. i Aarbøger f. nord. Oldk. 1918,
der heller ikke nævnes i Litteraturfortegnelsen. Det er paa Tide,
at denne 8 Aar gamle Afh. snart begynder at spores i landbrugs-
historiske Fremstillinger, ingen har dog endnu rokket ved dens
Resultater.

Tiden 1660—1750 indtil Reformerne behandles paa 12 Sider,
og Reformperioden 1750—1807 atter paa 12. Derefter følger et
fortræffeligt Afsnit om Landbruget 1807—50 (8 S.), 1850—1914
(29 S.), og endelig Landbruget efter 1914 (12 S.), væsentligst Sta-
tistik.

DET FØRSTE DANSKE HJEMSTAVNSKURSUS I RØNDE
VED KALØVIG. 1—10. Aug. 1923. Beretning. Aarhus
1924. (108 S.).

BERETNING OM DET ANDET DANSKE HJEMSTAVNSKURSUS
I KERTEMINDE 28. Juli—6. Aug. 1924. Odense
1925. (147 S.).

I flere Aar, vel især siden de forskellige historiske Amtssamfunds Oprettelse, har Interessen for Hjemstavnsforskningen bredt sig i videre og videre Krese, en Bevægelse, som synes at gaa henover flere Lande, baade Frankrig, England og Tyskland kender den, og i vore Nabolande Sverige og Norge giver den vel endnu kraftigere Udslag end herhjemme, ligeledes i de nye Stater, baade Finland, Estland, Letland og Czekoslovakiet.

Herhjemme har især Lektor Regnar Knudsen og cand. phil. Johs. Schrøder virket for »Hjemstavnskulturen«s Idé som folkeopdragende og folkeoplysende. I Beretningen fra Kalø gør Lektor Knudsen selv Rede for Ideen, og at den er i Stand til at paavirke vide Krese af Befolkningen, ses ved det stadigt stigende Tal af Deltagere i de tre nu afholdte »Hjemstavnskursus« i Kalø, Kerteminde og Tønder.

Den egentlige Beretning om Kalø-Mødets Forløb er aflagt af Bibliotekar Haugsted. Flere Fagmænd har gengivet deres Foredrag: V. Milthers om Djurslands Udseende, Form og Udvikling, Poul Larsen om Kaløegnens Vegetation, J. Kr. Findal om Kaløegnens Dyreliv, Dr. Gudmund Schütte om Dansk Hedenskab, Arkitekt Harald Nielsen om Bygningskultur, Bibliotekar Haugsted om det 16. Aarhundredes Herregaarde, Arkitekt C. M. Smidt om Kalø, Hans Ellekilde om Egnens Folkesagn, Dr. Marius Kristensen et kort Resumé af Foredrag om Djurslands Folkemaal og Marsk Stigs Viserne.

Seminarieforstander C. Eskildsen, Regnar Knudsen, Marius Kristensen og Storgaard-Pedersen talte om Hjemstavns læren i Skolerne (Seminariet, Højskolen og Almueskolen). Herefter fulgte Foredrag om Hjemstavnsbevægelsen i andre Lande: Sverige, Norge, Finland (af J. E. Rosberg) og Tyskland. C. V. Otterstrøm talte om Folkedans.

Endnu stateligere virker Beretningen fra Kerteminde, rigt illustreret med gode Fotografier og med Vignetter og Omslagstegninger af selve Johs. Larsen.

Af Indholdet mærkes en Redegørelse og Indledning af Bogens Redaktør og Kursusets utrættelige Leder, Ingeniør C. Andreasen, en Velkomsttale af Stiftamtmand Sv. Neumann, flere Afhandlinger om Egnens Folkesagn af Hans Ellekilde, en kort Vejledning i Hjemstavns- og Slægtsforskning af Dr. H. Hjelholt, en Oversigt over fyenske Dialekter af Forfatteren Morten Korch, en fortrinlig og velskreven Tale om Herregaard og Landsby af Bibl. Haugsted, Oldtidskultur og Oldtidsbebyggelse af Hans Kjær, Nordøstfyenske Stednavne af Dr. V. Brøndal, Dir. M. Mackeprang og Museumsinsp. Chr. Axel Jensen om fyenske Landsbykirker. Medens Søndags-Festens to Foredrag, Klaus Berntsens om Kertemindeegnen som Højskolebevægelsens Hjemstavn og Prof. K. Fabricius om Vor folkelige Historieskrivning, samt Rektor Holbecks om Adeligt high-life i det gamle Odense er gengivne, saa savner man Dir. Becketts Foredrag og Landsarkivar Holger Hansens.

Dir. Dr. phil. Victor Madsen redegør for Egnens Geologi, Jacob E. Lange for Plantelivet og O. Helms for Fuglelivet, som ingen bedre end Kertemindes store Mester Johs. Larsen har skildret.

Storgaard-Pedersen talte om Hjemstavnslærers Værdi for Undervisning i Almueskolen, Olaf Andersen om Hjemstavnsrøgt og Kursusets engelske Deltager Mr. Valentine Bell om Hjemstavnsforskning (Regional Survey) i Storbritannien.

Begge de to Beretninger indeholder, som man ser, en Fylde af Stof for Lokal- og Kulturhistorikere og maa varmt anbefales. De faas hos de to Kursusledere, Bibliotekar E. Haugsted, St. Pauls Kirkeplads 7, Aarhus, og Ingeniør C. Andreasen, Kongensg. 31, Odense.

PEDER RESENS ATLAS DANICUS: BORNHOLM i dansk Oversættelse ved *Johs. Knudsen*. G. E. C. Gad. 1925. 86 S.

Lad os haabe, at den Udgivelse af en Oversættelse af Resens Atlas, som cand. mag. Johs. Knudsen her har paabegyndt, maa

blive fortsat paa ligesaa smuk og i alle Henseender tilfredsstilende Maade. Vi har længe trængt til en saadan Bog, og med den stærkt voksende lokalhistoriske og topografiske Interesse i Befolkningen er Trangen nu næsten blevet til et bydende Krav. Resens Atlas er den af de ældre topografiske Kilder, som er vanskeligst at komme uden om, og samtlige Topografer har da ogsaa efter Evne plukket Bogen for Citater og Kort, uden at det dog har været muligt at udtømme hele det store Stof. Da nu tillige Overleveringsforholdene er saa vanskelige, ikke blot fordi Værket foreligger i Haandskrift, men især fordi det foreligger i flere Redaktioner og Bearbejdelser, altsaa i flere Haandskrifter, baade paa Universitetsbiblioteket og Det kgl. Bibliotek (se, foruden Forf.s egen Indledning, tillige en kyndig og særdeles instruktiv Anmeldelse af Dr. Ellen Jørgensen i Hist. Tidsskr. 9. R. IV. 193 ff.), og da ogsaa det latinske Sprog vil lægge mangan Lokalhistoriker Hindringer i Vejen, saa vil det ogsaa af disse Grunde være kærkomment at faa en Udgave af hele Værket, saaledes som vi nu engang er i Stand til at faa det frem. At de mange Planer og Kort — noget af det bedste vi har fra denne Tid — er gengivet paa den bedst tænkelige Maade, vil ingen betvivle, der med Anm. har glædet sig over Forf.s pragtfulde Udgiverværk Jens Sørensens Søkort. (I Parentes bemærket skulde Johs. Knudsen sættes i Stand til at udgive for os de kluntede, men alligevel uvurderlige Kortskatte Tiden har levnet os fra Johs. Mejers Haand). Ogsaa de morsomme Smaategninger af Øens Kirker og af Runestenene liver svært op i Bogens Text. Som Tillæg gives Navigationsdirektør Bagge Wandels Rapport om Bornholm 1676. Et fortræffeligt Register afslutter Bogen.

Foreløbig kan altsaa Bornholmerne glæde sig over at eje Resens Beskrivelse af deres Ø, men det kan ikke noksom anbefales ogsaa de andre Egenes Amtssamfund at tage Bogen i Øjesyn, og forhaabentlig vil derefter et eenstemmigt Krav rejse sig fra alle historisk interesserede Kredse om at faa Værket fortsat, saaledes at den kostelige Fundgrube for Topografien kan blive gjort alment tilgængelig.

EJLER HAUGSTED: AARHUSEGNENS HISTORISKE MINDER.

Aarhus. 1925. 19 S.

Bibliotekar Haugsted har en sjælden Evne til at give et fortættet, skarpt og klart Billede af Rigets Historie, belyst ved den enkelte Egns Minder. Ligesom man i 70'erne satte det som Maal for Naturalismen at skildre Livet set fra et Hjørne af Naturen, saaledes evner H. her i denne lille, fine Bog i et dæmpet Sprog, der til Tider hæver sig op til Prosalyrik, men aldrig bliver kunstlet, at lade os se Righistoriens store Linjer fra den gamle lune Krog mellem Djurslands Næs og Aaens Os.

Vi saae det ogsaa nylig i Foredraget fra Kerteminde om Herregaard og Landsby. Man mærkede bag Ordene den dybe Fortrolighed med Emnet, man skal nemlig være fuldkommen overlegen over dette store, betydningsfulde Emne, for at kunne give sin Viden denne afklarede Form, saaledes at trods Knapheden alle væsentlige Træk kommer med. Det var et mønsterværdigt Foredrag.

Ligeledes er denne lille, stilfulde Bog et Mønster paa god, i aller bedste Forstand folkelig Fremstilling. Mangen Lokalhistoriker, der ikke kan se Skoven for lutter Træer, vilde have godt af at læse den, og enhver Historiker maa misunde dens Forfatter den luftige, afklarede, dæmpede Stil der er over Bogen, spinkel og fin, men vel egnet til at vække den vemodige og inderlige Stemning, hvoraf Sansen for Fortidens Minder, og Sind til at værne dem vel, har sit Udspring.

H. P. HANSEN: KLOGE FOLK I VESTJYLLAND. Holstebro
Struer Lemvig Egnen. Gyldendal. 1925. 216 S.

Man bliver strax venlig stemt, naar man tager Konservator Hansens Bog i Haanden. Et smukt, afdæmpet Omslag med Billedet af den gamle Troldmand Kjeld Bjergs mærkelige skarpe Fugleansigt, med den gamle Bonde-Frisure, Pandehaar og opstaaende Krøller ved Ørene. Saa kommer Svindleren Laust Glavind i al sin Pragt: Den graa Certosabat koket paa Snurr, flere Rader Sølvknapper, Ørenringe, Guldbriller, stenpydrede Ringe

paa alle Fingre og sin vældige Merskumspibe i Haanden — et fortræffeligt Billede!

Læser man saa i Bogen, saa griber man sig Gang paa Gang i at le himmelhøjt over alle de pudsige, jyske Anekdoter. Den bidske Glavind, den grove Kjæn Krathus, den naive, altid halveller helfulde Pæ Towt, den fingersnilde, rare Peder Christian Grummesgaard, og den gamle knirkende Storbonde Kjeld Bjerg i Lomborg — alle staar de lyslevende for en, deres Ydre, deres Tale, deres Tankegang.

Først efter at have tilbragt et Par fornøjelige Timer med at læse denne livlige Bog, som ikke mindst oplives ved Forfatterens eget, stilfærdige vestjyske Lune imellem Linjerne, først saa opdager man, hvilket vældigt Arbejde, der er gemt i Bogen. Alle Troldfolkenes Personalia er efterforsket i Arkiverne, og hvormange Forhør har Forf. ikke maattet afholde, hvormange Mennesker har han ikke maattet udspørge, før denne rige Samling af Oplysninger kunde bringes frem?

H. P. Hansen kender til Bunds Egnen og dens Folk, det har han i sine tidligere Bøger givet ligesaa gode Beviser for; men i Lune og Humør overgaar næsten denne Bog de tidligere, og den vil uden Tvivl vinde ham mange Venner i vide Krese.

Det kan ikke nok paaskønnes, at Bogen er forsynet med et fortræffeligt Person- og Sagregister: Gid alle den Slags Bøger var det!

NIELS BLICHER: TOPOGRAPHIE OVER VIUM PRÆSTEKALD. Ny Udgave ved Søren Vasegaard. 1924. Woel. 205 S.

Denne gamle fortræffelige Sognebeskrivelse af Blichers Far fra 1795 har i mange Aar været en stor Sjældenhed paa Bogmarkedet, og man maa derfor takke Hr. Vasegaard, fordi han atter har gjort den tilgængelig, og derved til sine tidligere store Fortjenester af Blicher-Forskningen — især som Forfatter af de ypperlige litterære og teksthistoriske Undersøgelser i »Nordlys-Perioden i Blichers Digtning« — nu ogsaa har føjet denne.

Bogen fortjener i høj Grad en ny Udgave. Den hører til det lødigste indenfor den ældre topografiske Litteratur, selv om dens Styrke vel ligger mere i det rent beskrivende, det egentlig topografiske, end i det lokalhistoriske, den er *selv* et betydningsfuldt og indholdsrigt lokalt Kildeskrift. Efter et geografisk Afsnit med Oversigt over Byerne og deres Størrelse, Hartkorn m. m. følger Sognets fysiske Beskaffenhed, om Geologi, Botanik, Zoologi m. m. Herefter skildres i et økonomisk Afsnit Folkemængden, Erhvervene, Husholdningen o. lign. Fjerde Afdeling om Sognets politiske Beskaffenhed begynder mærkeligt nok med Sproget; der gives baade Glossar og Sprogprøver, derefter følger Industrien, Oplysningen, Sæder og Skikke, Overtro — alt dette vilde vi vel næppe kalde »politisk«, men derimod nok Rettens Pleje, Læge- og Jordmoderforhold, Fattigvæsen, Skolevæsen og Præstekaldets Indkomster. I et Anhang nævnes Præster siden Reformationen med korte Biografier.

Som man ser, er der et mangeartet Stof, hvis Tilgængelighed vilde have været lettet yderligere, hvis Udgiveren havde udarbejdet et Register, ligesom hans Noter og Henvisninger giver yderst kærkomne Oplysninger for Brugeren.

H. K. KRISTENSEN: LUNDE SOGN I VESTER HORNE HERRED. Kolding 1923. 184 S.

Der er ved at danne sig en fortræffelig Skik flere Steder i Landet: Sogneraadet eller en Kres af Sognets Beboere henvender sig til en historisk-interesseret Mand, meget ofte Læreren, og sætter ham i Stand til, med Godtgørelse af Rejseudgifter til Arkiverne og med Afholdelse af Trykomkostninger at sammenarbejde, skrive og faa trykt en Sognebeskrivelse. Rigsarkivet har i den forløbne Sommer haft Besøg af ikke saa faa Lærere, øjensynlig oftest fra Jylland, som var udsendt af Sognefolk, og blandt dem var ogsaa Lærer H. K. Kristensen, Frøstrup, hvis Udgivelse af nærværende Sognebog havde opmuntret Nabosognet Outrups Beboere til at forsøge sig paa lignende Vis. Dette Samarbejde mellem Lærer og Sognefolk har ofte ført til Nedsættelsen

af en Slags »Studiekrese«, hvor Sognets historisk-interesserede paatager sig Indsamlingen af den mundtlige Tradition i Sognet, Sagn, Stednavne, og hvad de gamle ellers mindes om Sognets Liv i svunden Tid, og Læreren gaar i Lag med Arkivundersøgelserne. Det er med største Glæde Dansk historisk Fællesforening og i det hele alle historisk interesserede maa hilse dette nye Vidnesbyrd om, hvor udbredt Interessen for Bygdehistorie og Topografi er i Færd med at blive i vort Land.

Det er ogsaa meget forstaaeligt, at den foreliggende Bog om Lunde Sogn har kunnet interessere Egnens Folk. I et klart og letløbende Sprog — jeg skulde tro, at H. K. Kristensen maa være en fortrinlig Lærer! — og med ægte vestjysk Grundighed og Redelighed er Sognets Historie fortalt, rig paa Enkeltheder og uden Sky for Tal og statistiske Tabeller, som jo i Virkeligheden ogsaa ofte for den tænksomme Læser er langt mere oplysende end lange og tørre Forklaringer.

Efter en egentlig topografisk Indledning følger et lille Afsnit om Oldtidens Mindesmærker, og derefter en kort Oversigt over Landbrug og Bebyggelse. En gammel kongelig »Barfred« ved Lunde Præstegaard gøres til Genstand for et særligt lille Afsnit, og et større Afsnit handler om Herregaardene, Kastkær og Frøstrupgaard med deres skiftende Ejere. Dernæst følger Bogens Hovedafsnit, de enkelte Byer i Sognet, deres Størrelse, Marknavne, Beboere, Tilliggende, Hartkorn m. m. Efter et lille Afsnit om de haarde Plyndringer i Kejserkrigen og Svenskekrigene, følger et Kapitel om Landbruget efter Udskiftningen med statistiske Tabeller over Kreaturtælling og Arealets Benyttelse. Saa er der Kapitler om Kirken og Kirkens Ejendomme, og om Præsterne; om Skolen og Lærerne. Dernæst et lille Stykke kommunal Historie med Sogneraadvalg og Prøver paa Kommunens Budget til forskellige Tider, samt Mejeribrugets Vækst fra 1884—1922, Landbo-, Husmands- og Haandværkerforeninger, Brugsforening, Skytteforening og andre Sammenslutninger. En fuldstændig Liste over Sognets Lodsejere med Areal, Hartkorn og Ejendomsskyld gives.

Bogen slutter med Kapitler om Stednavne (Udskiftningskortet gengives), Sagn og gamle Fortællinger, af hvilke een har givet

Stof til Folkevisen om »Graa Svend og Tule Vognsen«. Flere af Fortællingerne giver pudsige Udtryk for det vestjyske Lune. Alt i alt en særdeles fornøjelig Bog, der berettiger en til med Forventning at imødesee Lærer Kristensens næste Bog om Outrup Sogn.

**J. ABILDTRUP: ABILDTRUPGAARD OG DENS BEBOERE
1498—1925. Struer 1925. 144 S.**

Det er virkelig noget af en slægtshistorisk Bedrift, Lærer Abildtrup i Lomborg her har ydet, idet det er lykkedes ham at føre en Gren af sin Slægt, Selvejerslægten *Hvid* i Trabjærg, Hjerm Herred, tilbage til Bonden Ib Hvid, som maa være født før 1390, og hvis Slægt sad i Trabjærg i c. 100 Aar, før den flyttede til Abildtrupgaard, hvor den sad i de følgende 200 Aar, indtil c. 1694. Netop fordi det drejer sig om en gammel Selvejerslægt, der ofte bliver ved at bo længe paa samme Gaard, og hvis Valgfrihed af nyt Opholdssted i Egnen er stærkt begrænset, er det muligt at følge Slægten med samme Sikkerhed som en adelig Slægt selv i disse fjerne Tider før Kirkebøgerne. De Grunde Forf. anfører (S. 11 f.) for sin Formodning om Identiteten af Anders Hvid i Abildtrup 1498 og i Trabjærg 1500—1522, er saa overbevisende, at der ikke synes at være ringeste Rum for Tvivl.

Foruden denne Slægts Historie behandler Forf. tillige Slægterne *Qwie* i Kviesgaard, *Nyegaard* i Borris og *Købke* i Vorgod, foruden at han kommer til at strejfe mangfoldige andre Bonde-slægter fra disse Egne (der er et fortrinligt Register til Bogen!). Med berettiget Stolthed kan Forf. altsaa give sin Bog Undertitlen: En Slægtshistorie gennem ca. 550 Aar.

En højst ualmindelig Historie for en vestjysk Bondekarl fik *Christen Nielsen Nyegaard*, f. i S. Omme 1767, hvis sjældent interessante Levnedsskildring, optegnet af hans Søn Christen Christensen Abildtrup, gengives i Bogen. Han begynder som Tjenestekarl i Sønderjyllands Marskegn (Daler Sogn), kommer dernæst til Søs med en Skipper, der sejler til Amsterdam. Herfra tager han Hyre til Konstantinopel, og rejser efter at være undsluppen Pesten, videre til Smyrna og atter tilbage til Amsterdam. Senere

er han med et Opdagelsesskib til de varme Lande, kommer ud for tyrkiske Sørøvere, er med en Hvalfanger og strander i den svenske Skærgaard, og overværer i den spanske Sø et Søslag 1793, hvori den senere Admiral Nelson deltager. Sin store Bedrift øver han dog, da han ene Mand sammen med en Skibsdreng overmander en fransk Besætning, som har kapret hans hollandske Skib. Han gennemfører ogsaa sin dumdristige Plan, og faar som Belønning en Sølvdaase paa 16 Lod med Inskription fra den hollandske øverste Admiral van Kinsbergen 1794. Hans Redere tillagde ham 1 Tønde Guld (100,000 Rdl.), men da Franskmændene indtog Amsterdam, blev Rederne »franskvenlige« og vilde af denne — maaske ogsaa af andre! — Grunde ikke ud med Pengene, som han maatte føre Proces om, og hvoraf han da ogsaa opnaaede 15,000 Gylden. Baade Sølvdaasen og hans Sabel er afbildet i Bogen, og Procesakterne har ligget sammen med dem i Abildtrup Nedergaard. De hollandske Gylden lagde Grunden til Slægtens Velstand.

Den smukke Bog fortjener ikke mindst for denne Levnedsskildrings Skyld at blive læst i videre Krese.

DAVID WESTERGAARD og STEPHAN NYBOE: Efterkommere af Fæstebonden KNUD STEPHENSEN i Djeld. Holstebro 1924. 106 S.

Det er sjældent at se en Amatør udsende en saa velskreven Slægtetog som denne. Maaske er det ogsaa til en vis Grad det dæmpede, smukke typografiske Udstyr, der gør Bogen saa tiltalende at blade i. Thomsen i Holstebro er jo landskendt for sit smukke Bogtryk. Men den væsentligste Aarsag til, at Bogen er bleven saa god, er det velafstemte i Ordningen af Stoffet, og den velafvejede Vekslen mellem Genealogi og Topografi, der gør, at man foruden Slægtens Genealogi, der jo kun kan have Bud til en snævrere Kreds, tillige faar et Stykke Egnshistorie, der virkelig giver noget værdifuldt og nyt. Statskonsulent Westergaard i Jelling forstaar øjensynlig den blandt vore Lokal- og Personalthistorikere yderst sjældne Kunst at begrænse sig, ikke blot i Emnet,

for det forstaar den, der skriver 700 Sider om Sengeløse Sprøjtehus jo ganske vist ogsaa, men i Valget af Stof, Beskæringen af det altfor vildtvoksende Grenevildnis, Beklipningen af de altfor frodige Tjørnehække. Maaske er det ikke tilfældigt, at just denne Ætling af »Stafen Væjstergor«, som selv er Statskonsulent i Planteavl og Havebrug, har vist sig at være en klog og smagfuld Podemester, som veed, at jo mere man beskærer, naar man gør det med tænksom Hu og nænsom Haand, des bedre gror det der bliver tilbage, og des længere bliver det staaende. Man maa i højeste Grad haabe, at dette ikke bliver Konsulent Westergaards eneste Bidrag til Historien, men at han, efter nu paa bedste Vis at have aftjent sin Værnepligt for Slægtens Minder, tillige vil tage fat paa Fortidens Landbrugshistorie. Der trænges netop til Folk af hans Art, der trænges til en Fortsætter af Kammerraad Christensen i Hørsholm.

KAREN KIRSTINE HENRIKSEN: RASMUS HANSEN I ØRSLEV OG HANS EFTERKOMMERE. Odense 1924. 282 S.

Der ligger mange Aars taalmodigt Arbejde gemt i denne vældige Stamtavle over en sjællandsk Fæstebondes Efterkommere. Ikke mindre end 2888 Personers Navne er anført, og det er endda kun en Del af Rasmus Hansens mangfoldige Efterkommere. Rasmus Hansen var født i Bjerrede i Terslev Sogn (døbt 1695), ældste Søn af Hans Rasmussen (1666—1711) og Birgitte Rasmusdatter (1667—1730). Men hans Efterkommere blev ikke boende paa »Bjerred«. Han fik 10 Børn, 4 Sønner og 6 Døtre, hvoraf 1 Dreng døde som lille og 1 Pige som ung. De øvrige 8 Linier følges saa helt op til Nutiden. Af de 2888 blev 2 født paa Falster, 1 paa Laaland, 12 paa Fyn, 145 i Jylland, 22 i Sønderjylland, 3 i Skaane, 2 i Norge, 2 i Finland, 2 i Paris, 7 i Rusland, 2 paa St. Jan, 89 i U. S. A., 12 i Canada, 5 i Argentina, 1 i Siam og 1 i Afrika — Resten fødtes paa Sjælland, heraf dog 347 i København.

Det er et overordentlig broget Billede, denne Stamtavle op-ruller for os af Folk i alle mulige Livsstillinger, lige fra store Hovedgaardsejere, Præsidenter i Højesteret, Professorer og Komman-

dører af Dannebrog og til Husmænd, Fabriksarbejdere og Høkere. En af Linierne, stammende fra Arvefæster Christen Rasmussen i Ørslev, kom hurtigt i Højden. Hans Søn Oluf Rasmussen blev Forpagter paa Løvenborg ved Giftermaal med Forpagterenken, og deres Datter blev g. m. Rasmus Roulund, cand. jur., Auditor, Ejer af Løvegaard og St. Restrup, Stænderdeputeret i Viborg. Herfra stammer Folk af Navnet Winkel (saaledes Kunsthandleren i København), Køster, Graae, Bruun, Eibe, Gram (saaledes Professorens og Overlægen ved Rigshospitalet og Højesteretspræsidenten) og Neergaard.

I Registeret vil man finde flere kendte patriciske Slægtsnavne. Udover Stamtavlen, som oftest blot giver de nødtørftigste Data om Personerne, indeholder Bogen, som Tillæg, nogle Skifter efter Rasmus Hansens Børn og Svigerbørn, der anskueliggør det Milieu, hvorfra Slægten har sit Udspring.

ANTON KJØLBY: LØDDERUP SOGNS STEDNAVNE. Særtryk af Morsøs historiske Aarbøger 1924—25. 94 S.

Det er ved at blive almindeligt, at de historiske Aarbøger bringer Gengivelser af Landsbykort med Vangenavne, nylig offentliggjorde Kantor Heltoft i Vejle-Aarbogen et særdeles smukt udført Kort af Jelling By og Bymark. Det maa i høj Grad paa-skønnes, og intet giver et saa levende Billede for Topografien, som disse gamle, smukke Kort fra Udskiftningstiden.

Lærer Kjølby i Lægind har offentliggjort sin store Indberetning om Lødderup Sogns Stednavne (med et tilhørende Kort), som er indsendt til Stednavneudvalget. Der er indsamlet noget over 300 Navne, som alle med Løbenumre er stedfæstede paa Kortet. I Listen er Udtalen angivet med den Lydskrift, som foreslaaes i min gennem Stednavneudvalget udsendte Vejledning, og Matrikelsnr. er tilføjet for hvert eneste Navn, samt nærmere Beskrivelse og oplysende Bemærkninger. I en Indledning gør Forf. Rede for alle sine Meddelere, og efter Navnelisten følger et Afsnit »Glemte Stednavne«, væsentligst fra Landvæsenskommissionens Sager. I en Tillægsliste opføres Stedsagn og anden mundtlig Tra-

dition, foruden Oplysninger om fundne Papirer. Desuden er ud-draget af Provst Schades Bog alle direkte Oplysninger om Sognet; og Bogen slutter med et udmærket Person- og Stednavneregister.

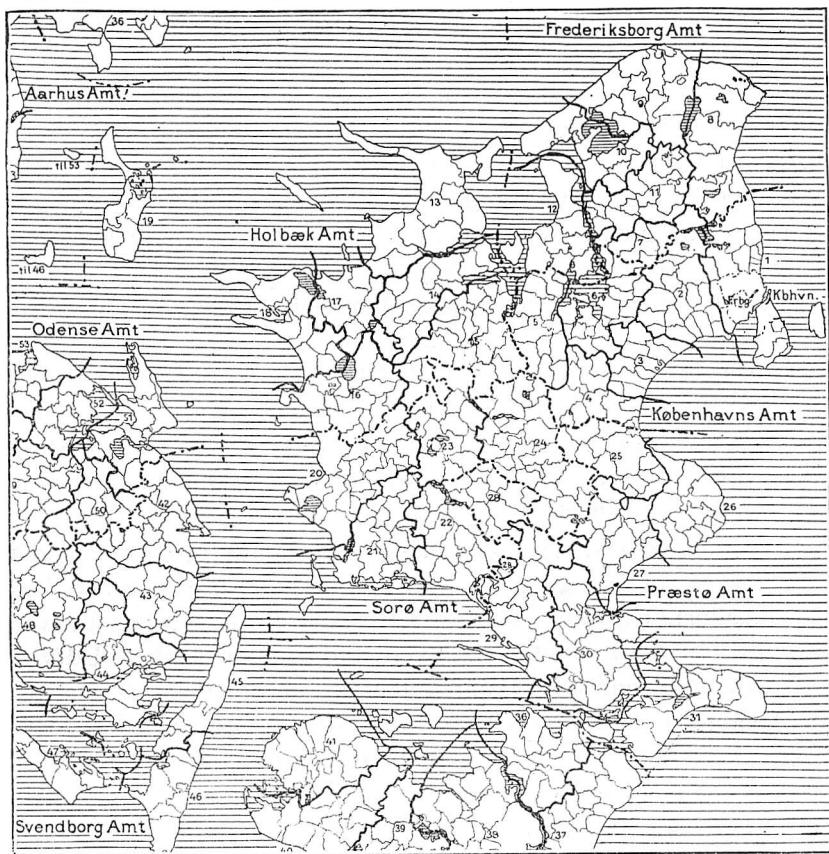
Paa Grund af sin store Omhu og Fyldighed kan Lærer Kjølbys Arbejde tjene som Mønster paa hvorledes den Slags Indberetninger bør affattes, og hvis blot alle Danmarks Lærere vilde indsende saadanne Lister, vilde vi have et videnskabeligt Forskningsgrundlag af den største Værdi, samtidig med at store Skatte af Landets stedlige Minder var reddet fra Forglemmelse. Allerede nu har snart Halvdelen af Landets Sogne indsendt Beretninger, og skulde der være en og anden Lærer, som endnu ikke har kunnet gaa i Lag med Arbejdet, da kan det anbefales ham at skrive til Lærer Kjølbys efter hans lille Bog (Prisen er kun 2 Kr.), hvori han vil kunne se, hvorledes Sagen bør gribes an.

Kort over DANMARKS AMTS-, HERREDS- OG SOGNEGRÆNSER samt det sydlige Slesvigs Sognegrænser, udarbejdet paa Grundlag af Generalstabens Kort og Danmarks Statistik af pens. Guide i Generalstaben *C. Andersen*. Maalestok 1 : 1 100 000.

Det hænder sikkert ikke saa sjældent, at Folk, som arbejder med Stof af forskellig Art fra hele Landet, har Brug for et Udfyldningskort, hvorpaa der kan indlægges Punkter eller Farver. Hidindtil har man været forholdsvis ilde hjulpen, idet de Udfyldningskort, man har haft (Würstenbergs f. Eks.) dels var i altfor lille Maalestok, dels havde altfor faa Holdepunkter ved Stedfæstelsen, kun Købstæderne og de større Vandløb. Nu har imidlertid Guide Andersen, der har mange Aars Erfaring i Udarbejdelsen af Oversigtskort (det er saaledes ham, der har lavet det bekendte Kort over Herreds- og Sysselinddelingen i Prof. Steenstrups berømte Afh. om Danmarks ældste Inddeling, det samme Kort er nu gengivet i Arups Danmarkshistorie) udsendt et Kort, som uden Tvivl vil gøre fortræffelig Fyldest.

Til Trods for Kortets ret store Format (30×40 cm), og de mange Skellinjer, Tal og Amtsnavne, er det alligevel muligt at levere hvert Kort for 25 Øre.

Hosføjede Billede er en stærkt formindsket Gengivelse af et Brudstykke af det store Kort. Sogneskellene fremtræder som et Netværk af fine Linjer, Herredsskellene som kraftige sorte Linjer og Amtsskellene som kraftige stiplede Linjer. Ved smaa Tal er



Herrederne angivne, og i Kortets øverste højre Hjørne staar Herredernes Navne udfor de Tal, de har paa Kortet. Det maa i høj Grad paaskønnes, at Amtsnavnene er flyttet ud i Vandet, og at Herredstallene er snildt skubbet op i Hjørner af Fladerne, saaledes at de ikke vil tage Pladsen op.

Hvis man har Generalstabens lille Lommekort ved Haanden,

vil man med største Lethed kunne genkende Sognene paa deres Omrids og med fuld Sikkerhed kunne indlægge Punkter paa Kortet, naturligvis kun til Oversigtsbrug.

Jeg skulde tro, at den Kulturhistoriker, som kunde ønske at faa Overblik over visse Typers Udbredelse, det være sig nu Sagnetyper, Hustyper, Lerkarformer, Stednavneled, Dialektord el. lign., vil være glad for Kortet. Ligeledes kan hele Sogne og Herreder jo farvelægges. Jeg har f. Eks. nylig i Stednavneudvalget set et Eksp. af Kortet benyttet til Oversigt over hvilke Sogne, der har indsendt Stednavneoptegnelser, et saadant Sogn var farvet rødt paa Kortet; men det var jo ogsaa muligt, at flere Farver skulde anvendes. Man tænker f. Eks. paa Kort over danske Folkemaal eller over Udbredelsen af Sæder og Skikke.

Der er jo heller intet i Vejen for, at Kortet kan anvendes til Overblik over mere praktiske Forhold, af Landbrugsstatistikken til Udbredelsen af Avlscentre eller Mejerier, af Kornsorternes Dyrkning, Gedeavlens Udbredelse, Jordens Godhed, af Geologerne til Jordarternes Fordeling, af Forstmænd eller Hedeselskabet, af Telefon-, Telegraf- el. Trafikvæsenet o. s. v. Hvem har ikke ofte Brug for et Overblik over Landet, og hvad giver et klarere Billede end et Oversigtskort? Til dette Brug kan Kortet paa det varmeste anbefales, baade til Amtssamfund, der ønsker Overblik over Tilslutningen i de forskellige Sogne, til Museer, der vil kortlægge Egnens kulturhistoriske Typer, og til andre interesserede Institutioner og Enkeltpersoner. Det er kun trykt i 2000 Eksp., og sælges allerede godt. Det faas i praktiske store Afrivningsblokke paa 100 Kort hos Guide C. Andersen, Carstensgade 40, Kbhvn. V.

CARL A. TISELIUS: BOHUSLÄNS GAMLA ADLIGA GODS OCH SÄTESGÅRDAR. Förlagsaktiebolaget Västra Sverige. Göteborg. 268 S.

Mens man tidligere har haft Beskrivelser af Hovedgaardene i Skåne, Södermanland, Halland, Uppland, Småland, Västmanland, Västergötland, Värmland og Nerike, saa faar Bohuslen først

med den foreliggende Bog sin Herregaardshistorie. Bogen er Resultat af et fleraarigt Arkiv- og Biblioteksstudium; Norsk Diplomatarium, Norske Rigsregistranter og Dombøger m. m., Musei Arkiv i Göteborgs Stadsbibliotek (især de Aschebergske Papirer), Landsarkivets Jordebøger, og ældre Adkomstbreve i selve Herregaardenes Arkiver ses at være benyttede, foruden et udstrakt Biblioteksmateriale. Derimod øjensynlig ikke de i det københavnske Rigsarkiv beroende bohüslänske Lensregnskaber og Jordebøger.

Bogen nævner ikke sjældent Medlemmer af velkendte danske Adelsslægter, og meget ofte er det netop saadanne, som hos Thiset eller i Dansk Adels Aar bog er ret flygtigt omtalte, i alt Fald for de Perioders Vedkommende, da de har haft deres Ophold i Bohüslän. Bogen vil derfor ogsaa for danske Adelsgenealoger have ikke ringe Betydning, og da den er forsynet med et fyldigt Register, vil man med Lethed kunne finde sig til Rette i den.

Flere Adelsfamilier fra Danmark (incl. Skåne, Halland og Blekinge) har indtil de nyeste Tider siddet paa de bohüslänske Hovedgaarde, saaledes Slægterne *Maaneskjold*, *Krabbe*, *Munk* (*Vinranke*) og *Dalpiil*, i ældre Tider var der talrige Slægtskabsforbindelser mellem Adelen i Bohüslän og Danmark, og Medlemmer af Slægterne Akeleje, Baad, Bagge, Bang, Beck, Bilde, Bild, Bjelke, Björn, Blome, Brahe, Brockenhus, Due, Dyre, Fasti, Friis (Haraldskjær), Galde, Galskyt, Griis, Grubbe, Grupendal, Gyldenstjerne, Harboe, Hardenberg, Huitfeldt, Juel, Krag, Krummedige, Lange, Litle, Lunge, Marselius, Sehested, Skovgaard, Sparre, Straale, Ulfeldt, Ulfstand, Viffert og Vognsen nævnes i Bogen.

Smukke Illustrationer opliver Texten, Billeder af Hovedgaardene og deres Ejere, Vaabenskjolde, Epitafier, alt bidrager til Bogens smukke Udstyr. En Kortskitze over Hovedgaardenes Fordeeling over Provinsen gør det let at følge den livfuldt skrevne Text, ogsaa for Læsere, der ikke er fortrolige med de stedlige Forhold. Smukt vidner Slutningen om de Følelser, der har besjælet Forf. under Arbejdet: »Det blotta samlandet af jordagods för barn och släkt har sällan bestående värde. Nyskapandet för land och folk, för det mångtusenåriga livets träd, som sugat sin must ur hem-

jordens mark, äger mera av evighetsnatur. Det gäller att bryta ny teg för nye generationer. *Hålla det gamla i hävd och bryta ny byggd.*«

T. SILLASEN: DANMARKS. OLDTID. Gyldendal 1925. 119 S.

Det er en fortrinlig Oversigt over Danmarks Oldtid, Lærer Sillasen her har givet. Den er, som den nu foreligger, øjensynlig tænkt som Skolebog, men har absolut Bud til langt videre Krese, saalænge vi endnu savner en god populær Oversigt over vor Oldtidsforskning, der helst skulde blive ligesaa lødig og ligesaa vel-skreven som Sophus Müllers Vor Oldtid, dette storslaaede Mønster paa en heldig Forening af stræng videnskabelig Aand og Evnen til klar og formsikker Fremstilling.

Forlaget burde ikke have nøjedes med at overdrage Lærer Sillasen den Opgave at skrive Texten til nogle Anskuelsesbilleder, men han skulde have skrevet en populær sammenhængende kronologisk Oversigt over vor Oldtids Historie. Han viser med den foreliggende Bog, at han vilde have magtet Opgaven. Fuldt fortrolig med den foreliggende Litteratur, ikke eensidig, men med ligelig Forstaaelse af Arkæologi, Stednavneforskning, Gudelære, Litteraturhistorie og mere almindelig Kulturhistorie, og med en sund og selvstændig Dømmekraft, der gør ham det muligt i den faglige Litteratur at skelne Klinten fra Hveden, Dilettanteriet og Fantasteriet fra den lødige og strænge Videnskab, vilde det have været muligt fra hans Haand at faa en virkelig god og sammenhængende Oversigt. Saa kort det er, viser det sidste Afsnit om Religion og Folkepræg i Vikingetiden, at vi her har den rette Mand til at give os en i bedste Forstand populær, og ikke eensidig arkæologisk, Oversigt over vor Oldtid. Var dette ikke en Opgave for Udvalg til Folkeoplysnings Fremme?

HANS KJÆR: VOR OLDTIDS MINDESMÆRKER. Gyldendal. 1925. 195 S.

Siden ovenstaaende Anmeldelse af Lærer Sillasens Bog har Gyldendal udsendt den længe ønskede Folkebog om Oldtidsforsk-

ningens Resultater. Udstyret er særdeles tiltalende, smukt Papir, ualmindelig prægtige Billeder, især S. Bengtssons uovertræffelige Fotografier. Alene af den Grund fortjener Bogen at blive en Folkebog. I Hans Kjærs Fremstilling lægges øjensynlig Hovedvægten paa *de jordfaste Mindesmærker*, og Bogen burde maaske rettere have heddet Oldtidens jordfaste Mindesmærker. Alligevel skildres naturligvis ogsaa Udviklingen af den materielle Kultur. Der savnes dog stærkt en Redegørelse for den rent kunstneriske Udvikling, muligvis har Forf. ment, at andre har varetaget denne Side paa bedste Vis, i første Række Sophus Müller, hvis Arbejde paa dette Omraade øjensynlig langt fra er afsluttet endnu, at dømme efter det vægtige Bidrag, han nylig gav til Studiet i sin Afh. i Aarbøgerne om Stenalderens Ornamentmotive og deres Vandringer. For Vikingetidens Vedkommende har vi jo ogsaa Dr. Brøndsteds Disputats. Saavel i Billedstoffet som i Texten vil man forgæves lede efter Vidnesbyrd om Udviklingen indenfor Oldtidens Kunst. Det maa siges, at Forf. har løst sin i Forordet stillede Opgave, at »lede til gennem Iagttagelse at forstaa de Mindesmærker fra Oldtiden, som vi ser rundt om, hvor vi færdes. Fremstillingen søger at karakterisere Mindesmærkerne, som de fremtræder; den oplyser dem ved at berette om de typiske Fund.«

Forf. har virkelig en fortrinlig Evne til at fremlægge et Gravfund, saaledes at vi ser det for os, Stykke for Stykke, og saaledes, at selv Lægfolk kan skimte de Problemer, som et saadant Fund opstiller for Forskeren. Her støttes Fremstillingen jo ogsaa betydeligt ved de prægtige Billeder af Gravé og Gravfund. I det hele har Forf. sin Styrke i Beskrivelsen. Afsnittene om Dysser og Jættestuer viser det paa bedste Maade.

Interessant er ogsaa »Højgeografien« S. 101—111, men vilde et Kort ikke have livet svært op i den lange beskrivende Tekst? Der er overhovedet ingen Kort i Bogen. Ikke mindre interessant er Afsnittet om Jernalderens Bopladser og Hustomter, hvor Forf. jo selv, ved sin Udgravning i Ginnerup har været med til at fremdrage det afgjort interessanteste Husfund, der hidtil er gjort her i Landet.

Der er et stort Afsnit om Runestene, men hvad det rent sprog-

lige angaar, synes Forf. ikke overalt at være helt à jour, hvad man maaske ikke tør anke over hos en Arkæolog? Saaledes var det snart paa Tide, at Wimmers gamle besynderlige Tolkning af Glavendrupstenen blev afløst af Dr. Marius Kristensens langt bedre: »Alle Sålve (Alle den Gustne?), Viernes Gode, hæderværdige Thegn«, og ikke »Alle, Sålvernes Gode, Viets hæderværdige Vogter«. Hvor boede »Sålverne«, og hvor i Verden kan en *Thegn*, der ligesom *Dreng*, var Titel for Medlemmer af Stormandsklassen, betyde »Vogter«? Thegn betød overalt i de germanske Lande oprindelig en Svend, Huskarl. Grundbetydningen var *Barn* (græsk *teknon*), særlig *Drengbarn* (bair. Dialekt *Degenkind*), herfra fik det Betydningen *Svend*, og i Oldtidens Slutning var det snarest en Værdighedstitel, og de fornemste, Kongens hedvorde (hæderværdige) Mænd, kunde derfor hedde *heidverdr thegn*. Dreng har haft en ganske lignende Udvikling. I Frankerriget talte man om Kongens Dreng (pueri regis), der sad som Ombudsmænd omkring i Riget. I Danelagen i England sad der ved Vilhelms Erobring ikke faa danske *Dreng* omkring paa de nordengelske *manors*, og i Kong Knuds engelske Love deles de engelske Stormænd i 2 Klasser: Thegner og Mindre-Thegner (læs-thegnas), »som Dannerne kalder *Dreng* (juvenes)«. Ogsaa i Estlandslisten i Kong Valdemars Jordebog, nævnes en Godsejer, som er en større Mands »Dreng« (puer). Naar vore Runestene derfor taler om Thegner og Dreng, saa maa vi sikkert derved forstaa noget lignende som Riddertidens Riddere og Svende. Det er derfor ogsaa utvivlsomt rigtigt og værd at understrege, naar Forf. siger (S. 192), at »det er ganske overvejende Overklassen, for hvem og af hvem der ristedes Runer«. Jeg tror heller ikke, at den berømte Gisle paa Skivum Stenen, der var »den bedste og første blandt Landmænd«, dermed skal prises for sine fremragende Landbrugsbedrifter, Landmand i Betydningen Landbruger hører en sen Tid til; snarere var han maaske Lændemand i Himmerland?

Siden jeg nu er i Lag med at rette sproglige Anker mod Bogen, hvad der maaske ikke er ganske retfærdigt overfor et arkæologisk Værk, og i alt Fald ikke rammer noget centralt i Bogen, saa vil jeg ogsaa gøre opmærksom paa, at af de 6 Eksempler

paa »korte Stednavne uden Endelse«, Forf. nævner (S. 189) er i alt Fald de to sikkert sammensatte: Sunds (Sundzæ) tolker Forf. selv som Sundssø, og Ut er et ældre Wardwith (1524 Wordwedh); Hjerm kan ogsaa være lidt tvivlsomt, er muligvis et -um-Navn. Sale er ganske vist et Kortnavn, men sikkert ikke af dem, der er »ældre end Folkevandringstid« eller hører til »de ældste Grupper af Adelbyer«, det gør nemlig ikke alle »de talrige korte Navne uden Endelse«. *Sal* var i tyske og frankiske Egne Ordet for en Stormands Sædegaard, og det netop i Folkevandringstid og endnu senere, og det er ret sandsynligt, at Ordet ogsaa i nordiske Stednavne kan have denne Betydning.

At jeg dvæler lidt ved disse sproglige Smaafejl, skyldes maaske i nogen Grad den ubønhørlige Haardhed, hvormed Forf. Gang paa Gang sparker ud imod en af hans yngre Søstervenskaber, som nu tilfældigvis staar *mit* Hjerte ret nær, jeg mener Stednavneforskningen. Han røber flere Steder en stærkt ensidig, men intetsteds nærmere begrundet Forhaandsskepsis overfor dens Resultater. Det er meget stærke Udtryk, der bruges, vistnok for stærke til at være passende i en populær Bog, der ikke giver Plads for Begrundelse: »Give falsk Valuta ud«, »Fantasteri og Dilettanteri«, »Lygtemænd«, »paa intet Omraade fantaseres som her. ikke blot af Lægmanden, men ogsaa af Dyrkere af andre Fagvidenskaber«. Lægmandens Fantaseren trænger vist ogsaa ind paa Arkæologernes Omraader til Tider, og det er hverken retfærdigt at dømme en hel Videnskabs Resultater efter Lægmandens Dilettantisme eller efter nogle ganske faa outsiders Fantasterier. Spørgsmaalet er, om de Resultater Johs. Steenstrup, Olaf Rygh, Magnus Olsen, Jöran Sahlgreen, Hjalmar Lindroth, Elof Hellquist har ydet, kan betegnes som »falsk Valuta«? Jeg tror det ikke.

Hvad Forf. er særlig ængstelig og paa Forhaand skeptisk overfor, er de Vidnesbyrd om hedensk Kultus, der kan aflæses af Stednavnene. Faa Ting veed vi dog mere sikkert om vore Forfædres aandelige Liv, end at de paa bestemte Steder, paa Høje, i Lunde, ved Søer, ved hellige Kilder dyrkede deres Guder og Gudinder, og intet er derfor mere realistisk end at søge ud fra

disse Steders Navne at finde Oplysninger om Kultens Art og Udbredelse. Det er mig en Gaade, hvorfor man her skal være »særlig forsigtig«. Man bør vel *altid* være forsigtig, naar man fremsætter en Hypotese, ikke mindre naar det gælder Forklaringen af Ginne-rup-Huset end Forstaaelsen af Odins Hille i Onsild. Det er forstaaeligt, om Arkæologien stiller sig afventende, men Forhaands-skepsis er altid ufrugtbar. Forf. er dog i Stand til at paaskønne en Worsaaes »romantiske« Dristighed, og anerkende dens Betydning for Arkæologien. Han fremsatte om Tredelingen i Sten-, Bronze- og Jernalder et »Dogme, hvis Bærepiller var saa svage, at det for Eftertiden er et højt talende Vidnesbyrd om sin Op-havsmands geniale Blik« — en herlig Kjærsk Sprogblomst! Nuvel, maaske skal man indrømme, at ligesom Arkæologien har haft sin Worsaaeske, Vedel-Simonsenske Periode før den fik sin Sophus Müllerske, saaledes staar Stednavneforskningen endnu paa Worsaae-Stadet.

Ovenfor vistes et Eksemplar af den Kjærskes Sprogflora, og for nu til Slut at føre Krigen over i Fjendens Lejr, vil jeg have Lov at protestere mod de mange snørklede og tunge Sving i Fremstillingen. Det er farligt for en Anmelder, der selv bor i et Glas-hus, men maaske tør man mene, at man netop ser adskilligt klarere, naar man boer dér, man har en bedre Udsigt til Næstens Skæver. Hvad mener man f. Eks. om følgende Sætning?

»Faaret leverede den varme Klædning, oftest sikkert anvendt direkte som Skind med Ulden paa, som det var almindeligt endnu i Valdemarstiden og kendes op til vor egen Tid, og i hvert Fald lidt senere hen (!) i Stenalderen har man kendt til at sno Traade. Garn. I Kohuden findes den i Bronzealderen i Egekisten gravlagte ofte svøbt som i et Tæppe«. Dette forekommer mig mildest talt noget knudret, og kønt lyder det afgjort ikke. Det gør heller ikke følgende: »Øerne var sammenhængende med Skaane og i det væsentligste ogsaa mod Vest (!), idet Østersøen kun sendte en ringe Del af sit Vand ud gennem en endnu kendelig Flodrende i det nuværende Store Bælt«.

Heller ikke lige heldig er Forf., naar han vil hæve sig op over Arbejdsprosaens daglige Vande. Der tales om de »storladne

Mindesmærker, som Danmark ejer i saa rigt et Tal som intet andet Land, og som den danske Bonde har gjort det til en Æressag at bevare«, og der fortsættes: »Her udtrykker sig paa én Gang Arbejdsevne, omhyggelig Plan, og Kraft i Gennemførelsen, og om Sagen gennemtænkes (!), de svundne Tiders Tankegang, Traditioner og Tro«. Eller »Men Udviklingen tegner sig fortsat fremadløbende«; Thomsen, Worsaae og Müller kaldes en »Treklang«, en Mængde mærkelige stive Snørkler som »mindre ofte er man tyet til Fisk«, »saare langt fra«. »Trækar er forsvundne. Flintsager er der mest faa (!) af«. I det hele fremkalder Forf.s Brug af »mest« i Betydningen »oftest« mange tvetydige og uklare Udtryk.

MARTIN P:N NILSSON: PRIMITIV KULTUR. 1925. Gyldendal. 211 S.

Det er en i høj Grad glædelig Begivenhed, at Professor Nilsens Bog om den primitive Kultur, der har Interesse ud i de videste Krese af det nordiske Læsepublikum, nu ogsaa foreligger i en smuk og rigt illustreret dansk Udgave. Professoren vil allerede være den danske Læseverden bekendt gennem sin fortrinlige Oversigt Primitiv Religion i Religionshistoriske Smaaskrifter, maaske den Bog i denne ellers saa vidtudbredte Skriftrække, der fik den allerhøjsteligste Modtagelse.

Man kan vanskeligt tænke sig en mere kyndig og samtidig mere klar Vejleder i den primitive Kulturs snørklede Labyrinther end denne Forf. Uden i mindste Maade at skjule de mangfoldige Problemer i sin Videnskab, af hvilke mange, og ikke de mindst betydningsfulde, endnu er langt fra deres Løsning, uden Eensidighed, med forstaaende Redegørelse ogsaa for Modstanderes Standpunkt, er det alligevel lykkedes at give et i allerbedste Forstand populært Værk, uden noget Steds at slaa af paa de videnskabelige Krav, og uden at den store Mængde af levende smaa Enkeltheder noget Sted slører det store Vidsyn og Overblik.

I en Indledning afgrænses Etnologiens videnskabelige Opgave overfor Etnografiens. Etnografien beskriver Menneskeslægtes forskellige Kulturformer, mens Etnologien af dette etnogra-

fiske Materiale uddrager Slutninger om Menneskekulturens Oprindelse og Udvikling. Etnologiens Sammenhæng med Antropologi, Arkæologi, Folkemindeforskning og Historie klarlægges, og Forf. kommer ind paa Problemet *Race*, der er ligesaa vanskeligt som det er interessant. Det er velgørende at se det kraftigt understreget, at de Forsøg, der fra Arkæologiens, Antropologiens og Sprogvidenskabens Side er gjort paa at drage hasarderede Slutninger fra Ligheder i materiel Kultur, Skeletrester og Sprogfællesskab til Racefællig, maa betegnes som førende »altfor langt ud i det uvisse«. Ogsaa Anm. hælder til den Anskuelse, at »Sammenhængen mellem Sprog og Race er løs og kan løses. En Race kan antage et fremmed Sprog. De evropæiske Folk nedstammer for en stor Del, i Syd- og Vestevropa sikkert for den overvejende Del, fra en ældre oprindelig Befolkning, skønt den paa meget ubetydelige Undtagelser nær (Baskerne) har antaget de indvandrede Ariers Sprog« (S. 17).

I det følgende Kap. behandles *De første Kulturelementer*, især Ilden, Redskabet og Sproget. Atter her er det interessant at se den Tanke fremsat, at »i Evropa er talrige Sprog, hvorom vi har Beretninger fra Oldtiden, trængt tilbage af de ariske Sprog; den Udvikling, der har hidført saa store Forskelligheder mellem de mange ariske Sprog, kan i Princippet føres tilbage til den Omstændighed, at arisk Sprog blev optaget af Folk med andre Sprog« (S. 31). I Kap. *Materiel Kultur* kommer Forf. ind paa Husbygning, Klædedragt og Smykker, Vaaben og Lerkar, og i Kap. *Ernæringen* omtales de forskellige Stadier fra Samleren over det mere primitive Hakkebrug til Plovkulturen, og det understreges kraftigt, at det rene Nomadeliv er forholdsvis sjældent, Jordbrug er ikke uforeneligt med Hyrdelivet, og det antydes, at dette Stade, Forening af Hyrdeliv med et ringere udviklet Jordbrug, svarer omtrent til de klassiske Forfatters Beskrivelse af Germanerne kort før Kristi Fødsel. »De store Stepper i det Indre af Asien frembød de gunstigste Betingelser for Nomadelivet. Sproglige Forhold tyder paa, at Stamfædrene til de ariske Folk, der rimeligvis er kommet fra disse Egne, har været Folk, der drev Kvægavl. Historiske Beretninger viser, at

i det andet Aartusinde f. Kr. har Strømme af vandrende Folk nordfra oversvømmet den Tids Kulturlande, Forasien og Grækenland. Ægyptiske Billeder fremstiller dem paa Vandring med Oksekærrer som Transportmiddel« (S. 92). »Mange Grunde taler for, at de Folkevandring, som i det andet Aartusinde f. Kr. skabte Verden om og bragte Grækere, Persere og Indere til deres senere Boliger, ogsaa udgik fra Folk af denne Art (centralasiatiske Nomader)« (S. 93).

Det følgende Kap. *Mentalitet* er rigt paa skarpsindige psykologiske, især sprogpsykologiske Iagttagelser. Den vildes Forestillinger er mere konkrete og rigere paa levende, anskuelige Enkeltheder end vore, han mangler oftest Evnen til Analyse og Kritik, og er givet ganske i løse Idéassociationers Vold. I et interessant Kap. om *Religionen* uddyber Forf. de Synspunkter, han har fremsat i sin Bog *Primitiv Religion*. Tabu, Magi, Totem, Fetisch, Dæmon, Aander, Sjæl er de interessante og betydningsfulde Emner, der drøftes, og Udviklingen fra Fetischisme til Polyteisme oplyses ved levende Eksempler.

I Kap. *Familie og Klan* fremsættes de brogede og udviklede Regler for Ægteskab og Slægtskab, og deres kulturelle Følger, og i et følgende Kap. fremstilles *Aldersklasser og hemmelige Selskaber* og deres politiske Myndighed og Indflydelse. Det næste Kap. er helliget *Ejendomsforhold og Arveret*, og det følgende de paa disse hvilende *Samfundsklasser*, hvortil desuden kommer Præster og Haandværkere. De forskellige Styrelsesformer, Hovdinge og Raad, Troldmænd, Kongedømmets Udvikling skildres i et næstsidsste Kap. *Styrelsen* med livfulde og anskuelige Eksempler, og i et Slutkapitel *Højere Kulturelementer* fremhæves især *Pengestykket*, den prægede Mønt, hvorpaa Højkulturens økonomiske Systemer hviler, *Tidsregningen*, som har gjort det muligt at overskue Tidens Gang og udvikle historisk Følelse, og *Skriften*, som »har forlænget Menneskets Hukommelse, ligesom Redskabet engang forlængede dets Haand« (S. 197).

OM OPBEVARING OG ORDNING AF KØBSTADARKIVER.

Paa Foranledning af Dansk historisk Fællesforenings Arkivsektion udarbejdet
af HOLGER HANSEN.

Da dette skrives, ikke for Arkivarer, men for Folk, som ingen arkivalsk Uddannelse har, og som dog, ifølge deres Stilling eller af Interesse, kommer til at beskæftige sig med den Købstads Arkiv, i hvilken de er bosatte, anser jeg det for nyttigt at begynde med nogle Regler, som Arkivfolk naturligvis betragter som selvfølgelige, men som ikke altid for Lægfolk staar som uomgængelige Nødvendigheder. Hvis ogsaa Lægfolk skulde anse meget af det som Selvfølgeligheder, er det kun glædeligt; saa er Forstaaelsen af de arkivalske Krav trængt længere ud, end mine Erfaringer egentlig har givet mig Anledning til at tro.

For at et Arkiv overhovedet skal kunne bevares, maa der stilles visse Fordringer til Lokale: det skal være tørt, brandsikkert og lyst. I en fugtig Kælder eller andet fugtigt Lokale gaar Arkivalierne deres sikre Undergang i Møde; Papir kan ikke taale i længere Tid at udsættes for Fugtighed, det raadner. Er et Arkiv til Stadighed eller for en længere Aarrække anbragt paa et saadant Sted, behøver det ikke at ordnes. Og naar et Arkiv er brændt, fordi det har været opstillet mellem Tagbjælkerne paa et Loft, hvortil kun var Adgang ad en Stige eller ussel stejl Trappe, som ingen vovede at betræde i Ildebrandstilfælde, maa det ogsaa kaldes spildt Ulejlighed, hvis man, før det brændte, har pakket det pænt ind og ordnet det omhyggeligt; man burde først have gjort sig klart, om Lokalet overhovedet var forsvarligt til Arkivrum. Tilstrækkeligt Lys fordres ogsaa i et Arkivlokale; er der ikke Dagslys gennem Vinduer, maa der indlægges elektrisk Lys; naar det Indlæg er forsvarligt udført, medfører

det ikke Brandfare. Hvis Lokalet er mørkt, er det umuligt at holde det rent og at bevare Ordenen i Arkivalierne. Naturligvis skal Arkivrummet være stort nok, ikke blot til det forhaanden-værende Arkiv, men ogsaa til nogen Udvidelse. Et Arkiv vokser altid; vel er der Ting, som kan kasseres, fordi de i Aarenes Løb viser sig ikke at have nogen Værdi; men det meste af det gamle maa dog bevares, og nyt kommer stadig til. I ethvert Tilfælde bør ingen Kassation foretages uden efter Raadførsel med Landsarkivet. Med saadanne Fordringer til Arkivrum bliver Arkivet dyrt, altfor dyrt, vil maaske manges Kommunalmand sige. Dyrt og billigt er jo relative Begreber, og helt gratis faas et forsvarligt Arkivlokale jo ikke; men forøvrigt viser det sig atter og atter, at det er af økonomisk Værdi for en By, et Embede eller en Institution at have sit Arkiv i god Stand, idet her findes Bevislighederne for mange Rettigheder og Ejendomme. Desuden kræves der ingen Flotheder i Retning af Udstyr: kun et nøgent Rum, tilstrækkelig stort, tørt, lyst og ikke ligefrem brandfarligt. Af Inventar kræves kun nogle Reoler, som ikke behøver at være malede; de kan passende være c. 2 m høje, ikke gerne højere, da man helst fra Gulvet skal kunne naa, hvad der ligger paa den øverste Hylde, eller i alt Fald kun behøve en lille totrins Trappe til Hjælp. Hylderne skal alle have samme Højde og Dybde, c. 45 cm høje og c. 40 cm dybe, saa Protokoller kan staa op, og Pakker i Folioformat ligge ned hvorsomhelst paa alle Hylterne, for at man ikke af Hensyn til Hyldernes Maal skal tvinges til at fravige en ellers fornuftig Opstilling af Arkivalierne og nødes til at anbringe Protokollerne paa et andet Sted end de Pakker, som Planen for Arkivets Ordning egentlig kræver, at de skal staa sammen med.

Pakkerne bør ligge ned paa Hylderne med den korte Ende udad forsynet med Skilt. I Statens Arkiver, Rigsarkivet og Landsarkiverne benyttes ved Indpakningen af de løse Sager kun to Stykker Pap af Størrelse som Papirerne, altsaa i Folioformat; naar Brevene er lagte omhyggeligt oven paa hverandre, saaledes at intet stikker for langt ud og bliver krøllet og snavset, og Sejlgarnet er godt strammet, saa er Papirerne godt forvarede imel-

lem de to Papplader; men i Arkiver, hvor Forholdene ikke er saa gode som i de nyindrettede Statsarkiver, i Lokaler, hvor der maaske ikke er ganske rent, er det ret nyttigt, at Papirerne inden for Pappladerne er indpakkede i noget Karduspapir. I disse Arkiver bliver Pakkerne kun yderst sjældent aabnede, saa at den Tid, det tager at pakke dem ordentlig ind igen efter Benyttelsen, ingen Rolle spiller.

Alle Pakker og alle Protokoller skal have Paa-skrift om, hvad de indeholder, helst tillige Oplysning om, hvilket Arkiv de tilhører; f. Eks. »Maribo Borgmesters Journal«, »Maribo Byraads Forhandlingsprotokol«, »Maribo Fattigkommission. Sager til Journalen«. Naar nye Protokoller anskaffes, skal der sørges for, at der trykkes Titel paa Ryggen; man skal ikke lade sig nøje med at købe en Bog, som paa Ryggen med store Guldbogstaver har Ordet »Journal«, og saa maaske bruge Bogen som Kopibog. Den Slags Ligegyldighed har Landsarkivernes Folk ofte stødt paa; den bidrager sit til, at det er vanskeligt at holde Orden i Raadstuearkiverne. Naar der ikke i Forvejen er Titel paa et Bind, skal ved Opstillingen i Arkivet en Seddel klistres paa med Angivelse af Byen og Bogens Indhold.

Paa Pakkerne er det mest hensigtsmæssige Skilt et halvt Stykke gult Konzeptpapir lagt to Gange sammen og derefter bøjet saaledes, at den ene Halvdel kan lægges ind under den øverste Papplade og den anden Halvdel dække Enden af Pakken; hvis Skiltet lægges uden paa Pappladen, gaar det i Stykker, naar Nabopakken trækkes ud. Det er en almindelig, men fejlagtig Tro, at Pap er stærkere end Papir, og derfor træffer man ofte Papstykker anvendte som Skilte paa Pakker; men Pap knækker let, og Skiltets Stumper findes da liggende paa Gulvet; efterhaanden vil Pakkerne i et Arkiv, hvor der er anvendt Pap til Skilte, komme til helt at mangle Skilte; navnlig er det hvide Pap, som egentlig kun er Træmasse (Cellulose), ubrugeligt; bedre er det seje graa Pap, men bedst er Papir; det kan blive krøllet, men det kan glattes ud igen, og der kan skrives paa det med Blæk,

det kan der ikke paa Pap — læseligt da. Men man maa bruge Konceptpapir af første Sort.

Paa den Del af Skiltet, som skal være synlig for Enden af Pakken, skrives Titelen med en stor og tydelig Haandskrift og med Blæk (Blyantskrift viskes hurtigt ud og bliver ulæselig). Hvis Kort forekommer i Arkivet, bør Kortrullerne pakkes ind i Karduspapir og udvendig have en tydelig Paaskrift om Kortets Indhold, saa at alle Kortene ikke skal rulles op, hver Gang et skal bruges, hvad de lider meget ved. Naturligvis maa Pakker og Bind ikke anbringes oven paa Kortruller, saa at disse trykkes flade. Kortene bør have en Hylde for sig selv. Naturligvis er Pap-hylstre til Kortrullerne bedst; paa dem kan klistres Sedler med Angivelse af Indholdet, og de trykkes ikke saa let flade, hvis noget kommer til at ligge oven paa dem. Men de er jo straks noget dyrere, og man kender det jo nok: naar man staar og skal bruge en saadan Papkapsel, saa har man ingen, men der skal først bestilles saadanne hos Bogbinderen, og dertil er der hverken Tid eller Penge. Men det almindelige brune Kardus-papir har man altid ved Haanden, og det kan godt bruges. Pap-hylstrene er for de sjældne faa, som har Lyst til, at deres Arkiv skal se pynteligt ud, og vil ofre noget derfor. Store Tegninger kan ofte ikke taale at sammenfoldes, da Tegnepapiret let knæk-ker; bedst ligger saadanne Tegninger i Mapper; men som oftest er der ikke i Arkivet noget Sted, hvor en saadan Mappe kan ligge eller staa; det vil derfor vistnok være raadeligst at behandle Teg-ningerne paa samme Maade som Kortene: rulle dem sammen, med Karduspapir udenom og Paaskrift om Indholdet.

Det skulde synes at være en Selvfølge, at Arkivlokalet ikke samtidig maa bruges som Pulterkammer for alskens Skrammel, Tyvekoster, Hittegods og udrangerede Inventariegenstande; ikke desto mindre er en saadan Kombination ingenlunde nogen Sjæl-denhed.

Over alle de Bind, Pakker og Kort, som findes i Arkivet, skrives en Fortegnelse, og Arkivalierne skal altid være opstillede i den Orden, som følges i Fortegnelsen; ellers gør denne ikke den Nytte, som tilsigtes.

Enkelte Steder finder man store Skabe anvendte til Opbevaring af Arkivalier; de har den Fordel, at de kan holdes aflaa-sede, og at Arkivalierne ikke bliver snavsede, naar de er saaledes anbragte. Men ellers er Skabe upraktiske: de er meget dyre og tager megen Plads, og værst er, at naar man lukker dem op, spærrer Dørene for Dagslyset. Langt at foretrække er aabne Reoler i et Lokale, som aflaaes.

Endelig er det nødvendigt, at en bestemt Person har Tilsyn med og Ansvar for Arkivet. Nærmestliggende er det vel at tage Byraadssekretæren til at være Arkivar tillige; men hvis han ikke har Tid dertil eller Interesse derfor, maa der kunne findes, enten i et Kontor paa Raadhuset eller iblandt Byens Lærere, en Person, som har den fornødne Dannelse og Interesse, til at Byens Arkiv kan betros til hans Varetægt. Arkivaren bør have Løn for sit Arbejde som saadan; den behøver ikke at være stor, thi Arbejdet vil kun tage en lille Del af hans Tid, men nogen Løn bør han have; ellers føler han ikke, at han har en Stilling som Arkivar, og at det forventes, at han gør Nytte i denne Stilling. Arkivrummet skal være aflaaaset, og Nøglen bevares af Arkivaren. Man skal ikke være bange for at give Arkivaren nogen Myndighed, det vil være til Gavn for Arkivet, og i Virkeligheden ogsaa til Gavn for Kontorerne paa Raadhuset, da man kun saaledes kan være sikker paa at kunne finde de ældre Sager, naar man en Gang imellem har Brug for dem. Ingen skal kunne udtage eller tilbagesætte Sager i Arkivet uden Arkivarens Medvirkning; ellers vil denne ikke kunne holde Orden i Sagerne; han skal holde nøjagtigt Regnskab med, hvad der er udtaget til Brug, og sørge for, at det leveres tilbage og anbringes paa sin rette Plads igen.

Arkivaren bør ogsaa helst have et Øje med, hvad der paa andre Steder end i det egentlige Arkivlokale, ude omkring i Byen, maatte findes af Arkivalier, som er Byens; baade i Kældere og paa Lofter og andre ikke ofte besøgte Steder i offentlige Bygninger kan der ligge Dele af offentlige Arkiver; disse bør samles ind og anbringes paa deres Plads i Byens Arkiv. Skoleinspektører, Fattiggaardsbestyrere og andre kommunale Embedsmænd har deres Arkiver, som de ikke maa have Lov til

at skalte og valte med efter eget Tykke. Arkivaren skal se til, at ogsaa disse bevares paa forsvarlig Maade, holdes i Orden, og at de ældre Dele af dem afleveres til Byens Arkiv, forsaavidt der er Plads til dem dér.

Spørgsmaalet, efter hvilke Principer Arkivet skal ordnes og opstilles, er ikke nær saa vigtigt, som at alle de i det foregaaende opstillede Regler overholdes. Naar der blot er noget System i Ordningen paa Fortegnelsen, og Sagerne er opstillede efter denne Fortegnelse, saa er det ikke saa vigtigt, hvilket System man har fulgt.

Det vil dog være rimeligt at angive nogle Hovedlinier, hvor- efter det vil være naturligt at ordne et Købstadarkiv; Enkeltheder vil ikke komme til at passe paa alle Steder; thi hver By har sine Ejendommeligheder, og paa de forskellige Steder tager man forskelligt paa Sagerne, som ikke overalt kombineres ens i Protokollerne. For de allerfleste af Byerne gælder det endvidere, at de har afleveret de ældre Dele af deres Arkiv til Landsarkiverne, saaledes at de kun har beholdt Sagerne fra c. 1868, d. v. s. den Tid, da de nuværende Byraad blev indrettede. Regler for Opstilling af de ældre Sager har altsaa kun Interesse for et Faatal af Købstæderne.

Købstædernes Historie, og dermed deres Arkiver, kan deles i Tidsperioder, mellem hvilke de vigtigste Forordninger danner Skellene. Den ældste Forordning af Betydning er Christian IVs af 7. April 1619, og den første Periode bliver derfor

I. Tiden før 1619.

Det er den Tid, da de store Handelsmænd regerede i Byerne; der er kun lidt, mange Steder slet intet, bevaret fra den Tid; hvad der er, falder væsentlig i disse 3 Grupper:

Byens Privilegier,
Raadstueprotokoller,
Kæmnerregnskaber.

II. Tiden 1619—1837.

I dette Tidsrum foregaar en langsom Bevægelse fra aristokratisk Styrelse til demokratisk. Regeringens Tendens er tydelig

allerede i Forordet til Christian IVs Forordning: »Eftersom vi tit og ofte haver med synderlig Flid betragtet og overvejet, ved hvad Middel og Maade Købstæderne udi vore Riger Danmark og Norge kunde saa vel som udi andre fremmede Kongeriger og Lande med mere og større Næring, Handel, Trafik tiltage og sig forberede, saa vel som og bedre Justicie, Ordning og Policie udi dennem kunde erholdes, end som hidindtil sket er, da haver vi Tid efter anden noksom erfaret og fornemmet sligt til des at være forhindret meget af den Aarsag, at nogle enkende faa udi hver Købsted, Øvrighedsbestilling betjenendes, den ganske Næring, som samme Steds falder, sig alene tilegner og den gemene Mand ved adskillige Pratiker derfra holder og Almuen fast efter deres eget Tykke regerer og under sig haver. Da paa det saadant Inconvenient og Misbrug udi Tide kan remedieres og forekommes, haver vi for godt anset denne efterskrevne Forordning derom at lade udgaa og hermed saaledes endeligen herefter ville have forholdet.«

Ved denne Forordning indførtes Overformyndere, som skulde vælges blandt Byens fornemme Borgere til at tage sig af de umyndiges Midler; men da Overformynderisager, saa vel som Skiftesager er afleverede til Landsarkiverne, faar denne nye Øvrighed ingen Betydning med Hensyn til Ordningen af de nuværende Byarkiver. Derimod er de opdukkende Repræsentanter for det almindelige Borgerskab af større Betydning. Ved Christian IVs Forordning indførtes Taksérborgere, som skulde vælges i et Antal af 2, 4 eller flere, alt efter Byens Størrelse, blandt de gode og forstandige Borgere (altsaa ikke som Overformynderne udelukkende blandt de fornemme) til sammen med det forrige Aars Kæmnere at forfatte Skatteligningen paa Borgerne.

Allerede længe før Christian IVs Tid støder man i flere Byer paa et Slags Borgerudvalg, nogle Mænd, som kaldes »de 24 (16 eller 8) Mænd«, og som optræder med en vis Myndighed ved Siden af Magistraten. De synes oprindeligt at være valgte ved Lejligheder, hvor det almindelige Borgerskab har været misfornøjet med Magistratens Styrelse, og at danne en demokratisk Opposition mod den aristokratiske Magistrat eller et Slags Almue-

tribunat lige over for det patriciske Borgerskabs Repræsentanter, Borgmestre og Raad. I det 16. Aarhundrede træffes de kun af og til, men senere bliver de en fast Institution i de fleste Byer; de kaldtes i det 18. Aarhundrede de eligerede Borgere og er Oprindelsen til eller Forløberne for den nyere Tids Borgerrepræsentanter og Byraad. Disse Repræsentanter for de brede Lag i Borgerskabet beskyttedes og fremhjælpedes af den enevældige Kongemagt, som gerne vilde stække Adelen's Magt, og Borgmester og Raad var ligesom en Byadels Repræsentanter, som var temmelig egenraadige og ikke ganske uegennyttige. I 1797, den 24. Marts, udgik et Reskript om Valg af de eligerede Borgere; Motiverne lyder: »Kongen anser det rigtigst, at dette Valg sker ens overalt, og at disse Mænd, der i alle Tilfælde maa kunne anses som Borgernes Repræsentanter og Talsmænd, for at kunne have den fornødne Tillid hos Borgerskabet vælges af Borgerne selv med den mindst mulige Indflydelse derpaa af andre.« Valget blev dog ikke mere frit, end at Magistraten havde Forslagsret; for hver, der skulde vælges, opstillede den 3, paa hvilke der blev stemt paa Raadhuset af det almindelige Borgerskab.

Endnu et demokratisk Led i Bystyret kendte man, det var Folkeforsamlinger eller, som de kaldtes, Raadstuesamlinger, hvor alle og enhver kunde møde, og hvor Sager af megen Vigtighed for Byens Velfærd behandledes; men da denne Art af Bystyre saa at sige ikke har efterladt sig Arkivalier, faar den ingen Betydning for Ordningen af Købstadarkiverne.

Dette andet Tidsrum's Arkivalier falder da naturligt i 3 Grupper: 1. Magistratens Sager, 2. Takserborgernes og Kæmnernes Sager og 3. de eligerede Borgeres Sager.

1. Magistratens Sager er: Raadstuerettens Protokoller indtil 1805, da den ophævedes (Retsprotokoller, Dombøger og Kopibøger), Borgerskabsprotokoller, Magistratens Forhandlingsprotokoller, Kopibøger over udgaaede Skrivelser, Journaler over indgaaede Skrivelser, indkomne Breve.
2. Til Takserborgernes og Kæmnernes Sager hører: Jordebøger, Jordskyldsbøger, alt hvad der vedrører Ligning og Oppebør-

sel af Skatter (dels kongelige, dels kommunale Skatter), endvidere Hovedbøger, Kassebøger og endelig Regnskaberne.

3. Fra de eligerede Borgere haves: Forhandlingsprotokoller, Kopibøger over udgaaede Skrivelser, Journaler over indgaaede Skrivelser, indkomne Breve.

Skulde der endelig findes Sager, som aldeles ikke lader sig forlige med disse Rammer (og heller ikke med nogen af de i det følgende opstillede Grupper), maa man indføre en fjerde Gruppe: Diverse, men da denne Gruppe egentlig er et Pulterkammer, maa den ikke gærne brede sig for meget, og det ser ikke godt ud, hvis de vigtigste Arkivalier findes dér.

III. Tiden 1837—68.

Den 24. Oktober 1837 udgik en ny Anordning om Byernes Styrelse. I Motiverne hedder det: »Kongen har været betænkt paa at udgive en almindelig Anordning angaaende Købstædernes økonomiske Bestyrelse, hvorved det har været hans Hovedøjemed at forskaffe Borgerne Adgang til ved selvvalgte Repræsentanter at bestyre deres samtlige økonomiske Anliggender, dog under den Medvirkning og det Tilsyn af de af Kongen beskikkede Embedsmænd, som er fornødent til yderligere Sikkerhed for, at det tilbørlige Hensyn saavel til Statens almindelige Interesser som til selve Kommunens fremtidige Vel ikke sættes til Side.«

Ved denne Anordning bortfaldt Magistratens Forslagsret ved Valget af de eligerede Borgere, som herefter kaldes Borgerrepræsentanter. Magistratens Magt blev altsaa beskaaret og Borgernes Valgfrihed udvidet, og Demokratiet var ved at brede sig mere endnu. Magistraten er at ligne ved et Overhus lige over for Borgerrepræsentationen som Underhus; men Demokratiet fra Underhuset begyndte at trænge ind i selve Overhuset. Anordningen af 1837 indeholdt en Bestemmelse om, at der paa Kongens Approbation i de mere betydende Købstæder kunde vælges 1 à 2 Mænd til som Raadmænd at tage Sæde i Magistraten tilige med de af Kongen beskikkede Øvrighedspersoner; disse »borgerlige Raadmænd« skulde vælges blandt Borgerrepræsentanterne eller blandt de Mænd, som havde de Egenskaber, som

udkrævedes for at være Borgerrepræsentanter; de udnævntes paa 8 Aar, men kunde genvælges. Borgerrepræsentanterne valgte selv deres Formand og Næstformand. Saa vidt naaede Demokratiet i Byerne under den kongelige Enevælde; i den følgende Tid under den frie Forfatnings Herredømme gik det tilbage med det borgerlige Selvstyre i Købstæderne. Forøvrigt forsvinder ved denne Anordning Taksérborgerne, idet der indrettedes en særlig Ligningskommission, i hvilken Kæmneren fik Sæde tillige med nogle (mindst 5) Borgere, valgte af det almindelige Borgerskab.

Ved Opstillingen af Arkivalierne kan i dette Tidsrum følges den samme Ordning som i forrige Tidsrum, for saa vidt angaar Gruppe 1 (Raadstueretten var dog forsvundet) og 3; men Gruppe 2 forsvinder, idet Taksérborgerne er bleven til en Kommission (om hvilken se nedenfor ved Kommissioner), og Kæmneren har efterhaanden udviklet sig til en lønnet kommunal Embedsmand (se de kommunale Embedsmænd).

IV. Tiden 1869—

Ved Lov af 26. Maj 1868 afskaffedes de kongelige Raadmænd; den kongelig udnævnte Borgmester forblev som den eneste Person i Magistraten, han blev tillige fast Formand for Byraadet, som Borgerrepræsentationen herefter kaldtes. Dette var et Tab for Selvstyret i Købstæderne; en endnu større Tilbagegang for Demokratiet betød de nye Valgregler for Byraadet: Medlemmernes Antal skulde være ulige (mindst 7, højst 19), den større Del (1 over Halvdelen) skulde vælges af alle skatteydende Borgere, som havde Valgret til Folketinget, den mindre Del skulde vælges af den højstbeskattede Femtedel af Byens Borgere. Det var en betydelig Forandring, der i Tidens Løb var foregaaet med Magistrat og Borgerrepræsentation; Magistraten var svundet ind til een Mand, Borgmesteren, som var kongelig udnævnt og havde en ikke ringe Myndighed, men aldeles ikke repræsenterede Borgerskabet, hverken de fornemme eller de brede Lag, men Statsmagten. I Borgerrepræsentationen havde de rige og fornemme faaet en mægtig Stilling og kunde hævde Førerskabet, hvis de fik Støtte hos den kgl. udnævnte Formand, Borgmesteren.

Ved samme Lov fik Ligningskommissionen en af Indenrigsministeriet valgt Overligningskommission over sig.

Saaledes forblev Bystyret, indtil Demokratiet atter i det 20. Aarhundrede rykkede frem: ved Lov af 20. April 1908 bortfaldt de højstbeskattede Borgeres Privilegium, og Valgretten udvidedes til ogsaa at omfatte Kvinder. Ved Lov af 1. Marts 1919 gaves der atter Borgernes Repræsentation, Byraadet, Ret til at vælge sin egen Formand, under Navn af Borgmester, og der gaves Adgang til at danne en Magistrat til Deltagelse i Styrelsen af Byens Anliggender og bestaaende af Borgmesteren og 2 eller 4 Raadmænd, valgte af Byraadet blandt dets egne Medlemmer.

Arkivalierne efter 1868 er Hovedbestanddelen af Købstadarkiverne; de fleste Steder er de det eneste, man har beholdt tilbage, efterat man har afleveret alle de ældre Sager til Landsarkiverne. Disse nyere Købstadarkivalier maa ordnes paa en anden Maade end de ældre.

Først falder de i to Dele: 1. Det egentlige Byraadsarkiv og 2. Udvalgenes Arkiver. Byraadsarkivet bestaar af: Forhandlingsprotokol, Kopibog, Journal og Journalsager (Indkomne Breve, ordnede efter Journalnummer) og endelig: Diverse Sager. Til Byraadsarkivet knytter sig som en Underafdeling Borgmesterarkivet (Borgmesteren er jo Byraadets Formand), bestaaende af Kopibog, Journal med Journalsager og Diverse Sager; men fra den Tid, da Borgmesteren i de fleste Byer var den samme Person som Byfogden, er de særlige Borgmesterarkivalier formentlig gaaet op i Byfogedarkivet og sammen med dette afleveret til Landsarkiverne og Politimestrene. Da Byraadene fra 1919 har valgt deres Formand ud af deres egen Midte, og denne Formand fører Navn af Borgmester, maa der atter være opstaaet Borgmesterarkiver, om end af ringe Omfang.

Udvalgenes Arkivalier er meget omfattende. I Loven af 26. Maj 1868 gaves der Byraadene Anvisning paa at overdrage Forvaltningen af enkelte Grene af de kommunale Anliggender til staaende Udvalg; af disse findes derfor adskillige, flere eller færre efter Byernes Størrelse. De vigtigste Udvalg er: for Kasse- og Regnskabsvæsenet, Skolevæsenet, Fattigvæsenet, Havnen, Vej-

og Brolægningsvæsenet, Belysningsvæsenet, Vandværket, Torvene, Alderdomsunderstøttelsen. Foruden disse og andre staaende Udvalg kan der ogsaa nedsættes midlertidige Udvalg i bestemte Anledninger. Hvert Udvalg danner sig efterhaanden et Arkiv, bestaaende af dets Forhandlingsprotokoller, Kopibøger, Journaler med Journalsager og diverse Sager. Naar Borgmesteren er Formand for Udvalget — og han er Formand for alle de Udvalg, som han er Medlem af —, findes naturligvis Udvalgets Arkivalier, hvor det almindelige Byraadsarkiv er, nemlig paa Raadhuset; men hvis et andet Byraadsmedlem er Formand, er det almindeligt, at Arkivalierne findes et eller andet Sted i Byen, hvor denne Formand boer; naar Udvalget skifter Formand, skal naturligvis Arkivalierne afleveres af den gamle Formand til den nye; men den nye ved ikke altid, hvad der skal være af Arkivalier, og den gamle har maaske ikke saa let ved at besinde sig paa, hvor i Huset de enkelte Protokoller og Pakker har forstukket sig; ske kan det, at kun de i Brug værende Protokoller afleveres, men de gamle bliver liggende og i Tidens Løb forkommer. Her bliver det den kommunale Arkivars Pligt at passe paa; saasnart et Udvalg skifter Formand, skal han forvisse sig om, at intet af Udvalgets Arkiv bliver liggende hos den afgaaede Formand, og at de ældre Arkivalier flyttes til Raadstuearkivet.

Under Byraadet sorterer en Række kommunale Embeds- eller Tjenstemænd som Kæmner, Skoleinspektører (Overlærere), Fattiggaardsbestyrer, Bygningsinspektør, Gasværksbestyrer, Vandværksbestyrer, Elektricitetsværksbestyrer, Havnefoged og muligvis flere. Alle disse danner sig efterhaanden et Embedsarkiv; forsaavidt de har Kontor paa Raadhuset, gaar deres Arkivalier naturligt ind i Raadstuearkivet; men mange af dem residerer i en eller anden kommunal Bygning, og her ophober sig i Tidens Løb Arkivalier, som Arkivaren maa være opmærksom paa.

Disse kommunale Tjenestemænds Arkivalier (bestaaende, som sædvanligt, af Kopibøger, Journaler med Journalsager, Regnskaber og diverse Sager) kan man opstille i en Række for

sig eller ogsaa fordele dem som Underafdelinger under de Byraadsudvalgs Arkiver, som de sorterer under.

Over Sager, som indløber til Byraad, Udvalg, Kommissioner og Embedsmænd føres efter god Kontorbrug en Journal, i hvilken Sagerne faar fortløbende Numre, og i Pakkerne lægges Sagerne i Orden efter disse Journalnumre. Nu er det en undertiden brugt Metode at lægge flere Sager angaaende samme Spørgsmaal sammen og ved Henvisninger i Journalerne angive, paa hvilket Journalnummer de samlede Sager findes. Naar man f. Eks. har en Sag om Anlæggelse af en Vej, Havremarksvejen, og senere faar en anden og en tredie om Havremarksvejen, lægger man de tre Numre sammen og henviser ved det første og andet Journalnummer til, at alle 3 Sager ligger paa det tredie Nummer; saa faar man, naar man skal bruge Sagerne, alle 3 paa een Gang og behøver ikke at pille dem ud af 3 Pakker Breve. Det er en Metode, som har sine Fordele, men den er farlig og bør sikkert fraraades. For det første, er der den Fare, at man kan glemme at foretage Henvisningen i Journalen, og glemmes det, kan Sagerne ikke findes, uden at man ser alle de, ifølge Registeret, om Havremarksvej handlende Sager efter; for det andet medfører dette Sammenlægningssystem, at man, naar man har faaet fat i en saadan Samling Numre, tror, at man har faaet alle de Journalnumre, som handler om Havremarksvej; men det er en Fejltagelse; der har nemlig været flere Sager, som har handlet om flere Veje paa een Gang; disse Sager har man maattet lægge paa hver sit Journalnummer, thi, hvis man lagde dem sammen med Havremarksvejens Nummer, vilde man begrave alle de andre Veje, som disse Numre drejer sig om. Man maa altsaa ogsaa ved dette System nødvendigvis, hvis man vil være sikker, se alle de Numre efter, som findes i Registret om den Sag, man søger oplyst.

Journalen maa naturligvis have et Register; hertil er Kartoteksystemet det mest praktiske.

Kommissioner.

Allerede i det 18. Aarhundrede begyndte man at nedsætte Kommissioner til Varetagelse af visse offentlige Hverv i Byerne.

Disse Kommissioner er selvstændige Institutioner, ikke underordnede Magistraten eller Byraadet. Deres Arkiver, der regelmæssigt bestaar af Forhandlingsprotokoller, Kopibøger og Journaler, indkomne Breve og diverse Sager, skal derfor opstilles i en selvstændig Række, hver Kommission for sig uden Hensyn til Tidsperioder.

De vigtigste Kommissioner er følgende:

Forligskommissionen, oprettet ved Forordning 1795 10. Juli, bestod oprindelig af 2 Mand valgte paa 3 Aar af Borgene blandt 4 à 6 af Magistraten foreslaaede Personer; ved Lov af 1857 4 Marts dannedes af hver Købstad med dens Opland en Forligskres, og derefter valgtes det ene af Kommissionens Medlemmer af den samlede Kommunalbestyrelse, det andet af Amsraadet.

Indkvarteringskommissionen. Ved Reglement 1764 21. April bestemtes, at der i hver Købstad skulde være en Indkvarteringskommission, som skulde paase, at Reglerne for Officerers og Soldaters Indkvartering overholdtes, og som skulde bestaa af Byens Øvrighed, d. v. s. Magistraten, en Officer, udnævnt af den paa Stedet kommanderende Officer, og to af Byens bedste Borgere. I senere Tid har denne Kommission bestaaet af 1 Mand af Magistraten, 2 Medlemmer af Byraadet og 1 Officer.

Bygningskommissionen fandtes allerede flere Steder, før den ved Forordning 1832 6. April paabødes; den skal paasé, at Bygningslovgivningens Forskrifter overholdes, og bestaar af: Borgmesteren (Formand), Politimesteren, 2 Medlemmer af Byraadet, 2 Borgere uden for Byraadet, Brandinspektøren og Bygningsinspektøren.

Sundhedskommissionen. Den saakaldte ordentlige Sundhedskommission findes i de Købstæder, der har en Sundhedsvedtægt; den paaser, at Vedtægtens Bestemmelser overholdes, og dens Sammensætning er bestemt i Vedtægten. I de Købstæder, der ingen Sundhedsvedtægt har, findes en overordentlig Sundhedskommission, bestaaende af Politimesteren som Formand, Distriktslægen (Kreslægen) og 3 af Byraadet valgte Mænd. (Lov Nr. 46 af 1892 30. Marts).

Karantænekommissionen findes i Søkøbstæder og træffer Foranstaltninger for at hindre smitsomme Sygdommes Indførelse ad Søvejen. Den bestaar af Politimesteren som Formand, den øverste Toldembedsmand i Byen og den øverste Embedslæge (Lov Nr. 97 af 1880 2. Juli).

Brandkommissionen bestyrer Byens Brandvæsen; den indførtes ved Lov Nr. 28 1873 21. Marts og bestaar af Politimesteren som Formand, 1 Brandinspektør og 1 eller 3 af Byraadet. Ved samme Lov ophævedes de siden Forordning 1761 24. Januar bestaaende Brandretter.

Havnekommissionen oprettedes ved kg.l Resolution 1798 4. April, den bestod af et Medlem af Magistraten, to blandt Kommunens Indvaanere valgte Medlemmer og, fra 1850, en Toldembedsmand. Ved Loven 1868 26. Maj ophævedes denne Kommission, og dens Forretninger henlagdes under Byraadet. Hvad der tidligere fandtes i Havnekommissionens Sager skal altsaa fra 1869 søges i Byraadets Havneudvalg. Kun i de Byer, hvis Havner Statens Ejendom (Helsingør, Frederikshavn og Esbjerg), findes stadig en særlig Havnebestyrelse.

Skolekommissionen oprettedes ved Anordning af 1814 29. Juli og bestod af Sognepræsten eller Sognepræsterne, Magistraten eller Byfogeden og 2 à 3 Skoleforstandere. Ved Lov 1868 26. Maj forandredes Skolekommissionens Karakter; den bestaar derefter af Sognepræsten eller Sognepræsterne, og dobbelt saa mange af Byraadet valgte Medlemmer, den vælger selv sin Formand og har Tilsyn med Skoleundervisningen og Lærernes Embedsførelse. Bestyrelsen af Skolevæsenets Indtægter og Udgifter besørger Byraadet igennem sit Skoleudvalg.

Fattigkommissionen, som bestyrer Købstad-Distriktets Fattigvæsen, indførtes ved Reglement af 1803 5. Juli; den er sammensat af Sognepræsten (eller Sognepræsterne), en af Magistraten, Byfogden og to eller flere agtbare Mænd af hvert Sogn som Fattigforstandere for Sognet. Ved Loven 1868 forandredes den ligesom Skolekommissionen.

Ligningskommissionen indførtes ved Lov 1837 24. Oktober og afløste de tidligere Taksérborgere; den bestod indtil

Loven af 1908 20. April af et ulige Antal Medlemmer (5—15), en over Halvdelen valgt af alle skatteydende Vælgere, en under Halvdelen valgt af de højstbeskattede. Fra 1908 vælges Ligningskommissionens Medlemmer efter de for Byraadsvalg gældende Regler. Fra denne Kommission kan appelleres til

Overligningskommissionen, der oprettedes ved Lov 1868 26. Maj og bestaar af Byens egen Overligningskommissær, udnævnt af Indenrigsministeriet, og de to Nabobyers Overligningskommissærer.

Kommissionen til at bedømme frivillige Svedprøver i Henhold til Næringsloven af 1857 29. Decbr. § 27 og Regulativ af 1884 30. Septbr. bestaar af 5 Medlemmer: en af Magistraten eller Byfogden som Formand, to praktiske Haandværkere valgte af de i Byen værende Haandværkerforeninger, og to af Byraadet valgte Medlemmer, af hvilke den ene skal være en teoretisk dannet Mand med Indsigt i Haandværksarbejde og den anden en tegnekyndig Mand.

Brolægningskommissionen, som fandtes i flere Byer, ophævedes ved Loven af 1868 26. Maj.

Købstadregnskabsrevisionen er fra 1837 ogsaa en Kommission. Revisionen af Købstædernes Regnskaber besørgedes efter Danske Lov 3—5—1 af Magistraten, senere af Rentekammeret, efter Kanc. Cirk. 1801 11. Juli af Danske Kancelli, efter Plakat 1827 23. Marts af en af Amtmanden udnævnt Købstad-revisor; ved Anordng. 1837 24. Oktbr. § 26 og Lov 1868 26. Maj § 33 indførtes borgervalgte Revisorer.

NB. Man maa nøje fastholde Forskellen paa det aarlige Regnskab, som aflægges af enhver Embedsmand, som har offentlige Indtægter og Udgifter, og de Regnskabsprotokoller, Koncepter til Regnskaber og Regnskabsmateriale, hvorudaf hans aarlige Regnskaber fremgaar. Regnskabsprotokollerne, Koncepterne og Materialerne til Regnskaber hører til den Embedsmands eller det Kontors Arkiv, hos hvem det er opstaaet; men det færdige Regnskab hører hjemme hos den Myndighed, til hvem det aflægges og af hvem det revideres, og skal opstilles blandt denne Myndigheds Arkivalier.

Kirkeinspektionen, som har den umiddelbare Bestyrelse af Kirkens økonomiske Anliggender, bestaar af Sognepræ-

sten som Formand, et Medlem af Magistraten og et af Byraadet af dets egen Midte udnævnt Medlem.

Foruden de her nævnte Kommissioner kan der findes endnu nogle permanente Kommissioner og desuden en Del midlertidige Kommissioner nedsatte i bestemte Anledninger og fra først af bestemte til kun at vare, til Opgaven var løst.

Undertiden findes paa Raadhuset, undertiden i et Museum, Protokoller og Dokumenter, som har tilhørt et eller andet Lav; saadanne Sager er Arkivalier, som høre hjemme i et Arkiv og rettelig bør afleveres til Landsarkiverne. Saa længe et Lav bestaar, er det rimeligt, at det beholder sine Arkivalier, om end ogsaa meget taler for, at det afleverer de ældre Dele af dem, som Lavets Medlemmer ikke har Brug for og ofte heller ikke kan læse, til Landsarkivet; det kan jo gøres under Form af Deponering, saaledes at Lavet forbeholder sig sin Ejendomsret til Sagerne. Men naar et Lav er ophævet og ikke fortsat i en Forening af samme Fag, bør dets Arkiv afleveres til Landsarkivet i Overensstemmelse med Indenrigsministeriets Cirkulære 1907 23. Oktbr. til samtlige Magistrater (Ministerialtidende A S. 265).

Andre Arkivalier af mere eller mindre privat Karakter, men indeholdende gode Bidrag til Byens Historie vil Byarkivaren let støde paa og gøre vel i at redde og opbevare i sit Arkiv.

Mange vil nok mene, at de gamle Papirer er ikke de mange Ord værd, langt mindre de mange Penge, som det koster at samle dem sammen og opbevare og ordne dem. De Folk tager fejl. Naturligvis kan man ikke overfylde Landet med Arkiver, der skal være Plads til meget andet; en meget vigtig Opgave for en Arkivar er netop at gøre sig saa fortrolig med de Arkivalier, som han har under sin Varetægt, at han med Kyndighed kan foreslaa visse Rækker af dem til Kassation som værdiløse; for Købstadarkiverne bør saadanne Kassationer kun foretages efter Samraad med Landsarkivet, thi Stadsarkivaren kan ikke antages at være uddannet Arkiymand med Arkivarbejde til Livsopgave. Men — rent bortset fra den historiske Værdi — er Arkiverne

netop rigelig de smaa Penge værd, som de koster: utallige er de Retssager, som kun kan afgøres efter en omhyggelig Granskning i de gamle Papirer, og mange de Retskrav, som ikke har kunnet gennemføres, fordi de Dokumenter, hvorpaa Kravene beroede, ikke var blevet bevarede. Hvis alle Arkiver gik til Grunde, vilde Retsforholdene komme i den skrækkeligste Forvirring, det vilde være som et Jordskælv for Samfundsordningen, thi et velordnet Arkivvæsen er en af Grundpillerne, paa hvilke den hviler.

Efterskrift.

Det er ikke let i en saadan Vejledning som denne at faa alting med, og der kan derfor være et og andet, som en Stadsarkivar kunde have Lyst til at spørge om; det maa da tilraades ham at spørge Landsarkivet; det kan ske skriftlig eller mundtlig, naar han en Dag er i en By, hvor der er et Landsarkiv. Forøvrigt kommer Landsarkivernes Folk meget omkring til Byerne for at tilse de lokale Embedsmænds Arkiver og vil med Fornøjelse give alle de Anvisninger, som de formaar at give, til dem, som har Købstadens Arkivalier at passe.

DANSK LANDBRUGSHISTORIE.

(Foredrag holdt ved dansk historisk fællesforenings repræsentantmøde i Mariibo
12 juni 1926).

Af HOLGER HJELHOLT.

En og anden af mine ærede tilhørere erindrer sikkert fra læsningen af Zolas roman »la débacle« den malende skildring, som dér gives af de franske hæres nederlag ved Sedan den 1. september 1870. Og som modstykke til kamptummelen, myrderiet, flugten det billede, som gives af den franske bonde — tæt ved slagmarken går han bag ploven og tilbereder jorden til den kommende høst: »han gik ganske sindigt bag sin plov, der var forspændt med en hvid hest. Hvorfor spillede en eneste dag? Man

kan jo gerne slås, men kornet skal da gro alligevel, og folk skal da også have noget at spise.« — Selv om man nu ikke ønsker at tiltræde den paradoksale opfattelse, som professor Arup i sin sidste år udkomne Danmarkshistorie nærmest hylder, at slagenes bølgende gang, de skæbnetunge politiske hændelser alt kun er overfladebevægelser — det historien ene værdige stof er jordbruget, sildefiskeriet, købmandsfærd —, så er det dog ganske givet, at bondens støtte arbejde under alle vekslende kår er et islæt, som hverken bør savnes i fransk eller — og vel endnu mindre — i dansk historie. I skildringen af dansk indre historie må landbrugshistorien altid indtage en central stilling.

Imidlertid er som bekendt skildringen af landenes indre historie i historieskrivningen i det hele af forholdsvis sen oprindelse — vel godt et hundredår gammel. Og endnu senere er den særlige fremhævelse af den økonomiske historie. I den oversigt over historieskrivningen i Danmark i tidsrummet 1801-1863, som professor Steenstrup 1889 gav i anledning af den danske historiske forenings halvhundredårige beståen, — i denne oversigt søger man således og, som det forekommer mig, med fuld ret forgæves efter et afsnit med titlen økonomisk historie eller efter et afsnit med titlen agrarhistorie. Et sådant afsnit vilde, forekommer det mig, næppe have kunnet forsvare sin plads, skønt mange af datidens historikere selvfølgelig lejlighedsvis har strejft emner af den økonomiske historie. Som udelukkende økonomisk historiker kan fra den tid vist kun nævnes *P. V. Jacobsen*, der måske er mere kendt som forfatter til stykket »trolddom« end til afhandlingen om »skattevæsenet på Frederik II.s tid«. Og som agrarhistoriker må nævnes professor *Oluf Chr. Olufsen*, der ligesom *P. V. Jacobsen* har et litterært stykke på sin samvittighed: »gulddåsen«, men desuden i en betydningsfuld afhandling i »videnskabernes selskabs skrifter« (1821) offentliggjorde »bidrag til oplysning om Danmarks indvortes forfatning i de ældre tider, især i det trettende århundrede«. *Olufsen* nævnes jo med rette som agrarhistoriens grundlægger, men det er samtidig naturligt at fremhæve, at herhjemme fandt han i lange tider hverken kaldsfæller eller elever. Dette blev derimod tilfældet i

Tyskland, hvor der opstod en større agrarhistorisk litteratur (Georg Hanssen, G. Waitz, A. Meitzen o. fl.).

I begyndelsen af 1870'erne fortsattes Olufsens studier over middelalderens landboforhold ved C. Paludan-Müllers og Johs. Steenstrups arbejder om kong Valdemars jordebog, og omkring jubilæumsåret 1888 — hundredåret for stavnsbåndets løsning — vender en række af danske historikere sig med særlig interesse til agrarhistoriske emner. I selve året 1888 så adskillige værker lyset, der behandlede jubilæets genstand: Steenstrups bog om »den danske bonde og friheden«, Fridericias: »den danske bondestands undertrykkelse og frigørelse i det 18. årh.« samt hans udgave af aktstykker til oplysning om stavnsbåndets historie, V. Falbe Hansens: stavnsbåndsløsningen og landboreformerne set fra nationaløkonomiens standpunkt, hvoraf 1. del udkom som universitetsprogram i anledning af stavnsbåndsløsningens hundredårsdag, Rasmussen-Søkilides: »landboreformerne og den danske bondestands frigjørelse før og efter 1788« og endnu flere værker. Omkring 1888 fremkom endvidere kammerråd C. Christensens grundlæggende »agrarhistoriske studier«. Første del, der omhandlede danske landboforhold førend enevælden, udkom 1886, anden del, der behandlede landboforholdene under enevælden, 1891. I 90'erne fremkommer derefter i historisk tidskrift og i årbøger for nordisk oldkyndighed en række betydningsfulde afhandlinger af agrarhistorisk art, og i vort århundrede har den agrarhistoriske litteratur yderligere taget fart. Mange yngre historikere har enten fortrinsvis eller ganske udelukkende syslet med landbrugshistorie, og i vor historieforskning indtager denne da for øjeblikket en særlig fremskudt plads.

Jeg nævnte lige Zolas skildring af bondens støtte arbejde bag ploven som modstykke til den vilde kamptummel, og at dette arbejde var omtale værd i historieskrivningen. Imidlertid siger det sig selv, at såfremt bondens arbejde århundrederne igennem alene bestod i, at samme fure vendtes, vilde det blive et noget magert stof selv for den fantasirigeste historieskriver. For at der skal opstå en landbrugshistorie må der herske udvikling og forandring: fure må lægges til fure ved ny jords opdyrkning,

driftsformerne ændres, besiddelsesforholdene skifte. Og forandringerne må give sig udtryk i kilder, som historikeren evner at få til at tale.

Et par sådanne hovedkilder skal jeg omtale lidt nærmere, et par kilder, der i væsentlig grad har udgjort grundlaget for de sidste årtiers landbrugshistoriske undersøgelser og skildringer. Det er Christian V.s matrikel af 1688 og de arkivalier, som reformperioden et hundredår senere afsatte i udskiftningskort, udskiftningsforretninger, hoverireglements o. l.

Den, der opmærksomt følger med i, hvordan der vindes nyt land for den historiske erkendelse, forbavses sikkert ofte over, at dette i mindre grad sker ved fremdragelsen af nye, ukendte og upåagtede kilder end ved en mere intens fordybelse, et mere omfattende studium af gamle, allerede kendte kilder. Men hvorfor har da ikke historikerne tidligere underkastet de allerede kendte kilder dette mere omfattende studium? Ja, overfor et sådant spørgsmål kunde man vel nok stundom føle sig fristet til bl. a. at henvise til, at også historikere er mennesker, at også for dem gælder ordet: livet er kort, men kunsten lang. Let nok er det at finde tid til at grublisere over et par sider hos Tacitus eller Cæsar om germanernes agrar- og bosættelsesforhold, lidt anderledes stiller det sig, når talen er om tusinder af matrikelbøger eller i tusindvis af udskiftningskort.

Og om sådanne arkivmasser drejer det sig, når talen er om Christian V.s matrikel eller reformperiodens arkivalier. En god oversigt over disse arkivmasser, der for den allervæsentligste dels vedkommende opbevares i landbrugsarkivet (matrikelsarkivet), er givet i »fortid og nutid« af sekretæren i stedsnavneudvalget Gunnar Knudsen: »de danske matrikler og deres benyttelse ved historiske undersøgelser« (2. bd. 1.—2. hæfte). En mere detailleret redegørelse for tilblivelsen af Christian V.s matrikel, men dog kun for Jyllands vedkommende, har jeg selv givet i samlinger til jydsk historie og topografi 4. r. 3. bd.: »den jyske landmålingsmatrikel«.

Den agrarhistoriske udnyttelse af disse arkivmasser er, som det vel vil være de fleste af mine ærede tilhørere bekendt, i sær-

lig grad foretaget af den nu i vinter afdøde lektor i landbopolitik, *Henrik Pedersen*. Henrik Pedersen var statsvidenskabelig kandidat og før sin ansættelse som lektor 1918 ansat i statistisk bureau. Både på grund af uddannelse og det daglige arbejde er det derfor naturligt, at hans agrarhistoriske undersøgelser bærer et afgjort statistisk præg, og de begynder vist så godt som alle med en bemærkning som den: grundlaget for den følgende undersøgelse udgør protokollerne fra Christian V.s matrikel. Selvfølgelig ser jeg her bort fra hans undersøgelser om fremmede landboforhold. — Henrik Pedersen nåede desværre ikke selv at se det værk offentliggjort, som han gennem mange år havde syslet med: en statistisk oversigt over Danmarks jordbrug i 1680'erne på grundlag af matrikelprotokollerne. Men dette værk er dog bragt så vidt til vejs ende, at det formentlig om kort tid vil kunne se lyset, selv om det ikke bliver Henrik Pedersen, men en yngre agrarhistoriker, der lægger den sidste hånd på det. Allerede i en afhandling fra 1907 skrev Henrik Pedersen om matrikelprotokollerne: »Statistisk har de interesse, for så vidt som det ved en gennemgang af dem er muligt at få et tal for antallet af ejendomme i landet på det tidspunkt, da matrikuleringsarbejdet fandt sted, og foretages samtidig en gruppering af ejendommene efter deres hartkorns tilliggende, kan der opkonstrueres en oversigt svarende til de af statistisk bureau periodisk offentliggjorte tabelværker over »Danmarks jordbrug.«

Hvad Henrik Pedersen fik offentliggjort om dansk landbrugshistorie, er i alt væsentligt 3 afhandlinger i historisk tidsskrift. I 8. r. 1. bd. 1907-08 afhandlingen: »Udsæden og det dyrkede areal på Falster i sidste halvdel af det 17. årh. Nogle historisk-statistiske bemærkninger«, i festskriftet til Edv. Holm 1913: »Ødegårde i 1680'erne. En almindelig historisk-statistisk oversigt« og i 8. r. 6. bd. 1915-17 den store afhandling: »Nogle træk til belysning af hovedgårdsbedriften i sidste halvdel af det 17. århundrede.« Det er afhandlinger, der efter min formening udgør en prydding for historisk tidsskrift ved emnernes betydningsfuldhed og ved den smukke, klare behandling. Hvad Steenstrup siger om den tidligere nævnte historiker P. V. Jacobsens arbej-

der, at de har en værdi indenfor historieskrivningens husholdning som det sunde, kraftige brød, vil man med fuld ret kunne sige også om Henrik Pedersens.

Af de danske landsdele er øen Falster som bekendt kælebarnet hos danske landbrugshistorikere, og dette skyldes jo den såkaldte Falsterliste: opgørelsen i kong Valdemars jordebog fra 1231 over øens ejendomme og kongens besiddelser. Ved denne opgørelse bliver en sammenligning mellem middelalderens og senere tiders ejendomsforhold mulig, og sådanne sammenligninger er da også hyppigt foretagne. I sin bog: »Valdemarernes storhedstid« (1898) anstillede professor Erslev således en sammenligning mellem Falsterlistens tal og udsædsangivelserne i matriklen 1664 (eller dennes forarbejder) og kom på grundlag heraf til det resultat, at i det nævnte tidsrum skulde der være foregået en meget stor social og økonomisk tilbagegang. Det dyrkede areal på Falster skulde være bleven formindsket med ikke mindre end halvdelen.

Dette professor Erslevs resultat er det, at Henrik Pedersen i afhandlingen: »Udsæden og det dyrkede areal på Falster i sidste halvdel af det 17. årh.« gør til genstand for en nøjere undersøgelse. Selvfølgelig skal jeg ikke her indlade mig på at gøre nærmere rede for denne undersøgelses karakter, men skal blot bemærke, at Henrik Pedersen ved sit indgående studium af matriklerne og andet landbrugshistorisk kildestof når til i væsentlig grad at kunne korrigere Erslevs resultat. Han fastslår dels, at udsæden i 1664-matriklen ikke bør benyttes som grundlag for en undersøgelse af, hvordan forholdene normalt har været, og dels, at der i tiden fra Valdemarerne »samtidig med den stærke dekadence i et relativt set ganske betydeligt omfang må være grundlagt ny hjem og opdyrket ny jord«. I sin afhandling foretager Henrik Pedersen også sammenligninger fremefter: mellem matriklerne 1664 og 1688, rytterdistriktsjordebøgerne 1717-18 og statistisk bureaus opgørelse 1901 over landets jordbrug. Fra 1680'erne til 1901 skal herefter det dyrkede areal på Falster være steget med $2\frac{1}{4}$ gange. — Hvor varsom iøvrigt man skal være med uden et indgående studium af kilden at bygge på dennes

opgivelser, viser Henrik Pedersen for udsædsangivelsernes vedkommende i matriklen 1664. Her forekommer for Falster hverken hvede eller bælg sæd, og for Lolland findes kun ganske enkelte steder anført ærter, noget hyppigere hvede, medens man af andre kilder må slutte, at disse sædarter har været almindelig dyrkede på vore to så frugtbare sydlige øer. Om Falster skriver jo allerede Arnt Berntsen 1656, at det af frugtbarhed er et af de bedste under Danmarks krone: »Ti sædejord belangende, da er den overalt den bedste og fedeste jord, som giver overflødig af alle slags sæd, nemlig hvede, rug, byg, havre, erter, bønner, vikker og i nogen måde boghvede og humle etc. I synderlighed giver det rigeligen skøn hvede i sådan mængde, at dette lille land tillige med Lolland de omliggende tyske og andre steder dermed bispiser og haver dog alligevel indbyggerne til landgilde og eget behov nok.«¹⁾.

Henrik Pedersens hovedafhandling — kvantitativt og kvalitativt — er afhandlingen: »Nogle træk til belysning af hovedgårdsbedriften i sidste halvdel af det 17. århundrede.« Denne er tilegnet professor J. A. Fridericias minde og fremtræder til en vis grad som en fortsættelse af Fridericias afhandling: »Historisk-statistiske undersøgelser over Danmarks landboforhold i det 17. århundrede.« (Hist. tidsskr. 6. r. 2. bd. 1889-90). Hvad Fridericia bl. a. i denne afhandling havde vist om hovedgårdsbedriftens udvikling i hundredåret før enevælden på baggrund af nedlagte bøndergårde, det viser Henrik Pedersen for den lidt senere tid ved en række smukke eksempler hentede fra markbøgernes oplysninger og under inddragelse af udskiftningstidens landsbykort. I 1680'erne er de mange små middelalderlige adelsgårde forsvundne, ingen adelig hr. Torben går længer bag ploven, kapitalismen har holdt sit indtog på landbrugsbedriftens område. Hovedgårdsbedriften vikler sig ud af landsbyfællesskabet og bliver til stordrift, og som minde om nedlagte bondebyer står ofte kun tilbage Guds hus og kirkegården, hvor de nedlagte bøndergårdes sidste indehavere sover den evige søvn sammen med

¹⁾ Sml. Henrik Larsen: Nogle oplysninger og bemærkninger om danske landsbyer. Årb. f. nord. oldkynd. 1918, s. 186.

deres fædre. — Af de af Henrik Pedersen anførte eksempler må det være mig tilladt at omtale et par. Ved Bavelsegård (Præstø amt, Tybjerg herred) er således ingen præstegård, intet degnebol og heller ingen arbejderboliger bleven bevarede. »Tilbage af landsbysamfundet blev kun kirken med dens gravplads . . . Vi har her en ejendommelig type for hovedgårde i vort land: den store bedrift side om side med den enligt liggende landsbykirke, det eneste tilbageblevne synlige vidnesbyrd om, at hovedgården en gang har ligget i en landsby — i de tider, da den endnu var af en middelalderlig type, endnu ikke havde udviklet sig til en virkelig landbrugsteknisk storbedrift.« Og om Harrestedgård (Sorø amt, Ø. Flakkebjerg herred) hører vi i markbogen af 1682, at der da endnu er kummerlige rester af det tidligere landsbysamfund tilbage: »Ved steden er endnu 4-5 huse, som nogle husmænd boer udi, og af dennem berettes, at de er dennem opsagt formedelst de og straks skal nedbrydes«. — Underligt virker det at høre om disse godssamlinger og nedlagte landsbysamfund for nutidens betragter, der samtidig har for øje de mange godsudstyknings nutildags og nyskabte bebyggelser, der samtidig læser i sin avis salgsannoncer som den om Gl. Estrup i Randers amt med fremhævelsen af den 600-årige herlige hovedbygning og af den med købet følgende ret til udstykning. Om ikke nutidens historiske interesse var så stærk, var det så vist intet utænkeligt fremtidsperspektiv, at af det 16.-17. årh.s storbedrifter vilde engang kun forfaldne ruiner og tilgroede parker være tilbage. — Ja, jeg glemte, at jeg af Henrik Pedersens afhandling endnu vilde have nævnt hans påvisning af, at Lolland-Falster står som nummer et, hvad angår hovedgårdenes størrelse i forhold til de pågældende egnens normale bedriftstype. Lige efter Lolland-Falster kommer Sjælland.

Ved siden af Henrik Pedersen som udnytter af arkivalierne fra Christian V.s matrikel skal jeg omtale en anden og måske den betydeligste af nutidens agrarhistorikere, cand. phil. *Henrik Larsen*. Disse to agrarhistorikere har altså det til fælles, at de begge i væsentlig grad bygger deres undersøgelser på Christian

V.s matrikel, men ellers er der for så vidt uligheder nok. Henrik Pedersens afhandlinger udmærker sig således som sagt ved deres smukke, klare fremstilling, medens Henrik Larsens behandling er knudret og ofte noget dunkel. Og medens den førstes undersøgelser i stort set holder sig til et tidsrum, hvor historiens lys falder ret skarpt, så går Henrik Larsen fra det 17. århundredes kildestof tilbage til middelalderens dunkle tidehverv, ja skyr end ikke forsøget på at bane sig vej ind i oldtidens mørke. Mange af mine ærede tilhørere kender formentlig hans i »fortid og nutid« offentliggjorte afhandling: »Sjællands landsbyer og landsbynavne. Et bidrag til Danmarks historie i oldtidens slutning«, en afhandling, i hvilken dog gisningerne i hvert fald for min kritiske natur indtager et altfor stort råderum. Men Henrik Larsens hovedafhandling og et af de betydeligste og interessanteste bidrag til dansk landbrugshistorie, der overhovedet er fremkommet, er hans i årbøger for nordisk oldkyndighed og historie 1918 meddelte: »Nogle oplysninger og bemærkninger om danske landsbyer«.

Disse oplysninger er i meget kritisk rettede mod dem, som en tidligere forfatter, *P. Lauridsen*, havde fremsat. Jeg skal derfor først med et par ord omtale dennes pågældende arbejder. Som agrarhistoriker er *P. Lauridsen* jo uægtelig langt mindre kendt end som forfatter af det nationalpolitiske storværk: »Da Sønderjylland vågnede«, et værk, der med fuld ret skaffede ham laurbærkransen, og hvorved hans navn har fået plads blandt de betydeligste danske historieskriveres. Imidlertid er der i *P. Lauridsens* historiske produktion et, om man så må sige, agrarhistorisk intermezzo, fremkaldt iøvrigt i hvert fald delvis ved hans sysselsættelse med sønderjydsk historie. Et sønderjydsk islæt — oplysninger, hentede fra de ejendommelige sønderjydske landboforhold — mærkes da også ofte i hans agrarhistoriske undersøgelser. — I årbøger for nordisk oldkyndighed og historie 1896 offentliggjorde han en afhandling »Om gamle danske landsbyformer. Et omrids« og i årbog for dansk kulturhistorie 1899 afhandlingen: »Den gamle danske landsby«, delvis en omarbejdelse og udvidelse af den første. Agrarhistorisk er også hans under-

søgelse »Om skyldjord eller terra in censu« i årbøgerne for 1903. Et større agrarhistorisk værk af ham, der skulde have handlet om bol, otting og guldmark, forblev uafsluttet og utrykt, en skæbne, der jo ikke er ukendt for adskillige historikere.

I sin levnedsbeskrivelse i anledning af udnævnelsen til æresdoktor (se universitetets festskrift 1923) omtaler P. Lauridsen sig som den første udnytter af matrikelsarkivets uhyre agrarhistoriske kildestof, og i de førnævnte afhandlinger fremhæver han atter og atter dette kildestofs enestående betydning: Hvordan f. eks. den store reformperiode samtidig med, at den ved udskiftningen ophævede fællesskabet og ved udflytningerne i så høj grad ændrede billedet af den gamle danske landsby, hvordan reformperioden samtidig hermed gennem det optagne kortmateriales righoldighed skabte muligheder som ingensinde før for at trænge ind i den gamle landsbys karakter. Og hvordan så hertil kom de udførlige og fuldstændige markbeskrivelser fra Christian V.s matrikel et hundredår før. — Fra den fylde af sikker kundskab, som fra disse kilder kunde hentes om forholdene i det 17., 18. århundrede, gjaldt det da om at gå tilbage i tiden, prøve, om der ikke herigennem skulde kunne bringes nyt blod ind i de hensygnende undersøgelser om middelalderens landboforhold, hensygnende, fordi forskerne stadig vendte og drejede på de samme forholdsvis få og tarvelige kildesteder, omtrent som gnieren, der optaget af gang på gang at tælle de samme dukater savner evnen til at få dem til at yngle.

Efter den energi og det fremsyn, hvormed P. Lauridsen således viste vej for de middelalderlige agrarhistorikere, kunde man vel i og for sig have ventet, at hans egne undersøgelser havde bragt endnu større resultater, end de nu forekommer én at have gjort, når man ser dem i nogen grad medtagne af Henrik Larsens kritik. Men det er vel her naturligt også at vise hen til, at agrarhistorien for Lauridsen jo dog som sagt kun er et intermezzo. For Henrik Larsen, en lærd af den gamle skole, er den alt, hans studium af markbøger og udskiftningskort, lens- og amtsregnskaber, jordebøger o. s. fr. er et dag efter dag, år efter år fortsat utrættet arbejde. Og der er da ikke så stor grund til at forundre

sig over, at hans udnyttelse af kilderne er bleven endnu mere indgående og frugtbringende end Lauridsens.

En nøjere redegørelse for de resultater, hvortil Henrik Larsen mener at være nået i sin nysnævnte afhandling, skal jeg ikke indlade mig på at give, men jeg skal fremsætte nogle antydninger. Udgangspunktet for undersøgelsen er de beskrivelser af agerfordelingen, som markbøgerne indeholder, og Henrik Larsen gennemgår først denne agerfordeling for de 4 byer: Bregninge og Horbelev i Falsters Sønder herred, Bårse i Bårse herred og Vindeby i Lollands Nørre herred. Øgruppen Lolland-Falster indtager også i Henrik Larsens undersøgelse en fremragende plads. — I disse 4 byer har agerfordelingen nu hver sine ejendommeligheder. I Vindeby påtræffes en meget uregelmæssig agerfordeling, som Henrik Larsen mener at kunne henføre til de ældste tider — dog tænker han sig også muligheden af, at Vendernes hærgningstog på Lolland kan have bidraget sit til at fremkalde den —, i Bårse genfinder han bl. a. det middelalderlige »ornummebol«, og i Bregninge og Horbelev finder han dels solskifte og dels bolskifte anvendt i agerfordelingen. Solskiftet henfører han til jydsk lovs tid, medens han gisner på, at bolskiftet er indført på Svend Tveskægs og Knud den stores tid af hensyn til ledingen. Af særlig interesse må de undersøgelser siges at være, som han foretager over »ornummebolene«, ejendomme, der var undtagne fra markfællesskabets almindelige vilkår. Han gennemgår de i middelalderlige kilder omtalte ornummebol og undersøger, hvorvidt de kan genfindes i matriklens markbøger. Disse ornummebol opfatter han som fortidens stormandsgårde eller herregårde, af hvilken grund de fritoges for rebning, og mængden af dem skal vidne om en udbredt og godsrig stormandsstand. Et ornummebol fandt han som sagt i markbogen for Bårse, medens P. Lauridsen ved sit studium af denne sammenholdt med sognepræsten i Bårse, Hans Borups, indberetning til kancelliet ifølge ordre 1/2 1651 mente at være nået til klarhed over de almindelige bols karakter. Lauridsen udnævnte da også hr. Hans til at indtage en plads i dansk agrarhistorie, men efter Henrik Larsens påvisning af, at Lauridsens opfattelse af markbogen hviler på en

misforståelse eller et mindre nøjagtigt studium, er der vist næppe andet for, end at hr. Hans igen må afgive sin plads.

Gennem den omtale, som jeg nu har givet dels af det agrar-historiske kildestof fra Christian V.s matrikel og fra den store reformperiode og dels af tre af dette kildestofs udnytttere: Henrik Pedersen, P. Lauridsen og Henrik Larsen, håber jeg, at jeg har givet i hvert fald en mundsmag af dansk landbrugshistorie fra de sidste årtier. Inden jeg slutter, skal jeg endnu kun tilføje et par bemærkninger af lidt mere almindelig karakter.

Adskillige af de fremragende forskere, der har beskæftiget sig med dansk landbrugshistorie, har for så vidt et par træk til fælles — om man så må sige et negativt og et positivt. Det negative består deri, at de ikke er historikere af fag, de har ikke gennemgået den akademiske løbebane, som en såkaldt faghistoriker har. Det positive træk er, at de under sysselsættelse med andet og praktisk arbejde ofte har samlet en viden, der har været dem af særlig betydning, når de gav sig ind på de historiske studier. Selve agrarhistoriens grundlægger, professor Chr. Olufsen, havde således landmålereksamen og arbejdede ved udskiftningen i 1780'erne som landmåler. I sin afhandling fra 1821 omtaler han, at han selv havde opmålt nogle hundrede agerskifter, og de erfaringer, som han under dette arbejde havde høstet om det gamle markfællesskab, har sat deres udmærkede spor i afhandlingen. At hans natur var anlagt for det praktisk-økonomiske viste sig også, når han på sin udenlandsrejse i 1790'erne foretrak at besøge kostalde fremfor skuespilhuse. P. V. Jacobsen var af uddannelse jurist og senest ansat som kommitteret i rentekammeret, og kammerråd C. Christensen var jo ligeledes jurist og som bekendt i lange tider amtsforvalter i Hørsholm. Henrik Pedersen var statistiker og Peder Lauridsen seminarist, og Henrik Larsen er cand. phil. Dansk landbrugshistorie har således i høj grad modtaget fuldt lodige bidrag fra folk, der for så vidt står udenfor faghistorikernes kreds, men som det for en faghistoriker er en ære at nævne som sine kaldsfæller.

Og sluttelig blot endnu en bemærkning. Skønt Lolland-Fal-

ster, som jeg håber at have vist, indtager en særlig begunstiget stilling i dansk landbrugshistorie, så må det dog om hovedparten af det kildestof og af de agrarhistorikeres arbejder, som jeg har omtalt, siges, at for så vidt spænder det over det ganske land, og de behandlede emner berører såvel Sjælland som Lolland-Falster, såvel Fyen som Jylland. Imidlertid er det ikke urimeligt at betone, hvor nøje sammenknyttede landbrugshistorien og lokalhistorien er: At den almindelige landbrugshistorie har modtaget vægtige bidrag fra den lokalhistoriske forskning, der naturligt nok ofte kaster sig over landbrugshistoriske emner. Anderledes kan det ikke være i et land, der som Danmark i så høj grad er et landbrugsland, og hvor selv så mange af vi bybeboere har rødder ude i landsbyen eller på de bagerste marker. Af ældre lokalhistoriske arbejder af overvejende agrarhistorisk art skal jeg nævne amtsforvalteren i Hørsholm, kammerråd Christensens smukke bog om Hørsholm, skrevet på grundlag af et arkivstof, hvortil han som embedsmand daglig havde adgang. I den afhandling af Henrik Pedersen om hovedgårdsbedriften, som jeg udførligere omtalte, henter denne adskillige oplysninger fra O. F. C. Rasmussens bog om Gisselfeld (1868) og fremhæver med beklagelse, hvor få godshistorier der hidtil er skrevne, og hvilken betydning sådanne omhyggelige skildringer vilde kunne få for den almindelige landbrugshistorie. Og fra de seneste år kunde man f. eks. nævne den af ejeren, I. Wedell-Neergård, udgivne statelige bog om »Svenstrup. Et sjællandsk gods' historie« (1921) eller bogen om »Sorø. Klostret. Skolen. Akademiet gennem tiderne«, hvoraf 1. bd. udkom 1924, og som foruden at yde et værdifuldt bidrag til dansk åndshistorie indeholder betydningsfulde agrarhistoriske undersøgelser. Ingen af disse to bøger er dog en enkelt mands værk. — At den lokale agrarhistoriske forskning således ofte har antaget form af godsbeskrivelser og ikke af sognebeskrivelser, vil ikke undre nogen, der har lidt kendskab til det pågældende kildestofs natur og godsernes overvældende betydning i tidligere tider. Landsbyen levede ikke sit liv uafhængigt af hovedgården. For den, der ønsker at trænge ind i den danske landbostands kår gennem de skiftende tider, er det

naturligt nok at fæste blikket såvel på, hvordan dette sammen-
 spil artede sig, som på landsbyens eget liv på grandestævne og
 ved bytræet, og på hvilke vider og vedtægter det daglige liv i
 landsbyen foregik efter, og hvilke træk det er muligt at hente
 frem fra gulnede dokumenter om bondebefolkningens sæder og
 skikke i svundne tider. Lyt efter suset fra det træ, ved hvis rod
 din bolig er bygget, siger det finske ordsprog. Lyt efter suset
 fra byens træ i landsbyens hjerte. Men vend dog også blikket
 videre ud. Fra landsby til herremand og fra herremand til kon-
 gen. Lyt efter suset i det mægtige, århundredgamle træ, som er
 det danske folks rige.

DANSK FOLKEMUSEUMS VIRKSOMHED

I FINANSAARENE 1924—25 OG 1925—26.

Efter at den store Landsindsamling til en fremtidig Bygning
 for Nationalmuseet ogsaa har henledet en større Offentlig-
 heds Opmærksomhed paa, hvor mangelfuldt og farligt Dansk
 Folkemuseum, Nationalmuseets 3. Afdeling, er installeret, har en
 Ildsvaade i Ordets bogstaveligste Forstand naaet frem til Folke-
 museets Dør. Flere Smaabrande i Karréen mellem Vesterbrogade
 og Hovedbanegaarden fulgtes 4. Febr. 1926 af en større Brand i
 Restauranten Maxim, hvis Lokaler grænser op til samme Hoved-
 trappe i Baghuset som Museumsrummene ovenover. Røgen fyldte
 de nærmeste Museumsværelser som en tæt Taage, og selvom en
 Katastrofe lykkeligvis blev undgaaet, var der dog ført et praktisk
 og slaaende Bevis for, at Folkemuseet ikke har brugt for stærke
 Ord, naar det Gang paa Gang har erindret om sin uværdige
 Magasinering i nogle lejede Privatlejligheder. Branden har ført
 til, at Museet i Efteraaret 1926 henflyttedes til nye og mere brand-
 sikre midlertidige Lokaler i Kunstindustrimuseets Ejendom, Bred-
 gade 66 (det gamle Frederiks Hospital), hvor Pladsen dog er om-
 trent lige saa indskrænket som i Vesterbrogade Nr. 5, og hvor

Ovenlyset ikke tillader at opstille Museets Panelstuer. Det er derfor at haabe, at Museets ugunstige ydre Forhold vil fremskynde den endelige Løsning af det samlede Nationalmuseums Bygningsproblem.

LANDSUNDERSØGELSER. FRILANDSMUSEET.

Landsundersøgelsen af *Folkedragter* og *Dragtskikke* fortsattes 1924, og efter det foregaaende Aars Besøg paa de sydfynske Smaaøer gennemgik Frk. Elna Mygdal nu Sydfyn og Midtfyn, Egnene omkring Lundeberg, Ringe, Svenborg, Faaborg og Assens. Visse Hovedresultater, især vedrørende Hornebodragten, er publicerede i den danske Turistforenings Aarbog for 1925. »Det gaar i Svendborg Amt, som saa mange andre Steder i Landet; samtidig med at de gamle, som dog har set nogle bære Folke- dragten, dør, slides de Rester af denne, som endnu findes, op til Dans og Dilettantkomedie, hvor man ikke tager det saa nøje med Korrektheden«. Under disse Forhold er det beklageligt, at den femaarige Bevilling til Folkedragtsundersøgelser ikke blev forlænget, saaledes at Museet i 1925 ikke formaaede at fortsætte Rejserne paa Nordfyn og i Nørrejylland, hvor der endnu er nogle Aars uopsætteligt Arbejde tilbage. En ny Bevilling paa Finansloven for 1926 vil dog muliggøre disse afsluttende Undersøgelser.

En af Frk. Mygdal i 1925 for Turistforeningen foretagen kort Rejse til Bornholm skaffede nogle Oplysninger om Dragt og Tekstiler derfra. Resultaterne er offentliggjort i Foreningens Aarbog 1926. Ved supplerende Arkivundersøgelser konstateredes, at Bornholm har haft en særdeles rig Tekstiltilvirkning, saaledes at der er en til Vished grænsende Sandsynlighed for, at tre meget smukke Flamskvævninger i Bornholms Museum i Rønne virkelige, som Overleveringen siger, er lavet paa Øen. At denne lille Rest af svunden Herlighed er bevaret, er saa meget glædeligere, som Landet ellers er yderst fattigt paa bevarede Vævninger af denne Art.

Den systematiske Undersøgelse af *gamle Bygninger paa Landet* har i 1924—25 især formet sig som en Eftersøgning og Undersøgelse af fynske Sulebygninger og thylandske Udskuds- eller

Højremsbygninger. Underinspektørerne K. Uldall og Arkitekt H. Zangenberg foretog i 1924 en Orienterings- og Undersøgelsesrejse paa Fyn, dels ved fælles Aktion og dels ved Rejser hver for sig, suppleret med Rejser 1925, foretaget af Arkitekt Zangenberg, der desuden ogsaa besøgte Olde paa Ærø, og af Underinspektør Uldall, delvis i Samarbejde med Arkitekter fra Foreningen af 3. December 1892. Formaalet var at tilvejebringe Oplysninger om Sulebygningernes nuværende Udbredelse og at undersøge deres Konstruktion. Sulebygninger blev fundne i følgende Byer og Sogne: I Odense Amt:

Odense Herred: Tarup, Paarup, Bolbro, Fangel, Østermark (i Fangel), Volderslev, Brendekilde, Tommerup, Brylle, Assenbølle, Gadsbølle, Skalbjerg, Magtenbølle, Verninge, Langsted, Hjælmerup, Voldsgaard og Naarup.

Aasum Herred: Seden og Raagelund.

Bjerger Herred: Munkebo.

Lunde Herred: Hasmark, Gerskov, Østrup, Otterup, Hjadstrup, Bladstrup, Emmelev og Lunde.

Skam Herred: Nørreby, Tørrsø, Gøngstrup, Nørre Næraa og Roerslev.

Skovby Herred: Skovby, Eskildstrup, Kærby, Skaastrup, Smidstrup, Søndersø, Gamby, St. Købeskov, Sasserud, Vædel, St. Paddesø, Ryds Mølle og Vierne Mark.

Vends Herred: Kærby, Baaring, Kærbyholm, Graderup, Brænderup, Fjelsted, Fjellerup, Fjelleruplund, Hønnerup, Aalsbo, Husby og Sdr. Aaby.

Baag Herred: Haare, Hjorte, Emtekær, Nakke, Kerte, Hjerup, Ørsbjerg, Barløse, Kaslund, Bæring, Sandager, Stubberup, Næs, Egerup, Grimstrup, Lundager, Gamtofte, Aborre, Nordby, Ebberup, Saltofte, Turup, Hesle, Skydebjerg, Orte, Pejruplund, Ørsted, Voldtofte, Brydegaard, Snave, Skaarup, Helnæs, Strandby, Haarby, Gummerup, Kjøng og Kjøng-Højrup.

I Svendborg Amt:

Salling Herred: Diernisse, Østerby (Svanninge), Horne, Jordløse, Sandholdt-Lyndelse, Sdr. og Nørre Broby, Øster- og Vester Hæsing.

Efter dette kan den nuværende Grænse mellem Sulebygninger og almindelige Bindingsværksbygninger drages efter en Linie: Faaborg—Odense—Kerteminde; selv om der endnu findes mange Sulebygninger Vest for denne Grænse, spores en stadig Forsvinden af Sulebygninger, der foregaar ved en Bevægelse fra Øst—Vest. Under Rejserne paa Fyn blev beredvillig og virksom Hjælp ydet af Kredslæge P. Trautner i Bogense, Typograf V. Häuser i Assens og Ingeniør C. Andreasen i Odense.

Undersøgelser af Udskudsbygninger og Parallelgaarde i Thy er foretaget af Arkitekt Zangenberg baade i 1924 og 1925. Parallelgaarde er blevet maalt i Hunsbøl ved Bedsted og paa Jegindø, og en Række Stuehuse blev opmaalt i Hedegaarde (Ørum Sogn), Hannerup, Svegaard og Tolbøl i Lodbjerg Sogn, og Snedstrup i Jannerup Sogn. En Lade blev maalt i Røgegaard (Torup Sogn), og endelig blev maalt et saakaldt »krumt Sted«, — et Vinkelhus —, i Sperring. Rekognoscering foretoges desuden baade i Nord- og Sydthy; Museumsbestyrer, Viceskoleinspektør P. L. Hald i Thisted og Kredslæge V. H. Kjær i Hurup ydede velvillig og værdifuld Hjælp. Eftersøgningen af Parallelgaardene gav til Resultat, at der endnu i 1924—25 enkeltvis fandtes saadanne i: Røgegaard (Thorup Sogn i Vester Hanherred), Hjørdemaal Klit, Thingstrup, Faartoft, Hunsbøl (ved Bedsted), Hedegaarde (Ørum Sogn) og 2 i hver af Byerne Tolbøl og Jegindø. Desværre var overalt enten den ene eller den anden af Længerne ombygget, saa at man kun ved en indgaaende Undersøgelse kunde fastslaa Byggeskikken for den tidligere saa almindelige thylandske Parallelgaard. Den værdifuldeste af disse Gaarde, som Helhed betragtet, fandtes i Faartoft.

Af andre Bygninger er der af Museet undersøgt en Præstegaard i Paaby (Harte Sogn) Vest for Kolding. Gaarden bestod af Bindingsværks-Bygninger, tildels nybyggede eller ombyggede i Tidsrummet 1788—1794 og Stuehuset i 1800—01. Undervæggene i Udhyslængerne havde tidligere været lukkede med Bulfjæle, medens Overvæggene havde været udmurede med Mønstermur. En Del af disse Udhyslænger skulde nedrives, og Størsteparten af det overordentlig svære Egetømmer blev erhvervet af Kolding

borgerlige Skydeselskab til Genopstilling som Foreningshus i Kolding. I Ødis Bramdrup undersøgtes et gammelt Bindingsværkshus, hvor der i Beboelsen var Ydervægge af store Teglstene af Størrelse som Munkestene, muret i Blokforbandt uden om Bindingsværksstolperne. Jærnankere i Husets Yderside gør det muligt at tidsfæste dette til 1630erne. Hr. fhv. Kæmner J. O. Brandorff i Kolding ydede ved disse Undersøgelser i Koldings Omegn sin velvillige og fortrinlige Bistand.

I Daugbjerg (Fjends H., Viborg A.) undersøgtes Stuehuset til en af de efter Branden i 1791 genopbyggede Gaarde, og i Ellidshøj (Hornum H., Aalborg A.) undersøgtes et Tvilling-Stuehus, bygget med Udskud. Desuden er Klokkestablen til Skoleklokken i Hasseris ved Aalborg blevet undersøgt og opmaalt.

Rekognosceringsrejser er endvidere foretaget til følgende østsjællandske Byer: Lellinge, Aashøj, Himlingøje og Pebringe; her til blev velvillig Bistand ydet af Arkitekt O. Langballe i Køge, ligeledes blev den fortrinligste Hjælp ydet af Hr. Skovrider E. Kann ved en Arkivundersøgelse paa Gammel Køgegaard, for at tilvejebringe Oplysninger om Frilandsmuseets Stubmøllers Historie. — Endvidere har Underinspektør Uldall, i Forbindelse med Undersøgelser for Nationalmuseets 2. Afdeling, berejst Lolland, Vordingborgegnen, den nordlige Del af Voldborg Herred, Skanderborgegnen (hvor en anelig Bullade ved Ørridslev Hovgaard undersøgtes forinden Nedbrydningen og maalttes af Søren Knudsen), Salling og Hedeegnene Syd derfor, Mors og Thy samt Løjt-halvøen ved Aabenraa, hvor der endnu er bevaret adskillige Bulhuse, og Als. Paa disse Rejser er tillige undersøgt ældre Indbo paa en Del Herregaarde samt foretaget Studiebesøg i Provinsmuseer for at forøge Museets Studiesamling af Fotografier af Knabstrup) er ved velvillig Imødekommen af Hr. Godsejer S. Lunn samt Hr. Forpagter Lunn af Underinspektørerne K. Uldall og H. Zangenberg blevet udgravet en Hustomt af en Vinkelbygning, utvivlsomt et Bondehus fra Tiden før Midten af 17. Aarhundrede¹⁾.

¹⁾ Museet ønsker meget gerne Oplysninger om lignende Tomter af nedlagte Bøndergaarde og Huse, idet man har sin Opmærksomhed rettet paa, i hvor

Foruden de her nævnte Undersøgelser har Museet, ved Maler S. Knudsen i Glud, ladet foretage Opmaalinger og Undersøgelser af forskellige Gaarde og Huse i Bjerger Herred, samt i Stautrup (Koldt Sogn i Ning Herred).

Endelig har Arkitekt Zangenberg foretaget en kortere Rejse paa Bornholm for Turistforeningen (sml. dennes Aarbog 1926).

Paa Fyn er foretaget en Opmaalning af Hovedbygningen paa Herregaarden Lille Hesbjerg forinden Nedrivningen i 1925. De nyklassiske Paneler i 2 af Stuerne samt i Forstuen, tillige med Døre og Vinduer, erhvervedes af Museet (se nedenfor).

For *Frilandsmuseet* ved Folevad begyndte Aaret 1924 ret uhyggeligt, idet Terrænet omkring den sønderjydske Gaard i Marts Maaned, medens Jorden endnu var bundfrossen, under et voldsomt Tøbrud oversvømmedes af Vandmasser, som ogsaa truede Sallinggaarden. For at undgaa Katastrofe maatte man sende Bud efter Falcks Redningskorps og Lyngby Kommunes Motorsprøjte, der i omtrent 1½ Døgn pumpede det tilstrømmende Vand bort. Der udarbejdedes derefter Planer for en Dræning af Terrænet, som dog først nu, efter to Aars Forløb, er blevet gennemført som Nødhjælpsarbejde. Derimod blev der allerede i 1924 ved særskilt Bevilling gennemført en Nyordning af Frilandsmuseets Brandværnsforanstaltninger, dels ved Nyanskaffelser af Brandslukningsredskaber, dels ved Istandsættelse af de elektriske Ledninger paa Terrænet og ved Nedlæggelse af en Reservevandledning, der giver Tilslutning til Lyngby kommunale Vandledningsnet, for det Tilfældes Skyld, at Sorgenfrigaards Vandværks Tilførsel skulde svigte. Endvidere er der foretaget en Reparation af Færøstuen, hvis nørre og østre Kampestensvæg maatte omsættes, og der er indkøbt Tømmer til en Hovedstandsættelse af Hallandsstuen. Trods de nævnte Vanskeligheder er gennemført de i forrige Beretning omtalte nye Arbejder. Terrænet omkring Stubmøllen er blevet planeret, og der skal her indrettes en Efterligning af en gammeldags Savgrav.

høj Grad saadanne Tomter fra Middelalderen og 16.—17. Aarhundrede vil kunne yde Bidrag til Forstaaelsen af Grundplanerne i Fortidens Bondebygninger. Jfr. herom et Opraab fra Museet i første Hæfte af det nye Tidsskrift for Folkemaal.

Det fra Agger erhvervede Fiskerhus genrejstes paa Museumsterrænet 1924 (Fig. 1) og aabnedes for Publikum 1925. I Tilknytning hertil kan nævnes, at Gaardejer Anton Jensen, Handrup ved Vestervig, har skænket Museet Indgangsdøren til et Stuehus. En betydelig Nyerhvervelse gjordes i Efteraaret 1924, idet Museet som Resultat af sine fynske Undersøgelser rejser købte en typisk firlænget fynsk Bondegaard (Fig. 2) med afskaarne Hjørner og sulebyggede Længer, i Lundager By i Gamtofte Sogn, som i Forvejen



Fig. 1. Aggerhuset, genrejst paa Frilandsmuseet.

var maalt af Kunstakademiets Elevforening (Foren. af $\frac{3}{12}$ 1892), og som er nedtaget og overført til Folevad i Foraaret 1925, hvor den vil blive genrejst i Aarene 1926—27. Fremdeles har Museet haft den Glæde som Gave at modtage to typiske Bygninger til Overflytning til Frilandsmuseet. Lensgreve C. G. J. V. Scheel-Plessen, Lindholm, har skænket en firlænget sjællandsk Gaard, liggende paa Gevninge Mark, tidligere Fæstegaard under Lindholm Gods ved Lejre, saaledes at Museet foretager Nedrivningen af Bygningerne og udtager alle brugelige Materialer, og Kammerherre H. C. Cederfeldt de Simonsen, Erholm, har foræret et trelænget Fæstehus i Gl. Aarup By, hvis Dørtavle bærer Indskrift med Aarstallet 1700.

Selv om der endnu er et stort Arbejde tilbage, inden disse Nyerhvervelser bliver endeligt opstillede og ordnede, er der dog hermed gjort et Par gode Skridt fremad mod det Maal at faa de vigtigste danske Landbygningstyper repræsenterede i Museet. Baade den sjællandske Gaard og de fynske Bygninger vil nu blive placerede efter det af Arkitekt Zangenberg udarbejdede, i forrige



Fig. 2. Lundagergaarden før Flytningen.

Redegørelse nævnte Planprojekt til Bygningsmuseets fremtidige Ordning.

Af borgerlige Bygninger har Museet som Gave fra Arbejder-nes Andelsboligforening modtaget et Lysthus fra Senempirens Tid (Fig. 3) med malede pompejanske Dekorationer fra Christiansminde ved Strandvejen. Den smukke lille Bygning¹⁾ er genrejst ved Folevad 1925 paa en foreløbig Plads.

¹⁾ Omtalt og maalt i Blade, udg. af Foren. af 3. Decbr. 1892, Aarg 1918, samt i V. Lorenzen: Landgaarde og Lyststeder II (1920) S. 59. 61.

SAMLINGERNES TILVÆKST.

Trods Museets fortvivlende Pladsforhold har det dog haft den Glæde i Løbet af de sidste to Aar at modtage Gaver i stedse stigende Tal. Man synes at mærke, at Museet i stigende Grad vinder Offentlighedens Opmærksomhed og Sympati, og ikke mindst glædeligt er det, at det fra mange Sider er blevet betænkt ved Samlinger af Familieerindringer, Møbler, Billeder, Dragter

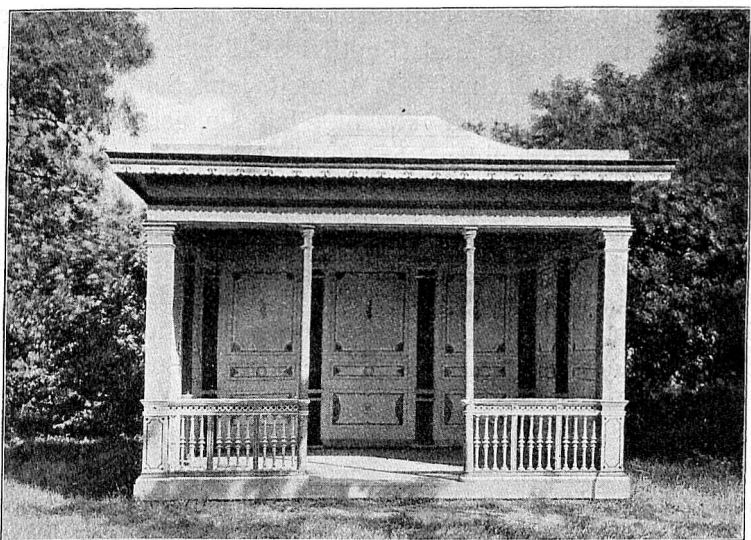


Fig. 3. Lysthuset fra Christiansminde.

og Smaasager af allehaande Arter, som enkeltvis taget maaske ikke alle har stor Interesse, men som alligevel i de fleste Tilfælde hjælper til at bringe det Billede af de skiftende Tiders Levesæt, det er Museets Maal at bevare for Eftertiden.

Gaver af denne Art er skænkede af fhv. Statskonsulent J. Jensen og Kancelliraad L. C. C. Paulsen, men flere er indkomne ifl. testamentariske Bestemmelser, saaledes som Arv efter Grosserer G. Øder, efter Frk. Anna Cora Petersen, efter Frk. Elisabeth Raasch, efter Gørtlermester Johs. Petersen og efter Frøknerne A. J. og C. A. Gosch. Ikke mindst værdifulde er disse Gaver, fordi de i mange Tilfælde ledsages af personalthistoriske Oplysninger, som

tillader at tid- og stedfæste baade Portrætter og andre Genstande, der ellers maatte nøjes med en almindelig, mere eller mindre vag Aldersangivelse. Dette gælder ikke blot saa personligt prægede Smaating som fire Papirmænd, der er klippede af H. C. Andersen til Fru Jerichau-Baumanns Børn 1848—49 (fra Frk. Anna Cora Petersen), men ogsaa almindelige Brugsgenstande. Eksempelvis kan nævnes, at et meget smukt og fint Strygejærn, som efter sin Stil kunde henføres til c. 1800, takket være den af Frkne. Gosch bevarede Familietradition nu kan oplyses at være smedet af Smedemester Mads Smith i St. Kongensgade til hans Datter Magdalenas Bryllup i 1790 med Jens Seidelin, Præst i Arrild, en Meddelelse, som ikke blot har sin personalhistoriske Interesse, men som desuden i høj Grad forøger Genstandens kulturhistoriske Værdi. Særlig de Gosch'ske Gaver er rigt belyst ved Familietraditioner, som gennem jydsk Præsteslægter naar tilbage til Stiftsprovst i Aalborg, Titulærbiskop Sixtus Aspach († 1739); foruden Portrætter af Frøknernes Forældre, Infanterikaptajn Heinrich Gosch, † 1849, og Catharina G., f. Seidelin, findes blandt andre Familieportrætter ogsaa Malerier fra 1730 af Aspach og hans tredje Hustru Dorthe Marie Rose. Desværre gaar det i Reglen saaledes, at selv Familieportrætter kun forholdsvis sjældent af Ejerne betegnes med Navne, medens det endnu er muligt, og Museet kan ikke undlade at fremhæve, at det selv i sin Tid har sørget for at optegne Meddelelserne fra Frkne. Gosch, da disse for en Snes Aar siden ordnede deres Testamente.

En anden, særdeles betydelig Gave har Folkemuseet modtaget fra Fru Marie Andresen, Bredbjærg pr. Tavlov, nemlig en af hendes afdøde Mand, Højskoleforstander P. Andresen, Vinding, tilvejebragt Samling af Bondesager, der ogsaa ledsages af gode Oplysninger om Genstandenes Hjemsted. I det følgende vil de vigtigste Grupper i denne Samling blive fremhævede, men naar det oplyses, at den tæller 139 Numre, vil det forstaas, at det er umuligt at gaa i Enkeltheder, og at Museet i det hele for mange Gavers Vedkommende maa nøjes med at henvise til den supplerende Fortegnelse over Giverne, hvormed Aarsberetningen slutter.

I *Lavssamlingen* har Københavns Tømmerlav deponeret en rød Silkefane med Christian 7.s Navnetræk og Aarstallet 1766, sikkert anskaffet i Anledning af Kongens Tronbestigelse, samt et Ligtæppe af sort Klæde med tilhørende sorte Fløjlsstykker fra 1755, prydede med meget smukke Broderier med Metaltraad, der forestiller en Krucifiksgruppe, forskellige Symboler paa Liv og

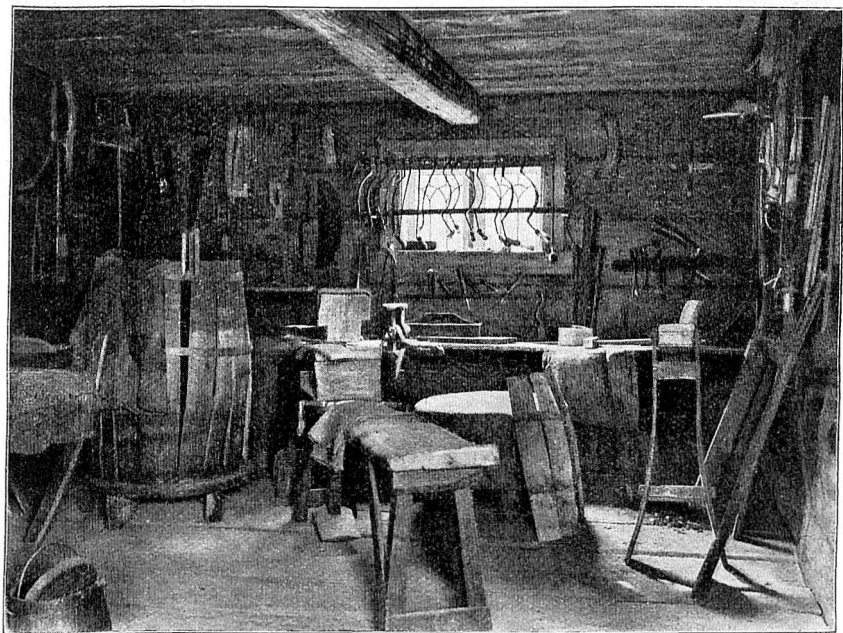


Fig. 4. Bødkerværkstedet fra Lyngby.

Død og Sammenstillinger af Tømrerværktøj som Retøkse, Tværoøkse, Bredbil, Sav, Passer, Vinkel etc.

Særlig omfangsrige Gaver er modtagne til Samlingen af *Haandværksredskaber*, som forhaabentlig engang, naar Museet kommer under ordentlige Pladsforhold, kan blive forenet med det nu magasinerede haandværkertekniske Museum, saaledes at der i Folkemuseet kan opstilles en særlig Samling for gammelt Haandværk, indledet af den betydelige Samling af Lavsgenstande, som allerede findes i Museet. Efter det i forrige Redegørelse nævnte Rebslagerværksted er der nu fulgt et meget indholdsrigt

Bødkerværksted (Fig. 4) med ialt c. 400 Genstande, der har tilhørt afd. Bødkermester Frederiksen i Kongens Lyngby. Fra Lyngby stammer ogsaa et Lysestøberskilt og en Langsav (modtagne fra Dødsboet efter Slagtermester Birk). Gaardejer Anton Jensen, Handrup i Thy, har skænket en Samling Smedeværktøj (ialt 23 Genstande), Smed Korsgaard-Nielsen, Grurup i Thy, et Vimmelborsving m. m., Tømrer Fritz Hansen, København, et gammelt Vaterpas i Form af en stor Dobbeltvinkel.

Af *Bygningsdele* har Lensgreve H. Bille-Brahe-Selby til Hvedholm skænket den store Portfløj fra Hvedholm gamle Hovedbygning, saaledes som den stod før Ombygning. Dobbeltfløjene, af hvilke den ene har Gangdør, er af Egetræ, paa den ene Side delte af Profillister, medens den anden Side er aldeles oversaaet af storthovedede Jernnagler.

Medens der fra Købstæderne kun er kommet et Par Konsolknægte af Gips i nyklassisk Stil, som har siddet i Ejendommen Strandgade 93 i Helsingør og er skænkede af Murermester Johs. Petersen, har Nedrivningen af en mindre, fynsk Herregaard, Lille Hesbjerg ved Odense, medført Erhvervelsen af en Samling værdifulde Træpaneler. Gaarden blev ombygget i 1790'erne af Komtesse Birgitte Eleonore Rantzau, og fra denne Tid stammer Værelsernes vægfaste Udstyr i nyklassisk Stil. Fra to Opholdsstuer udtoges Fodpaneler, Pilastre, Døre og Vinduer, men smukkest er dog Vægbeklædningen i en lille Forstue, hvis marmormalede Paneler naaer fra Gulv til Loft og er dekorerede med lige saa høje Pyramider, hvorpaa der er anbragt Ovalmedailloner med malede mytologiske Figurer.

Samlingen af *Jernovne* har gennem Indenrigsministeriet modtaget en hel Række gode Vindovne, overvejende fra 18. Aarh., der for en stor Del har staaet i Statsskovdirektoratets Bygning ved Bibliotekshaven, og Gaver er desuden modtagne fra Murermester Georg Jensen, Lyngby, fra Forfatter Urban Gad og fra Malermester Kjeldsen, af hvilke den sidstnævnte har skænket Museet en fra Ny Vestergade stammende Empireovn, sign. Vesterbroe, en af de hidtil i Folkemuseets Samlinger kun sparsomt



Fig. 5. Malet Skab med Glasdøre.

repræsenterede Jernovne fra Tiden efter Danmarks og Norges Adskillelse 1814. Til samme Gruppe hører en af de fra Indenrigsministeriet modtagne Ovne, med Frederik 6.s Navnetræk og en allegorisk Fremstilling af »Unionen til Calmar 1397«, medens Flertallet af de andre Ovne tilhører de kendte norske Typer.

Ved Studiet af det borgerlige *Møbelhaandværks* Udvikling i de seneste Aarhundreder, som endnu frembyder mange uløste Spørgsmaal, er det af særlig Interesse for Museet at erhverve sig Møbler, hvis Herkomst er fuldt oplyst ved Aarstal eller paalidelige Familietraditioner. Men kun yderst sjældent giver saadanne historiske Data Oplysninger om de Haandværkere, som har tilvirket Møblerne; desværre maa det siges, at man indtil de seneste Aar herhjemme (i Modsætning til udenlandske Forhold) har været forbavsende ligegyldig for de Navnesedler og andre Fabrikationsmærker, som kan skjule sig inde i Møblerne; meget af denne Art er sikkert ødelagt ved nymodens Istandsættelser. Det er derfor et Held for Museet, at det er lykkedes det at erhverve flere signerede danske Snedkerarbejder fra 18. Aarh.

Af ældre Møbler har Museet købt et Par Spejle, som begge er komne fra Fyn og har forgyldte Snitværksrammer i Barokstil, det ene med en karakteristisk Blanding af Bruskværk og tunge Frugtklaser, som snarest tilhører Begyndelsen af Christian 5.s Tid, det andet med ublandet Akantusværk af lidt yngre Type. Fra samme Periode stammer et lille Træskrin med Skildpaddefinering og Sølvbeslag, ligeledes med Akantusornamentik (fra Næstvedegnen). Fra første Halvdel af 18. Aarh. og ialfald i Type ældre end Rokokoen er et rødmalet, med hjemlige Efterligninger af kinesiske Lakarbejder dekoreret Fyrretræsskab med Glasdøre (Fig. 5). Et meget udpræget Rokokoarbejde er en Miniaturkommode med et lille Toilettespejl i rigt udskaaret Ramme, der er modtaget som Depositum fra Nationalhistorisk Museum paa Frederiksborg. Et jævner borgerligt Møbel er en af Inkassator R. H. Rasmussen og Hustru testamentarisk skænket Egetræs-Dragekiste, paa hvis Rokokofod der er skaaret Navnebogstaverne M I H A C. En Dugpresse fra Herregaarden Rørbæk ved Kerteminde er skænket

af Komponist Alfred Toft. Et forholdsvis jævnt Arbejde i nu umalet Fyrretræ er ogsaa en Spejlkonsol med svungne Ben, men trods Restavreringen har det paa Undersiden af Laagpladen bevaret en af de nævnte Signaturer, en lille kobberstukken Seddel, hvorpaa der i en Rokokoramme med Haandværkeremblemer læses: »Hos Sr. M. Ortmanns Enke, boende udj Gotters Gaden,

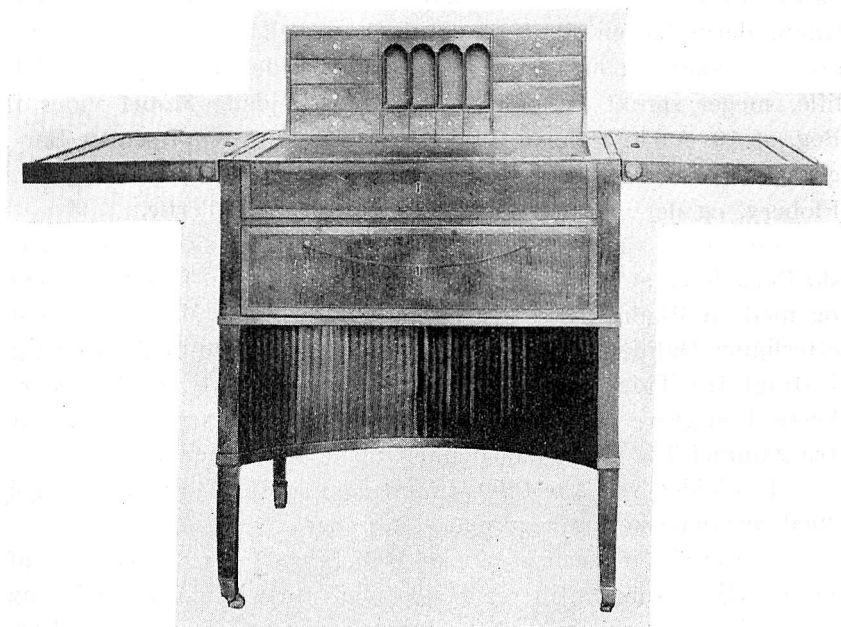


Fig. 6. Toilette- og Skrivemøbel.

bliver alle Sorter Cabinet og Snedker Arbejde forfærdiget for en Civil Pris i Kjøbenhavn. No. 264«.

Denne Signatureseddel, der allerede blev gengivet i Tidsskrift for Kunstindustri 1891 (S. 111), kendes fra Herregaardsmøbler i tyskpræget Rokokostil. Kendt i adskillige Eksemplarer er ogsaa det Laksegl med Christian 7.s Navneskrift og Omskriften: »Altonaer Fabrick Waren Siegel«, som findes paa et af Museet erhvervet Spejl i Louis 16.-Stil fra 1780'erne.

Hidtil ukendt er derimod den trykte Signatureseddel »J. Penge, Snekmester, boende paa Østergade Nr. 42«, som hen-

viser til den københavnske Snedkermester Joh. Joch. Pengel, der ifølge Vejviseren 1784—94 boede i St. Strandstræde og 1797—1820 paa Østergade (gml. Matr. Nr. 42). Den findes i et nydeligt Toilette- og Skrivemøbel i engelsk Stil, fineret og indlagt med Birk, Mahogni-, Frugt- og Satintræ i Mønstre og Ornamentter og særdeles kunstfærdigt indrettet med Skriveklap, chatolagtigt Skuffedarium, der kommer tilsyne, naar man trykker paa en Knap, derunder en Skuffe med Toilettespejl og andre Afdelinger og Æsker, og nederst et Rum med Skydedøre (Fig. 6). Det lille, meget smukt og omhyggeligt forarbejdede Møbel vides i Beg. af 19. Aarh. at have tilhørt Godsejer C. Astrup, senere Borgmester i Varde, eller rettere hans anden Hustru Helene, f. Floberg, og det maa sikkert være tilvirket i 1790'erne.

En anden værdifuld Erhvervelse fra Nyklassicismens engelske Periode er et Tebord af Mahogni, med spinkle, firkantede Ben og med en Plade, hvori der er anbragt et ovalt Malerifelt, som efterligner Datidens Bakker; i Midten ses en Dame med en Dreng i Dragt fra Tiden ved 1790. Bordet er en Gave fra Kammerherre, Lensgreve A. Schaffalitzky de Muckadell, Arreskov, og har fra gammel Tid været paa denne fynske Herregaard.

Fra Tiden ved Aar 1800 stammer en spinkel, tosædet Kanapé med geometriske Indlægninger i Mahogni.

Empiretidens fransk-danske Møbelkunst er repræsenteret af en anselig, mahognifineret Seng, med forgyldte Messingbeslag og udskaarne, nu sortmalede og brøncerede Sfinxer paa Hjørnerne. Sengen er købt ved Hillerød, men stammer fra København. Københavnsk er ogsaa et borgerligt Chatol, som er modtaget ifølge Gørtlermester Johannes Petersens Testamente, og hvis smukt flammede Mahognifinering uden Indlægning og næsten uden udskaaet Ornamentik er typisk for en Gruppe københavnske Møbler fra Tiden c. 1830. Ved testamentarisk Bestemmelse har Museet endelig i Boet efter afd. Frk. Elisabeth Raasch kunnet overtage seks ens Empirestole af Mahogni med gul Indlægning, og et noget yngre, i Stil omtr. til Chatollet svarende Bord paa ottekantet Søjlefod.

Af mindre Værelseudstyr er fra samme Bo overtaget et Fa-

miliebillede, en malet Silhouette paa Glas, forestillende Giverindens Bedsteforældre, Grosserer William August Raasch og Hustru Elisabeth f. Berner, i deres Hjem Amagertorv 19; Maleriet er signeret: Weitlande 1796.

Ved Omtalen af *Sølvarbejder* udtaltes der i forrige Aarsberetning et beskedent Haab om, at en nyerhvervet Sølvdrikkekande

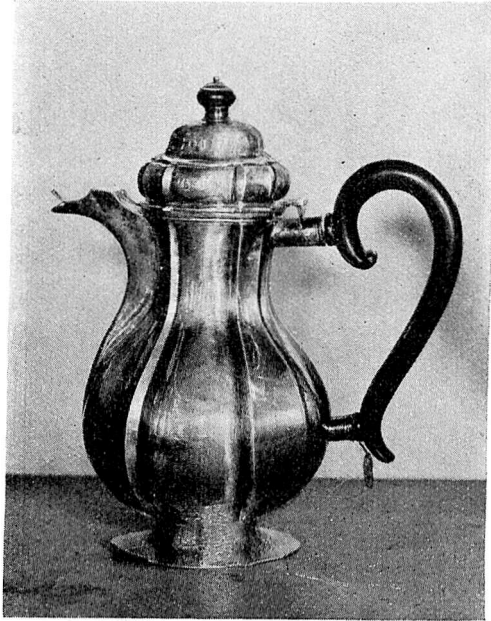


Fig. 7. Sølvkaffekande. Odense 1740'erne.

af den i Museerne saa sparsomt repræsenterede Baroktype fra de første Enevoldskongers Tid maatte drage flere efter sig. Dette Haab er allerede gaaet i Opfyldelse, idet Ny Carlsbergfonden har skænket Museet Midler til at købe endnu et Eksempel, som det ellers vilde have været ude af Stand til at erhverve. Denne Kande, der vejer 77 Lod og er lidt større end Forgængeren, stammer ligeledes fra Østjylland, hvis velhavende Selvejrbønder kunde tillade sig en saadan Luksus, og den har for Folkemuseet ikke mindst Betydning ved, at den stadig har været i Bondeeje. Paa Laaget læses de oprindelige Ejernavne: »Niels Nielson

Hiersing. Catharina Hans Datter Ouit. 1706«, og paa selve Kanden er indprikket andre Navne, som viser, at den siden har været i Værum og Haslum Sogne ved Randers. Blandt disse senere Graveringer er ogsaa et »Kongen Leve« fra 1855. Det oprindelige Guldsmedearbejde med de kraftigt drevne Akantusranker bærer Aarhus Bys Mærke og Erik Andersen Winthers Mesterstempel.



Fig. 8. Sølv-Themaskine.

Det 18. Aarh.s Sølvtøj er ellers repræsenteret af en lille Sølvdaase fra 1728 og et Rokoko-Hovedvandsæg (Mesterstp.: P. Lund, Aalborg 1757—94), der begge skyldes Frkne. Goschs Testamente, samt af en Kaffekande i fladknækket Arbejde, mærket med Odense Bys Lilje 1745 og J. Olufsen Lunds Mesterstempel (Fig. 7). Saavidt Pengemidlerne har tilladt det, er der dog stadig lagt særlig Vægt paa at erhverve Sølvsaager, som kan vise Nyklassicismens skiftende Stilstadier, og foruden forskellige mindre, men

typiske Genstande — Sukkerskaal i Baadform (København 1816; Mester: Hans Jacob Møller); Sukkerskaal paa Fod (København 1836; Mester: Lamotte); to Saltskeer (Mester: CH; testament. Gave fra Frk. Anna Cora Petersen); Saltkar (København 1833; Mester: H. Otto); Flødekande (Flensborg 1839; Mester C. W.) — er der ved Hjælp af et betydeligt Tilskud fra Ny Carlsbergfonden købt et enkelt, kostbart Pragtstykke (Fig. 8), en Themaskine af firsidet buget Form, hvilende paa slanke Ben, som ender i Løvefødder, udstyret med Bæreringe i Løvemasker og smykket med et bredt, fint cisereret Ornamentbælte, som er typisk for københavnske Arbejder fra c. 1805—15. Maskinen, som oprindeligt har været paa Herregaarden Overgaard ved Randers, bærer da ogsaa københavnske Stempler fra 1811 og er forarbejdet af Abraham Nyemann.

Paa *Fajencens og Porcelænets* Omraade har Museet kunnet fortsætte sit Studium af de hjemlige Fabrikkers Historie, men det har dog uden Betænkning købt en enkelt, kostbar Fajence af udenlandsk Tilvirkning, en knækprofileret blaamalet Rokokoterrin af Delftfabrikat, signeret med J. van Duyns Navn (1764—1777) (Fig. 9). Mellem de ornamentale Dekorationer bærer denne Terrin nemlig baade paa Underfadet, paa Skaalen og paa Laaget Navnene »Cornelius Theisen Palm« og »Giertru Rasmus Dotter«, og da Navnet Palm endnu lever som Familienavn i Dragør, kan der ikke være Tvivl om, at den er bestilt i Holland af en Dragørskipper, saa meget mere, som der i Nordiska Museet i Stockholm findes en beslægtet Terrin med Amagernavne (Rasmus Bertelsen, Trein Jans Døchter), der iøvrigt genfindes paa et Saltkar i Dansk Folkemuseum.

Af de til Vægbeklædning og Bordplader brugte Fajencefliser er der erhvervet Studieprøver fra forskellige Steder: Kristianshavn, Eremitagen, samt Museerne i Sønderborg og Nykøbing M., idet det gennem videre Arbejde forhaabentlig vil blive muligt at uddybe Kendskabet til københavnsk Flisefabrikation og at bestemme andre af disse Fliser som danske Provinsarbejder¹). En typisk og god Prøve paa københavnsk Fajence fra St. Kongensgadefabrikken er en med Johan Pfaus Mærke signeret

¹) Jfr. Kai Uldall: Danske Fajencefliser, i *Fra Arkiv og Museum* 2. Ser. I S. 419. Fortid og Nutid. VI.

Bordplade, blaadekoreret med Figurer i Landskab (afb. i Uldalls anf. Afhdl. S. 421), der sammen med en tilhørende Bordfod er skænket af Lensgreve Chr. E. Reventlow til Brahetrolleborg, og nogle mindre Fragmenter er komne fra en Udgravning paa Herregaarden Ørbæklunde. Et andet anseligt, men noget gaadefuldt Stykke er en Overdel til en Ovn med smukke Rokokoornamenter



Fig. 9. Hollandsk Fajence-Terrin med Amagernavne.

i Relief, der tegner sig gullighvide paa graalighblaat marmoreret Bund, muligvis et Værk fra en af de danske Fabrikker.

Af Kastrup-Fajencer er erhvervet ikke mindre end tolv Stykker, hvoraf dog kun de tre tilhører Fabrikkens ældre Periode under Fortling (1755—61). Blandt disse findes en Tallerken (Fig. 10) med Fortlings Signatur F., der hører til en hidtil omtvistet Gruppe indenfor Fabrikkens Produktion (hvorom kan henvises til Jørgen Olriks Artikel »Kastrup eller Kellinghusen« i Fra Arkiv og Mu-

seum 2. R. I S. 375). Resten stammer fra C. L. Mantzius' Periode (1781—94) og kaster udmærket Lys over Fabrikkens senere Frembringelser i den engelske, fra Wedgwood udgaaende nyklassiske Smag, med Reliefornamenter og flødefarvet Bund. Særlig maa fremhæves en stor Opsats (Fig. 12) baaret af fire satyrlignende, hermeformede Atlanter (en lignende, fuldstændigere Opsats er afbildet i Frohne, Danske Fajencer, Fig. 31), en stor Blomsterpotte (Fig. 11) med Billede af et Landsted *Rosenburg*, og en Potpourrivase med Statsministeren A. P. Bernstorffs Medaillon; desuden Skrivetøj, Lysestage, Blomstervase, Kagekurv m. m. (Fig. 12). — Af Fajencer fra Hertugdømmerne kan fremhæves en Tedaase med en blaamalet Blomst (Fig. 13), som sikkert stammer fra Fabrikken i Criseby (anlagt 1758, men 1764

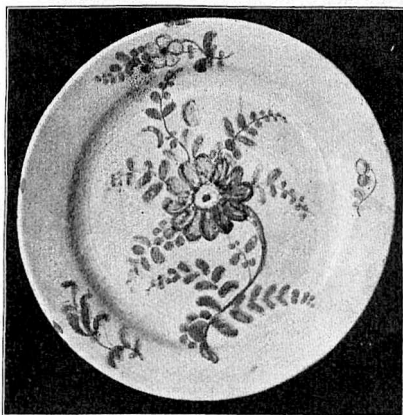


Fig. 10. Tallerken af Kastrup Fajence.



Fig. 11. Stor Blomsterpotte af Kastrup Fajence.

overflyttet til Eckernförde), tre signerede Tallerkener fra Kiel, en med K. mærket og som et Kineserhoved udformet Flødekande fra Kellinghusen, og en ligeledes signeret Tallerken fra samme Fabrik; den sidste skænkedes Museet af Overretssagfører F. Kemp. — Af provinsielle Arbejder fra Kongeriget: et lille Saltkar af Øland-Fajence og en ligeledes paa Øland tilvirket Æbleskivepande af brun-

glaseret Ler (Gave fra Fru C. Nielsen-Poulsen, Arentsminde i Ty, ved Overretssagfører Billeskov Jansen, Thisted), en usigneret Kande, som efter sikker Familietradition skal stamme fra den 1810 anlagte Fabrik ved Heshjerg i Ubberud S. ved Odense



Fig. 12. Kastrup-Fajencer.

(Gave fra Enkefru Juliane Christiansen, Tommerup, og stammende fra Gaarden St. Ernebjerg i Ubberud Sogn), et Par Spietz'ske Fajencer fra Bornholm, samt en med de senere bornholmske Arbejder beslægtet Urtepotte af bruglasseret Ler med

hvide Relieffornamenter, som under Bunden er signeret »R R in Holm 1829«, og som stammer fra Landsbyen Holm ved Nordborg paa Als. Som et lille Vidnesbyrd om hjemligt Pottemagerarbejde kan ogsaa nævnes et Par »Ildknorter« (italiensk: Pironi), der er fundne ved Gravning i Roskilde.

Gennem Indkøb og Gaver er det naaet at skaffe enkelte nye, faste Holdepunkter til Bestemmelse af danske Provinsfajencer, ikke mindst vedrørende de smaa og lidet kendte Virksomheder fra Beg. af 19. Aarh. Men ogsaa ad anden Vej kan der naas nye og ganske overraskende Resultater. Med velvillig Tilladelse af Ejeren, Hr. Proprietær Møller Povlsen, og ved Hr. Førstelærer Touborgs Hjælp har Underinspektør K. Uldall kunnet iværksætte en Prøvegravning paa Tomten af Gammellund Fajencefabrik paa Mors, og der er her fundet talrige, omend for største Delen uglasserede Skaar af rige Rokokofajencer, som vidner om en teknisk Dygtighed, man ikke paa Forhaand skulde tiltro den lille og hidtil næsten kun af et Par Privilegier fra 1770 erne kendte Virksomhed. Da det paatænkes at fortsætte Udgravningerne, er det endnu for tidligt at give udførligere Oplysninger om de interessante Fund.

Sammenlignet med Fajencerne har Erhvervelserne af *Porcelæn* kun mindre Interesse. Der er dog Anledning til at fremhæve, at Museet foruden enkelte københavnske Porcelæner atter har erhvervet en Del Prøver paa »ostindisk Stentøj«, som hjembragtes af de danske Kinafarere, saaledes en »Jesuitallerken« med Fremstilling af Kristi Opstandelse i kinesisk Behandling, og flere Genstande med Navnebogstaver paa danske Bestillere, deriblandt en Kaffe- eller Chokoladekande med Bogstaverne UES — SS i Rokokoskjolde, holdt af Merkur og en Dame i Da-

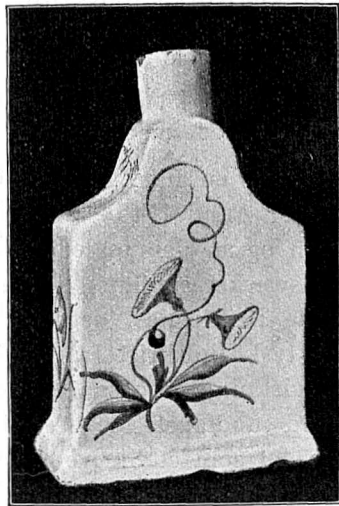


Fig. 13. Thedaase af Criseby Fajence.

tids Dragt; Kande med Indskriften *Hollandia Cornelia A. 1779*; Assiette med: *ISWH—TWH* og Rokokoornamenter; flad Skaal med: *JDS—CS* og nyklassisk paavirket Dekoration. Særlig anselige og smukke er to ens Puncheboller med tilhørende Underfade, der er modtagne som testamentarisk Gave efter Gros-serer Johs. Friis, København.

Blandt de erhvervede *Glas* findes flere med de for 18. Aarh. karakteristiske Indskrifter. Paa Vinkaraffer, af hvilke den ene er en Gave fra fhv. Statskonsulent J. Jensen, København, er indridset:

Fylder hver sit glas til randen, Drik til glæde, drik til maade,
drikker glade med hinanden. Drik, men lad fornuften raade.

Og paa en lille, broget dekoreret Flaske staar: »Gothor min Søster Anno 1740«. Rimeligvis er ikke blot de slebne Karaffer, men ogsaa den malede Flaske af norsk Tilvirkning. Fra tyske Glasværker stammer derimod to af Frk. Wagner i Aarhus skænkede Drikkeglas, det ene med Christian 7.s slebne Navnetræk og tysk Indskrift fra et Silkevæverlav 1766, og af udenlandsk Tilvirkning er ogsaa et som Gave fra Frøkerne E. og J. Roulund modtaget, meget velbevaret Flaskefoder, hvis Beholder er formet som et Skrivebureau i nyklassisk Stil (c. 1800), og hvis seks Flasker ikke blot har forgyldte Ornamenter, men mod Sædvane ogsaa samtidige, trykte Papirsetiketter med hollandske Navne som Caneel Water, Best Nagelwater og lign.

Museets righoldige Samlinger af andre *Bord- og Køkkesager* er væsentlig forøgede ved mindre Gaver, som ikke kan opregnes enkeltvis, og det samme gælder Serien af *Belysningsgenstande*, som ved og efter Nationalmuseets Belysningsudstilling 1925 bl. a. er suppleret med forskellige Olielamper fra Beg. af 19. Aarh., og en Lyseslukker, en Art af Genstande, som pudsigt nok hidtil ikke var repræsenteret i Museet, endvidere den *tobakshistoriske Samling*, *Legetøjssamlingen* og andre Serier af Smaasager til huslig Brug.

Til *Vognsamlingen* har Handelsgartner A. M. Mortensen og Frue, Meutegaard, Jægersborg, skænket en Karet, som stammer fra Heslegaard ved Gentofte, og som muligvis naar tilbage til

Slutningen af Frederik 6.s Tid. Vognsamlingen, som omfatter et Antal Vogne, Kaner m. m. fra 18. og Begyndelsen af 19. Aarh., har Museet af Pladsmangel stadig maattet opbevare i Lyngby, men selv i Magasinbygningen der er det ikke muligt at skaffe Plads til Nyerhvervelserne, saaledes at en Del Vogne midlertidigt har maattet anbringes i enkelte af Frilandsmuseets Bøndergaard, hvor Købstadsgenstande ikke hører hjemme.

Mellem *Smykker og Genstande til personligt Brug* kan fremhæves et Sæt Guldsmykker i Nyrokostil fra Tiden ved 1850, bestaaende af et Armbaand, tre Brocher, to Haarnaale og to Øreløkker, der alt har tilhørt Fru Petrea Lindberg, Datter af den københavnske Jernstøber Lunde, og er testamenteret til Museet af Grosserer Johs. Friis. Et Lommeur af Guld med emaillet Dameportræt i Indfatning af Rosenstene og med Værk af Urmager J. A. Armand, Rendsburg, er skænket af Frk. Egede (ved Provst Schultz-Lorentzen) sammen med et af Arveprins Frederik 1775 underskrevet Dokument, der viser, at Uret er en Gave fra Kongen til Kaptajn Niels Egede som Anerkendelse af hans Fortjenester af den grønlandske Hvalfangst. Et Søvlommeur, sign. af det københavnske Firma Larpent og Jürgensen, har tilhørt Sognepræst C. C. Brorson i Varde († 1795) og er skænket til Museet af Kaptajn Fogtmann.

I denne Sammenhæng kan ogsaa nævnes to Æressabler, af hvilke den ene ifølge sin Indskrift 1827 er skænket af Kong Frederik 6. til J O Donner, medens den anden, der tillige med to Pistoler er skænket af Kancelliraad Paulsen, har tilhørt Giverens Fader. Begge har smukke forgyldte Bronzebeslag i Empirestil, og den sidstnævnte, paa hvis Parerplade der findes antikke Figur-Scener (af Meleagers Historie), er ifølge sit Stempel »Dalhoff« et Arbejde af den bekendte københavnske Gørttermester og Metalstøber Jørgen Balthasar Dalhoff.

Samlingen af borgerlige Dragter er forøget med nogle Uniformsdele og andre Klædningsstykker, som er skænkede af Overretssagfører Stephan Hetsch og har tilhørt Giverens Faders Morfader, Overbygmester C. F. Hansen, den danske Arkitekturs ledende Mand paa Frederik 6.s Tid. To Herreveste fra Tiden c.

1800 er Gaver fra Fru Bruun de Neergaard, Helsingør. Nok saa anselige er dog som sædvanligt de erhvervede Damedragter, og især er der Grund til at fremhæve et Par Brudedragter. Den ene af disse, som Museet skylder Frøknerne Gosch's Testamente, er en af Skørt og adrienneagtig Trøje med Hætte bestaaende Kjole (Fig. 14),



Fig. 14. Brudemorgendragt fra 1778.

syet af gult, piquéstukket Silketøj, der i Familietraditionen betegnes som Brudemorgendragt for Marie Dorothea Cortsen, som 1778 ægtede Aalborgpræsten Nicolai Clausen. Til Dragten skal ogsaa høre et Par gule Silkesko samt en Rokokovifte og det S. 168 nævnte Hovedvandsæg, hvis Navnetræk stadfæster Overleveringen, saaledes at de forskellige Stykker tilsammen giver et ret usædvanligt Billede af en enkelt Dames Udstyr. En anden Brudekjole af vandblaat, sribet Silketøj, som er skænket af Frk. Helga Hansen, Dæmpelille, Holte, har første Gang været baaret af Mette Marie Bering, rimeligvis da hun i sit andet Ægteskab viedes til Pastor Saxdorph, den sidste Sognepræst ved St. Nicolai Kirke i København før Branden 1795. Anden Gang blev den baaret af Giverindens Moder ved hendes Bryllup 1862, og den er da blevet helt omsyet efter Tidens Mode. En tredje Kjole, syet af hvidt Mol med Tylsindlæg og Broderi efter Empiretidens kortlivede Mode, er gennem Frk. Agger modtaget som Gave efter Frk. Most. De i forrige Redegørelse nævnte Gaver fra Arvingerne efter Enkefru Emma Rubin er forøgede med en Morgenkjole fra Slutningen af 1870'erne.

Af andre *Tekstiler*, som er rigt repræsenterede mellem Ga-

verne, kan fremhæves nogle Damaskvævninger, vistnok alle af saksisk Tilvirkning, deriblandt en Dug med det paasyede Aarstal 1700 og en Serviet med det danske Vaaben, Frederik 4.s Navnetræk og Aarstallet 1730. En stor Dug med Spejderne i Kanaan er skænket af Professor Jürgensen. Mellem Gaverne fra Frkne. Gosch er flere Broderier fra Rokotiden og to Pudevaar fra 1791 med et bredt kniplot Mellemværk; mellem Gaverne fra fhv. Statskonsulent Jensen en Samling Prøver af Tønderkniplinger

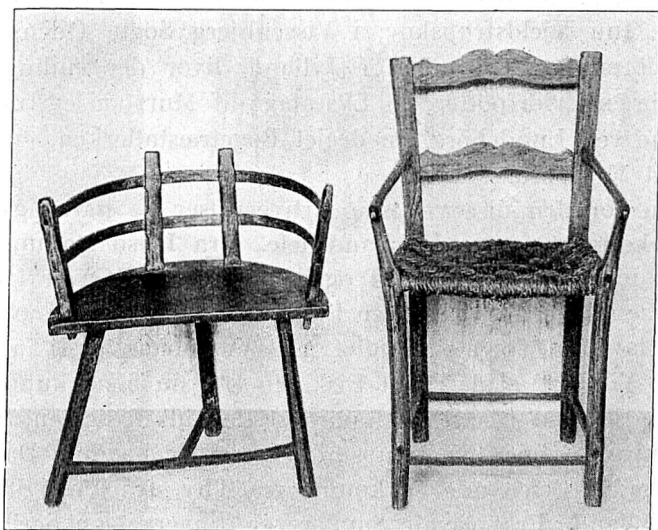


Fig. 15. 2 Stole fra Fyn.

(de fleste fra Tiden c. 1850). Desuden er erhvervet et Pudevaar med et Mellemværk af Tønderknipling fra 1734, en Tid, hvorfra man hidtil ikke har kendt nogen dateret Knipling.

Hvad særligt *Bondekulturen* og Landbosamlingerne angaar, er den største Forøgelse næst efter Frilandsmuseets Bygnings-erhvervelser nogle Bestanddele af en Røsnæsstue, hvortil Museet tidligere har købt et Skab, og hvortil det nu er lykkedes at erhverve et Panel med Tallerkenræk fra Stuens vestre Tværvæg, en tilhørende vægfast Bænk, en Skænk samt en Alkoveforside med to Alkoveaabninger, alt fra en gammel Gaard i

Kongstrup. Panelingen er vel kun grønmalet uden Blomster, men de vigtigste vægfaste Dele til en typisk Røsnæsstue er dog saaledes sikrede for Folkemuseet. Af Bondemøbler er der købt et Hængeskab, en Hængehylde og fire Armstole, alle fra Fyn (Fig. 15), og det erhvervede mindre Indbo er ogsaa for en stor Del af fynsk Oprindelse og vil kunne finde Anvendelse i Frilandsmuseets fynske Bygninger. Blandt de mange Erhvervelser, som er hjembragt fra Undersøgelsesrejserne paa Fyn, kan nævnes et Kakkelovnsrør og forskellige Kar af det røde og sortbrændte Ler fra Karhuse (nu Kjeldstrupskov, i Vissenbjerg Sogn, Odense Herred), det eneste Sted udenfor Jylland, hvor der endnu i vor Tid er brændt Sortpotter, en Lysestage af Murstensler fra Teglværkerne ved Lundeborg, en drejet Bøgetræstallerken, en Mostperse, et Vaskebræt, m. m.

Men foruden disse fynske Erhvervelser er naturligvis adskilligt kommet fra andre Landsdele. Fra Læsø stammer saaledes et malet Skrin fra 1754 og en Spinderok (Gaver fra Frk. M. Bentzen, København), og en Læsøspecialitet er en »Luy-i-Læ«, en Uro lavet af Tang og Fuglefjer, som ophængtes i Tangtaget udenfor Vinduet, saaledes at Fiskeren fra sin Seng kunde iagttage Vindstyrken (Gave fra Landpost Laurids Pedersen, Klitten, ved Arkivar Grüner Nielsen; sml. »Læsøfolk i gamle Dage«, S. 215). Andre Genstande er komne fra Thy, fra Vestjylland og Sønderjylland. Fra private Samlere er erhvervet en Serie af de i Smaahjem baade i By og paa Land yndede trykte Kiste- og Vægbilleder og en især i Vestjylland tilvejebragt Samling af udskaarne Husflidsarbejder, som omfatter 34 Manglebrætter, 9 Banketærskler, 9 Skættehænder og nogle andre Genstande, hvoriblandt adskillige interessante Snitværker (Fig. 16); Samlingens ældste daterede Karvesnit bærer Aarstallene 1709 og 1718. Desværre mangler der dog i denne Samling nøjere Stedsbestemmelser, og i saa Henseende er den foran mellem Gaverne nævnte Andersen'ske Samling langt værdifuldere. Den indeholder især Belysningsgestande (Fig. 17) og jævne Køkkensager, men dens betydningsfuldeste Afdeling er dog maaske en Serie kvindelige Hovedtøjer, hvori Sjælland, Samsø og Lolland hver er repræsenteret



Fig. 16. Udskaarne Husflidsarbejder fra Vestjylland.

med enkelte Numre, medens der er et større Tal fra den fynske Øgruppe og endnu flere fra Jyllands forskellige Dele, fra Vendsyssel til Løjt Sogn og Als. Takket være de gode Hjemstedsoplysninger danner denne Samling som Helhed, den jyske Del i Særdeleshed, et værdifuldt Supplement til hvad Museet fra ældre Tid ejer. Fra Frk. Thora Westenholz er modtaget 2 komplette Hovedtøjer samt Forklæder m. m. fra Aalborgegnen.

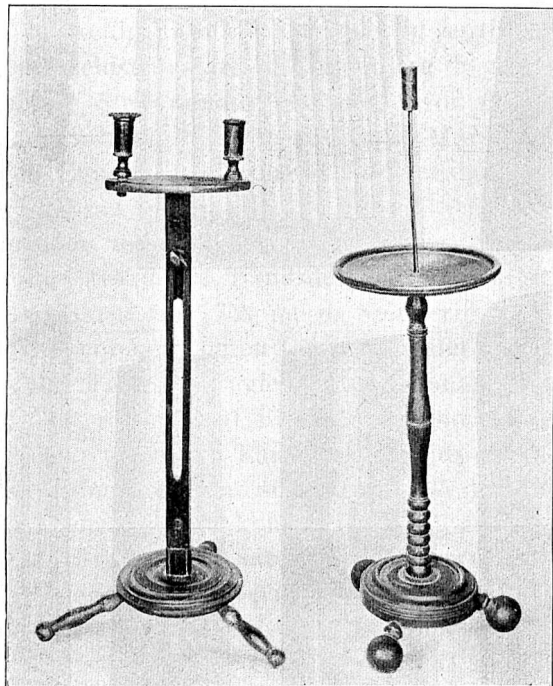


Fig. 17. To Standstager fra Fyn.

Museets egen Indsamling af Dragtdele og Tekstiler fra Bondehjem har kun kunnet drives i 1924—25. I 1925—26 kunde som nævnt ingen Rejser finde Sted. Mest er hjembragt fra Frk. Mygdals Rejse paa Sydfyn 1924, paa hvilken det ganske vist ikke lykkedes at tilvejebringe en fuldstændig sydfynsk Kvinde-dragt, simpelthen fordi en saadan næppe mere eksisterer, men hvor der dog ved Køb og især som Gaver modtoges en Mængde

Hovedtøjer og andre Dragtdele, som frembyder et værdifuldt Studiemateriale. Karakteristiske og interessante fynske Erhvervelser er ogsaa Prøver paa de saakaldte »Salen«, Sengetæpper af blaat Lærred med paatrykte hvide Mønstre eller vævede Striber; af tre Eksemplarer, som alle stammer fra Horneland ved Faaborg, er det ene skænket af Fru Storm, Signehøjgaard i Nørballe. Endnu for et halvthundrede Aar siden havde hver Gaard sædvanligt to Salen, et af hver Art, der ved festlige Lejligheder brugtes til Vægbeklædning i Loen og ophængtes, skiftevis et uldent og et linned, medens der foroven hængtes hvide Lagener, en ældgammel Skik, der naar tilbage til Middelalderen. Desuden er forskellige Haandklæder med flettede Trænder hjembragte fra Fyn, deriblandt blaarandede og blaasyede, direkte Efterkommere af den tidlige Renaissances Frembringelser.

Fra de sydfynske Øer er bl. a. købt en Taasinge-Kvinde- dragt, og af betydeligere Erhvervelser fra andre Landsdele kan fremhæves Dragtdele fra Annise Sogn i Nordsjælland, et »Pletskørt« til en Sørgedragt af Valbytype (Gave fra Enkefru Birthe Jensen, Taastrup), et andet Hvergarms Pletskørt, fra Islemark (Gave fra Enkefru Berthelsen, Allégade), et blaat Skørt og en Høstdragt af hvidt Vadmel fra Røsnæs, forskellige Huer fra Samsø, en jydsk Sallingbo-Kvindedragt og Bestanddele af en Mandsdragt fra Sparkær ved Viborg. Fra Færøerne er erhvervet en ny Kvindedragt af den Slags, som endnu bæres paa Øerne.

Af Museets vekslende *Særudstillinger* — der væsentlig omfatter Genstande, som af Pladsmangel ellers er magasinerede — er i Løbet af de to skildrede Aar ordnet fem. I Anledning af det tredje Møde af nordiske Folkelivs- og Folkemindeforskere, som ogsaa besøgte Frilandsmuseet, tilstræbtes det, saavidt de elendige Pladsforhold kunde tillade det, at give et nogenlunde fyldigt Billede af Hede- og Bokkulturen. Denne Museets 10. Særudstilling omfattede 5 Mandsdragter, 11 Kvindedragter og Prøver paa Hedens Tekstilkunst, Hvidsøm, vævede og trykte Omhæng, broderede Huer m. m. Derefter fulgte 11) Udvalg af Nyerhvervelser, 12) Nyerhvervelser af Folkedragter og forskellig Husflid (Fig. 18),

13) Kristentøjer (Daabsdragter), 14) Nyerhvervelser. Endvidere har Folkemuseet i stor Udstrækning deltaget i de Udstillinger (Lys og Ild, Børn og Legetøj, Kirketekstiler), der i Anledning af Indsamlingen til Nationalmuseet afholdtes i Prinsens Palæ.

I Dagene 12.—13. August 1924 afholdtes efter Indbydelse

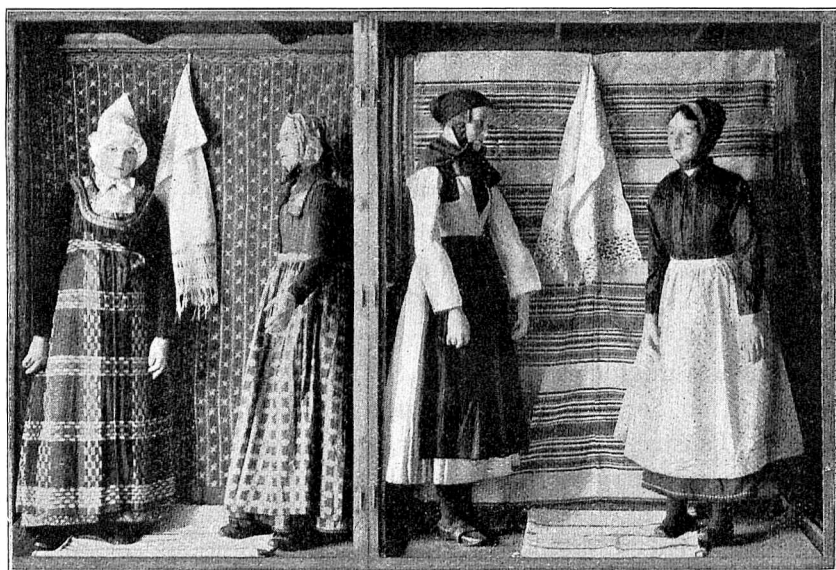


Fig. 18. Særudstilling af nyerhvervede Folkedragter, fra Drejø (2 Dragter), Røsnæs, Skovshoved, Salling, Taasinge (nævnte fra v. til h.).

af Dansk Folkemuseum, Dansk Folkemindesamling og Selskabet »Danmarks Folkeminder« et nordisk Folkelivs- og Folkemindeforskermøde i København, hvorom henvises til Mødeberetningen i Danske Studier 1924 S. 149.

Blandt Deltagerne vakte det Undren og Beklagelse, at Dansk Folkemuseums Lokaleforhold ikke er forbedrede, og der fremkom ogsaa Udtalelser herom fra skandinaviske Museumsfolk og Kulturhistorikere, der ofte i Aarenes Løb har beklaget, at Magasineringen af Folkemuseets store Samlinger for Bondekultur vanskeliggør Studier i sammenlignende nordisk Etnologi. Saaledes udtalte Direktør, Prof. Sirelius fra det finske Nationalmuseum

(Nationaltidende ¹⁶/₈ 1924), at det var et sørgeligt Syn at se, hvor lidt Museets enestaaende Skatte kunde komme til deres Ret paa Grund af Pladsmangelen, og at dette Forhold var i høj Grad hæmmende for den internationale etnologiske Forskning.

Foruden det allerede nævnte har Museet modtaget Gaver fra: Frkne. Alma og Dagmar Alexander, Rektor Frk. H. Adler, Fru Antikvitetshandler Bentzen, Frk. M. Berntsen, Fru M. Birket-Smith, Fru R. Buus, Kammerherreinde Cederfeld de Simonsen, Erholm, Fru S. Christensen, Lærer S. Christensen, fhv. Købmand P. Chr. Clausen, Jegindø, Gaardejer Jens Damsboes Enke, Brydegaarden, Fyn, Direktør A. Edien, Enkefru K. Egelund, Ørnhøjgaard, Fyn, Frk. Elberling, Fru Elleboe, Museumsinspektør Galster, Kaptajn Haase, Enkefru M. Hellesen, Fotograf Kr. Hude, Roskilde, Gaardejer Anton Jensen, Handerup, Thy, Murerarbejdsmand Evald Jensen, Lyngby, Muremester Georg Jensen, Lyngby, fhv. Statskonsulent J. Jensen, Læge J. V. S. Johnsson, Prof. Jürgensen, Enkefru Kathrine Jørgensen, Tarup, Fyn, afd. Fru Mathilde Jørgensen, Dragør, Kredslæge Vilh. Kjær, Hurup, Thy, Maler Søren Knudsen, Glud, Lærer Koefod, Aabenraa, Arvingerne efter Frk. Emma Kraft, Støberikonsulent Krog, Lillerød, Arkitekt O. Langballe, Køge, Konventualinde Frk. H. Larsen, Sparekassebestyrer Lindberg, Konservator P. Linde, Tømrer G. Lindgren, Frk. O. Lindgren, Fru Sophus Michaëlis, Kunsthandler Mohrbutter, Kredslæge Møller, Kallundborg, Fru B. Møller, Havsgaard, Hellerup, Snedkermester Lars Møller, Frk. J. Mygdal, Gaardejer Anders Nielsen, Vinkel ved Viborg, fhv. Landinspektør, Kaptajn Norgaard, Gaardejer Jørgen Olsen, Køng-Højrup, Fyn, Fragtmand Petersen, Lyngby, afd. Frk. Anna Cora Petersen, Sorø, Gaardejer Peter Petersen, Gudbjerg Skov, Læge Frk. Reinhardt, Frkn. E. og J. Roulund, Lyngby, Gaardejer H. P. Runge, Bogaarden, Helnæs, Fyn, Skovrider Rygaard, Aarhus, Frk. Schlichtkrull, cand. phil. Sedorff, Overretssagfører A. Steenbuch, Støbemester A. Stein, Tegner Poul Sæbye, Snedkermester Sørensen, Lundeborg, Fyn, Gaardejer Sørensen Sørensen og Hustru, Grimstrup, Fyn, Landstingsmand Herman Trier, Læge Tullinius, Snertinge, Arvingerne efter Enkefru C. West, Frk. Dora West, Kostumier Alfred Winther, Frk. Ida Wittrock.

Desuden følgende fynske Givere: Tømrermester Albrechtsen, Ringe. Fru Christensen, Davidsgaarden, Ellerup Kohave, Gudme. Frk. Kirsten Christensen, Lundeborg. Enkefru A. Christensen, Bjerne-mark, Faaborg. Gaardejer K. Frederiksen, Vantinge, Ringe. Fru Jørgensen, Sandestræde 65, Faaborg. Rasmus Jørgensens Enke, Rynkeby, Ringe. Frk. Larsen, Skelmøse, Gudme. Fru Peter Jhs. Larsen, Stenold, Bjernemark, Faaborg. Gaardejer P. Lykke, Ellerup, Gudme. Fru

Madsen, Heden, Allested. Frk. Trine Petersen, Heden, Allested. Husmand Jhs. Petersen, Horne, Faaborg. Skipper Hans Rasmussens Enke, Egsmark, Faaborg. Fru Syrak Jørgensen, Bjerne, Faaborg. Frk. Sørensen, Den gl. Skole, Lundeborg.

STEDNAVNEUDVALGET.

Beretning om Virksomheden i Aarene 1923—26.

I »Fortid og Nutid« har flere Gange været optaget Beretninger om Stednavneudvalgets Virksomhed, sidst i IV Bd., p. 163—182, hvor der udførlig gjordes Rede for Arbejdet i Aarene 1919—23, og denne sidste Beretning skulde her fortsættes.

Den topografiske Samling (jfr. Fortid og Nutid IV. p. 163) suppleres stadig indenfor de givne Rammer, og nødvendige Berigtigelser i Ordningen finder Sted, efterhaanden som man ved et mere intensivt Arbejde med Stoffet bliver opmærksom paa Unøjagtigheder og tvivlsomme Anbringelser. Samlingen har bl. a. for Stednavnenes Vedkommende ydet Stof til den under Udgivelse værende 4de Udgave af Trap's Danmark, og ved den Gennemgang og Sammenholdning med den Trap'ske Tekst, som herved finder Sted, har der oftere været Lejlighed til at foretage Forbedringer i Opstilling og Gruppering af Navneformerne. For Sønderjyllands Vedkommende er Samlingen blevet udvidet meget betydeligt ved Indordning af de Afskrifter af Grundbogens Navne samt ældre Jordebogsnavne, der har været brugt ved Arbejdet med Revisionen af den sønderjydske Grundbog, og som efter Afbenyttelsen indgaar som Del af den topografiske Samling.

Diplomatariets Udvidelse til 1513 er blevet fortsat, og Ekscerperingen af Dr. William Christensens Afskrifter af Originaldokumenter til Brug for den paatænkte Fortsættelse af »Reperitorium« er blevet bragt til Afslutning. Endvidere er der taget Afskrift af Dr. Christensens Register over Dokumenter, som kun

forefindes i Afskrift, og Ekscerpering af disse paabegyndt; saaledes er Langebeks Diplomatarium gennemgaaet tillige med en Del Afskrifter af Herredagsdombøger m. m. i Dr. Christensens Samlinger; endnu staar tilbage at skaffe Ekscerpter fra en Del Dokumenter, der findes i Afskrifter i den Arnamagnæanske Samling samt spredt i Afskriftsamlinger og Haandskrifter i vore Arkiver og Biblioteker, men ved Hjælp af Fortegnelsen vil de uden Vanskelighed kunne findes, saaledes at Diplomatariet bliver saa vidt muligt fuldstændigt til Aar 1513.

Imidlertid er Seddeludskrivningen fra de allerede indordnede Dele af Diplomatariet i fuld Gang, og Aarene 1450 til 1488 er udskrevet; den herved fremkomne, meget betydelige Seddelmængde, antagelig over 50,000 Sedler, er foreløbig alfabetisk ordnet og anbragt i et særligt Kartotekskab, men vil antagelig, naar Indførelsen i den topografiske Samling har fundet Sted, blive ordnet sammen med Seddelmængden fra Tiden før 1450 til eet Alfabet. Benyttelse af de allerede udskrevne Sedler kan dog finde Sted.

Da det, som senere skal omtales, paatænkes at udgive en Bog om Frederiksborg Amts Stednavne, har det, for at faa Materialet nogenlunde komplet, været nødvendigt at gennemgaa hele Tillægget til Diplomatariet, Aarene 1451—1513, alene med det Formaal at finde Navneformer af Stednavne i Frederiksborg Amt, hvilket Arbejde er tilendebragt.

Lærernes Stednavneindsamling. Om Iværksættelsen af denne landsomfattende Stednavneoptegnelse, ved hvilken man ad frivillig Vej har tænkt sig at kunne faa optegnet alle de gamle, nu ofte hændende Stednavne, særlig de mindre betydelige, der ikke tidligere har været afsat paa noget Kort, er der udførlig redegjort i Beretningen for 1919—23, hvor der ogsaa er meddelt Fortegnelse over, fra hvilke 480 Sogne der indtil 1923 var fremkommet Optegnelse.

Arbejdet er blevet fortsat. Tid efter anden er det lykkedes at faa Optegnelse i Gang forskellige Steder; mange af Udvalgets Venner har paa deres Hjemegn virket for at faa noget udrettet, ligesom Bestyrelserne for flere historiske Amtssamfund har bi-

staaet med at skaffe interesserede Optegnere, og mange har i Dagspressen og andetsteds taget til Orde for, at Optegnelsen blev fremmet, og det har altsammen hjulpet. Til disse mange, der paa forskellig Maade har bidraget til at fremme Arbejdet, bringer Udvalget sin bedste Tak. I Foraaret 1926 blev der skrevet til Førstelærerne i alle de Sogne, hvorfra hidtil intet var hørt, og herved kom Arbejdet i Gang mange Steder, medens andre returnerede det i sin Tid udsendte Materiale (Sognekort og Lister) i ikke udfyldt Stand. Men det bragte betydelig større Klarhed over Sagens Stilling i det hele. Ikke sjældent var det udsendte Materiale bortkommet, f. Eks. ved at der var sket Lærerskifte i Mellemtiden, og i saadanne Tilfælde er der paa Begæring blevet udfærdiget nye Sognekort (til Køb af nye Generalstabskort hertil har Udvalget sidste Aar anvendt henved 400 Kr.), som med nyt Materiale er blevet udsendt til dem, der har lovet at tage sig af Optegnelsen. Der er hidtil indkommet 781 Optegnelser, hvoraf dog nogle er Supplementer til tidligere indsendte Besvarelser, men fra ca. 725 Sogne foreligger i hvert Fald Resultatet. Samtidig er der Løfte fra 335 Sogne, medens der er modtaget Afslag eller Returkort fra ialt 125 Sogne. Det samlede Antal af optegnede Stednavne beløber sig til ialt 70,721 foruden 2439, som er indkommet fra forskellige, der ikke har arbejdet med Sogneoptegnelserne.

Her skal meddeles en Fortegnelse over, fra hvilke Sogne der er indkommet Besvarelser i Tiden 1. Novbr. 1923—1. Oktbr. 1926, samt fra hvilke Sogne der foreligger Løfte, og fra hvilke der er kommet Afslag.

Frederiksborg Amt.

Nye Besvarelser: Græsted, Skævinge, Lille-Lyngby, Ølsted, Oppesundby, Farum.

Løfter: Tikøb, Birkerød, Nødebo, Helsingør, Ramløse, Vinderød, Draaby, Skiby, Krogstrup, Ferslev.

Returkort og Afslag: Helsingør, Frederikssund, Karlebo, Maarum, Toverup, Gørløse, Stenløse.

København's Amt.

Nye Besvarelser: Ordrup, Glostrup, Svoverslev, Hvedstrup, Borup, Dalby, Ølsemagle.

Løfter: Gentofte, Lyngby, Søllerød, Ledø, Smørum, Ballerup, Roskilde Frue S., Himmelev, Aagerup, Osted, Allerslev, Snoldelev, Karlslunde, Syv.

Returkort og Afslag: Hvidovre, Rødovre, Gladsaxe, Herlev, Brøndbyøster, Vallensbæk, Maaløv, Roskilde Domkirke S. Landdistrikt, Herslev, Skt. Jørgensbjerg, Rorup.

Holbæk Amt.

Nye Besvarelser: Nykøbing, S.-Jærnløse, Asminderup, Grandløse, Tølløse, Udby, Gislinge, Reerslev, Gørlev, Bakkendrup, Bregninge, Holmstrup.

Løfter: Holbæk, Merløse, Aagerup, Tostrup, Ugerløse, Stenlille, Hørby, Jyderup, Sæby, Ørslev, Finderup, Rørby, Svallerup, Føllenslev, Sørslev, Viskinge, Vørslev, Højby.

Returkort og Afslag: Tuse, Skamstrup, Havrebjerg, St. Fuglede, Asmindrup, Faarevejle, Vallekilde.

Sorø Amt.

Nye Besvarelser: Sorø, Pedersborg, Bromme, Nordrup, Haslev, Slagelse Skt. Peders Lands., Eggeslevmagle, Høve, Ørslev, Hylinge, Herlufsholm.

Løfter: Kværkeby, Freerslev, Broby, Kindertofte, Gerlev, Taarnborg, Sørbymagle, Gimlinge, Tjæreby, Fodby.

Returkort og Afslag: Haarslev, Hyllested, Krummerup, Førslev, Karrebæk.

Præstø Amt.

Nye Besvarelser: Taarnby, Vraaby, Magleby, Strøby, Hellested, Lyderslev, Havnelev, Ulse, Skelby, Jungshoved, Kalvehave, Borre, Bogø, Lidemark.

Løfter: Præstø, St.-Heddinge, Næstved, Vordingborg, Bjæverskov, Smerup, Ø.-Egede, Vrangstrup, Toksværd, Baarse, Mern, Vordingborg Lands., Magleby (Møn).

Returkort og Afslag: Stege, Gørslev, Herfølge, Højerup, Skibinge, Udby.

Bornholms Amt.

Nye Besvarelser: Ø.-Larsker, Povlsker.

Løfter: Svaneke, Ø.-Marie, Kristiansø.

Returkort og Afslag: Rø.

Maribo Amt.

Nye Besvarelser: Kappel, Danmare, Vesterborg, Fuglse, Krønge, Holeby, Tirsted, Østofte, Sakskøbing Lands., Taars, Kettinge, Bregninge, N.-Vedby, Kippinge, N.-Ørslev.

Løfter: Vindeby, Horslunde, Døllefjælde, Ønslev, S.-Kirkeby, Horbelev.

Returkort og Afslag: Maribo, Nysted, Avnede, Halsted, Birket, Bursø, Skørtinge, Fjælde, N.-Kirkeby, Idestrup.

Odense Amt.

Nye Besvarelser: Næsbyhoved-Broby, Fangel, Tommerup, Davinge, Munkebo, Viby, Mesinge, Lunde, Skamby, Grindløse, Ore, Guldbjærg, Rørup, N.-Aaby, Føns, Kerte, Orte, Flemløse, Sønderby.

Løfter: Assens, Ubberud, Sanderum, Brændekilde, Bellinge, Visenbjærg, Seden, Fravde, S.-Næraa, Højby, Drigstrup, Rynkeby, Revninge, Norup, Hjadstrup, Lumby, N.-Næraa, Ugerslev, Klinte, Ejlbj, Melby, Vigerslev, Asperup, Harendrup, Ejby, Ingslev, Baagø, Tanderup, Haarby.

Returkort og Afslag: Brylle, Sørslev, Vævlinge.

Svenborg Amt.

Nye Besvarelser: Skaarup, Lunde, Kværndrup, Faaborg Købstads Landd., V.-Aaby, Aastrup, Brahetrolleborg, Krarup, Espe, Ø.-Hæsinge, Hillerslev, Ringe, Ryslinge, Bovense, Frørup, Søby.

Løfter: Faaborg, Nyborg, Ollerup, Herringe, V.-Hæsinge, Sandholts-Lyndelse, Jorløse, Hostrup, Horne, Brudager, Revs-Vindinge, Simmerbølle, Tullebølle, Snøde, Stoense, Longelse, Fuglsbølle, Magleby.

Returkort og Afslag: Hunstrup, Vejlev, N.-Broby, Hesselager, Skellerup, Herrested, Humle, Marstal By.

Hjørring Amt.

Nye Besvarelser: Sæby, Hjørring St. Hans, Understed, Karup, Volstrup, Stenum, Ø.-Brønderslev.

Løfter: Frederikshavn, Raabjærg, Tolne, Hørmested, Tornby, Albæk, Dronninglund, Hallund, Børglum, Vraa, Ingstrup, Brovst, Skræm, Byrum, Vesterø, Hals.

Returkort og Afslag: Asdal, Hellevad, Hellum, V.-Brønderslev, Øland.

Tisted Amt.

Nye Besvarelser: Kollerup, Klim, Øsløs, Arup, V.-Vanned, Tisted Lands., Kallerup, Sønderhaa, Vestervig, Hurup, Lødderup, Elso.

Løfter: Kettrup, Gøttrup, Vust, Torup, V.-Vanned, Østerild, Hjaremaal, Skinnerup, Skyum, Hørdum, Rakkeby, Rested, Ørding, V.-Assels, Sundby, Flade.

Returkort og Afslag: Tømmerby, Sjørrind, Bested, Lodbjærg, Odby, Bjærgby.

Aalborg Amt.

Nye Besvarelser: Aaby, Dal, Skibsted, Lyngby, Blenstrup, Skelum, Visborg, Rostrup, St.-Arden, Døstrup, Brørstrup, Ulstrup, Grynderup.

Løfter: Løgstør, Hvorup, Vadum, Ajstrup, V.-Hasing, Ø.-Hasing, Ulsted, Gunderup, Størvorde, Lillevorde, Buderup, Komdrup, Torup, Skørping, Aars, Næsborg.

Returkort og Afslag: Solbjærg, Brøndum, Seem, Binderup, Bjørns-holm.

Viborg Amt.

Nye Besvarelser: Hindborg, Navtrup, Haasum, Vejby, Taarup, Borris, Gammelstrup, Simested, Viborg Graabrødre Landdistr., Bjærgegrav, Aalum, Vinkel, Bjerring, Langaa-Torup, Vinge, Torning, Svostrup, Balle, Kragelund, Funder, Ingesvang.

Løfter: Brøndum, Vølling, Rybjærg, Roslev, Harre, Lime, Højslev, Dommerby, Lundø, Ørslevkloster, Dagbjærg, Vridsted, Vrove, Øster-Bølle, Skals, Vorning, Hinge, Hvorslev, Vejerslev, Skød.

Returkort og Afslag: Skive Lands., Odens, Rødding, Fly, Hvamme, Rødding (Nørlyng H.), Højbjærg, Serup, Lemming, Sale.

Randers Amt.

Nye Besvarelser: Mariager Lands., Dalbynder, Sødring, Ø.-Tørslev, Gerlev, Kovsted, Hald, Borup, Lem, Haslum, Marie-Magdalen, Ø.-Alling, V.-Alling, Mygind, Skader, Gerrild, Hoed, Egens, Vistoft, Torsager, Skødstrup, Todbjærg.

Løfter: Randers, Mariager, S.-Onsild, Hornum, Snæbum, Albæk, Vorup, Estruplund, Kristrup, Gesing, Grenaa, Grenaa Lands., Kastbjerg, Homaa, Æbeltoft Landdistr., Helgenæs, Bregned, Hjortshøj, Egaa.

Returkort og Afslag: Kastbjerg, Gimming, Krogsbæk, Ginnerup, Vejlbjby, Lyngby, Rosmos, Fuglslev.

Aarhus Amt.

Nye Besvarelser: Skanderborg, Vejlbjby, Tiilst, Elev, Lyngaa, Folby, Beder, Mallng, Saksild, Odder, Alrø, Silkeborg, Linaa, Skanderup, Tvillum, Dallerup, Rye, Ring, Hammer, Hylke, Lundum, Søvind, Hvirring, Hornborg.

Løfter: Skejby, Brabrand, Vitten, Sjelle, Skovby, Store-Ring, Galten, Viby, Kolt, Holme, Tiset, Hundslund, Gylling, Skanderup, Hørning, Mesing, Dover, Gern, Voldby, Vinding, Bryrup, N.-Snede, Vrads, Kloborg, Ovsted, Ørreslev.

Returkort og Afslag: Lisbjerg, Vitved, Blegind, S.-Vissing, Føvling, Hansted.

Vejle Amt.

Nye Besvarelser: Stovby, Hornum, Hatting, Torsted, Ølsted, Hornstrup, Randbøl, Tavlov, Gaarslev, Hejels, Hedensted.

Løfter: Fredericia, Ørum, Tyrsted, Ø.-Snede, Uldum, Hvejsel, Givskud, Give, S.-Omme, Filskov, Bredsten, Lindeballe, Nørup, Kollerup, Egtved, Vejlbjby, Bramdrup.

Returkort og Afslag: Ut, Bjærg, Urlev, Sindbjerg, Ringive, Herslev, Bjert.

Ringkøbing Amt.

Nye Besvarelser: Nees, Humlum, Maabjærg, Hanbjærg, Vejrum, Fovsing, Navr, Estvad, Sale, Sevel, Grove, Hodsager, Simmelkær, Rind, Idum, Rindum, Hover, N.-Omme, Bregning, S.-Bork, Egvad, Hoven.

Løfter: Lemvig, Resen, Venø, Hygum, Ferring, Fjaltring, Mejrup, Borbjerg, Hjerm, Gimsing, Ølby, Aspe, Ejsing, Ryde, Haderup, Avlum, Ørre, Sinding, Ikast, Herning, Snejbjærg, Husby.

Ulborg, N.-Felding, Timring, Velling, Stadel, Holmsland Ny S., Vorgod, Herborg, Lem, Skern.

Returkort og Afslag: Holstebro, Tørring, Bøvlingbjærg, Ramme, Holmsland Gammel S.

Ribe Amt.

Nye Besvarelser: Ovtrup, N.-Nebel, Henne, Lønne, Aal, Torstrup, Øse, Læborg.

Løfter: Varde, Varde Lands., Billum, Oksby, Horne, Tistrup, Ølgod, Ansager, Grimstrup, Tjæreborg, Skast, V.-Nebel, Sønderho, Grene, Hejnsvig, Bække, Seest, Vamdrup, Brørup, Holsted, Malt, Vejen, Vilslev.

Returkort og Afslag: Lydum, Orre, Folding, Bramming, Kalvs-lund, Seem.

Haderslev Amt.

Nye Besvarelser: Gl.-Haderslev, Fjelstrup, Skrydstrup.

Løfter: Øsby, Stepping, Jegerup, Nustrup, Ø.-Lindet, Jels, Skod-borg, Gram, Hvidding, Brøns, Branderup.

Returkort og Afslag: Fole.

Tønder Amt.

Nye Besvarelser: Møgeltønder, Visby.

Løfter: Højer, Højer Lands., Mjolden, Brede, N.-Løgum, Løgum-kloster.

Returkort og Afslag: Daler, Ubjærg.

Aabenraa Amt.

Nye Besvarelser: Egvad, Ø.-Løgum, Løjt, Kliplev, Rinkenæs.

Løfter: Aabenraa, Rise, Felsted, Varnæs, Graasten, Holbøl.

Sønderborg Amt.

Nye Besvarelser: Tandslet, Ulkebøl, Bov.

Løfter: Svenstrup, Oksbøl, Nordborg Flække.

Returkort og Afslag: Kegnæs.

Færø Amt.

Løfter: Sjøv, Kunø, Myggenæs.

Returkort og Afslag: Kirkebo, Mykledal, Husum.

De Sogne, hvorfra der hidtil er indkommet Besvarelser, udgør godt 37% af samtlige Sogne i Danmark; de fordeler sig noget forskelligt i de forskellige Egne af Landet, og kan procentvis for de forskellige Amter opføres saaledes:

Frederiksborg A. 27 %, Københavns A. 21 %, Holbæk A. 29 %, Sorø A. 34 %, Præstø A. 46 %, Bornholms A. 58 %, Maribo A. 37 %, Odense A. 50 %, Svenborg A. 47 %, Hjørring A. 30 %, Tisted A. 38 %, Aalborg A. 34 %, Viborg A. 33 %, Randers A. 47 %, Aarhus A. 41 %, Vejle A. 42 %, Ringkøbing A. 43 %, Ribe A. 29 %, Haderslev A. 33 %, Tønder A. 22 %, Aabenraa A. 53 %, Sønderborg A. 33 %, Færø A. 10 %.

Kun fra eet Herred, nemlig Sønder Hrd. paa Bornholm, foreligger samtlige Besvarelser. Tre Herreder, Sokkelunds Hrd., Langelands Sønder-Hrd. samt Samsø, er endnu ikke repræsenterede.

Naar de Løfter, som foreligger, efterhaanden er blevet indfriet, vil der være optegnet i noget over Halvdelen af Danmark. Det er dog ikke Udvalgets Hensigt at blive staaende herved; der maa sikkert kunne findes Udvej til at faa optegnet ogsaa i de øvrige Sogne. Her beder Udvalget alle, ikke mindst de historiske Samfund og deres Medlemmer, om Bistand. Af denne og foregaaende Beretning vil fremgaa, hvad der er gjort og hvad der staar tilbage; hvis nogen i Sagens Interesse vil paatage sig et eller flere af de manglende Sogne, vil Udvalget være taknemlig for at faa Meddelelse herom, og i Tilfælde af, at det tidligere indsendte Materiale er gaaet tabt, vil nyt kunne tilvejebringes.

Stednavneoptegnelsen i Skovene. Denne Stednavneoptegnelse, hvis Begyndelse er omtalt i forrige Beretning, er fortsat, og der er indkommet Oplysninger fra de fleste af de større Skovdistrikter. Siden forrige Beretning er der kommet Besvarelse fra følgende Distrikter:

Aarhus Kommune. Addithus. Avnsbjærg. Bidstrup. Boller. Bornholms Statsskovdistrikt. Brahetrolleborg. Brattingsborg. Buderupholm Statsskovdistr. Charlottendal. Christianssæde. Corselitse. Egensekloster. Esrum Statsskovdistr. Fredenslund-Ravnsborg og Solbjærg Sønderkov. 1ste Frederiksborg Statsskovdistr. 2det Frederiksborg Statsskovdistr. Frijsenborg. Gissel-feld Kloster. Gurre Statsskovdistr. Haderslev Statsskovdistr. Har-rested-Saltø. Holsteinborg. Hvidkilde. Hørsholm Statsskovdistr. Langeland. Lerchenborg (vestre og østre). Lindenberg. Lunds-gaard. Maarum Statsskovdistr. Muckadell. Myhlenberg. Ovsted Sogn. Palsgaard Statsskovdistr. Pederstrup. Randbøl Statsskov-distr. Rødkilde. Selsø-Lindholm. Silkeborg Statsskovdistr. Skan-derup Sogn. Stampenborg. Stensballegaard. Sødrringholm, Tirs-bæk Gods. Viborg Statsskovdistr.

I alt er der saaledes samlet 4724 Navne, fordelt paa 81 Indberetninger. Til mange af Indberetningerne hører en lang Række Skovkort, trykte eller tegnede, saa Kortsamlingen har faaet en betydelig Forøgelse. Paa de trykte Skovkort er ofte trykte Stednavne, og disse er ikke medregnede i ovennævnte Tal.

Paa Grundlag af de indkomne Besvarelser har Udvalgets Sekretær skrevet en Oversigt: Lidt om Stednavnene i vore Skove, trykt i Dansk Skovforenings Tidsskrift 1925. De indsamlede Navne er ved flere Lejligheder kommet til god Nytte, idet saavel private Skovejere som Skovreguleringen har benyttet det i Udvalgets Samlinger beroende Materiale til Optagelse paa nye Skovkort, som skulde udgives. Det ser ud til, at Interessen for at faa Navnene medtaget paa Kortene er blevet betydelig forøget efter at Indsamlingen har fundet Sted.

Endnu mangler dog Optegnelse fra en Del større Skovdistrikter, men forhaabentlig vil de efterhaanden komme allesammen, saaledes at Materialet kan blive nogenlunde fuldstændigt.

F a r v a n d s n a v n e. Interessen for Stednavnene i vore Farvande, Navne paa Grunde, Sten, Fiskepladser, Sejløb og hvad der kan findes over og under Vandet, er i nogen Grad blevet vakt ved de store Optegnelser paa Landjorden, og Udvalget har allerede tidligere (se Fortid og Nutid IV p. 177) begyndt ogsaa at

tage sig af denne Side af Sagen. I 1924 nedsatte Dansk Fiskeriforening efter Opfordring fra cand. phil. Johs. Schrøder et Udvalg, bestaaende af Formanden, Landstingsmand M. C. Jensen, og Næstformanden, Folketingsmand Chr. Ludvigsen, til at forhandle med Stednavneudvalget om Muligheden af en Optegnelse af Navnene i vore Farvande, og fra Stednavneudvalgets Side førtes Forhandlingerne af Formanden, Prof., Dr. juris Frantz Dahl og Sekretæren. Fra det kgl. Søkortarkiv fik man Løfte om kaserede Søkort til Brug ved Optegnelsen. Der udsendtes derefter i Maj 1925 gennem Dansk Fiskeriforenings Medlemsblad en Opfordring til Fiskerne om at deltage i Optegnelsen, og dels herved, dels ved Henvendelser fra Foreningens Side lykkedes det at komme i Forbindelse med 38 Fiskere og andre interesserede, der hver lovede at tage sig af et større Vandomraades Stednavne. Til disse udsendtes i Begyndelsen af 1926 Søkort, Liste, Vejledning m. m., hvorefter Optegnelsen tog sin Begyndelse. Hidtil er indkommet Besvarelser fra følgende Farvande:

Øresund (flere Optegnelser). Farvandet ved Synfyn. Strækningen Fynshoved—Knudshoved. Strækningen Wedelsborg—Helnæs. Æbeltoft Vig. Kolding Fjord. Isefjordens sydl. Del. Strækningen Knudshoved—Æbeltoft Vig. Strækningen Jærnhatten—Skadergrund. Strækningen Helsingør—Julebæk. Farvandet omkr. Amager og Saltholm. Farvandet omkring Drejø. Karrebæksfjord med omliggende Farvand.

I alt er indkommet 15 Optegnelser med 761 Navne. De øvrige lovede Optegnelser ventes at indgaa efterhaanden, men selv om de alle indkommer, vil der dog staa meget tilbage. Der vil mangle Optegnere for store Dele af Vesterhavskysten, Farvandet omkring Læsø, Aarhusbugten, Horsens Fjord, Haderslev og Aabenraa Fjorde og Dele af Lille-Bælt, Farvandet omkr. Samsø, Sjællands Odde, Korsør og Skelskør, Sydsjælland, Møn og Lolland-Falster, fraset Guldborgsund, samt Køge Bugt. At faa Farvandsnavnene systematisk optegnede, saaledes som det sker med Navnene paa Landjorden, er vanskeligt, fordi Farvandene ikke lader sig inddele i smaa Stykker, som kan kortlægges hver for sig: hver Meddeler maa have et større Søkort, svarende til det Om-

raade, han kender, og derfor maa mange af Søkortene anvendes i flere Eksemplarer; den enkelte Optegnelse maa vistnok betragtes som den paagældende Fiskers Virksomhedsomraade. Skal der opnaas nogen Fuldstændighed, maa der mange Optegnelser til, hvilket maaske kan blive vanskeligt; mange af de ældre Fiskere, der bedst kender Navnene, er vistnok ikke saa skrivervante, at de vil sætte Pris paa at komme til at optegne Stednavne; i hvert Fald synes det, da Udsendelsen af Kortene fandt Sted, flere Steder at være vanskeligt at faa nogen af Fiskerne til at tage sig af Sagen. Maaske det gik bedre, om en eller anden topografisk interesseret Mand indsamlede Oplysningerne ved at tale med Fiskerne; saaledes har Lærer A. Skjødsholm i Løkken opnaaet et fortrinligt Resultat, hvilket han har offentliggjort i sin Afhandling »Grunde og gamle Med« i Vendsysselske Aarbøger 1925. Stoffet er meget interessant, og det vilde være af videnskabelig Værdi at have det samlet, ligesom det ogsaa kunde komme til praktisk Anvendelse ved Revision af Søkortenes Navne, overfor hvilke vi i Regelen ikke ellers har nogen Kontrolmidler. Udvalget vil derfor være taknemlig for Tilsagn om yderligere Hjælp til Løsning af denne Opgave, og vil paa Forlangende kunne udsende Søkort og Optegnelsesmateriale.

Retskrivningsarbejdet. En af Udvalgets Hovedopgaver er at udarbejde Forslag til en fast Retskrivning af vore Stednavne. Alle Retskrivningsspørgsmaal drøftes først i et Underudvalg og forelægges derefter det samlede Udvalg til Behandling, og da det kræver mange langvarige Møder at komme igennem en større Retskrivningsliste, lægger det stærkt Beslag paa Medlemmernes Tid. En Retskrivningsliste over Sogne-, Kommune- og Trafiknavne har længe været færdig, men savner endnu Autorisation, om end den paa mange Omraader er blevet normgivende. Arbejdet er blevet fortsat i udvidet Omfang, saaledes at Retskrivningsforslagene omfatter alle Landsbynavne, Navne paa Grupper af Gaarde og Huse, store Gaardes Navne og de betydeligste Naturnavne. En saadan Liste over Sjællands Stednavne foreligger færdigbehandlet i Udvalget, man søger for Tiden om Penge til dens

Trykning, og en anden, tilsvarende Liste over Stednavne paa Fyn og Laaland-Falster er affattet, men ikke færdigbehandlet.

Arbejdet med de sønderjydske Marknavnes Retsskrivning (se F. og N. IV p. 178) nærmer sig nu Afslutningen, efter at alt det færdige Stof (ialt 231 Kortdistrikter) er renskrevet, men endnu savnes Besvarelser fra en Del af de sønderjyske Sogne, om hvis vanskelige Navne der gennem Amtslandinspektørerne har været rettet Forespørgsel til stedlige sagkyndige; naar disse, forhaabentlig i Vinterens Løb, kommer frem, vil Arbejdet kunne afsluttes helt, og da vil alle Marknavnene i Sønderjylland, c. 46,000, være omsat fra tysk til dansk. Ved Arbejdet med Fastsættelsen af de rette danske Former har Udvalget haft udmærket Støtte i en Del ældre Jordebøger, som har været laant dels fra Haderslev Amtsmuseum, dels fra private Ejere, samt foruden i de ældre Marknavnesamlinger i Udvalgets Arkiv ogsaa i de ikke faa Indberetninger fra sønderjydske Lærere, der efterhaanden er kommet frem. Det vil derfor støtte denne Side af Virksomheden, om de manglende Optegnelser fra Sønderjylland snart vilde indgaa hertil. — Efter Arbejdets Tilendebringelse vil en Liste over de danske Navneformer blive indsat i samtlige Matrikulsprotokoller, saavel i Eksemplaret i Matrikulskontoret i København som i Eksemplaret i de stedlige Amtslandinspektorater i Sønderjylland.

For Generalstaben gennemgaas nu Navnene paa alle de Maalebordsblade, der udgives, hvorved der ofte bliver Lejlighed til at foretage Rettelser og Forbedringer paa Grundlag af Udvalgets Samlinger. I 1923—26 er gennemgaaet Navneblokke til 92 Maalebordsblade, med ialt ca. 10,000 Stednavne. Ved Generalstabens Opmaalinger i Sønderjylland har der forsøgsvis været medsendt Stednavnemateriale fra Udvalgets Samlinger til Verifikation og til Anvendelse paa Kortene, da der har været anket over, at der kom for faa Navne hjem ved Maalingerne. Forsøget faldt forsaavidt ikke uheldigt ud, som det virkelig skaffede Kortene nogle flere Navne, men vil dog ikke foreløbig blive fortsat, da det tog for megen Tid for Maalerne at efterforske disse Steder, der ikke alle var af den Betydning, at det var berettiget at anføre dem paa et praktisk Kort.

Til et nyt Skole-Vægtkort, som udgives af et herværende Forlag, har Udvalget endvidere revideret samtlige Stednavnes Stave-maade.

Andre praktiske Opgaver. Udvalget maa ofte afgive sit Skøn i Navnesager, især Navneforandringssager, f. Eks. naar en By eller en Gaard ønsker at skifte Navn, samt hvor der er Tale om Navnes Retskrivning; saadanne Erklæringer har jævnlig været afgivet, bl. a. til Undervisningsministeriet, Landbrugsministeriet, Marineministeriet og Krigsministeriet, endv. til Statsbanerne og Postvæsenet samt forskellige Institutioner. Ogsaa til private er der ofte givet Oplysninger i Anledning af saadanne Spørgsmaal.

Ved Navnegivning af nye Gader eller Ejendomme, som hidtil ikke har haft særligt Navn, har Udvalget i mange Tilfælde ydet Vejledning, saaledes har man bistaaet Københavns Magistrat, Odense Kommune, Taarnby Kommune, Sorø By m. fl. samt mange private.

Udgivervirksomheden har i de sidste 3 Aar ligget stille, da det ikke er lykkedes at opnaa Bevilling til Trykningen af »Danmarks Stednavne Nr. 2, Frederiksborg Amts Stednavne«, uagtet Frederiksborg Amts historiske Samfund vil støtte Udgivelsen ved at aftage 700 Ekspł. til Fremstillingspris til Fordeling blandt Samfundets Medlemmer. Udvalget mener dog nu at have noget Haab om Tilskud, saaledes at Skriftrækken, der gerne skulde udsendes nogenlunde regelmæssigt, kan blive fortsat. Der er gjort saa store Forarbejder, at Udgivelsen kan begynde, saa snart Bevillingen foreligger. Det er endnu ikke vedtaget, hvilken Bog der skal komme som Nr. 3, efter Frederiksborg Amts Stednavne, og da Udvalget ligger inde med Materiale fra hele Landet, kan det for den Sags Skyld være lige meget, hvilket Amt der tages fat paa; kunde der fra en eller anden Egn opnaas stedligt Tilskud, vilde der sikkert kunne træffes en Ordning om Udgivelsen af den paagældende Egns Stednavne.

Af planlagte Udgiverarbejder maa endvidere nævnes den p. 195 omtalte Retskrivningsliste over Sjællands Stednavne.

Endelig er der paa Foranledning af Undervisningsministeriet

som Prøve udarbejdet 4 Hjemstavnskort, 1) over Østerby, Daler S. i Tønder Amt, 2) over Slots-Bjærgby S. i Sorø Amt, 3) over Hillerødsholm m. v., Frederiksborg Slotssogn, Frederiksborg Amt, og 4) over Egvad S. i Aabenraa Amt. Hjemstavnskortene meddeler i normaliseret Form alt det Stednavnestof, der kan fremskaffes, for saavidt det lader sig kortlægge (f. Eks. fra Egvad S. 211 Navne, fra Slots-Bjærgby 168), og det var Hensigten at faa dem fremstillet som Vægtkort til Skolebrug, saaledes at de kunde danne Grundlag for Undervisning i Hjemstavns-lære i Skolerne. Det vil sikkert være af stor Interesse for de enkelte Skoler at have saadanne Kort, men det er for Tiden ret bekosteligt at fremstille dem; senere vil man kunne faa trykte Matrikulskort som Grundlag, da Matrikulsvæsenet netop nu forsøger at gaa over til at trykke Matrikulskortene i Stedet for at tegne dem, som man hidtil har gjort. Og paa et trykt Matrikulskort vil man let kunne indlægge de gamle Stednavne, saaledes at det bliver et klart og overskueligt Hjemstavnskort. Imidlertid haaber Udvalget gennem Ministeriet at kunne faa Midler til fortsatte Forsøg, og der er Mulighed for, at Begyndelsen vil ske med Udarbejdelse af Hjemstavnskort til de danske Skoler i Grænseegnene.

Til Vejledning i Undervisning i Hjemstavns-lære har Udvalget endvidere tænkt at udgive et lille Skrift, omhandlende vore Stednavne, de forskellige Typer af dem og hvad man kan lære gennem dem, alt kort fremstillet i et Hæfte paa ca. 32 Sider, som skulde omsendes gratis til alle Skoler, og til dette har man søgt om Bevilling paa Finansloven.

P e r s o n a l e. Ved Udvalget er fast ansat som Sekretær cand. mag. Gunnar Knudsen og som Assistent Dr. phil. Viggo Brøndal, der dog fra 1. August 1925 har faaet Orlov i 2 Aar, medens stud. mag. Kr. Hald vikarierer i Pladsen. Timelønnet Assistance er 1923—26 ydet af følgende: cand. mag. Svend Aakjær, cand. mag. S. K. Amtoft, cand. mag. Jens Clausen, stud. mag. Kr. Hald, mag. art. Knud B. Jensen, stud. mag. C. Jørgensen, cand. mag. Helge Nielsen og cand. mag. N. Chr. Sørensen.

— Selv om der maaske ikke udadtil er opnaaet de ønskede Resultater med Udgivelse af videnskabelige Værker og praktiske

Retskrivningslister, tør det dog nok siges, at Arbejdet ikke har ligget stille. Den overvældende Forøgelse af Samlingerne, som ved frivillig Bistand i de senere Aar har fundet Sted og daglig fortsættes, vidner om, hvilken dyb Interesse der Landet over er for vore Stednavne. Det har derfor ogsaa været Udvalget en Glæde at kunne hjælpe de mange Videnskabsmænd og andre, der stadig har søgt Oplysninger gennem Udvalgets Samlinger. Forhaabentlig vil Tiderne snart bedres, saaledes at det bliver muligt at opnaa offentligt Tilskud til at udgive Dele af det store Materiale, saa at det i bogstavelig Forstand kan blive Folkets Eje.

Gunnar Knudsen.

DANSK HISTORIEFORSKNING GENNEM ET HALVT AARHUNDREDE.

AF AXEL LINVALD.

Dansk Historieforskning har i det sidste halve Aarhundrede været under en rig og mangesidig Paavirkning af den almindelige europæiske Historieskrivning. Samtidig har den fortsat sine egne nationale Traditioner og bestandig staaet i nærmeste Sammenhæng med det danske Folks sociale og politiske Udvikling.

Krigen 1864, som medførte Tabet af Hertugdømmerne, svækkede Statens ydrepolitiske Indflydelse og bragte en betydelig Del af det danske Folk under Fremmedherredømme, maatte i modtagelige Sind fremkalde en Trang til Undersøgelse af de Aarsager, som havde fremkaldt Ulykken, og en Udredning af det danske Folks nationale Stilling gennem de forløbne Aarhundreder. De politiske Brydninger mellem den gamle Embeds- og Byoverklasse og Bønder og Husmænd, præget af den grundtvigske Folkehøjskole, tilspidsedes samtidig i en voldsom politisk Forfatningskamp, som paa mange Maader virkede ansporende paa den unge

Denne Oversigt fremkommer tillige som Led i en af »Revue historique» udgivet Fremstilling af Historieforskningens Udvikling i det sidste halve Aarhundrede.

Slægt, der viede Historien sine Kræfter. Indtrykkene af Nutidens sociale Bevægelser, derunder Arbejdernes Opmarsch, øvede ogsaa Indflydelse paa Opfattelsen af Folkets historiske Udvikling og skærpede Blikket for Betydningen af de folkelige og sociale Rørelser. Vistnok mere end nogen anden har dansk Historieforskning vendt sin Opmærksomhed mod de indre Forhold. Dertil kom Paavirkning fra den samtidige franske og engelske Filosofi og Litteratur, særlig gennem *Harald Høffding* og *Georg Brandes*, og for Historiens Vedkommende ledsaget af en rig og mangesidig Paavirkning fra den tyske historiske Videnskab.

Aarene omkring 1870 har ogsaa i den Henseende dannet Epoke, at en ældre Generation netop ved dette Tidspunkt var i Færd med at afslutte sit Arbejde, og en ny Kreds af højtbegavede og arbejdsomme Forskere traadte ind paa den historiske Arbejdsmark: *Edv. Holm* og *A. D. Jørgensen*, *Troels Lund* og *Johs. Steenstrup*, *I. A. Fridericia* og *Kr. Erslev*, *Marcus Rubin* og *N. Neergaard*, *C. F. Bricka*, *Thiset* og adskillige andre. Forskellige var de i mange Henseender, i Temperament og Aandspræg, forskellige ogsaa i deres Standpunkt til Tidens politiske og aandelige Bevægelser, men fælles i deres Stræben efter en dybere Udforskning af det danske Folks Fortid. Tilsammen har de grundlagt den moderne danske Historieforskning og Historie-skrivning.

Adskillige af dem har som Universitetslærere haft Betydning for Uddannelsen af talrige yngre Historikere. 1883 var der bleven gennemført en Universitetsreform, som erstattede den filologisk-historiske Embedseksamen — hvor de filologiske Discipliner havde Overtaget — med Prøver i bestemte Faggrupper. Først fra dette Tidspunkt fik man en virkelig Universitetsseksamen i Historie. En Række yngre Lærere gav Studiet dets Form. *Edv. Holm* (Docent og Professor 1865—99) holdt sig endnu i Hovedtrækkene til den brede Forelæsningsform, som ogsaa henvendte sig til større Kredse; det blev navnlig hans Kolleger *Johs. Steenstrup* (Professor 1882—1917) og *Kr. Erslev* (Professor 1883—1916) og hans Efterfølger *I. A. Fridericia* (Professor 1899—1912), som kom til at øve bestemmende Indflydelse paa den

yngre Slægt. Hver for sig var de selvstændige og originale Forskere, særprægede og magtfulde Personligheder. Som Lærer var det dog *Kr. Erslev*, der fik den største Betydning. Paa Studierejser havde han som Elev hos Waitz, Droysen, Nitzsch og andre sat sig ind i den tyske Undervisningsform. Som dansk Universitetslærer indførte han Laboratorieundervisning og metodisk Uddannelse i historisk Kildekritik, Palæografi etc. Selv om Grundlaget for Erslevs Undervisning i Hovedsagen var middelalderlige Kilder, har det sat dybe Spor, at alle hans Elever, hvad enten de senere dyrkede ældre eller nyere Historie, har faaet en grundig Skole i historisk Teknik og omhyggelig Kildekritik, som gik dem over i Blodet. Ogsaa tidligere var der i Danmark bleven øvet historisk Kildekritik, i det 18. Aarhundrede af *Hans Gram*, i det 19. navnlig af *C. Paludan-Müller*; men, som det træffende er bleven sagt, det var enkelte Tilfælde og skyldtes mere Forskerens geniale Intuition end en fast udformet Metode. *Kr. Erslev* tilkommer Æren for at have overført den moderne Kildekritik til Danmark og gjort den til Grundlag for den historiske Undervisning ved Universitetet. Den nøgterne Objektivitet, den haandfaste Arbejdsmetode, som præger den yngre danske Historieskrivning, kan utvivlsomt føres tilbage til *Kr. Erslev* og hans Kollegers Undervisning.

Som dette Slægtleds Indsats i det praktiske historiske Arbejde er der først og fremmest Grund til at fremhæve dets Bestræbelser for systematisk at indsamle og tilrettelægge Kilderne til Kundskaben om Danmarks Fortid.

Til de ældre historiske Museer (Nationalmuseet og de danske Kongers kronologiske Samling paa Rosenborg) er der foruden en Række Provinssamlinger kommet to nye Centralmuseer. I Folkemuseet, stiftet af en Privatmand, Direktør *Bernhard Olsen*, men senere overtaget af Staten, er der tilvejebragt store Samlinger, som belyser Almuens Liv i de sidste 300 Aar, og desuden indrettet et Friluftsmuseum, hvortil er henflyttet gamle Landbygninger. Paa Frederiksborg Slot er, ligeledes af en Privatmand, Brygger *I. C. Jacobsen* og det af ham 1876 stiftede Carlsbergfond, oprettet et nationalhistorisk Mu-

seum, som belyser Landets og Overklassens Historie og særlig indeholder et Galleri af Portrætter af fremstaaende Mænd. Det turde være ret enestaaende, at et saa omfattende Museum blot i Løbet af et halvt hundrede Aar har kunnet skabes. Særlig er der dog Grund til at fremhæve Nationalmuseets Virksomhed. Gennem et Udgravningsarbejde, som i Henseende til Omfang og systematisk Metode er uden Sidestykke, har den nordiske Arkæologi tilvejebragt et enestaaende Materiale til Kundskab om Forholdene i forhistoriske Tider. Denne Udforskning er strengt videnskabelig og fagmæssig, men har dog i en mærkelig Grad formaaet at interessere Landets almindelige Befolkning og opnaa dens Medvirkning. Der kommer neppe noget forhistorisk Fund af Betydning for Dagen, uden at der sker Anmeldelse til Nationalmuseet og derved gives dets Embedsmænd Lejlighed til en Undersøgelse. Ved frivillige Overenskomster med Ejendomsbesidderne er det lykkedes at faa mangfoldige Oldtidsminder fredlyst. Forskningsresultaterne foreligger i den arkæologiske Forsknings Førstemand, Museumsdirektør *Sophus Müllers* mere populære Værk: *Vor Oldtid*. 1897, foruden i talrige Specialarbejder af ham og andre, særlig offentliggjort i Tidsskriftet *Annaler*, senere *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed*. 1836 ff. Nationalmuseet har samtidig sørget for at undersøge og opmaaale middelalderlige Kirker, Kirkeinventar og andre Arkitekturminder og yder desuden sin Bistand ved Gennemførelsen af Lovgivningens Fredningsbestemmelser, som tilsigter at forhindre Nedbrydning eller Ødelæggelse af offentlige og private, historisk eller kunstnerisk værdifulde, over 100 Aar gamle Bygninger.

Ogsaa Arkivvæsenet har gennemgaaet en rig Udvikling. Endnu for et halvt Aarhundrede siden var kun den ringeste Del af Fortidens arkivalske Skatte samlet i Gehejmearkivet. Langt de fleste opbevaredes i de enkelte Ministerier og Institutioner under lidet betryggende og for Forskningen uheldige Forhold. Navnlig gennem Rigsarkivar *A. D. Jørgensens* og hans Efterfølger *V. A. Sechers* banebrydende Ledelse er hele Arkivvæsenet blevet nyorganiseret (1889 ff.), Centraladministrationens Arkiver fra de

ældste til de nyeste Tider samlet i et Rigsarkiv og Lokaladministrationens Sager i 3 Landsarkiver, altsammen forenet under en fælles Styrelse. Ved Siden af bestaar nu kun nogle enkelte kommunale Arkiver, først og fremmest Hovedstaden Københavns Arkiv. Det siger sig selv, at Arkivalierne er gjort let tilgængelige for Forskningen og, i Overensstemmelse med alle moderne Arkivprincipper, ordnet paa Grundlag af Proveniensprincippet. Samtidig er tilvejebragt en Række Hjælpemidler til deres Benyttelse. *Kr. Erslev*, der afsluttede sin Embedsgering som Rigsarkivar, har saaledes udgivet en nyttig Oversigt over Arkivets Indhold (Rigsarkivet og Hjælpemidlerne til dets Benyttelse. 1923). En lang Række Meddelelser fra Rigsarkivet giver i noget forskellig Form Underretning om Rigsarkivets Virksomhed fra dets Oprettelse indtil 1920. Over Rigsarkivets Fonds er der udarbejdet Registraturer. Desværre er kun en ringe Del bleven publiceret i Trykken — i denne Henseende staar det danske Arkivvæsen langt tilbage for f. Eks. det franske — der foreligger dog nu Vejledende Arkivregistraturer over Danske Kancellis Arkiv (Kirke-, Skole- og Justitsvæsen i det egentlige Danmark), Rentekammerets Arkiver (Erhvervsliv og Toldvæsen), Finansarkiverne, samt endelig over Privatarkiver fra det 19. Aarh. (Vejledende Arkivregistraturer. I—IV. 1886—1923).

De danske Historikere har imidlertid ikke ladet sig nøje med de Oplysninger, som kunde fremskaffes gennem de danske Regeringsakter. Med megen Sporsans er de gaaet paa Jagt i Udlandets offentlige og private Arkiver og Biblioteker. Danske Forskere har metodisk gennemarbejdet Vatikan-Arkivets uhyre Protokolrækker og derigennem fundet talrige Bidrag til dansk middelalderlig Historie. Under Forarbejderne til sine Studier i Unionstidens Historie har *Kr. Erslev* gennemgaaet Lübecks og andre nordtyske Arkiver, ligesom *I. A. Fridericia* og *Edv. Holm* til deres Skildringer af Danmark-Norges Udenrigspolitik har gennemforsket forskellige europæiske Statsarkiver, hvor de kunde vente at finde Kilder til Belysning af deres Emner. I den nyeste

Tid har navnlig *Louis Bobé* og *Aage Friis* haft Opmærksomheden henvendt paa det 18. Aarhundredes private Arkiver inden og udenfor Landets Grænser og af private Familiers skriftlige Efterladenskaber tilvejebragt et omfattende Materiale. Videnskabernes Selskab har yderligere støttet Bevægelsen ved at nedsætte to Kommissioner, som ganske systematisk gennemgaar Udlandets Biblioteker (fra 1906) og private danske Arkiver (fra 1923), for én Gang for alle at skaffe den historiske Forskning Rede paa, i hvilken Udstrækning der dér er bevaret Kilder til Danmarks Historie.

Kr. Erslev og hans Samtidige har ogsaa sat Fart i den historiske Udgivervirksomhed og udformet Kravene til dens Værdi: Omhyggelighed ved Indsamlingen og Tilrettelægningen af Materialet, filologisk Nøjagtighed i Gengivelsen og Udførlighed i den tekstkritiske og saglige Kommentering. Lige fra Midten af det 18. Aarhundrede bestaar det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog. Det har i gammel Tid haft overordentlig Betydning og fortsætter stadig sin Virksomhed, om end i langsommere Tempo. Blandt andet udgiver det *Danske Magazin*, som særlig benyttes til Publikationer af mindre omfangsrigt Kildemateriale. I Hovedsagen er Optagelse i Selskabet dog mere at betragte som en videnskabelig Udmærkelse end som Indledning til et praktisk Arbejde i dets Tjeneste. Kr. Erslev og hans Samtidige følte da ogsaa en naturlig Trang til at skabe et nyt Centrum for et historisk Udgiverarbejde, som opfyldte deres metodiske Krav, og stiftede 1877 Selskabet til Udgivelse af Kilder til Dansk Historie. Sammen med Rigsarkivar V. A. Secher har han formuleret de praktiske Regler for Arbejdets Udførelse. Selvfølgelig er der mange og store Udgiverarbejder, som skyldes det private Initiativ. »Kildeskriftselskabet« danner dog Midtpunktet i den hele Udgivervirksomhed. De økonomiske Midler skyldes for Størstedelen de to store videnskabelige Fonds: Carlsbergfondet og Den Hielmstjerne-Rosencrønneske Stiftelse.

Mange og store Foretagender har set Lyset.

Gennem lange Tider har det af *Jacob Langebek* paabegyndte *Scriptores rerum Danicarum medii ævi*. 1772 ff, dannet Grundlaget for Studiet af den danske Middelalders Historie. Udgaven, baade af Krøniker og Aktstykker, var dog lidet tilfredsstillende. Nyudgaver er derfor blevet en Nødvendighed. *Ellen Jørgensen* har udgivet *Annales danici medii ævi*. 1920, medens *Brøndum-Nielsen* siden 1920 har paabegyndt en Nyudgave af Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene, og *M. Cl. Gertz* udgivet: *Vitæ sanctorum Danorum*. 1908—12 og *Scriptores minores historiæ Danicæ medii ævi*. 1917—22. Det største Arbejde er dog blevet sat ind paa at gøre de middelalderlige Diplomer tilgængelige for den historiske Forskning. Foruden talrige Specialudgaver — nævnes kan f. Eks. *O. Nielsen*: *Kjøbenhavns Diplomatarium*. I—VIII. 1872—87 — er der først og fremmest Grund til at fremhæve *Regesta diplomatica historiæ Danicæ. Index chronologicus diplomatum et litterarum, historiam Danicam inde ab antiquissimis temporibus usque ad annum 1660 illustrantium, quæ in libris hactenus editis vulgata sunt*, udgivet paa Foranledning af Videnskabernes Selskab 1847—1907. Mere i den nye Tids Aand er dog det af *Kr. Erslev* i Forening med *William Christensen* og *Anna Hude* besørgede *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis*. I—IV. 1894—1912. Værket giver en Fortegnelse over alle danske middelalderlige Breve ældre end 1450 med Oplysninger om deres Besegling, Proveniens etc. Danmarks kirkelige Forhold, som de belyses gennem Pavestolens Arkivalier, klarlægges gennem den af flere forskellige, særlig *Johs. Lindbæk* og *Alfr. Krarup* besørgede Udgave af *Acta pontificum Danica*. I—VI. 1904—15.

Ogsaa for en senere Tid er der Grund til at anføre store Kildepublikationer. Indledet af *Kr. Erslev* og *W. Møllerup*, senere fortsat af Rigsarkivet ved *L. Laursen*, er der under Titlen Kong Frederik I's danske Registranter 1523—32, Danske Kancelliregistranter 1535—50 og Kancelliets Brevbøger 1551 ff. i Udtog blevet udgivet alle Breve udgaaet fra Danske Kancelli. De omhandler alle Sider af den indre Sty-

relse og har ikke mindst været til uvurderlig Nytte for den lokalhistoriske Forskning. Under Titlen *Corpus Constitutionum Daniæ* har Rigsarkivar *Secher* udgivet alle Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve vedrørende Danmarks Lovgivning 1558—1660. I—VI. 1887—1918, medens *I. A. Fridericia* og *C. F. Bricka* i Forening har besørget Udgaven af Kong Christian IV's egenhændige Breve. I—VI. 1887—91, og *Kr. Erslev* Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Christian IV's Tid. I—III. 1883—90. *L. Laursen* har udgivet Danmark-Norges Traktater 1523—1750 (foreløbig til 1675). I—VI. 1905—23. Da Udgaven ikke alene meddeler selve Traktaterne og de dertil knyttede Biakter, men tillige i meget udførlige Indledninger gør Rede for den hele udenrigspolitiske Baggrund og for de Forhandlinger, af hvilke de er et Resultat, indeholder Værket en Skildring af væsentlige Sider af Danmark-Norges hele Udenrigspolitik gennem mere end to Aarhundreder. En Kilde, ligeledes af international Betydning, foreligger i *Nina Bang*: Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1497—1660. I—II. 1906—22. Som Herre over Øresund opkrævede den danske Konge forskellige Afgifter af alle Skibe, som passerede ud og ind fra Østersøen. De bevarede Regnskabsbøger er selvsagt en uvurderlig Kilde til Belysning af den almindelige Handel og Skibsfart, deres Udgivelse er da ogsaa et internationalt Foretagende, gennemført ved Midler ikke alene fra de nordiske Riger, men ogsaa fra Tyskland og Holland.

Ogsaa Enevældens Tidsalder (1660—1848) er oplyst ved forskellige Kildepublikationer. Om nogen systematisk Fuldstændighed kan der dog ikke længer blive Tale. Baade til Kundskaben om den indre og ydre Politik flyder Kilderne saa rigelig, at en Begrænsning har været nødvendig. Nogle enkelte Udgiverarbejder skal dog nævnes. Udenrigsministeriets Udgave af Danske Traktater 1750—1879. 1874—85, forfølger vel først og fremmest praktiske Formaal, men har ogsaa Betydning for Historieforskningen. For Enevældens første Aarhundrede findes der ingen større Kildepublikationer; først for Tiden efter 1750 har det videnskabe-

lige Udgiverarbejde paany taget fat. Den danske Oplysningstidsalder frembyder mangesidige Interesser. En Række kloge og betydelige Statsledere deltog i det europæiske diplomatiske Spil. I det Indre gennemførtes en Række store sociale Reforme, maaske mere gennemgribende end i noget andet af Europas Lande. Adskillige af de højeste Embedsmænd var samtidig et Udtryk for deres Tidsalders Kultur og stod i Forbindelse med en Række af Europas politiske og aandelige Førstemænd. Intet Under, at man har følt Trang til at publicere store Dele af deres offentlige og private Korrespondance. Den mangeaarige Direktør i Udenrigsministeriet *P. Vedel* har saaledes udgivet *Korrespondance ministérielle du comte J. H. E. Bernstorff 1751—1770*. I—II. 1882, og desuden et mindre Arbejde: *Korrespondance entre le comte J. H. E. Bernstorff et le duc de Choiseuil 1758—66*. 1881. Rigsarkivets store Publikation ved *Holger Hansen*: *Kabinettsstyrelsen i Danmark 1768—72*. I—III. 1916—23, oplyser den mærkelige Episode, som knytter sig til Struensees Optræden og Reforme, medens Generalstabens Publikation: *Meddelelser fra Krigsarkiverne*. I—IX. 1883—1902, omhandler Danmarks Kamp med Engländerne i det 19. Aarhundredes Begyndelse. Det 18. Aarhundredes sidste Halvdel oplyser *Aage Friis*: *Bernstorffske Papirer*. I—III. 1904—13. Med overordentlig Flid har Udgivenen rundt om i danske og nordtyske Privatarkiver opsporet store Brevsamlinger, efterladt af forskellige Medlemmer af Familien Bernstorff og andre. Publikationen har ikke alene Værdi for Danmarks Historie, men kaster ogsaa Lys over adskillige politiske og aandelige Strømninger i Europas andre Lande. Det samme gælder *Louis Bobé*: *Papirer fra den Reventlowske Familie* 1770—1830. I—IX. 1895—1922. Ved sin omfangsrige Kommentering er Udgaven tillige blevet en værdifuld Kilde til Oplysning om næsten det hele europæiske Selskab i Aartierne omkring det 19. Aarhundredes Begyndelse. Særlig om den franske Emigration giver den righoldige Oplysninger.

Det 19. Aarhundrede oplyses selvfølgelig ved et Utal af officielle Publikationer, Stænder- og Rigsdagstidender etc., som ogsaa er af Værdi for Historieforskningen. Af større videnskabelige

Udgaver findes derimod faa. Særlig uheldigt er det, at det dansk-tyske Mellemværende, som har været af en saa overordentlig Betydning for det danske Folks nationale og statslige Udvikling, ikke er bleven belyst gennem en større Aktudgave. Kun en enkelt Fase ligger klar for Dagen i *Aage Friis*: *Det nordslesvigske Spørgsmaal 1864—79. I—II. 1921—25.* Nævnes bør dog ogsaa *Aage Friis* og *P. Munchs* Udgave af Politikeren A. F. Kriegers *Dagbøger 1848—80. I—VII. 1920—25.*

Kun i ringe Grad har dansk Historieskrivning søgt sine Emner udenfor Landets egne Grænser. Med vaagen Opmærksomhed har den dog fulgt med i Strømningerne i de store Kulturlande og har ogsaa tilvejebragt store Oversigtsværker: *Folkernes Historie. I—VII. og Verdenskulturen. I—VIII,* begge udkommet i det første Aarti af det 19. Aarh., hvori saa godt som alle danske, for det sidste Værks Vedkommende ogsaa norske og svenske Historikere under Redaktion af henholdsvis *Johan Ottosen* og *Niels Møller* og af *Aage Friis* har fremlagt Resultaterne af den nyere europæiske Forskning. Som Lærebøger paa Universitetet har *Kr. Erslev* udgivet *Oversigt over Middelalderens Historie. I—III. 1891—95,* og *Det sekstende Aarhundrede. 1910,* medens *I. A. Fridericia* behandlede *Det syttende og attende Aarhundrede. 1910—11,* og *Den nyeste Tids Historie. I—III. 1903—06.* Gennem disse Lærebøger har den opvoksende Slægt af Historikere modtaget omfattende Kundskaber i den almindelige Historie og faaet Opmærksomheden henvendt paa den nyere europæiske Historieskrivning og dens Problemer. Selv om danske Historikere mere end de fleste andre Landes har begrænset deres Arbejde til Udforskningen af deres eget Folks og Stats Historie, har de stadig kunnet betragte den i Sammenhæng med den almeneuropæiske Udvikling. Af originale Arbejder, behandelende ikke-danske Emner, er der alene Grund til at nævne to Disputatser, *Erik Arup*: *Studier i engelsk og tysk Handelshistorie. 1907,* en Undersøgelse af Kommissionshandelens Praksis og Teori i engelsk og tysk Handelsliv 1350—1850, og *Poul Nørlund*: *Det romerske Slavesamfund under Afvikling. 1920,* en Analyse af Underklassens Retskaar i Oldtidens Slutning.

Af Forskerarbejdet indenfor Fædrelandets Historie er der først og fremmest Grund til at fremhæve den store Oprydning og Opgør med overleverede Anskuelser. Afhandlingerne i *Dansk historisk Tidsskrift*, fra 1845 udgivet af Den danske historiske Forening, viser dens Omfang og Dybde. Gennem en intensiv Specialforskning er talrige Punkter af Danmarks Historie bleven underkastet en fornyet Undersøgelse. Mænd som *A. D. Jørgensen*, *Johs. Steenstrup* og *Kr. Erslev* er gaaet i Spidsen. Gennem genial Intuition naaede den første sine betydningsfulde Resultater; gennem streng metodisk Forskning vandt den sidste nyt Land for den historiske Erkendelse. I talrige Afhandlinger har Erslev ryddet grundigt op i vore Forestillinger om den danske Middelalder og lagt for Dagen stor Originalitet i Opfattelsen og Respektløshed overfor overleverede Anskuelser. I god Overensstemmelse med sit almindelige Syn paa Danmarks Fortid har *Johs. Steenstrup* behandlet Forhold, der almindeligvis opfattes som Skyggesiderne ved vor Udvikling, saaledes Aarhundreders trinvis Forværrelse af vor Landbostands Kaar og Retsstilling. Bestandig har han fremdraget Træk, som stillede dens Tilstand i en gunstigere Belysning, og dristigt sat Spørgsmaalstegn ved gængse Forestillinger. Selv om man undertiden kan tvivle om Slutningsresultatets Gyldighed, kan man ikke benægte Synspunktets Frugtbarhed eller dets Berettigelse.

I Hovedsagen er Resultaterne af hele dette Oprydningsarbejde nedlagt i en Række videnskabelige Haandbøger og Oversigtsværker. Hovedværket: *Danmarks Riges Historie*. I—VI. 1896—1907, skylder netop de Forskere, som har ført an i det egentlige videnskabelige Arbejde, og hviler saaledes paa Førstehaandsarbejde med Kilderne. Saa godt som alle danske (og norske) Historikere, tillige en lang Række andre Fagmænd, har under Rigsarkivar *C. F. Brickas* Redaktion tilvejebragt *Dansk biografisk Leksikon*. I—XIX. 1887—1905. Om Historieskrivningens Historie i det 19. Aarhundrede har *Johs. Steenstrup* udarbejdet en aandfuld Fremstilling. 1889. I *Trap*: *Kongeriget Danmark*. 1. Udg. 1856—60, 4. Udg. 1920 ff., er der gennem det nærmeste Samarbejde mellem

Videnskaben og interesserede Mænd rundtom i Landet blevet tilvejebragt en vistnok enestaaende topografisk Beskrivelse af det hele Land. Det vigtigste bibliografiske Hjælpemiddel er *B. Erichsen* og *Alfred Krarup*: *Dansk historisk Bibliografi*. I—III. 1917 ff., som giver en fagmæssig ordnet Fortegnelse over dansk og fremmed historisk Litteratur, baade Bøger og Afhandlinger, som behandler Emner af Danmarks Historie, og som er udkommet 1831—1912. Efter dette Tidspunkt findes der aarlige Fortegnelser, ligeledes udarbejdet af *Alf. Krarup*, i *Dansk historisk Tidsskrift*.

Naturligvis er det umuligt indenfor Rammerne af denne Oversigt at gøre Rede for blot en Brøkdel af de historiske Værker, som i de sidste halvthundrede Aar har set Lyset. Der kan alene blive Tale om at paapege Arbejdets almindelige Karakter og fremhæve Hovedværkerne. Mange Studiegrene maa næsten helt lades ude af Betragtning; for andre kan der alene være Tale om at anføre nogle enkelte Bogtitler.

Indenfor Kunsthistorien er der Grund til at nævne: *F. Beckett*: *Danmarks Kunst*. I—II. 1924 ff., og desuden *Karl Madsens* Biografier af *J. T. Lundbye*. 1895, og *Wilh. Marstrand*. 1905, og *Emil Hannovers* af *C. W. Eckersberg*. 1898, og *Constantin Hansen*. 1901, medens *F. Beckett* og *Vilh. Lorenzen* i talrige Arbejder har behandlet Arkitekturens Historie. Den første skyldes et stort Værk: *Frederiksborg Slots Historie*. 1914—18, den sidste en lang Række Monografier over de forskellige Munkeordners Bygningshistorie: *Helligaandsklostrenes*. 1912, *Franciskanerklostrenes*: 1914, *Dominikanerklostrenes*. 1920, *Brigittinerklostrenes*. 1922, *Karmeliterklostrenes*. 1924, og *Præmonstratenserklostrenes*. 1925. Om Vore Landsbykirker har *M. Mackeprang* udgivet en Oversigt. 1920; om en Række Grupper og enkelte Kirkebygninger har *J. B. Løffler* og *Jacob Helms* i *Afhandlinger* og *Bøger* skrevet en Række Monografier. Indenfor Litteraturhistorien er der særlig Grund til at fremhæve *Vilh. Andersens* Værker om Digteren *Poul Møller*. 1904, og *Adam Oehlenschläger*. I—III. 1899—1900, og indenfor

Lærdomshistorien at henvise til *H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie 1537—1621. 1868—77*, og hans næsten utallige Monografier og Afhandlinger. Særlig fremragende er dog *A. D. Jørgensens* smukke og aandfulde Biografier af et Par af dansk Videnskabs Heroer, *Georg Zoega. 1881*, og *Nils Stensen. 1884*. Stednavneforskningen er fortrinsvis en filologisk Disciplin; den har dog en saa stor Betydning for Udforskningen af de ældste Tider, at der er Grund til at nævne dens Foregangsmand *Johs. Steenstrups* Afhandlinger om De danske Stednavne (*Historisk Tidsskrift 6. Række V—VI*) samt *H. V. Clausen: Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse. 1917*. Den lokalhistoriske Forskning har taget et overordentligt Opsving og er bleven formelig organiseret. Næsten i ethvert af Landets 22 Amter er der oprettet en historisk Forening og stiftet et historisk Tidsskrift. Der er derigennem bleven uddannet en Række lokalhistoriske Forskere, som ikke alene har haft Betydning for Befolkningens historiske Opdragelse, men ogsaa har baaret Sten til Landets almindelige Historie. Af rent fagmæssig Karakter, om end noget gammeldags i sin Behandling, er *Oluf Nielsen: Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse (indtil 1728). I—VI. 1877—92*. Ogsaa Personalhistorien har haft talrige Dyrkere. Til Dansk Adelsaarbog, 1884 ff., har først *A. Thiset* og i de sidste Aar *Louis Bobé* udarbejdet fuldstændige Stamtavler over næsten alle danske Adelsfamilier. *A. Thiset* og *P. L. Wittrup* skyldes ogsaa *Nyt dansk Adelsleksikon, en Fortegnelse over Dansk Adel i Fortid og Nutid. 1904*. Et enkelt slægtshistorisk Arbejde har tillige almenhistorisk Betydning, *Louis Bobé: Slægten Ahlefeldts Historie. I—VI. 1897—1912*. Af administrationshistoriske Arbejder maa først og fremmest nævnes *Anna Hude: Danehoffet og dets Plads i Danmarks Statsforfatning. 1893*, og *William Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarhundrede. 1903*, samt for Enevældens Vedkommende *Knud Fabricius, Axel Linvald* og *Kai Fr. Hammerich: Den danske Centraladministration, udgivet 1921 i Anledning af den danske Kancellibygning 200 Aars Dag. Om Byernes kommunale Styrelse*

foreligger to værdifulde Arbejder, *M. Mackeprang*: Dansk Købstadsstyrelse fra Valdemar Sejrs til Christian IV. 1900, og *P. Munch*: Købstadsstyrelsen i Danmark fra Kristian IV's Tid til Enevældens Ophør, 1619—1848. I—II. 1900.

Som allerede anført har Historieskrivningen i høj Grad beskæftiget sig med det dansk-tyske Mellemværende og i talrige Afhandlinger og selvstændige Bøger behandlet de forskellige Faser af det slesvigske Spørgsmaals Historie.

Indtrykket af Begivenhederne 1864 bundfældede sig forskelligt hos de enkelte Forskere. For *Troels Lund* og *Johs. Steenstrup* blev det Opgaven at fremhæve og historisk begrunde deres Tro paa det danske Folk, dets værdifulde Kræfter og Levedygtighed. *A. D. Jørgensen* og *Kr. Erslev* søgte derimod at udrede Spørgsmaalet om Ret og Uret i den aarhundredgamle Kamp om Hertugdømmerne. Begge forstod de, at Spørgsmaalet ikke var saa lige til. *A. D. Jørgensen* førte det historiske Bevis for, at Brydningerne mellem dansk og tysk vel i mange Henseender har været til Ulykke for det danske Folk, men ogsaa bragt kulturelle Fremskridt og virket befrugtende paa det danske Aandsliv. Navnlig *A. D. Jørgensen* har gennem sin rige historiske Forfattervirksomhed, den Lidenskab, som beherskede det, og den kunstneriske Evne, som prægede det, mere end nogen anden øvet Indflydelse paa det danske Folks historiske Tænkning og har sammen med *Erslev* banet Vej for den Opfattelse, som efter Verdenskrigens Afslutning førte til Slesvigs Deling efter Nationaliteter.

Den moderne statsretlige historiske Opfattelse er fastslaaet af *Erslev* i: *Frederik IV og Slesvig*. En historisk Fortolkning af Arvehyldningsakterne af 1721. 1901, og hans Undersøgelse over Augustenborgernes Arvekrav. 1915, som han paaviste, i og for sig havde haft juridisk Berettigelse, men i Tidens Løb ved Begivenhedernes Gang og de danske Kongers større Magtstilling var bleven illusoriske. I det store Værk *Da Sønderjylland vaagnede*. I—VIII. 1909—22, har Skoleinspektør *P. Lauridsen* givet en Fremstilling af den danske nationale Bevægelse i Sønderjylland fra dens

første Begyndelse og frem til Oprøret 1848. Ved sit nye Materiale, ved Forfatterens Fortrolighed med Emnet, store Fremstillingskunst og Evne til at forstaa en Række ejendommelige og rigt nuancerede Førerskikkelser, har han skabt et levende og betydeligt historisk Værk. *Holger Hjelholt* har skildret den danske Sprogordning og det danske Sprogstyre mellem Krigene 1850—1864. 1923, medens *M. Mackeprang* i Nordslesvig 1864—1909. 1910, har givet en udtømmende, strengt saglig Skildring af den tyske Tvangspolitik og de danske Nordslesvigeres Nationalitetskamp under Fremmedherredømmet. Jævnside sin Aktpublikation har *Aage Friis* udgivet en Skildring af Den danske Regering og Nordslesvigs Genforening med Danmark. I. 1921, særlig omhandlende Forhandlingerne om Opfyldelsen af Pragfredens § 5, hvortil slutter sig Fremstillingen af Danmark ved Krigsudbruddet Juli til August 1870. 1923. Som et Led i Kampen mod den tyske Agitation, men med ærlig Bestræbelse for at bane Vej for en upartisk Bedømmelse af det dansk-tyske Mellemværende, udgav Redaktør *Franz v. Jessen* Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie. Dokumenter, Aktsykker, Kort og statistiske Oplysninger vedrørende Sønderjylland. 1901 (fransk Udgave: *Manuel historique de la question de Slesvig*. 1906). I Anledning af Genforeningen udkom 1919 under Redaktion af *Svend Dahl* og *Axel Linvald*: Sønderjylland. I—II, som gennem Bidrag af en Række Historikere og andre giver en Oversigt over de forskellige Sider af det danske Nordslesvigs Historie i det 19. Aarhundrede.

Om Danmarks almindelige Historie foreligger en Række Værker, som behandler større Tidsrum eller mere vidtrækkende Spørgsmaal.

Om Danmarks Historie fra de ældste Tider og til 1282 har *Erik Arup* for nylig udsendt et Arbejde: Danmarks Historie. I. 1925. Bogen er i mange Henseender frisk og frejdig i sin Dom og giver adskillige interessante Synspunkter. Dens Grundopfattelse, at de ydrepolitiske Begivenheder alene er Krusninger paa Overfladen, og at Historiens eneste

virkelige Indhold er den økonomisk-social Udvikling, vil dog sikkert vise sig at være tidsbestemt og paavirket af Marxismen. Mod mange Enkeltheder er der ogsaa rettet velbegrundet Kritik. Overgangen mellem Oldtid og Middelalder og dennes ældre Historie er skildret i nogle særlige Værker. *A. D. Jørgensen: Den nordiske Kirkes Grundlæggelse og første Udvikling. 1874—78*, gør Rede for den danske Kirkes ældste Historie og behandler de forskellige Paavirkninger, tyske, franske og britiske, som har gjort sig gældende. Mere specielle Undersøgelser skyldes *Ellen Jørgensen: Fremmed Indflydelse under den danske Kirkes tidligste Udvikling. 1908*, og *Helgendyrkelsen i Danmark. 1909*. Et Hovedværk er dog først og fremmest *Johs. Steenstrup: Normannerne. I—IV. 1876—82*. Med en næsten polyhistorisk Lærdom og med fuldkommen Beherskelse af de vidtsprede Kilder har Steenstrup i dette Værk gjort udtømmende Rede for Vikingetogenes Tidsalder, da de nordiske Folk udbredte deres Herredømme over Nord- og Vesteuropa og tilførte de undertvungne Folk nye Kraft- og Kulturelementer. Hver for sig har *Steenstrup* og *Erslev*, den første i *Studier over Kong Valdemars Jordebog. 1874*, den sidste i *Valdemarernes Storhedstid. 1898*, undertiden i Overensstemmelse, undertiden med divergerende Anskuelser, i skarpsindige Særundersøgelser gjort Rede for Valdemarstidens sociale, økonomiske og retslige Forhold.

I denne Forbindelse kan ogsaa anføres et Par kirkehistoriske Arbejder: *L. Moltesen: De Avignonske Pavers Forhold til Danmark. 1896*, og *Johs. Lindbæk: Pavernes Forhold til Danmark 1448—1513. 1907*, som begge bygger paa Studier i Vatikanarkivet. Lindbæk havde yderligere sat sig som Livsopgave at give en Skildring af det danske Klostervæsens Historie, men naaede kun at behandle De danske Heligaandsklostre (sammen med *G. Stemann*). 1906, og De danske Franciskanerklostre. 1914.

Unionen mellem de tre nordiske Riger og i det hele Danmarks Historie ved Middelalderens Slutning er skildret af *Kr. Erslev: Dronning Margrethe og Kalmarunionens*

Grundlæggelse. 1882, og Erik af Pommern, hans Kamp for Sønderjylland og Kalmarunionens Opløsning. 1901. Medens den ældre danske Historieskrivning havde betragtet Unionen som et Udslag af de nordiske Folks Enighedstrang, paaviste Erslev, at den var et Produkt af middelalderlig Fyrstepolitik, bestemt ved Dronning Margrethes Ønske om at udvide sin politiske Magt og sikre Danmark Suprematiet i Norden. Paa samme Maade stillede han Kong Erik af Pommern i ny Belysning og godtgjorde, at hans mislykkede Politik havde været rettet mod den tyske Holstenervælde i Sønderjylland og mod Hansestædernes Overmagt i Norden. Konge og Lensmand i det 16. Aarhundrede. 1879, omhandler vel et lidt senere Tidsrum, men er ogsaa behersket af Tanken om Fyrstemagtens jævne Stigning. Reformationen, paaviste Erslev i dette Arbejde, gav Kongemagten Mulighed for at inddrage det aller-meste af Kirkegodset og reformere Landets Styrelse. Den kom derved til at betyde en overordentlig Magtudvidelse for Kronen og har saaledes i en vis Forstand virket med til at forberede Enevældens Indførelse et Aarhundrede senere.

Det 16. Aarhundrede omhandler et af nyere dansk Historieskrivnings mærkeligste og aandfuldeste Værker, *Troels Lund: Dagligt Liv i Norden i det 16. Aarhundrede. I—XIV, 1879—1901*. Midt i en Generation, hvis Studier fortrinsvis var bleven bestemt ved dens Opfattelse af de sociale Kampe og i Fortiden først og fremmest havde haft Blik for de økonomisk-politiske Forskydninger, rettede Troels Lund sin Opmærksomhed mod de Sider af Fortidens Liv, som udfoldede sig indenfor Hjemmets fire Vægge og i Familie kredsen. Naar han skildrede det daglige Liv, blev det mindre den graa Dagligdag og dens Arbejde i Bod og paa Mark, som Værket kom til at behandle; end det blev Menigmands store Højtidsstunder, de religiøse og borgerlige Festdage, Paaske og Pinse, Jul og Nytaar, Daab, Trolovelse, Bryllup, Barsel og Død. Æmnet gav ham Lejlighed til at paapege de Kræfter, der bruste i Folkedybet, og til at undersøge Slægtens Forhold til Problemet om Liv og Død, og derigennem en Maalestok for Bedømmelsen af dens Sundhed og Kraft.

Med Rette er der bleven fremsat videnskabelige Anker mod Troels Lunds store Livsværk, at hans Kildekritik var utilstrækkelig, og at han i alt for høj Grad supplerede de overleverede Vidnesbyrd med dristige Slutninger og psykologiske Kombinationer. Det udelukker dog ikke, at han har skabt et Værk, som ikke alene er fremragende ved sin Stilkunst, men ogsaa ved sit Emne betegner Indvinding af Nyland for den historiske Erkendelse.

Under adskillig Paavirkning af Troels Lund har *Hugo Matthiessen* i forskellige Smaabøger, Bøddel og Galgenfugl. 1910, Natten. 1914, Gamle Gader. 1917, De Kagstrøgne. 1919, etc., givet levende og malende Billeder af Bylivets Lys- og Skyggesider i væsentlig det samme Tidsrum.

Indenfor det 17. Aarhundredes første Halvdel er Hovedværkerne *I. A. Fridericia*: Danmarks ydre politiske Historie 1629—45. I—II. 1876—81, og Adelsvældens sidste Dage. Danmarks Historie fra Christian IV's Død til Enevældens Indførelse 1648—60. 1894. I det første Værk har Fridericia paa Grundlag af et indgaaende Studium af den samlede europæiske Historieforskning og utrykt Materiale rundt om i Europas forskellige Arkiver givet en Fremstilling af Danmarks Stilling under Trediveaarskrigens brogede Begivenheder. I det sidste Værk skildrer han Danmarks Historie i Aarene fra 1648—60, da ydrepolitiske Ulykker i Forbindelse med uheldige sociale og økonomiske Tilstande blottede Adelsstyrets Mangler og under mange dramatiske Begivenheder banede Vej for Frederik III's Gennemførelse af Enevælden. Rimeligvis bør man sætte Spørgsmaalstegn ved Fridericias Tro paa, at der i 1660 havde været Kræfter til Stede i Borgerskabet, som rigtigt benyttet kunde have muliggjort en Forfatning, der gav Befolkningen Indflydelse paa Statens Styrelse. Sikkert er det, at han med overlegen Kendskab og Sikkerhed har gjort Rede for Samfundets mange modstridende sociale og politiske Kræfter og tegnet Billeder af en Række betydelige, men stærkt problematiske Karakterer.

Vedrørende samme Tidsrum er der ogsaa Grund til at anføre *Birket Smith*: *Leonora Christina Grevinde Ulfeldts*

Historie. I—II. 1879—81, som giver mange Bidrag til Tidens Historie og indgaaende skildrer to af dens mærkeligste Skikkelser, Statsmanden Corfitz Ulfeldt og hans Hustru, den danske Kongedatter.

Enevældens første Aartier er særlig skildret af *Edv. Holm*: Danmark-Norges indre Historie 1660—1720. I—II. 1885—86. *A. D. Jørgensen* har givet en mærkelig rig Biografi af den første Enevældes mægtige Statsmand *Peter Schumacher Griffenfeld*. I—II. 1893—94, og Generalløjtnant *A. P. Tuxen* i Bidrag til den store nordiske Krigs Historie. I—VII. 1899—1922, gjort Rede for de militære og politiske Begivenheder under det store nordiske og europæiske Sammenstød 1709—20. Af den yngre Generation har *C. Christiansen* givet Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie 1660—1699. I—II. 1908—22, medens *Knud Fabricius* i sit Værk om Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige. I—II. 1906, har givet en udmærket Skildring af det begyndende Nationalitets-skifte i de tidligere danske Provinser Øst for Øresund. I sin Biografi af *Griffenfeldt*. 1910, har han kunnet inddrage forskelligt nyt Materiale, og i Kongeloven. 1920, har han i en Række Detailstudier undersøgt det retslige Grundlag for den danske Enevælde, dens Kilder i europæisk Statsret samt selve Kongelovens Tilblivelseshistorie.

Om Danmarks Historie i det 18. Aarhundrede har *Edv. Holm* skabt et grundlæggende Værk: Danmark-Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse. 1720—1814. I—VII. 1891—1912. En Række mindre Bøger og specielle Studier har i Aarenes Løb ledsaget Udarbejdelsen af det store Værk.

I største Udstrækning har *Edv. Holm* gennemløjet Regeringskontorernes Protokolrækker og Aktpakker. Hans Arbejdsmetode var jævn og stadig, lagt an paa en fuldstændig Gennemgang af de historiske Kilder. Han havde derimod ikke Evnen til umiddelbart at vide, paa hvilke Hovedpunkter det gjaldt at slaa ned. Arbejdsmaaden var en Styrke, for saa vidt det altid for en Forfatter af et stort Oversigtsværk maa være en Opgave

at faa alle Sider lige grundigt oplyst. Den viser dog samtidig hans Begrænsning. Edv. Holm var aldrig de historiske Problems Mand; han saa og forstod, hvad hans Kilder fortalte ham, mere end han selv stillede dem Spørgsmaal. Hans historiske Domme var altid Resultatet af den roligste Overvejelse og den største Retfærdighedssans.

En Række yngre og ældre Forskere er efterhaanden fulgt i Edv. Holms Fodspor og har søgt deres Emner i det 18. Aarhundrede. *L. Koch* har fremstillet Kong Christian den Siettes Historie. 1886, og *P. Vedel* skildret Den ældre Grev Bernstorffs Ministerium. 1882, medens en Række Forfattere har behandlet Landbospørgsmaalet og de store Reformer i det 18. Aarhundredes sidste Halvdel: *Steenstrup*: Den danske Bonde og Friheden. 1888, *Fridericia*: Den danske Bondestands Frigørelse. 1888, *Edv. Holm*: Kampen om Landboreformerne. 1888, og *Falbe-Hansen*: Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne, set fra Nationaløkonomiens Standpunkt. I—II. 1888—89. Særlig er der Grund til at nævne *Aage Friis'* endnu ufuldendte Værk: Bernstorfferne og Danmark. Bidrag til den danske Stats politiske og kulturelle Udviklingshistorie 1750—1835. I—II. 1903—19. Navnlig paa Grundlag af Familiens efterladte Papirer giver Værket en levende Skildring af de dansk-tyske Statsmandsfamiliers mest fremragende Medlemmer, særlig J. H. E. Bernstorff, forklarer Forudsætningen for den gamle danske Helstat og paaviser Betydningen af Sammenspillet mellem de danske og tyske Befolkningsdele.

Edv. Holm naaede inden sin Død i 1915 at behandle hele den udenrigske Historie 1720—1814, men fik kun sin Skildring af de indre Forhold ført frem til ca. 1800. Som en Slags Fortsættelse har *Axel Linvald* udgivet: Kronprins Frederik og hans Regering 1797—1807. Styrelsen og dens Mænd, økonomiske og sociale Forhold. I. 1923.

Danmarks Historie i første Halvdel af det 19. Aarhundrede er skildret af *Marcus Rubin*: 1807—14. Studier til Københavns og Danmarks Historie. 1892, og Frederik

VI's Tid. Fra Kielerfreden til Kongens Død. 1895. Marcus Rubin var af Uddannelse Nationaløkonom og Statistiker, af Livsgjerning Chef for det danske statistiske Departement, derefter for Skatte- og Toldvæsenet, endelig Nationalbankdirektør. Indenfor sin Generation blev han da ogsaa Repræsentanten for den økonomiske Historieforskning. Kun en statistisk og økonomisk skolet Forsker ejede Betingelserne for en saa dybtgaaende Skildring af Tidens sociale Forhold og Vurdering af de forskellige Samfundsklassers og Næringsgrenes Vægt og Betydning. Kun en finansiell Ekspert og erfaren Embedsmand var i Stand til at udrede den danske Stats fortvivlede finansielle Stilling i den første Tredjedel af det 19. Aarhundrede. Til alt dette kom betydelig Fremstillingskunst og Evnen til med lysende Klarhed at gøre Rede for de mest indviklede Forhold.

Væsentlig den samme Tid er behandlet af *Alexander Thorsøe*: Den danske Stats Historie fra 1814—48. 1877—78, den følgende Tid i Kong Frederik VII's Regering. I—II. 1884—89. I begge Arbejder er der fremlagt et betydeligt utrykt Materiale. Om nogen dybere historisk Vurdering er der dog ikke Tale. Ligesom Opfattelsen af den første Halvdel af det 19. Aarhundrede væsentlig er bleven grundlagt af Marcus Rubin, er det *N. Neergaard*, der ved sit store Værk: Under Junigrundloven. I—III. 1892—1916, har givet den bedste og betydeligste Skildring af Danmarks politiske Historie i Tiden mellem de to slesvigske Krige 1848—66. Neergaard har sit Liv igennem været en fremstaaende Politiker. Hans Arbejde vidner da ogsaa om den rigeste politiske Erfaring og Forstaaelse af de forskellige politiske Partier, deres Ledere og Virksomhed. Som Rigsdagsmand har han dog ogsaa været tilbøjelig til at overvurdere Betydningen af det parlamentariske Arbejde og har kun i ringe Grad beskæftiget sig med Befolkningens økonomisk-sociale Udvikling. Ikke mindst er det Neergaards Fortjeneste at have banet Vejen for en retfærdig Bedømmelse af den national-liberale Politik og tillige at have paavist de Strømninger, som førte frem til det store politiske Opgør, som en Menneskealder senere for lange Tider skulde give Venstre den politiske Magt i Danmark.

NATIONALMUSEETS SAGREGISTER OVER DETS SAMLINGER FRA MIDDELALDER OG NYERE TID.

Trykt efter Henstilling af D. H. F.s Museumsudvalg.

Museumsinstitutionerne ude i Landet har hidtil enten ført Tilvækstjournaler eller i bedste Fald Tilvækstprotokoller med mere indgaaende Beskrivelse af Genstandene, og saadanne Bøger er jo ogsaa fra alle Sider anerkendte som uundværlige og grundlæggende for Museumsarbejdet (sml. f. Ex. Hans Aall: Arbejde og Ordning i kulturhistoriske Museer. Oslo 1925). Men efterhaanden som Samlingerne vokser sig store og Tilvækstfortegnelserne naar at omfatte flere Bind og Tusinder af Numre, bliver de vanskeligere at udnytte, og under disse Forhold har der i de sidste Aar paa flere Steder vist sig Interesse for at skabe et Seddelregister; der supplerer Tilvækstfortegnelsen og letter dens Brug. Museerne paa Koldinghus og i Thisted er allerede naaede vidt i dette Arbejde, og andre Steder er det paabegyndt eller planlagt. Under disse Forhold vil en Publikation af Nationalmuseets Sagregistergruppe sikkert kunne gøre sin Nytte.

I mere end et Aarhundrede er Nationalmuseets danske Nyerhvervelser blevne protokollerede, efterhaanden som de indkom, med fortløbende Numre (siden 1866 dog under Hovedgrupperne A, B, C og D, der henholdsvis betegner Genstande fra Sten-, Bronze- og Jernalderen samt fra historisk Tid). Hvad der nu opbevares i Museets anden Afdeling, mærkes altsaa altid med Bogstavet D foran Nummeret. Ved Siden af Protokollerne har man haft dels et topografisk ordnet Stedregister, hvori man kan finde Numrene paa alle de fra et enkelt Sogn stammende Genstande, dels et Sagregister, alfabetisk ordnet efter Stikord og for hvert Ord (Alter, Altertavle o. s. v.) indeholdende en Række Numre, som henviser til Tilvækstprotokollerne.

Dette gamle Sagregistersystem er saare mangefuldt og besværligt at bruge, især naar man skal søge i righoldige Rubrikker som Øxe, Sværd og lignende, hvor det kan tvinge til Gennemgang af Hundreder af Numre. Ogsaa den alfabetiske Orden kan

tit volde Misforstaaelse, og da Registret er samlet i en enkelt Protokol, er Rettelser og Ændringer ikke til at foretage.

Dansk Folkemuseum har allerede i en Aarrække brugt en anden Fremgangsmaade. Der er her kun ført en kortfattet Tilvækstjournal, og Hovedprotokollen, som skrives paa løse Blade, er ordnet efter saglige Grupper, med Bogstaver og Numre svarende til dem, der findes i den trykte (nu udsolgte) Fortegnelse fra 1910. Dette System er paa visse Maader bedre end Nationalmuseets, men det har ogsaa vist sig at have sine Skyggesider. Erhvervelsernes Talrigheid sprænger Rammerne for den systematiske Nummerering.

Overalt i de større kulturhistoriske Museer er man naaet til det Resultat, at den sikreste og mest praktiske Fremgangsmaade er at indføre og nummerere Genstandene i en fortløbende Protokolrække, som saa suppleres med Sagregistersedler, helst indrettede saaledes, at der paa dem kan opklæbes Fotografier, som i høj Grad letter Identifikationen. I Reglen har hver Genstand sin Seddel, hvor der foruden dens Museumsnr. og Fotografinr. (som gælder den fot. Negativ) findes en kort Beskrivelse samt Oplysninger om Herkomst og Litteratur.

Et saadant fotografisk Sagregister har Nationalmuseets 2. Afd. for nogle Aar siden paabegyndt, og der blev i denne Anledning udarbejdet den her aftrykte saglige Gruppedeling, som afviger fra Folkemuseets. Systemet har for Nationalmuseets Vedkommende vist sig praktisk. Naturligvis er det paa flere Punkter (f. Eks. Gruppe 15) bestemt af Museets Indhold, og der er ikke ved Udarbejdelsen tænkt paa, at det ogsaa skulde kunne bruges andetsteds. Det skal ikke nægtes, at man med Lethed vilde kunne opstille andre, lige saa brugelige eller efter det enkelte Museum bedre afpassede Systemer, men det vilde dog unægteligt ogsaa hyde store Fordele, om netop Centralmuseets Gruppesystem blev fulgt ude i Landet. Uden at man behøver at være nogen Ynder af Uniformitet, tør man sikkert sige, at Ensartethed paa dette Omraade i det lange Løb paa mange Maader vil gavne og lette det videnskabelige Studium og Samarbejdet mellem Museerne.

SAGREGISTERGRUPPER.

Gruppe 1. Bygningsdele — a. Middelalderlige Bygningsdele af Træ. — b. do. af Natursten. — c. do. af Tegl og Ler (herunder Lydpotter). — d. Nyere Bygningsdele af Træ — e. do. af Natursten. — f. do. af Tegl og Ler. — g. Fliser. — h. Kalkmalerier.

2. Fast Inventar. — a. Døre, Dørringe og -Beslag. — b. Paneler, Lofter. — c. Vinduesrammer og -Karme. — d. Glasmalerier. — e. Forskelligt.

3. Alterborde og Relikvier. — a. Alterborde og Sepulchralsten. — b. Relikvieskrin og -beholdere. — c. Relikviekapsler. — d. Pilgrimstegn, Ibskaller, Rosenkranse etc. — e. Romanske Emailler.

4. Alterprydelser. — a. Ciboriestolper. — b. Altertavler og drevne Antemensaler. — c. Grupper og enkelte Figurer af Træ og Metal samt Alabast. — d. Alterkrucifixer. — e. Korbuekrucifixer og -Figurer. — f. Malede Alterbordsforsider o. a. Malerier. — g. Middelalderl. Elfenben (undt. Spillebrikker).

5. Messerede. — a. Monstranser, Monstranshuse, Oblatæsker etc. — b. Kalk, Disk og Alterkande. — c. Ciborier, Olieflasker, Salvebuddiker o. l. — d. Messehagler o. a. kirkelige Dragter. — e. Kirkelige Textilia. — f. Biske- og Processionsstave, Bøger, Bogbeslag, Træsnit o. l.

6. Røgelsekar m. m. — a. Røgelsekar og -skaale. — b. Akvamaniler. — c. Vievandskedler og Vandkander.

7. Andet Kirkeinventar (kirkelig Belysning, se Gruppe 11). — a. Bænke, Stolestader, kirkel. Paneler, Læsepulte. — b. Prædikestole, Korgittre, Gravgittre, Monstranshuse (Kirkeskabe, se 9. b.). — c. Fonte og Vievandskar (Daabsfade, se 10. a.). — d. Klokker, Messeklokker. — e. Pengetavler, Skriftetavler, Textetavler og lign.

8. Begravelser (Gravgittre, se 7. b.). — a. Ligsten, Ligtræer og Gravkors. — b. Epitafier, Faner. — c. Middelalderlige Grave og Gravfund (Sarkofager). — d. Kisteplader og -beslag samt anden Kistebeklædning. — e. Runesten. — f. Gravpotter, Gravods, herunder Absolutionskors.

9. Møbler (kirkelige og verdslige). — a. Kister og Kisteforsider. — b. Skabe. — c. Smaaskrin, Kabinetter. — d. Enkelte Skæringer. — e. Borde. — f. Bænke, Stole og Skamler. — g. Senge og Vugger. — h. Beslag til Møbler (jfr. 25 d).

10. Andet Værelseudstyr. (Textilier, se Gruppe 12). — a. »Daabsfade« og Pyntefade. — b. Skilderier, indrammede Smaareliefs o. l. — c. Spejle o. l. Rammer. — d. Gyldenlæder.

11. Lys og Varme. — a. Lysekroner (kirkelige og verdslige). — b. Lysestager og -klemmer. — c. Lysearme, Lamper, Lampetter, Lygter. — d. Lysesakse. — e. Fyrstaal o. l. — f. Ovnplader. — g. Kaminer. — h. Kakler. — i. Varmebækkener, Stølpe, Fyrfade.

12. Klædedragt og Textilia. — a. Dragt (incl. Handsker, Hatte etc.), herunder Kristentøj. — b. Fodtøj. — c. Gobelin'er, broderede Vægtæpper. — d. Duge, Lagener. — e. Bord- og Sengetæpper, Pyntehaandklæder. — f. Puder, Betræk, Vaar. — g. Løse Kniplinger o. l.

13. Ringe (jfr. Signetringe, Gruppe 39). — a. Fingerringe. — b. Arm- og Halsringe. — c. Ørenringe.

14. Smykker. — a. Spænder. — b. Brocher, Brystnaale. — c. Kæder og Hængesmykker. — d. Perlebaand. — e. Bælter, Agraffer, Medaillons o. l. til Paasyning. — f. Maller, Knapper, Snørenaale. — g. Lugtedaaser, Nips o. l. — h. Metalbarrer.

15. Islandske, færøske, norske og skaanske Smykker. — a. Ringe. — b. Brocher og Hængeplader. — c. Spænder, Nøgleringe. — d. Kæder og Hængesmykker. — e. Bælter, Medaillons til Paasyning. — f. Hægter, Maller, Knapper. — g. Brudekroner, -huer, Pandebaand.

16. Kurioriteter og Kunstsager. — a. af Elfenben og Næsehorn. — b. af Halvædelsten (skaarne Stene og Kaméer). — c. af Metal og Sten. — d. af Træ (jfr. Gruppe 23 d). — e. Andet Materiale (Strudsæg o. l.). — f. Franske og italienske Emailler etc. — g. Nips.

17. Toiletgenstande og kvindelige Beskæftigelser. — a. Kamme og andre Toiletsager. — b. Smykkeskrin, Smaaæsker af Metal m. m. — c. Buddiker, drejede Smaaæsker af Træ og Elfenben.

— d. Sysager. — e. Kniple- og Vævesager. — f. Spindesager. — g. Mangletræer. — h. Strygejern. — i. Mollinger (jfr. Gruppe 10 a).

18. Fornøjelser og dagligt Liv. — a. Spil og Spillebrikker. — b. Musikinstrumenter. — c. Piber, Tobaksdaaser etc. — d. Legetøj, Fløjter. — e. »Skøjter«. — f. Skrift- og Skrivesager, Bogbind og Vokstavler. — g. Sparebøsser, Kridthuse. — h. Tasker og Pengepunge. — i. Brillor, Stokkeknapper o. l.

19. Tidsmaalere og videnskabelige Instrumenter, Maal og Vægt. — a. Standure. — b. Lommeure. — c. Solskiver og ure, Timeglas. — d. Primstave og Kalendere. — e. Videnskabelige Instrumenter (Kompasser etc.). — f. Maal. — g. Vægte og Lodder.

20. Skeer. — a. Spisebestik. — b. Skeer af ædelt Metal. — c. af Tin og Messing. — d. af Træ. — e. af Horn. — f. af Halvædelsten.

21. Kniv og Gaffel (jfr. 20 a og 26 b). — a. Knive med Metalskaft. — b. med Ben- og Hornskaft. — c. med Træskaft. — d. Lommeknive. — e. Værktøjsknive og Knive uden Skaft. — f. Gaffler.

22. Drikkekar af Metal. — a. Velkomster, Prunkkar. — b. Kander og Krus. — c. Bægre. — d. Skaale (smaa).

23. Drikkekar af andet Materiale. — a. af Stentøj. — b. af Fajance, Ler. — c. af Glas. — d. af Træ (jfr. Gruppe 16 d). — e. Drikkehorn. — f. Drikkekar af Elfenben og Næsehorn samt Bezoarsten. — g. af Agat o. l.

24. Anden Borddækning og Køkkentøj. — a. Skaale, Fade og Tallerkener af Metal (ikke Pyntefade), Kaffekander etc. — b. Skaale af Fajance, Emaille, Porcelæn, Majolika og Ler. — c. Skaale af Træ. — d. Bordkranse. — e. Bordklokker. — f. Mortere. — g. Vaffeljern og Kageforme. — h. Gryder, Potter af Metal. — i. do. af Ler. — j. Smaakrukker af Ler og Stentøj. — k. Flasker og Flaskestempler. — l. Andre Køkkensager. — m. Malmhaner.

25. Laase, Nøgler og Beslag. — a. Hængelaase. — b. Fastsiddende Laase og Laaseskilte. — c. Nøgler. — d. Beslag (jfr. Gruppe 9 h og 5 f).

26. Sværd og Dolk. — a. Sværd (ogsaa Knapper og Skeder). — b. Dolk og Kniv til Jagt eller Krigsbrug (jfr. Gruppe 21).

27. Økse og Spyd. — a. Økser. — b. Spyd. — c. Partisaner, Morgenstjerner, Fanespidser o. l. — d. Køller og Stridshamre. — e. Andre Angrebsvaaben.

28. Skydevaaben. — a. Armbrøst og Bue. — b. Armbrøstspænder, -Pile o. l. — c. Kanoner. — d. Bøsser, Geværer. — e. Pistoler. — f. Krudthorn. — g. Bandolerer, Kugler og Rekvisiter.

29. Dækvaaben m. m. — a. Rustning og Rustningsdele. — b. Hjelm. — c. Skjold. — d. Faner.

30. Ride- og Hestetøj. — a. Sporer. — b. Stigbøjler. — c. Bidsler. — d. Sadel og Seletøj (Spænder, se Gruppe 14 a). — e. Hestesko. — f. Strigler. — g. Beslag til Hesteskaberak.

31. Redskaber. — a. Landbrugsredskaber. — b. Søfart og Fiskeri. — c. Hammer og Ambolt. — d. Tang. — e. Bor og Fil. — f. Støbeforme. — g. Slibe- og Hvæssesten, Hvæssestaal. — h. Kværnsten. — i. Sakse. — j. Andet Værktøj. — k. Prene af Ben og Metal. — l. Paabegyndt Materiale af Ben. — m. Nagler og Søm m. m.

32. Torturinstrumenter, Retsantikviteter, Overtro. — a. Straffe- og Torturinstrumenter. — b. Retsantikviteter. — c. Overtro og Folklore. — d. Medicinal-historiske Genstande. — e. Apotekersager.

33. Offentlige Signeter og Plomber. — a. Verdslige Signeter. — b. Gejstlige Signeter (ogsaa gejstlige Personers Embedssigneter og Pavebuller). — c. Gilde- og Lavssigneter. — d. Toldplomber.

34. Private Signeter. — a. Privatsigneter, ordnede alfabetisk efter For- eller Slægtsnavn.

35. Samlede Fund.

DE GAMLE GANGDAGE.

I Anledning af P. K. Thorsens Artikel (Fortid og Nutid V, 176 ff) bedes om Plads for følgende:

Nutidens »Store Bededag« er en Afløser af Middelalderens »Store Gangdag« og »Små Gangdage«.

De sidste er de ældste. De blev indstiftede i 470 af St. Mæmert, Biskop af Vienne (Sydfrankrig) som processionsløse *Bødsdage*, henlagt til de sidste tre Dage før Festen for Kristi Himmelfart. Langsomt bredte de sig udover Kristenheden. Pave Leo III indførte dem (o. 800) i Rom. Dær blev de forøget med en Bønne-Procession; — ret naturligt, da Paven, som holdt Hovedgudstjenesten på Festdagene, snart i een, snart i en anden af Roms Kirker, begav sig derhen i Procession, fulgt af Roms Sognepræster (de nuværende Kardinaler) og disses Medhjælpere (Diaconer og Ministranter). Da denne sidste Måde at fejre de »små Gangdage« blev optaget af Præsterne i Kristenhedens Landsogne blev Processionens Formål, som på den »store Gangdag«, at nedbede Guds Velsignelse over Mark og Eng.

Den »store Gangdag«s Indstiftelse er uoplyst. Dens Dato, altid den 25. April, og dens Motiv viser, at den oprindeligt må være bleven indført for at fortrænge den hedensk-romerske Fest »Robigalia«, hvis Formål var at nedbede Velsignelse over Markerne. Pave Gregor foreskrev (c. 600) den »store Gangdag« som Fest for hele Kristenheden.

Vi har ikke det ældste Ritual for de »små Gangdage«. Rituallet for den »store Gangdag« blev i Rom gjort fælles for *alle* Gangdagene; i det handler både Epistlen (Jakobs Brev V, 16—20) og Evangeliet (Lucas XI, 5—13) om Bønnen; under Processionen bades Litaniet til Alle Helgener. — »Jubilate« og »Cantate« er Navnene — efter Begyndelsesordene af Indgangsbønnen (Introitus) — på 3. og 4. Søndag efter Påske; disse Navne (og disse Bønner) er Udtryk for den Festjubel, som fyldte Kristenheden mellem Påske og Pintse, men har intet at gøre med Gangdagene; »Jubilate«-Bønnen er taget fra Psalme LXV, 1—2, »Cantate« fra Psalme XVCII, 1—2; — »Rogate« hedder ingen Søndag, intet Ritual;

Thorsen har vist tænkt på »Rorate«, Indgangsbøn (fra Jesaias XLV, 8) til Ritualet for en Messe til Opnåelse af Guds Velsignelse til et hvilket som helst moralsk-tilladeligt Formål; det *kan* bruges hele Året, men anvendes hyppigst på Lørdagene i Advent til Ære for Guds Moder, Vor Frue.*) —

Nutidens danske Katolikker fejrer Mariae Bebudelse på Folkekirkens »Store Bededag«; Gangdagene fejres — endnu — uden Procession.

Georg M. Vøhtz.

EN OVERSIGT OVER DE TOPOGRAFISKE KORT- OG BILLEDSAMLINGER.

Af OTTO SMITH.

I al topografisk forskning er kortplaner, grundplaner af bebyggelser, prospekter af byer eller enkelte huse så at sige livsnerven. Hvor gennemført en topografisk studie end er, hvor nær forskeren end synes at være nået til det rigtige resultat, mangler der dog noget, såfremt han ikke har kunnet støtte sig til et billedligt materiale. Hvor udførlige hans trykte eller skrevne kilder end har været, har han dog famlet rundt i blinde, hvis ikke et prospekt eller en grundplan er blevet levnet ham af det terrain eller den bygning, han har arbejdet med. Omvendt vil et rigt billedligt materiale i mange tilfælde kunne overflødiggøre andre kilder eller i hvert fald erstatte manglende kilder.

Det siger sig selv, at et så vigtigt materiale i den topografiske forskning er stærkt efterspurgt, men enhver, der blot har syslet den mindste smule med den slags studier har også erfaret, hvor vanskeligt det er at opspore og få samling på dette billedlige materiale.

Grunden hertil er først og fremmest den, at det er spredt over så mange forskellige institutioner, der hver for sig opfatter det på sin måde og ordner det efter sit princip — hvis det i det

*) Evangelie-teksterne begynder altid »Paa hin Tid« (In illo tempore).

hele taget er ordnet. Var det endda samlet ved de tre-fire hovedinstitutioner, der nævnes først i nedenstående oversigt, var fremdragningen af materialet dog temmelig let; men forskeren må undertiden søge på de mest forbløffende steder eller må lide den tort, at han, efter at have sluttet sine studier og udgivet dem, gøres opmærksom på materiale, hvis tilværelse en fremmed tilfældigvis har opdaget. Selv om efterforskningen i sig rummer en egen charme, så at ethvert nyt fund giver en særlig tilfredsstillelse, er selv den kyndige forsker, der tror sig helt vel orienteret i alle arkiver, ofte udsat for ubehagelige overraskelser.

Begynderen, eller den, der kun kan ofre få dage på et studieophold i arkiverne, er ofte ret ilde stedt. Hvor elskværdigt end arkivernes embedsmænd stiller sig over for ham og søger at hjælpe ham til rette, vil det dog tage tid og koste umage, inden de finder hinanden helt. Selv om nedenstående arbejde på grund af de vanskeligheder, der i det hele taget klæber sig ved sagen, absolut ikke gør krav på at være udtømmende, kan det forhåbentlig bidrage til at lette begge parter opgaven, derved at den søgende på forhånd er nogenlunde orienteret.

Endogså et virkelig godt og dækkende navn til samlingerne af det nævnte materiale mangler. Indholdet dannes af trykte og utrykte kort, skitser til kort, krokier, grundplaner af bygninger udført med forskelligt formål, nivellementer, arkitektoniske udkast og planer, arkitektoniske opmålinger af ældre bygninger, matrikelkort, søkort — en broget mangfoldighed, hvor der dog inden for de enkelte grupper kan findes de søgte oplysninger, hvor forskellige end de formål har været, der har skabt dem.

Måske er nationalmuseet både i sin systematik og i sit navn på arkivet kommet længst frem. Navnet: *historisk-topografisk arkiv* dækker virkelig helt godt de ulige bestanddele. Militæretaten klarer sig med betegnelsen *tegnearkiver*, men giver derved op over for det rent billedmæssige, som dog også kun forefindes i ringe grad i disse. Rigsarkivet har en kortsamling, hvis indhold dog ikke med rette dækkes af betegnelsen: kort, og desuden findes der et henvisningskartotek til »tegninger til byg-

ninger, kunstværker, uniformer m. m.», som findes spredt i arkivalierne. Det kgl. bibliotek har en »kort- og billedsamling« o. s. v.

Er navnene således forskellige, er ordningen af samlingerne det i endnu højere grad.

Den tanke melder sig straks: er det da ikke muligt at få alle disse spredte samlinger forenet i eet stort arkiv, hvor det vil være let at finde det, som man har brug for?

Svaret må blive absolut benægtende, thi hver af de større institutioner har sine interesser i samlingerne. Det vilde f. eks. være absolut umuligt for rigsarkivet at aflevere noget af det materiale, der er endt her, fordi det knytter sig nøje til de arkivalier, som rummes i dets forskellige fonds. Noget andet er, at der nogle steder kunde foretages forenklinger og sammendragninger af mindre arkiver.

Der var naturligvis den udvej, at en del af arbejdet med at søge det ønskede stof frem, kunde lettes gennem en karta-teksmæssig hovedregistratur. En sådan vilde naturligvis også være til stor nytte for andre end netop topografiske og arkæologiske forskere.

For et sådant kartotek måtte det topografiske ordningsprincip, som det anvendes på nationalmuseet, blive det eneste naturlige. Opgaven er meget stor, men ikke uløselig, når man holder sig f. eks. til de kort og grundplaner, som allerede er registreret ved de forskellige institutioner. (I denne forbindelse henvises til den senere omtalte umulighed af at registrere alle i rigsarkivets forskellige fonds gemte kort og planer). Det kan på forhånd synes, som om kartoteket vilde blive så stort, at det var ubrugeligt, men fra denne fare frelses det netop gennem den fortrinlige topografiske ordning, som nationalmuseet anvender.

Kort- og billedsamlingerne forøges naturligvis både ved almindelig tilgang og ved nye fund; men såfremt hvert arkiv årsvis indsendte sin forøgelse, direkte nedskrevet på de anvendte kartotekssedler, vilde arbejdet med at sætte disse på plads kun være minimalt.

Et arbejde i denne retning er for Københavns vedkommende

begyndt af kommunen på foranledning af dr. phil. Vilh. Lorenzen, byplansagens utrættelige forkæmper.

Så snart et kort er fundet, indføres det på et blad med følgende faste rubrikker: 1) udførelsesmåde, 2) samlingen, hvor det findes, 3) specielle bemærkninger (original eller kopi, virkelighed eller projekt etc.), 4) tilblivelsestid, 5) målestoksforhold, 6) forfatter, 7) tekstpåskrift, 8) historiske oplysninger om kortets tilblivelse, 9) beslægtede kortarbejder, 10) eventuelt.

Om værdien af et sådant arbejde kan der ikke disputeres. Måtte det blot blive efterfulgt af andre lignende, så at de alle til slut kunde gå op i en højere enhed, et hovedkartotek!

Der skal i det følgende gøres rede for, hvad der i de enkelte institutioner findes af det omtalte stof. Det er naturligvis kun en orientering i store træk samtidig med, at ordningsprincipperne klarlægges og lidt praktiske oplysninger om benyttelsen gives.

NATIONALMUSEET.

Ved museets 2. afdeling opbevares *det antikvarisk-topografiske arkiv*. Da oprettelsen af den kongelige kommission for oldsagers opbevaring besluttedes den 22. maj 1807, fastsattes det i instruktionen, at landets præster skulde sende indberetninger om, hvad der i sognene fandtes af interesse for kommissionen. Samme steds bestemtes det, at kommissionen skulde modtage såvel oldsager som *tegninger af samme*. Arkivet oprettedes officielt 1845—46.

Navnet »antiquarisk-topografisk Archiv« stammer fra dets ældste tid, og det kom altså til at indeholde såvel de omtalte indberetninger som de tegninger, der straks indkom. Her til føjedes gennem årene alle senere indberetninger (også fra museets embedsmænd), meddelelser, fundbeskrivelser m. m. fra både lægfolk og lærde.

Ordningen af det indkomne blev strengt topografisk efter den gamle gejstlige herredsinddeling og ikke efter de skiftende jurisdiktioner, og den er blevet bibeholdt den dag i dag. At den er blevet grundlag for Trap: Danmark, har endvidere gjort, at

alle, der blot har beskæftiget sig det mindste med landets topografi, har uhyre let ved at orientere sig deri, ikke mindst da »Trap«s register straks leder ind på lokaliteten med angivelse af sogn, herred og amt.

Billedstoffet voksede hurtigt og skiltes derfor ud i et særligt arkiv. Ved køb, gaver og embedsmændenes undersøgelser voksede det, indtil det ved fotograferingens fremkomst fik en yderligere rivende udvikling. Museets egen negativsamling, der rummer c. 25,000 fotografiske negativer, er ordnet efter samme princip som selve arkivet.

Selvfølgelig er det ikke muligt at finde alt sammenhørende på samme plads. De »store blade« må nødvendigvis holdes for sig; men i de praktiske kapsler vil man hurtigt finde sig til rette, selv om der også her finder en adskillelse sted mellem *større blade*, *mindre blade* og *fotografier*, hvoraf de sidste altid ligger øverst i kapslerne.

Så længe pladsen endnu er så indskrænket, er det nødvendigt at holde en række særlige samlinger for sig. Det gælder navnlig de store samlinger, der er modtaget fra arkitekterne Storck, Holm, F. Uldall, Koch m. fl.

Ved topografiske studier er det naturligvis af overordentlig værdi, at man, som her, parallelt løbende med den billedmæssige samling finder en tilsvarende skriftlig. Dertil kommer, at nationalmuseets bibliotek er et specialbibliotek for topografisk litteratur. Over museets håndskriftsamling har magister V. Hermansen allerede tidligere i dette tidsskrift givet en oversigt. Det må dog bemærkes, at der foruden dette bearbejdede materiale findes en del privatsamlinger af studiemateriale, som er af overordentlig stor værdi, nemlig Søren Abildgårds, N. L. Høyens, Worsåes, J. Kornerups, Henry Petersens m. fl., hvortil der på museet er udarbejdet foreløbige stedregistre.

RIGSARKIVET.

På rigsarkivet samler interessen sig i første plan om den *kortsamling*, som væsentligst er dannet gennem afleveringer fra forskellige institutioner.

For den, der er godt inde i nationalmuseets topografiske inddeling, ligger vanskeligheden i at finde sig til rette her, navnlig i forståelsen af det helt igennem *arkivmæssige princip*, der ligger til grund for ordningen, idet hjemhørighedsprincippet (proveniensprincippet) er gennemført her som for arkivets øvrige bestand. Det vil med andre ord sige, at kortene findes i de grupper, hvori de er blevet afleveret fra regeringskontorer og institutioner. Kortene har for største partens vedkommende oprindelig hørt hjemme i forskellige sager som bilag til disse, men er på grund af deres størrelse eller af andre grunde blevet udtaget deraf. Desværre bærer de ikke alle påtegning om, hvorfra de stammer.

Fordelen ved denne ordning er i første plan den, at kortene gennem deres tilstedeværelse i denne eller hin aflevering dokumenterer, at man i det og det arkiv kan søge de akter, der har berøring med de foranstaltninger, som kortene oplyser.

Der findes over kortsamlingen en seddelregistrant, der i øjeblikket rummes i seks kapsler; men det må understreges, at den inddeling, som gengives i det følgende, kun er øjeblikkelig, og at udvidelser af en af grupperne kan medføre forskydninger i kapslernes indhold. Forrest i kapsel I ligger en oversigt over de enkelte kapslers indhold, og desuden findes der over indholdet af kapslerne I—IV *en alfabetisk fortegnelse* til de deri værende sedler. Da denne sidste står til de besøgendes rådighed, er der for disse afsnits vedkommende en god og let adgang til at rekvirere ganske bestemte enkelte stykker.

I det følgende gives en oversigt over samlingen, hvortil skal knyttes nogle bemærkninger om de enkelte afsnits hovedindhold. Det skal understreges, at kortmaterialet er særlig rigt for Sønderjyllands og Holstens vedkommende. Alle kortene er delt i to rækker: 1) trykte og 2) utrykte.

Kapslerne I—II indeholder afleveringerne fra *rentekammeret*, I utrykte kort over dele af Sønderjylland samt danske skovkort, ordnet amtsvis, II utrykte kort over danske åer, fjorde og moser, over landskellet mellem Nørre- og Sønderjylland, nogle udstykningskort samt kort over Island, Grønland og Guinea-

kysten og endelig nogle søkort. Derefter følger rækken af trykte kort over Danmark og dets besiddelser samt kort over øerne ved Sønderjyllands kyst. Sidst findes kort over Norge, Holsten, Lauenborg, Bremen, Oldenborg m. m., delt i trykte og utrykte kort.

Kapsel III indledes med forskellige kort over europæiske lande og over en række udenlandske byer. Desuden slagmarker og fæstninger og endelig en række kort over vore kolonier.

Fra *generaltoldkammeret* og fra *havnekommissionerne* afleveredes 1822—23 kort over danske købstæder og havneanlæg m. m., ordnet alfabetisk efter byerne.

Fra *rentekammerets tyske kontor* er afleveret kort over de kongelige skove i Sønderjylland, og denne aflevering fortsættes i

Kapsel IV med holstenske skovkort, der ligesom de sønderjyske er amtsvis ordnet. Desuden findes kort over enkelte byer og deres omegn.

Kolonialkontoret har afleveret kort over vore kolonier.

Skovreguleringens aflevering er ordnet efter distrikterne.

Et afsnit »diverse« omfatter påny kort fra hertugdømmerne samt en række grænsekort og nogle bornholmske matrikkelkort.

Toldekspeditionskontorets aflevering er alle trykte.

Atter en samling varia: Bygninger, haver, skibskonstruktioner m. m. m. Der findes heri bl. a. en del københavnske bygninger såvel i opstalt som i grundplan, en del projekter m. m.

Postvæsenets aflevering indeholder bl. a. så tilsyneladende forbløffende ting som projekter til Frederikskirken (Marmorkirken) og tegninger af sarkofager i Roskilde domkirke, men her viser proveniensprincippet netop sin store fordel, idet forskeren heraf belæres om, at postvæsenet har haft andel i sådanne foretagender, og at man altså i dette »væsens« arkiver vil kunne finde de nødvendige oplysninger.

Et nyt afsnit diverse (nr. 344—51) rummer bl. a. Jardins tegninger 1765 til riddersalen på Christiansborg.

Prøveudskiftningskort i 1780—87 indeholder seks kort fra forskellige sogne på øerne.

Finansministeriets aflevering er ret naturligt særlig broget,

idet disse kort har været bilag til finansielle oversigter og beregninger. Der findes her kort over Københavns toldbod, udparcelleringen af Gammelholm, kort over forskellige danske banelinier og over de københavnske banegårde, nogle skibsbroer o. l.

Krigsministeriets aflevering er naturligvis præget af fæstningsanlæg, dog mest fra Norge og hertugdømmerne, men der findes også heri enkelte kort over forskellige danske herregårde*).

Indholdet af kapslerne V og VI er ganske vist betegnet som værende afleveret fra det kongelige bibliotek, men stammer i virkeligheden fra *ministeriet for offentlige arbejder* og er altså en fortsættelse af rentekammerets tidligere afleveringer. Efter en fejlagtig aflevering til det kongelige bibliotek er de nu havnet på det rigtige sted. Afsnittet omfatter en række nyere planer over danske havne, brobygninger og baneanlæg.

Marinens aflevering af kort er ikke indgået i den omtalte seddelregistrant og altså heller ikke i den alfabetiske. Derimod findes der over den tre folio-registranter.

Alt det omtalte kortmateriel er altså led i bestemte samlinger. Men yderligere findes der naturligvis i en mængde akter i alle arkivets fonds en række kort, og man er derfor *nødt til at søge blandt selve akterne for at finde disse*.

Det kunde måske synes at være naturligt, om man søgte at skabe et kartotek med henvisninger til disse sidste planer, men det vilde simpelt hen være uoverkommeligt. End ikke hvad der findes ved en tilfældig gennemgang bliver udskrevet på henvisningssedler, såfremt de fundne kort og tegninger befinder sig i arkivalier, hvor de ifølge hele sagens natur *bør* være.

Træffes derimod kort og planer på steder, hvor man ikke kan tænke sig at søge dem, skrives der en seddel med henvisning til deres plads, og disse sedler indgår i et kartotek, der foreløbig rummes i en kapsel, der benævnes: *Tegninger* til bygninger, kunstværker, uniformer m. m., en overordentlig nyttig foranstaltning, hvis værdi er i stadig stigning.

*) Som supplerende registrant til denne aflevering kan henvises til Folio Registrant Nr. 92.

DET KONGELIGE BIBLIOTEK.

Ordningen af bibliotekets *kort- og billedsamling* er en rent mekanisk ordning, der er let at følge for ekspeditionen, mindre for låneren. I sit indhold nærmer den sig mere nationalmuseets samling, idet dens egentlige *billedmateriale* er meget omfattende.

Hele samlingen deles i 6 afsnit: 1) kort, 2) topografiske billeder, 3) historiske billeder (begivenheder), 4) portrætter, 5) kunstblade (hvori *ikke* indgår topografiske billeder eller historiske portrætter, disse findes i 2) og 4), 6) miscelanea (der væsentligst indeholder plakat- og reklametryk o. l.).

Det er her navnlig de tre første afsnit, der interesserer topografen.

Første Afsnit, *kort*, er ordnet efter det princip, at man *fra større områder stadig går til de mindre* inden for disse, altså: a) verdenskort, b) verdensdelene, og blandt disse f. eks. c) Europa, og her inden for atter d) Danmark og atter e) landsdelene. Inden for disse kan atter findes f) større områder (stifterne, amtterne, herrederne) eller g) andre ubenævnte områder (dele af disse administrativt inddelte områder) eller h) benævnte (Vestjylland, sydøstlige Sjælland). Derefter kommer de mindre lokaliteter som byer, sogne o. l. og inden for disse atter mindre afsnit.

De *topografiske billeder* er i alt væsentligt ordnet efter samme princip.

Over begge disse afsnit findes et alfabetisk ordnet kartotek.

De *historiske billeder* indeholder også kort, der viser historiske begivenheder, f. eks. slagplaner og kampopstillinger indlagt på kort. Iøvrigt er de delt i udenlandske og fædrelandshistoriske billeder, der hver for sig er ordnet kronologisk.

I denne institutions samlinger er det ikke let for den søgende selv at finde sig til rette og direkte udpege sig, hvad han ønsker. I modsætning til de to foregående er det ham her næsten umuligt at skaffe sig en pålidelig forhåndsviden om, hvad samlingerne rummer af interesse for ham.

Han kan enten gennem læsesalen forlange at se kort over det begrænsede område, han udforsker, eller over de større om-

råder, hvori de indgår, eller han kan til brug på læsesalen låne de omtalte kartoteker.

Men han bør helst gennem tilsynet i katalogværelset anmode om at blive ført *ned i selve samlingerne*, hvor han efter fremsat ønske kan gennemblade de enkelte mapper og kan blive vist til rette i, hvor han bør søge. En sådan adgang til samlingerne kan som regel opnås daglig mellem kl. 10—2 (den almindelige ekspeditionstid for biblioteket).

DE MILITÆRE ARKIVER.

I de militære tegnearkiver vil den topografiske forsker finde et vigtigt og omfattende bidrag ikke mindst til de købstæders topografi, hvortil der har været knyttet fæstningsanlæg — navnlig i 1700'erne. Overhovedet har officererne i tidligere tider været dygtige tegnere og har været beskæftiget på mange steder og inden for mange områder.

En meget stor del af officerernes opmålinger og bygningsudkast samledes oprindeligt i krigskancelliets kortsamling, og der findes endnu i hærens arkiv en registrant over denne samling fra c. 1740. Det lader sig nu ikke afgøre, om disse kort er blevet udtaget af de akter i krigskancelliet, hvori de ved deres størrelse fyldte for meget, men det er ret troligt, at samlingen er fremkommet på denne måde. Men desuden indeholdt den forskellige samlinger af halv privat karakter, f. eks. en ret omfattende, som var samlet af generaløjtnant H. H. Scheel, og som for største delen bestod af hans egne arbejder. Senere forøgedes den med en række arbejder af hans søn G. L. Scheel, der også var officer.

Var nu blot hele den store kortsamling forblevet i krigskancelliet, var den havnet i rigsarkivet sammen med krigsministeriets øvrige aflevering, men af en eller anden endnu uopklaret grund opløste man i 1868 hele samlingen og splittede den for alle vinde ved at aflevere til en række forskellige regeringskontorer. Nedskriveren af dette har i Historiske meddelelser om København (»Frederiksberg have og Ny hollænderby«) givet et eksempel på, hvor adsplittet kortene herfra er blevet, skønt de be-

handlede den samme lokalitet, medens en række andre, der vides at have været knyttet nøje til de fremdragne, øjensynlig er helt forsvundet.

I hærens arkiv findes nu ingen kortsamling. Derimod findes i et par andre militære institutioner et par gode tegnearkiver, hvoraf det først omtalte hidtil har været ganske ubenyttet, fordi dets eksistens kun har været yderst lidt kendt.

ARTILLERIETS TEGNEARKIV.

Ifølge hele sin karakter burde dette arkiv kun indeholde planer og tegninger til skyts, affutager, vogne o. l. Sådanne planer udgør også hovedparten af arkivet; men igennem tiden har det fået tilgang af en del kort og planer, som på en eller anden måde har haft lidt forbindelse med artilleriets overledelse, såsom artilleriets kasernebygninger, skydepladser, artillerikadettens opmålinger og krokier m. m., men også en del andet, hvis tilstedeværelse her er ganske uforståelig.

Da artilleriets tekniske tjeneste i dette århundrede udskiltes som en særlig institution: Hærens tekniske korps, overgik vel tegnearkivet til dette, men henlagdes under bestyreren for den historiske våbensamling. Ved denne museumsinstitution hører også hovedmassen hjemme; men den del, som særlig skal omtales her, bør ved lejlighed slås sammen med ingeniørkorpsets senere omtalte tegnearkiv, hvilken institution man så end vil udpege til at administrere det sammensluttede arkiv.

Den historiske våbensamling er knyttet til Christian IV's tøjhus, og i administrationsbygningen ved dette (indgang fra Kristiansgade) må man altså foreløbig søge artilleriets tegnearkiv.

Den del, som vil interessere topografen, er delt i 1) bygningsplaner, 2) inden- og udenlandsk fortifikation og 3) egentlige kortplaner (grundplaner). Der findes et seddelkartotek, topografisk ordnet, over dette særlige afsnit.

Af særlig værdi skal — udover hvad der almindeligvis kan findes af interesse under fæstningsanlægene — fremhæves en række planer og prospekter over norske og sydsvenske (tidligere

danske) fæstninger fra 1600'ernes anden halvdel. Desuden findes der en specialsamling: den Weckerske samling 1772—90. Den omfatter en række sirlige grundplaner af danske købstæder. Selv om mange er kopier af kortene i Resens atlas o. a. gives der ved tal med tilhørende forklaringer en række gode oplysninger om enkelte bygninger, gadenavne m. m., som er af stor værdi.

Men også de enkelte topografiske afdelinger kan byde på overraskelser.

INGENIØRKORPSETS TEGNEARKIV.

Det er en selvfølge, at den institution inden for hæren, hvorunder alle de militære bygninger og tidligere også fæstningsanlægene sorterede, igennem årene har skabt sig et omfattende arkiv, der indeholder et betydeligt kortmateriel samt bygningsplaner over en mængde militære etablissementer.

Denne samling er navnlig omfattende for hovedstadens vedkommende. Blandt kortene er der ikke få af overordentlig stor værdi, og blandt de mange bygninger, der tidligere hørte ind under »fortifikationen«, som korpset tidligere benævnedes, kan f. eks. nævnes de mange nu forsvundne vagtbygninger, krudttårnene, møllerne på voldene, de tre porte m. m. m.

Der findes en topografisk ordnet håndskrevet folioregistrant, der gennem sin indholdsfortegnelse er meget let at betjene.

Samlingen er tilgængelig daglig mellem kl. 10—3 i ingeniørkorpsets bygning ved Frederiksholms kanal lige over for det gamle kongens bryghus.

GENERALSTABENS GEODÆTISKE AFDELING.

Denne institutions vigtigste afsnit må vel nok siges at være originalbladene til videnskabernes selskabs kort. Der findes desuden en stor gruppe krokier fra 1800'ernes begyndelse, som rummer fortrinlige detailoplysninger om de egne, hvor øvelserne har været holdt. De er desværre ikke ordnet efter noget princip, men findes i nogle store mapper.

SØKORTARKIVETS ANTIKKE KORTSAMLING.

I søkortarkivet lige ved indgangen fra Grønningen til frihavnen findes ligeledes et fortrinligt topografisk materiale, selv

om det kun kan give oplysning om det, der hører Danmarks kyster til.

Der findes over samlingen et i 1895 trykt katalog, hvis indledning giver en oversigt over inddelingen. Det må dog bemærkes, at en del af det heri anførte materiale siden udgivelsen er blevet afleveret til rigsarkivet og det kgl. bibliotek¹⁾.

Selve søkortene er naturligvis sjældent oplysende for topografen, men ofte tegnedes også kyststrækningen med, ligesom der godt kan være taget en hel by med, hvor katalogen kun omtaler en havneplan. Selv om man skuffes de fleste gange, bør dog kortene blades igennem, og ofte vil eftersøgningen give god gevinst.

I hvert fald vil en gennemgang af katalogen, der findes såvel ved nationalmuseet som i flere af de andre omtalte arkiver, ofte vise sig at være lønnende.

MATRIKKELKONTORET.

Et kortarkiv af overordentlig stor betydning for den topografiske forskning er det, der er knyttet til det danske matrikkelvæsen.

Om selve matriklerne og deres benyttelse har både Gunnar Knudsen og Svend Åkjær gjort rede i dette tidskrifts 2. og 4. bind. Der skal derfor her kun gives en kort redegørelse for selve kortene.

Matriklerne 1664 og 1688 rummer ingen kort, men — som det vil ses af de omtalte afhandlinger — rummer de alligevel et særdeles vigtigt materiale både for personalhistorikere, landøkonomer og topografer.

Først til matriklen, der påbegyndtes 1806—07, og som trådte i kraft 1844, knyttedes der kort, og hertil inddroges, hvad man kunde få fat på af eksisterende kortmateriel. Hovedparten heraf var udskiftningskortene, som i henhold til circulæret af 1781 ²³/₄ var blevet udfærdiget i to eksemplarer, hvoraf det ene var blevet udleveret til den største lodsejer, medens det andet op-

¹⁾ En deskriptiv fortegnelse over Jens Sørensens nu eksisterende søkort, hvoraf de fleste iøvrigt findes i søkortarkivet, er trykt i Johs. Knudsen: Søkortdirektør Jens Sørensen, Kbh. 1918, p. 250—260.

bevarede i rentekammeret. Det var de sidste, der nu indgik i matrikelkontoret. Af kortmateriale anvendtes deuden de endnu ældre rytterdistriktskort.

Det må her erindres, at købstæderne ikke indgik i denne matrikel undtagen for markjordernes vedkommende, og først efter cirkulære af 1863 ¹¹/₂ udarbejdedes der kort over købstædernes bygrunde.

Det store kortmateriale er efterhånden blevet stærkt forøget, dels ved omtegninger, dels ved nye kort.

Matrikelkontorets kort opbevares i ruller, kun de aller nyeste kort, f. eks. de sønderjyske, holdes plane. Ordningen er topografisk efter den gamle gejstlige inddeling af landet¹⁾ (sml. nationalmuseet), noget der vel kan virke forvirrende ude i jurisdiktionerne, men ikke hos den topografiske forsker, der med Trap's register som grundlag vil finde kortene samlet sogn for sogn og inden for disse by for by.

Hvad selve kortenes ordning angår, skal følgende serier nævnes:

Rytterdistriktskortene,

Udskiftningskortene.

De ældste originalkort, der indeholder alle kasserede kort.

Originalkort nr. 1 (altså de første matrikelkort).

Originalkort nr. 2 og 3.

Omtegningerne.

De nuværende matrikelkort.

Udstykningskortene, liggende ved udstykningssagerne.

Minorerede matrikelkort i 1:20 000 i sogneprotokollerne 1844.

Foruden de nævnte kort, der er knyttet til selve matrikuleringen, findes der også specialkort over jernbane- og vejanlæg.

Henvendelse angående arkivets benyttelse sker i Kristiansgade 6. Mellem kl. 1—5 eftermiddag vil man gennem *den vagthavende revisor* blive vist til rette efter fremsat ønske.

¹⁾ Sønderjylland dog undtaget.

RÅDSTUEARKIVET.

Københavns rådstuearkiv rummer en betydelig kortsamling, omfattende selve byen og dennes omegn taget i vid forstand, idet der kan findes kort helt ud til en linie over Roskilde til Skodsborg samt over hele Amager.

Samlingen kan deles i to afsnit, hvoraf den første omfatter almindelige kort og grundplaner, såvel i original som i kopi. Over denne findes der en topografisk seddelregistrant, hvori det er let at orientere sig.

Andet afsnit omfatter planer, såvel i grundrids som i opstalt over bygninger o. l., der er under kommunal forsg, samt enkelte andre, f. eks. over forskellige slotte. I almindelighed vil man her finde et stort materiale vedrørende hospitaler, skoler, havnevæsen, vandvæsen, broerne o. s. v. Over dette afsnit er man i øjeblikket i færd med at skabe en seddelregistrant, der vil være fuldendt i løbet af ca. $\frac{1}{2}$ år.

Samlingerne er opstået ved, at man af arkivets akter har udtaget vedlagte planer, og disse bærer da angivelse af, hvorhen de hører. En del er dog også erhvervet ad anden vej, f. eks. ved gaver.

Arkivet, der findes på Københavns rådhus, er åbent daglig fra kl. 10—3.

KUNSTAKADEMIET.

Kunstakademiets tegnearkiv er først i sin vorden. I tidens løb er der naturligvis afleveret en række planer til akademiets bibliotek, men en systematisk indsamling har aldrig fundet sted, og om en let overskuelig ordning har der aldrig været tale.

Man er nu begyndt at ordne det for hånden værende materiale, hvoraf en del opbevares på lofterne, og der skrives en seddelregistrant, der omfatter tre afsnit. Hovedordningen af planerne sker nemlig efter kunstnernavn, men parallelt løbende med denne går en registrant, baseret på stednavnene, og de to er nøje knyttet sammen ved stadige henvisninger fra det ene til det andet. For tegninger, der hverken indeholder kunstner- eller stednavn, er dannet et emnekartotek, der nærmest kan betragtes som et af-

snit »diverse« og derfor ikke må forveksles med et virkeligt emnekartotek, som måske også vil blive dannet med tiden.

Hvad den fremtidige tilvækst angår, er det af betydelig værdi, at arkivet er nær knyttet til akademiets arkitekturskole, således at f. eks. de elevmæssige øvelsesopmålinger af gamle bygninger automatisk indgår i arkivet.

Om arkivets værdi er det for tidligt at udtale sig endnu, men har man lov til at håbe sig det bedste og glæde sig over den systematiske ordning, der er iværksat.

Arkivet har indtil videre lokaler fælles med akademiets bibliotek, men har iøvrigt ingen tilknytning til dette.

Der kan i denne sammenhæng gøres opmærksom på et overordentlig nyttigt arbejde, der er blevet udgivet i fjor, nemlig en »Fortegnelse over offentliggjorte danske opmålinger af arkitektur og genstande til kirkens og boligens udstyr fra år 1000 til år 1850. Ved Ebbe Berner«.

Denne »bibliografi« er topografisk ordnet og afhjælper et stort savn.

Endnu skal nævnes

KOBBERSTIKSAMLINGEN,

som billedmæssigt kan yde topografen uhyre megen hjælp; men ordningen byder rigtignok den ubehagelighed, at den er foretaget efter kunstnernavnene. Har man derfor ikke ad anden vej et fingerpeg til, at en eller anden kunstner har behandlet et motiv, der knytter sig til den egn eller den by, man studerer, er der ingen anden udvej end at blade mapperne igennem.

Listen over de samlinger, man må igennem for at være sikker på, at man ikke har ladet nogen vej uændset til at skaffe sig enhver kort- og billedmæssig oplysning, er således ikke ringe. Og dog er den ikke udtømmende! Der findes endnu en række arkiver, som i specielle tilfælde kan yde endog udmærket hjælp.

Selv om *overvejsinspektoretets* arkiv (staldmestergården) hovedsagelig indeholder vejkort, kan det i mange tilfælde lønne

sig at henvende sig der. Og i *inspektoratet for de offentlige lysthaver* (haveinspektørboligen ved indgangen til Frederiksberg have) kan ligeledes findes fortrinlige oplysninger.

Men hermed er man inde på det ganske specielle, og det må her blive den enkelte forskers sag, alt efter det emne, han behandler, at lade sin sporsans vise hen til de institutioner, der kan tænkes at kunne yde hjælp. Derfor skal også kun til slut peges på, at provinsens museer, byarkiverne, godsarkiverne m. m. selvfølgelig ikke bør glemmes.

INSTRUKTIVE STENALDERSAMLINGER.

Af P. L. HALD, Thisted.

Til Museernes faste Publikum hører i Sommertiden Skolerne. Den ene Flok Børn efter den anden, store og smaa imellem hinanden, tropper op og gaar omkring og kigger ind i Skabene. Læreren, eller hvem der nu vejleder dem i Museets Mysterier, fører dem først og fremmest ind i Oldsagssamlingen, der forklares og fortælles, Børnene staar med aabne Munde og forbavsedé Øjne, de ser en Bunke for dem uforstaaelige Ting, grumme Mængder af Sten og Potter og andre underlige Sager, og de er i Virkeligheden lige kloge. Nogle, særligt interesserede Børn, maaske med lidt Forudkendskab til Oldsager, faar mere om end kun lidt ud af Besøget; men for langt de fleste af Børnene er og bliver et saadant Museumsbesøg ganske betydningsløst.

I Virkeligheden staar hele denne gamle Kultur Børnene ganske fremmed. I Skolen har de faaet fortalt, at engang brugte man Vaaben og Værktøj af Sten, de har set Billeder af Oldsager, og der er anvendt megen Tid og Flid paa at bibringe dem lidt Viden om denne gamle Tid, uden at de dog har faaet noget levende Indtryk af hele den vidunderlige Kultur, som saadanne Samlinger skulde vise. Og som det gaar med Børnene, saaledes gaar det ogsaa med mange voksne; hvilken Museumsmand kender ikke de besøgende, som passerer forbi Oldsagsskabene, kig-

ger lidt ind i dem og siger: »Aa, det er jo bare Sten, lad os hellere se noget andet«, og saa gaar de videre.

Her er Fejl paa begge Sider, men mest paa Museernes, og det kan ligesaa godt straks siges, at Museerne ikke har gjort noget for at virke populært vejledende gennem sine Opstillinger af Genstandene og selv lære de besøgende at se rigtigt paa Skabenes Indhold, og dette sidste er absolut lige saa meget i Museernes som i de besøgendes Interesse, saa vist som det er til Gavn for et Museum gennem sine Udstillinger at virke belærende og oplysende. Adskillige Steder har man ganske vist et Katalog, men det giver i Virkeligheden ingen Nøgle til Forstaaelse af saadanne Samlinger, andre Steder findes der i Skabene Sedler med Oplysninger, men heller ikke de virker efter deres tænkte Formaal.

For at anskueliggøre nærmere, hvad jeg mener, der bør gøres for derved at lede et Museumsbesøg ind i et andet Spor, vil jeg her indskrænke mig til at omtale Stenaldersamlingen.

Det er forstaaeligt, at det for et uøvet Øje maa være noget forvirrende at se ind i Skabe, hvor Flækker, Økser, Spyd o. s. v. ligger ordnede i Række og Rad og som det synes paa en underlig mærkværdig Maade, og Indtrykket vil ofte være: »Det er da en mægtig Bunke Stene«, men hvorfor ligger de nu saaledes, og hvad betyder de egentlig, er der i det hele taget nogen Mening i de mange Skabe fulde af Sten?

Her vilde en lille instruktiv Samling være i høj Grad paa sin Plads, og gennem et saadant Udvalg kunde Museerne virkelig finde den Nøgle, der lukker op for de mange Gaader, som Skabene rummer.

For at vise Behandlingen af Flinten, dette vort Lands ældste Haandværk, fra den raa Blok til de mange forskellige Former hver til sit Brug har jeg forsøgt at sammenstille en Samling specielt med dette Formaal for Øje. Jeg maa betone, at det foreløbig er en rent forsøgsmæssig Sammenstilling, som har sine Mangler; men jeg har haft megen Fornøjelse af den og tvivler ikke om, at andre Museer vilde kunne faa det samme af en lignende. At jeg allerede nu vover at fremsætte mine Planer er Ønsket om at interessere Museerne for saadanne Samlinger.

Jeg har benyttet 3 Montrer med Glaslaag 65×55 cm og $6\frac{1}{2}$ cm dybe, indvendig Maal; de er anbragte paa et Sted, hvor Lyset falder saaledes ind paa Genstandene, at de er godt belyste. For at undgaa at Oldsagerne ruller om mellem hinanden, er Montrerne ved ganske lave Lister delt i Smaarum, tildels afpassede efter de Ting, der skal ligge i dem. Man skal ikke lægge for mange Ting i hvert Rum, der skal være god Plads, det gælder kun om, at det fremlagte er karakteristisk og netop viser, det man ønsker at fremhæve. Hvert Rum er forsynet med en Seddel, der giver en kort Forklaring af det, der skal vises. Enkelte af disse Forklaringer anføres, men her maa jeg bede om Overbærenhed, da jeg endnu ikke har fundet saa kort og koncis en Form, som det var ønskeligt.

Den første Montre er delt i 3 Rækker.

I. Række indeholder følgende:

1. *Økse af Hjortetak.*
2. *Slagsten af Kvartsit, Flintkugle.*
3. *Slagsten* tildannede af afknækkede Økser.
4. *Flækkeblok.* Af en passende Flintblok afsloges større og mindre Spaaner, de saakaldte Flækker.
5. *Flækker* afslagne af Flækkeblokke. Flækken er Stenalderens Kniv. Ved den tykke Ende ses en glat Flade, hvorpaa Slaget er fladet; paa den brede Flade ses »Slagbullen«, et muslingformet Mærke, der fremkommer ved Slaget.

II. Række.

1. *Flækkeskrabere* med skraa, lige og buet Eg.
2. *Flækkesav*; i Eggen er hugget Tænder.
Flækkebor; ved Borthugning forsynedes Flækken med en Spids, der var velegnet til Boring i Ben, Træ og Rav.
Flække (paa denne er med hvid Malerfarve trukket et Par Streger tværs over Flækken for at antyde, hvorledes Flækkespalteren frembragtes ved Afslagning).
Flækkespalter, Pilespids med Tværæg, dannet af en Flække.

3. *Rygflækker.*4. *Flække* samt *Pilespids* dannet af *Flække*.

Rygflække og *Pilespids* tilhugget af saadan.

5. *Flækkeknive*, bestaar af en svær *Flække*, hvor den ene Kant danner *Eg*, medens den anden er borthugget, saa at *Flækken* faar en *Ryg*. Blev sandsynligvis forsynede med *Skaft*.III. *Række.*1. *Skiveblokke.*2. *Forskellige Skiver og Affald.*3. *Skiveskrabere.*4. *Skive* (der paa lignende Maade som *Flækken* under II 2 er forsynet med et *Par Streger*, hvorved antydes, hvorledes *Skivespalteren* tildannedes).5. *Forskellige Skivespaltere.*

Den anden *Montre* indeholder:

Række af Flintøkser, som viser *Udviklingen* fra den to-sidede til den tyknakkede *Økse*, dels tilhuggede og dels slebne, tilligemed *Planker*, endvidere enkelte *Mejsler*. *Tyndnakket Økse* i *Skaft*, der er *Kopi* efter *Sigerslev-Øksen*; endvidere et lille *Billede* af denne.

I den tredje *Montre* findes:

Planke til Spyd, *Spyd*, *Dolk* med *Haandtak*, *Planke til Sav*, forskellige *Save*, *Skaftsav*. *Økser af Bjergart* med *Skaftthul*; afknækkede *Stykker* viser dels *Slibningen* og dels *Boringen* af *Hullet*. *Opskærpede Økser*. *Prøve paa Finslibning* af *Økse*. *Sten* med indgnedet *Mærke*. *Kopi af Flintseglen* med *Skaft* fundet i *Stenild Mose*, ligeledes et lille *Billede* af denne.

Denne lille *Samling* har jeg som allerede nævnet haft megen *Fornøjelse* af. De besøgende i *Oldsagssamlingen* gennemgaar den med stor *Interesse*, og *Forstaaelsen* af de mange *Rækker* af *Oldsager* i *Skabene* fremmes øjensynlig. Men det er i *Grunden* først og fremmest *Skolerne*, som *Samlingen* tager *Sigte* paa, idet jeg mener, at den skulde danne *Anskuelsesmateriale* for *Oldti-*

dens Historieundervisning. Det er kun de ældste Børn i Konfirmationsalderen, som virkelig med Udbytte kan faa noget ud af et Museumsbesøg. Her i Byen aflægger de ældste Klasser sammen med deres Lærere, en Klasse ad Gangen, naar de gennemgaar det paagældende Afsnit, Besøg i Museet. Den instruktive Samling gennemgaas og forklares, og forbavsende hurtigt finder Børnene sig til Rette i Oldsagsamlingen; den virkelige Forstaaelse kommer og ses ogsaa deraf, at Børnene, naar de paa egen Haand gaar omkring i Lokalet, stadig er paa Vandring mellem den lille Samling og Skabene. Stoffet anskueliggøres desuden ved Fremlæggelse af Billeder og Billedværker. Flere af Omegnens Lærer begynder ogsaa at benytte Museet paa denne Maade, og derved uddybe Forstaaelsen af det gennemgaaede Stof. Men ikke blot Børneskolen, ogsaa Ungdomsskolen og de tekniske Skoler vil her kunne høste Udbytte ved et saaledes tilrettelagt Museumsbesøg, og Museerne (og her er kun tænkt paa Provinsmuseerne) vil anderledes end det nu er Tilfældet komme med i et praktisk folkeopdragende og folkeoplysende Arbejde.

For ikke faa Aar siden fik jeg i Museet Besøg af et Par ikke helt unge Mænd, som ved Læsning af Drejers Afhandling om Oldtiden i det »gamle Frem« havde faaet stor Interesse for Oldtidshistorien; men de var kørt fast og kunde ikke finde sig til Rette i Oldsagernes Vrimmel. De bad mig om at vise dem en Slaghule. Jeg fandt frem Flækker, Skiver o. s. v. og viste dem det for dem saa mærkelige Mærke, og stor var deres Glæde, da de i Løbet af faa Minutter selv kunde erkende det, og nu efter Aars Forløb har de en meget smuk »Sognesamling« væsentlig omfattende Stenalderen. Det var her »Slagbullen«, der lukkede op for Forstaaelsen. Billeder og Forklaringer er gode, men de kommer ikke paa langt nær paa Højde med Tingene selv, og her er det altsaa, at en lille instruktiv Samling skal være »Slagbullen«.

Det her skildrede er altsaa et Forsøg paa at interessere Museerne for en ny Form for Tilrettelæggelsen af Stenalderssamlingerne og derved føre et helt upaaagtet Moment ind, nemlig det rent pædagogiske, for derved at udvide Museernes Virkefelt. Iøv-

rigt er adskillige Museer paa andre Omraader inde paa det samme. En gammel Bondestue med hele sit Tilbehør er i Virkeligheden en instruktiv Samling, mere værd i Folkeopdragningens Tjeneste end nok saa mange Skabe fyldt med Rækker af de Sager, som i deres Enkelthed og paa rette Plads findes i Bondestuen.

NATIONALMUSEETS ANDEN AFDELINGS VIRKSOMHED I FINANSAARENE 1922—23 OG 1923—24.

Nationalmuseets Redegørelse for disse Aar har samme Karakter som de foregaaende Beretninger, men der er foretaget nogle Ændringer i Stoffets Gruppering. Arbejderne for Mindesmærkerne ude i Landet, som i Virkeligheden er Museets største Opgave, og som lægger Beslag paa største Delen af dets Tid og Arbejdskraft, har faaet den første Plads i Beretningen, medens Skildringen af Samlingernes Tilvækst er sat i anden Række.

MINDESMÆRKERNES UNDERSØGELSE OG BEVARING.

Fredlysninger er kun opnaaet i ringe Tal, men paa et enkelt Punkt er der vundet et vigtigt Resultat, idet Ruinen af *Vit-skol Klosterkirke* ved Herregaarden Bjørnsholm nu endelig er blevet sikret. For snart en Menneskealder siden, da den mærkelige Ruin fremgravedes og konserveredes, lykkedes det ikke at bringe de foreløbige Aftaler om dens fremtidige Bevaring i fast juridisk Form, og Museets senere Forsøg er stadigt strandede. Først nu er det lykkedes at træffe en Overenskomst med den nuværende Ejer af den tidligere Hovedgaard, Proprietær J. Eriksen, der har fredyst Klosterruinen. Under Fredlysningen er desuden indbefattet den senere, nu øde Bjørnsholm Sognekirke, den nuværende Herregaards Nordfløj, der kun maa anvendes til Møder af kirkelig, national eller folkelig Karakter, men ikke til praktisk Brug. Museet har til Gengæld forpligtet sig til at fuldende den

1903 afbrudte Istandsættelse af Ruinen samt at bringe den nyere Kirke i sømmelig Stand og vedligeholde den i Overensstemmelse med de Fordringer, der kan stilles til en ældre Landsbykirke. Tilsvarende Aftaler er truffet om Gaardens sentmiddelalderlige Vestfløj, hvortil Ejeren beholder sin Brugsret, men hvori et enkelt hvælvet Rum fra Klostertiden skal være tilgængeligt for besøgende. Om Iværksættelsen af de trufne Aftaler vil der blive berettet i det følgende.

Til Fredlysning har Gaardmand Jens Christen Jensen skænket den i det følgende omtalte *Ullerup Kirketomt* (paa Matr. 3 a af Ullerup, Give S., Nørvang H.). En Vej, der strejfedes Koret, er blevet flyttet, og Egnens Beboere har paataget sig Vedligeholdelsespligten og paa Pladsen rejst en Mindesten.

Knud Lavards Monument i Haraldsted, rejst af Thor Lange 1902, er skænket til Fredlysning af Besidderen af Skjoldnæsholm.

Da *Bogense* gamle Raadhus, en Bygning fra 1846—47, solgtes af Kommunen til Odd-Fellowforeningen, paatog Byraadet sig Pligt til at paase, at dens Ydre ikke forandres uden Nationalmuseets Billigelse.

Andre Bygningsfredninger¹⁾ er uden Nationalmuseets direkte Mellemkomst foretagne i Henhold til Bygningsfredningslovens § 7, men foruden Fredlysningen af Vitskøl Kirkeruin har Museet haft den Glæde, at endnu en betydelig Bygningsfrednings-sag er ført til endelig Afslutning.

I tidligere Aarsberetninger har der gentagne Gang været Anledning til at omtale *Mads Lerches Gaard i Nyborg*, den statelige Bindingsværksbygning fra 1601, hvori Nyborg Folkebibliotek og Museum nu har tilhuse. Den blev skænket til Nationalmuseet 1916 og derefter restaureret under Ledelse af Arkitekt Mogens Clemmensen, men endeligt ordnede er Ejendomsforholdene dog først blevne 1922. Ved Gavebrev af 17. Juli har Apoteker A. E. Sibbern af Vester Skerninge som Repræsentant for sin Broder, Bankdirektør J. Sibbern, Omaha, tilskødet Nationalmuseet den ham tilhørende Ejendom Matr. Nr. 338 a og b af Nyborg Købstad, fri for Prioritetshæftelser af nogen Art. Til Ejendom-

¹⁾ Matr. Nr. 352 og 353 a af Middelfart. — Ørslevkloster (Fjends H.).

mens Vedligeholdelse har Nationalmuseet desuden modtaget en Kapital paa 10,000 Kr., og det bør ikke glemmes, at Bygningens Istandsættelse helt er blevet bekostet af de to Brødre, i første Række dog af Bankdirektør Sibbernens.

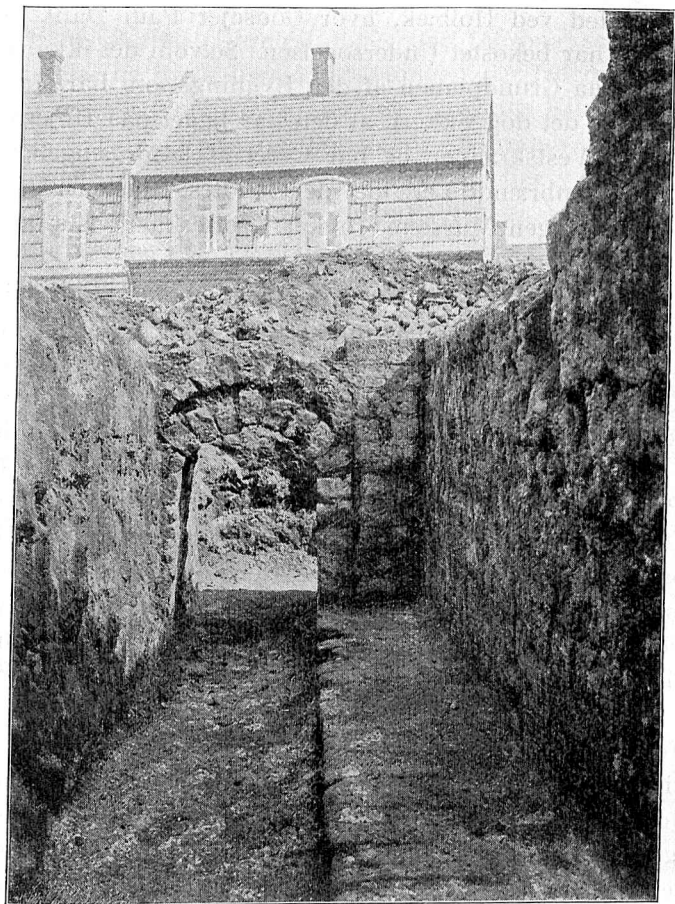
Ved Afløsningen af Grevskalet Samsø har Lensgreve Aage Danneskiold-Samsøe bestemt, at to paa *Brattingsborg* opbevarede middelalderlige Genstande, et Kirkeskab fra Nordby og en Monstrans fra Onsbjerg, skænkes til Nationalmuseet, men forbliver paa Brattingsborg, saalænge denne ejes af en Descendent af Giverens Forældre.

Systematiske Landsundersøgelser har desværre ikke kunnet foretages i større Omfang. 1922 naaede man at revidere Museets ældre Beskrivelser af Kirkerne i Løve H. og at gennemfotografere baade Bygninger og Inventar. 1923 paabegyndtes en Undersøgelse af Kirkerne i Vends H. paa Fyen. Desuden er forskellige Kirker rundt om i Landet inventariserede, naar det kunde forenes med andre Arbejder, og endelig er Odense Bys middelalderlige Kirkebygninger, St. Knud, Vor Frue og S. Hans, bleven ret grundigt undersøgte¹⁾. — Købstadfotograferingen er gennemført i alle de bornholmske Købstæder. Men iøvrigt har de uafviselige Arbejder, Udgravninger, Vedligeholdelser og Undersøgelser af nye Fund, lagt Beslag paa Museets Personale og Penge.

Verdslige Bygninger paa Landet, Slotte, Herregaarde m. m. — Blandt Aarenes nye Fund paa dette Omraade indtager *Teglovnene* en større Plads end sædvanligt, idet der er foretaget Smaa-gravninger i ikke mindre end fire Teglovnstomter, to sjællandske, en falstersk og en nørrejdysk. Af disse viste den ene, paa Hallebyore Overdrev (Buerup S., Løve H.) sig at stamme fra 17de Aarh., idet den indeholdt Mursten af ret smaa Dimensioner samt Vingetegl og Bæverhaletegl, alt af mørkerødt Ler. De andre derimod er sentmiddelalderlige. Baade den med tre Fyrkanaler udstyrede Ovn i Næsby By (Tybjerg H.) og den endnu stærkere ødelagte paa Sydspidsen af Brejnæs i Vaalse Sogn (Nordfalster) indeholdt ganske store Mursten, formentlig fra Beg. af 1500'erne.

¹⁾ De foreløbige Resultater er i populær Form publicerede af Chr. Axel Jensen i Odense Bys Historie.

Den jyske Teglovn, der fandtes i Vejle, ved Lillebjerg i Byens søndre Udkant (i Hjørnet mellem Fredericia Landevej og Jagtvejen) frembød nok saa stor Interesse. Den havde været i lang-



Teglovn ved Lillebjerg, Vejle.

varig Brug, saa at den er blevet ombygget, idet de tre oprindelige Fyrkanaler er reducerede til to og sidst til en enkelt, ligesom Stenmaalene var ret varierende, og der forekom baade Ribbesten og ejendommelige Tagsten af flad, tidligmiddelalderlig Form.

Fundet er sikkert identisk med Sortebrødreklosterets Teglovn ved Lillebjerg, som Christian 3. 1535 overlod til Byen.

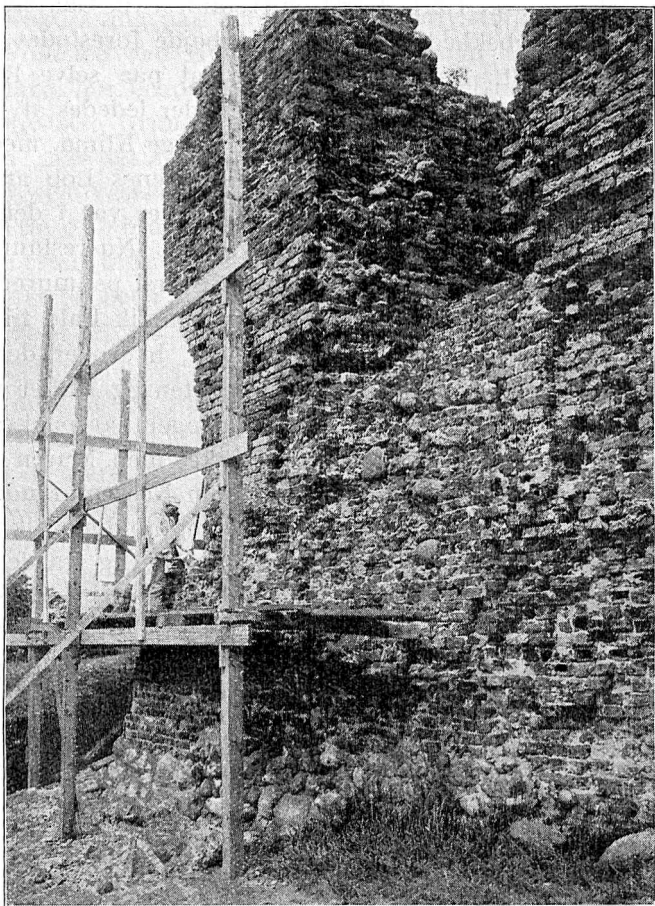
Af andre, mindre Udgravningsarbejder er der kun iværksat en Prøvegravning paa det 1921 til Fredlysning skænkede *Sigersholm* Voldsted ved Holbæk, hvor Godsejer Paul Dahl, Holbæk Ladegaard, har bekostet Undersøgelsen. Selvom det ikke var muligt at fastslaa Grundplanen af den Bygning, som har staaet paa Banken, saas det dog sikkert, at den har ligget paa Højens vestre Del tæt ved Vestskrænten og har været af letforgængeligt Materiale, Træ og ubrændt Ler, idet der fandtes Tagstensrester, men ellers næsten ingen Murstensbrokker. Potteskaar viste, at Stedet har været beboet i 14. Aarh.

Bortset fra de stadigt fortsatte Vedligeholdelsesarbejder paa *Hammershus* og forskellige mindre Konserveringsarbejder (som Tilkastning af en muret Kælder paa Skarritsholm ved Jyderup, der ikke kunde modstaa Vejrligets Indflydelse) har Museets Arbejdskraft været koncentreret paa de enkelte store Monumenter, der i disse økonomisk vanskelige Aar har krævet særlig betydelige Pengemidler. Værdifulde Iagttagelser gøres stadigt ved de fortsatte Arbejder paa *Søborg*. Ved Konserveringen af Ringmuren omkring Borgruinens sydøstre Del konstateredes der baade i Østmuren og i Sydmuren Murrester fra Borgens ældste Periode og tydelige Vidnesbyrd om en Ommuring i 13. Aarhundrede, hvortil ogsaa det sydøstre Hjørnetaarn har hørt. Istandsættelserne omfattede desuden Brohovedet til den søndre Vindebro, udenfor hvilket der i den gamle Grav fandtes svære Egepæle. Endvidere blotlagdes Resterne af det nordøstre Hjørnetaarn, og der fortsattes med Oprensning af den nordre Grav, hvis Fyld stadigt bruges til Genrejsning af Ydervolden, saaledes at de gamle Skader fra Kong Frederik 7's Udgravning efterhaanden saa vidt muligt rettes. Store og omfattende Arbejder er ogsaa foretagne paa *Vordingborg*. Som Følge af et af Museet støttet Andragende fra Egnens Befolkning, med daværende Borgmester, Redaktør Andersen som Hovedtalsmand, opnaaedes der paa Finanslovene 1923—24 og 1924—25 et ekstraordinært Statstilskud til Slotsruinen paa ialt 25,000 Kr., hvortil der fra Vordingborg Turistfor-

ening føjedes en Sum af 1600 Kr. For de saaledes disponible Midler lykkedes det at udføre en Del af de mest paakrævede Arbejder, der i det følgende skildres under eet, idet der ogsaa gøres Rede for Arbejdsaaet 1924. Først og fremmest fik Gaasetaarnets Spir en ny Kobberbeklædning, hvilket Arbejde forestodes af Arkitekt C. M. Smidt. Dernæst toges der fat paa selve Ruinens Istandsættelse og forskellige Udgravninger, der lededes af Underinspektør Uldall. Vort for Ruiner saa ugunstige Klima, med Vintrenes afvekslende Frost og Tø, havde i Aarenes Løb angrebet Ruinmurene i foruroligende Grad; store Partier var i den Grad forvitrede, at de truede med Sammenstyrtning. Nu restaureredes de værst angrebne Partier saaledes, at der øverst paamuredes enkelte nye Munkestensskifter, og at Murkronen fik Fald til begge Sider og afdækkedes med vandtæt Cement, hvorover der atter lagdes Ler og Græstørv, medens alle løse Sten og Huller i Murfladerne udbedredes. Hvor større Paamuringer var paakrævede, rekonstrueredes ukendte Façadepartier ikke, men Muren afsluttedes som Regel $\frac{1}{2}$ eller 1 Sten tyndere som Kassemur uden Façadesten. Overalt benyttedes en svagt cementholdig Kalkmørtel, som vel ikke ved sit Udseende skiller sig synderlig fra den middelalderlige, men dog til enhver Tid ved nærmere Undersøgelse viser, hvor der er sket Indgreb. Overfor Munkestenenes ret udbredte Forvitring i Teglmel forsøgte uden Held forskellige Behandlinger med Vandglasopløsning samt keslerske Fluater, medens Forsøg paa ved Hjælp af et gammel Husmiddel (Ajlevand) at fremkalde det beskyttende lav- eller algelignende Lag, man saa ofte finder paa gammelt Murværk, synes at have givet det forønskede Resultat. Restaureringerne omfattede især Vandtaarnets Syd- og Vestside, hvor en mere end metertyk Paamuring i Sydvesthjørnet var paakrævet, Hovedborgens nørre Kælderrum samt Yderborgens søndre Ringmur Øst for sydvestre Hjørnetaarn og vestre Ringmur mellem samme Hjørnetaarn og det første Halvtaarn (her nedtoges undtagelsesvis Vestfaçaden, som genopsattes med ny og gamle Sten) samt endelig ydre Ringmurs tredie Halvtaarn, regnet fra Sydvesthjørnet.

Ved Udgravningsarbejderne var det muligt at undersøge en-

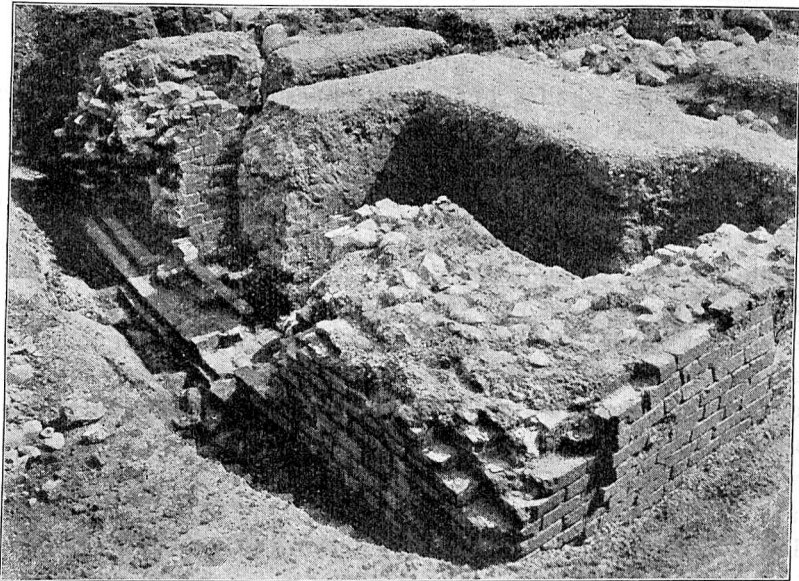
kelte af de hidtil ukendte Murpartier paa det c. 7 Td. Land store Borgterræn. Paa Slotstorvet, hvor en Del af Voldgraven siden 19de Aarhs. Midte har været sløjft, konstateredes den gamle



Vordingborg. Vandtaarnets Murværk under Istandsættelse.

Gravskrænt paa Slotssiden, og, opført øverst paa denne, forefandtes Fundamentet af en forholdsvis spinkel, firsidet Kridtstensbygning, der efter Fundlagene at dømme hidrører fra 14de Aarhundredes anden Halvdel eller snarest Begyndelsen af 15de Aarh., skønt de hugne Kridtsten er ældre og tidligere maa have gjort

Tjeneste i en ældre Slotsbygning. Paa Grund af den ved Torvets Anlæggelse skete Afgravning er de højere paa Gravskrænten liggende Dele af denne lille Bygning, saaledes ogsaa Sydøstsidens Fundament, bortfjærnet. Det samme var desværre Tilfældet med et faa Meter østligere beliggende Fundament, hvis Munkestensmurværk over en Syld af raa Kamp ligeledes hvilede paa selve



Vordingborg. Udgravning paa Slotstorvet.

Gravskrænten. Fundamentet, der er Resterne af Slotsbroens Anlæg paa Slotssiden, bestaar af to svære, retvinklede Murhjørner, der forbindes ved et spinklere Murparti, saaledes at der dannes en Afsats med lige Murfaçade ud mod Graven.

Man havde ventet paa dette Sted at forefinde Rester af Porttaarnet, det saakaldte Møllebækstaarn. Dette har antagelig ligget tæt bagved eller til Siden for Broens Anlæg, men dets Fundament maa været opryddet ved Torvets Anlæggelse. Skønt ethvert Spor af Ringmursforbindelsen hen til det undersøgte Murværk mangledes, tør det paa Grund af Munkestensmurværkets Overensstem-

melse afgøres, at Broens Anlæg er samtidig med Borgens øvrige, ydre Enceinte.

Medens denne Udgravning paa Torvet har hjulpet til at opklare det sidste Spørgsmaal vedrørende Slottets Ydergrænser, dækker Jorden indenfor endnu adskilligt af dets Indre. Enkelte Forhold blev dog undersøgt.

Samtidigt med, at den tidligere udgravede og atter tildækkede Tomt af Slotskirken nu markeredes ved lave Jordvolde over Fundamenterne, foretoges en begrænset Udgravning udenfor Skibets Sydside, og der fandtes her raa Kampestensfundamenter af et Sidekapel, hvis Overmure var helt fjærnede, men som efter Størrelsen og Sydsidens Stræbepiller at dømme har været overspændt med to Hvælv. Medens man nøjedes med at konstatere, at der i Kapellet gemmer sig middelalderlige Grave, hvis Udgravning maatte udsættes, fremdroges der under selve Kapelfundamentets Sydmur Væggene af en af savede Kridtsten opsat Gravkiste, der senere ved Hjælp af Munkesten var bleven udvidet til to Grave og benyttet gentagne Gange til Begravelse, hvorved Skeletdelene delvis var blevne forskudt. Ligesom ved tidligere undersøgte, middelalderlige Grave i Slotskirken forefandtes ogsaa her Mønter, nemlig ved Haandroden af Skelettet af et 12—14 Aars Pige-barn en Mønt fra Tiden 1247—53 og paa Skinnebenet af en Mand en hidtil ukendt dansk Sølvmønt fra Tiden c. 1220. Da Kapellets Fundament senere er bygget ovenpaa disse og flere senere Begravelser, taler Sandsynligheden for, at det er opført noget ind i 14de Aarhundrede.

Udfor Kapellets Sydøsthjørne afdækkedes Fundamentet af en lille kvadratisk Munkestensbygning, hvori der i senere Tid var indrettet en Kælder. Muligt har her staaet et fritstaaende, mindre Klokкетаarn, idet Resens Fugleperspektiv af Slottet viser et saadant, som ganske vist af Tegneren er forbyttet med Gaase-taarnet.

En større Udgravning foretoges bag det ovenfor nævnte restavreerede Parti af Yderborgens vestre Ringmur, der her viste sig at være ført ud i det tidligere vandfyldte Engdrag, saaledes at der efter Opførelsen er sket en betydelig Paafyldning for at

hæve Slotspladsen indenfor. Et Parti af en i senere Middelalder op mod Ringmuren opført, hidtil ukendt Bygning af Munkesten paa Fundament af sekundært benyttede, hugne Kridtsten (delvis med Stenhuggermærker), blottedes her; nærmest Ringmuren forefandtes et Rum med Murstensgulv samt Rester af en muret Bænk langs Nordvæggen og et Ildsted i Nordøsthjørnet. Nord derfor fandtes enkelte Syldsten af Kridt. Over dette Murværk udenfor Ringmuren laa Syldsten og Brolægning fra den paa Resens Plan saakaldte »Nye Lade«, der ogsaa ses paa et Gouachemaleri af Prins Jørgens Palæ fra 1744.

Endelig undersøgtes Forholdene ved Hovedborgens søndre Ringmur Øst for Vandtaarnet. Paa den højstliggende Del af Slotspladsen findes her som bekendt Rester af Kampestensmuren om det ældste, tidligmiddelalderlige Slot. En mindre Prøvegravning viste, at denne ældste Mur runder indefter og fortsættes som Vestmur. Til dette mindre og paa den oprindelige Banke liggende Anlæg er der først føjet en Udvidelse imod Vest; af denne Udvidelse forefandtes Rester af Sydmuren, liggende ovenfor Skrænten noget uden for den nu staaende Sydmur. Udvidelsen, hvis Murværk er opført af en letkendelig og ejendommeligt Slags Munkesten, som paa Grund af sin Forekomst i de ovennævnte Grave ved Slotskirken senest kan tilskrives 13de Aarh.s tidligere Del, er senere bleven afløst af den i Plan regulerede Hovedborg med de fire Hjørnetaarne, dog saaledes, at Vandtaarnet og den nærmest derved liggende Del af Sydmuren opførtes først, medens denne Murs Fortsættelse op til den tidligmiddelalderlige Kampestensmur først noget senere afløste den foran liggende ældre Sydmur. Desværre viste det sig umuligt at skaffe Rede paa Sammenhængen mellem dette sydvestre Parti af Hovedborgen og Yderborgens Sydmur, idet Rester af denne først forefandtes i ret stor Afstand fra Vandtaarnet.

Medens Museet desværre aldrig har kunnet opnaa de nødvendige Pengemidler til en endelig Ordning af Lindevænget, de middelalderlige Bymure i *Kallundborg*, fuldendtes 1922 Overdækningen af Borgruinerne foran Façaden af *Christiansborg*. Endvidere er der vedblivende arbejdet paa *Nyborg* Slot, hvor en

Tillægsbevilling muliggjorde i Hovedsagen at tilendebringe Genopførelsen af Slottets sydvestre Hjørnetaarn, som Arkitekt Mogens Clemmensen kunde rekonstruere med stor Sikkerhed, og hvis Genrejsning var af praktisk Betydning saavel for Forbindelsen mellem de enkelte Stokværk som for Afstivning af Slottets ved Afgravning stærkt svækkede Hjørnemur. — En mindre Prøvegravning er foretaget paa den næsten helt forsvundne Forborg ved *Sønderborg* Slot, med den forestaaende Regulering af Slotspladsen for Øje; der afdækkedes her især Smaapartier af den østre Ringmur, som stammer fra Byggeperioden under Christian 3. Endvidere kan det i denne Sammenhæng nævnes, at det lille Fæstningstaarn paa *Frederikssø* ved Bornholm har faaet en nødvendig Istandsættelse.

Bortset fra et Eftersyn af kalkmalede Dekorationer paa Herregaarden Fuirendal er der kun foretaget en enkelt Herregaardsundersøgelse af større Interesse, nemlig paa *Gjorslev*, hvor nu afdøde Godsejer Fr. Scavenius, der allerede tidligere har ofret saa meget paa Udforskningen af Gaardens Arkitekturhistorie, efter Opfordring bekostede Fremdragningen af forskellige, hidtil skjulte Enkeltheder, især et Skydeskaar af en herhjemme hidtil ganske ukendt Form, 2,85 M. højt, og sikkert stammende fra Gaardens Opførelsestid, c. 1400. Fundet er indgaaende skildret i den efter Godsejer Scavenius' Død udgivne Publikation¹⁾.

Købstadbygninger. 1922 ombyggedes og moderniseredes Smedelundsgade Nr. 22 i *Holbæk*, en Bindingsværksbygning fra Beg. af 17. Aarh., ved hvis Undersøgelse der fandtes Rester af en lignende broget gul-rød Farvevirkning, som kendes fra Gaardsiden af *Holbæk* Museum, samt af en sortmalet Indfatning af Gadedøren. 1923 undersøgtes paa Rendebanen Nr. 4 i *Kolding* Rester af et bindingsværksbygget Gavlhus, der har hørt til den for Byen karakteristiske Type. Den vigtigste Begivenhed paa dette Omraade var dog Nedrivningen af Karréen mellem Vester-aagade, Jomfru Anegade og Grotumsgade i *Aalborg*, den saakaldte Klingenbergsske Gaard. Desværre var det paa Forhaand

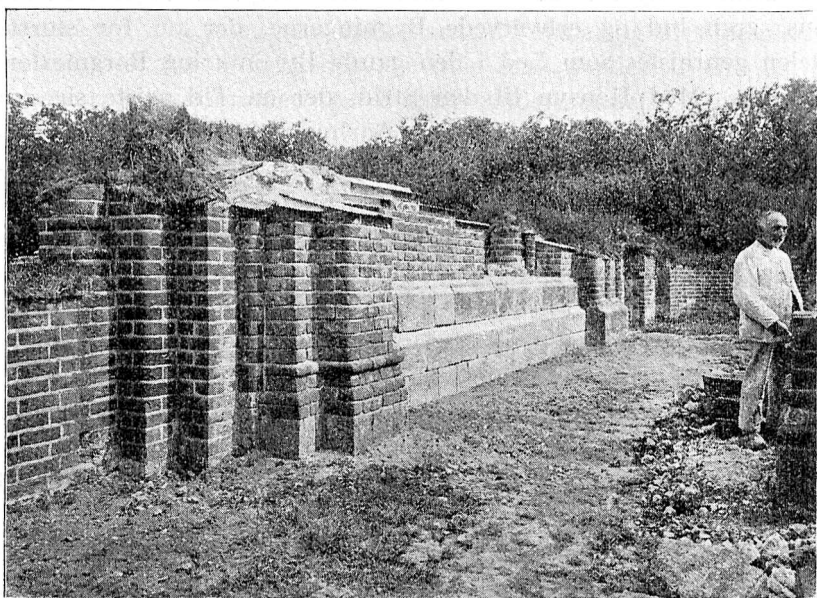
¹⁾ Chr. Axel Jensen: *Gjorslev*, Roskildebiblens Borg paa Stevns (Selsk. til Udg. af Danske Mindesmærker). 1924.

umuligt at faa dette maleriske Komplex sikret ved Expropriation i Henhold til Bygningsfredningsloven, ikke blot af økonomiske Grunde, men bl. a. ogsaa, fordi Terrænet havde højnet sig saa stærkt, at Gadehøjden var naaet op over Bindingsværkets Fodtømmer. Ligeledes strandede Forsøg paa at faa Bygningerne overflyttede til en anden Plads i selve Aalborg, hvorimod den energiske Bestyrelse af »den gamle By«, Bygningsmuseet i Aarhus, greb ind og erhvervede Bygningerne, der nu for største Delen genrejstes som Led i den gamle By omkring Borgmestergaarden. Med Hensyn til den Strid, der en Tid rejste sig om denne Sag, bør det erindres, at Aarhusinstitutionen i Virkeligheden gav Aalborg enhver rimelig Chance for selv at tage Af-fære, og at det positive Resultat, der naaedes ved dens Indgriben, dog er langt at foretrække for den saa godt som fuldstændige Ødelæggelse af Bygningerne, der ellers vilde have været uund-gaaelig. Foruden i Forhandlingerne deltog Nationalmuseet selvfølgelig i Undersøgelserne under Nedrivningerne, repræsenteret ved Magister Hugo Matthiessen og Kunstmaler I. F. Klein.

I *Haderslev* har Museet besigtiget nogle Murrester, der er fremkomne ved Anlægget af den nye Bypark paa Danhalvøen, sikkert Fundamenter af den Bygning, som paa Brunius' Prospekt kaldes det Rantzauske Hus.

Kirkelige Bygninger, Kirke- og Klosterruiner. — De aare-lange Udgravninger af *Øm Klosters Tomt*, hvis Hovedresultater er meddelte i C. M. Smidts, af Hist. Samf. for Aarhus Stift ud-givne Vejledning, nærmer sig nu deres Afslutning. Efter Gen-nemgangen af det søndre Klosterkompleks blotlagdes i 1923 den søndre Del af Østlængen, Klosterets Hovedfløj, og i det lille, af Samfundet opførte »Klosterhus« samledes nu for første Gang de mange Formsten og andre Genstande, der er fundne paa Tomten. En foreløbig Udstilling af Fund, Fotografier og Tegninger vakte ikke ringe Opmærksomhed paa Egnen. — 1923 kunde man, efter en Standsning paa ikke mindre end tyve Aar, i Overensstemmelse med de i Fredlysningsdokumentet trufne Aftaler, genoptage Ar-bejdet paa Ruinerne af *Vitskøl Klosterkirke*, Valdemar den Stores Stiftelse. Samtidigt med længe paakrævede Vedligeholdelsesarbej-

der af Murene, hvis fine Enkeltheder heldigvis havde modstaaet det barske vestjydske Klima ganske godt, foretoges der Gravninger i Højkorets og Koromgangens søndre og østre Dele. Undersøgelserne gav i videnskabelig Henseende nye og interessante Resultater, og i god Overensstemmelse med de Hypoteser, som Arkitekt C. M. Smidt havde opstillet efter et Studium af nyere, uden-



Vitskøl. Søndre Koromgang efter Istandsættelsen.

landsk Litteratur af Cistercienserordenens Bygningskunst, kunde det nu fastslaaes, at Vitskøl Klosterkirke oprindelig er grundlagt som en Cistercienserbygning af »Fontenay-Typen« (d. v. s. som Sorø Kirke), og at man først ved Aar 1200 har tilføjet Koromgangen med de mange, halvrunde Kapeller¹⁾. Ved Udgravningsarbejderne fandtes desuden i søndre Koromgang en muret Grav af den senere Type, som indeholdt en Fyrretræskiste med jernbeslaaede Hjørner. Inde i den yngre, nu øde Bjørnsholm Kirke, der efter Klosterkirkens Ødelæggelse rejstes som Kloster-Herre-

¹⁾ Hovedresultaterne er endnu ikke publicerede, men omtalte i et Foredrag i Oldskriftselskabet 29. Januar 1924.

gaardens Nordfløj, konstateredes et Fundament af Klosters nordre Korsgang, og paa de endnu bevarede, sentmiddelalderlige Klosterlænger foretoges en Række nødvendige Vedligeholdelsesarbejder, især en Undermuring af det sydøstre Hjørne af Klosters Vestfløj, som i de senere Aar havde slaaet større Revner end tidligere og truede med Nedstyrtning.

I Sammenhæng med disse Undersøgelser af Cistercienserruiner bør det ogsaa nævnes, at der i *Sorø Kirke*, i Gravkælderen under det Friisiske Gravkapel, er fremdraget et Dørsted med fine Halvsøjler, som har hørt til Kirkens ældste Partier¹⁾.

Ogsaa paa *andre Klostertomter* har Nationalmuseet haft Lejlighed til at foretage eller følge Gravninger. Sammen med Aarhus Museum har det deltaget i en Undersøgelse af Grunden Matr. Nr. 368 i *Aarhus Frederiksgade*, hvor der sporede sparsomme Rester, Syldsten og lidt Munkestensmurværk, af Byens forlængst forsvundne Karmeliterkloster. I *Maribo* har Lolland-Falsters Stiftsmuseum ydet Bistand ved en mindre Udgravning i Præstegaardens Have paa Birgittinerklosters Grund, hvorved der blotlagdes enkelte Rester af Udhuse til Klosterkomplekset Syd for Kirken, Brødrenes Bolig (rimeligvis det i Resens Atlas nævnte Fiskerhus og Bryggerhus). Paa *Antvorskov* ved Slagelse har Ejeren af Hovedparcellen, Fabrikejer Vilh. Schou, ved sin Død efterladt sig en testamentarisk Bestemmelse om, at der skulde stilles et Beløb til Raadighed for en fornyet arkæologisk Undersøgelse af Tomten, hvor det gamle Johanniterkloster og Slot har ligget, og efter Henstilling fra Arvingerne har Nationalmuseet derfor 1923 paabegyndt en Række Udgravninger for at fuldføre de Undersøgelser, som iværksattes i 1890'erne for en særlig Statsbevilling, og som Ejeren af Antvorskov senere havde fortsat efter noget mindre Maalestok, tildels med Assistance fra Museet. I Aarets Løb fremgravedes Øst for de tidligere restaurerede Ruiner er 57 m lang, 11,5 m bred Ruin, hvis østre Halvdel er fra c. 1250, medens den vestre stammer fra Middelalderens Slutningsperiode. Bygningen blev, i alfald i efterreformatorisk Tid, benyttet til

¹⁾ Om *Sorø Kirkes* Bygning sml. nu C. M. Smidt i Bogen om *Sorø* I, I, p. 204 f. (1923).

Hestestald og nævnedes som »den gamle Folestald under Banken«. I 17. Aarh. blev der i den vestre Ende indrettet en Smedje; Essen fandtes ret fuldstændig, omend i meget skrøbelig Stand. Endvidere afdækkedes paa Skrænten ovenfor Stalden og Syd for Kirken en anden Ruin, c. 17,5 × 9 m, i 16.—17. Aarh. benyttet som Bolig for »Slotsherren« eller Lensmanden. Ogsaa denne Bygning stammer fra Middelalderen, sandsynligvis fra 15. Aarh.

Desværre har Nationalmuseet i tidligere Aarsberetninger maattet nævne Exempler paa *jydske Kirketomter*, som i nyeste Tid er sløjfede, uden at nogen Efterretning derom er naaet til København. Det er selvsagt umuligt for Museet at følge med overalt, naar det ikke bliver kaldt, og der er netop paa dette Omraade et Felt, hvor de stedligt interesserede Kræfter kan gøre stor Nytte, ikke ved at paabegynde Udgravninger paa egen Haand, men dels ved at hidkalde Nationalmuseets Assistance til Undersøgelse af truede Kirketomter, dels ved at modarbejde den merkantile Spekulation i Murresternes Kampesten. Et glædeligt Vidnesbyrd om Befolkningens vaagnende Interesse er den ovennævnte Fredlysning af *Ullerup* Kirketomt; den forsvundne Kirke, der har været en romansk Bygning af Kamp og Fraadsten, er nævnt i Ribe Oldemoder, og den er sikkert først nedrevet efter Reformationen. Pastor emerit. H. Kau, Gadbjerg, der tidligere har deltaget i Museets Undersøgelse af Egnens Kirketomter, har desuden i yderste Øjeblik foretaget en Undersøgelse af den ligeledes i Nørvang H. liggende *Dørken* Kirketomt (nævnt i Ribe Oldemoder som Sejerup Kirke og nu liggende i Tyregod Sogn), hvor det desværre ikke lykkedes at føre Undersøgelsen helt til Bunds, inden Stenene blev opbrudt og brugt som Vejmateriale; det er dog Meningen ogsaa her at rejse en Mindesten paa Korets Plads¹⁾. Foruden supplerende Arbejder paa *Hov* Kirketomt ved Mariager (sml. 1920 og 21) har Museet selv, efter Anmeldelse af Proprietær E. Bojsen, Lethenborg, gennemført en Undersøgelse af *Rindelev* Kirketomt (Fruering S., Hjelmslev H.), hvor der konstateredes Syldstenene af en lille, kun 17 m lang Kirkebygning, orienteret ØSØ—VNV, som har været opført med Brug af Fraad-

¹⁾ Om Ullerup og Dørken sml. H. Kau: To Kirkeruiner i Saml. til jydsk Hist. og Top. 4, 4 p. 282 f.

sten; den har, som det kan ses ved et Blik paa Kirkematerialekor-
 tet i Daniel Bruuns Danmark (III p. 779) ligget ved Østgrænsen
 af Egnens Fraadstenterritorium. Endvidere har Museet efter en
 lille Prøvegravning 1922 med Ejeren, Højesteretssagfører Grü-
 ners Tilladelse foretaget en Udgravning ved den fredlyste »Helene
 Grav« i *Tisvilde* (Tibirke
 S., Holbo H.), hvis Hoved-
 resultat er blevet, at dette
 sagnrige og hidtil ret
 uforstaaelige Mindesmær-
 ke kan indordnes i Ræk-
 ken af vore middelalder-
 lige Kapeltomter. De to
 Sten, hvortil Traditionen
 knytter Helle Lenes Grav,
 er ikke Rest af en Sten-
 aldersgrav, saaledes som
 man hidtil har været til-
 bøjelig til at mene, men
 et Par af Syldstenene i et
 sentkatolsk Kapel, be-
 stemt til Andagt for Kil-
 defarere og muligvis til
 Natteophold for de syge
 paa deres Vej fra Kilden
 ved Stranden¹). Et andet,
 velkendt og langt bedre
 bevaret Strandkildekapel,
Salomons Kapel paa Nord-
 spidsen af Bornholm, er
 i Anledning af en privat,



Helene Grav ved Tisvilde.

Kapellets Syld afdækket under Gravens Sten.

uretmæssig iværksat Prøvegravning bleven undersøgt, udgravet
 og repareret under Ledelse af Museumsinspektør P. Hauberg.

Hvad angaar de endnu i Brug værende Kirkebygninger, har
 Museet (foruden de førnævnte Landsundersøgelser) i Anledning
 af en fuldstændig Ombygning gennemgaaet *Jebjerg K.* (Salling

¹) Chr. Axel Jensen: Aarb. for nord. Oldkynd. 1925.

Nor H.), hvor den romanske Granitkvaderbygning paa Grund af Stationsbyens Vækst maatte vige Pladsen for en Nybygning, hvis Mure dog blev beklædte med de gamle Kvadersten, ligesom det sentgotiske Taarn blev staaende. I den ejendommelige *V. Vandet K.* i Ty kunde der, samtidigt med en Kalkmaleriundersøgelse, foretages en Afrensning af de indre Granitkvaderprofiler, som var dækkede af et tykt, moderne Cementlag, og som har særlig Interesse paa Gr. af Kirkens usædvanlige Plan.

I *Everdrup K.* (Baarse H., Præstø A.) er der undersøgt udivendige, kalkmalede Dekorationer fra sentgotisk Tid, dels under Skibets Sydgesims, dels i Sakristiets Gavlblendinger. I *Højelse K.* ved Køge er der fremkommet en middelalderlig Kridtstensgrav, og ved *Greve K.* (Tune H., Kbhvns. A.) er undersøgt en muret Grube for Kirkeristen i Kirkegaardsportalen. I denne Sammenhæng kan ogsaa nævnes Undersøgelsen af den ved Grundudgravning fremkomne Pestkirkegaard fra 1711 paa Østerbro i København¹⁾.

Kalkmalerier. — 1922 fuldførtes de i forrige Aarsberetning omtalte Istandsættelsesarbejder i *Gimlinge K.* (V. Flakkebjerg H.). Endvidere restaureredes de sentmiddelalderlige Dekorationer i *Lime K.* (Rødding H.), hvor Korets otteribbede Hvælving 1508 (eller 1512) blev prydet med Kors, Vaabenskjolde, Minuskler og lignende, hvis ejendommelige slyngede Former virker langt ældre end Aarstallet, et Forhold, som rimeligvis kan forklares derved, at Kunstneren har hentet sine Forbilleder fra ældre Manuskripter. En latinsk Minuskelindskrift har desværre ikke kunnet tydes med fuld Sikkerhed. Et mindre Bidrag er ydet til den af Kirken selv bekostede Istandsættelse af de sentkatolske Figurbilleder paa det søndre Vaabenhus' Hvælving i *Gjorlev K.* (Løve H.), der forestiller Scener af Frelserens Lidelseshistorie samt Jomfru Marie Himmelkroning, medens Restaureringen af en sentromansk Udsmykning af samme Kirkes Korbue, med interessante Stifterbilleder, maatte udsættes, indtil Kirkens Opvarmningsforhold var forbedrede.

1923 paabegyndtes Istandsættelsen af de ejendommelige, tid-

¹⁾ Hugo Matthiessen: Hist. Medd. om Kbhvn. 2, 1 p. 386.

liggotiske Malerier i *Karise* K. (Faxe H.), som i en følgende Aarsberetning skal blive nøjere omtalt, og de mere almindelige sentgotiske Passionsbilleder i *N. Herløv* K. (Lynge-Frederiksborg H.), et Arbejde, som det først er lykkedes at afslutte i 1926, bl. a. fordi der viste sig Vanskeligheder med et nyindrettet Varmeværk. Aarets Kalkmaleriarbejde har i første Række samlet sig om den anselige Maling paa Nordvæggen i *Grinderslev* Klosterkirke (Salling Nørre H.), der stammer fra Aarene efter 1550 og viser en Række, hidtil i dansk Kalkmaleri ukendte Scener af det gamle Testamente (Profeternes Historie) samt adelige Vaaben, som henviser til Ejerne af Herregaarden Astrup, der tilhørte Slægten Juel (med Stjerne i Vaabnet).

I *Jelstrup* K. (Vennebjerg H.) er der, takket være et privat Tilskud fra en Sognebeboer, restaureret Malerier paa Korets Vægge af lignende Art og Alder som *Grinderslev*billederne.

Foruden disse Arbejder, der er udførte af Konservator, Figurmaler Eigil Rothe og hans Medhjælper, har Museet bistaaet ved Kalkmaleriistandsættelserne i Løgum Klosterkirke og i Aarhus Domkirke, hvor Kunstmaler Ole Søndergaard har arbejdet. Især i Aarhus er der under Restaureringen af de tidligere fremdragne Dekorationer gjort interessante Nyfund.

Desuden er nyfundne Kalkmalerier undersøgte i følgende Kirker: Blistrup og †Valby (Hølbo H.), Kvislemark (Ø. Flakkebjerg H.), †Herritslev (Musse H.), †Kettrup (V. Han H.), †V. Vandet (Hillerslev H.), †Skyum (Hassing H.), †Laastrup (Rinds H.), †Gedsted (Rinds H.), †Gødvad og †Svostrup (Hids H.), †Harlev (Framlev H.), Vedslet (Vor H.), Tørring (Skodborg H.), Hellevad (Sdr. Rangstrup H.), Broager (Nybøl H.) og Bylderup (Slogs H.). I de med † mærkede Kirker er Fundene igen overkalkede.

Kirkeinventar. Konservator Niels Termansen, som en Tidlang har arbejdet paa Kirkeinventaret i Løgumkloster, har konserveret den smukke sentgotiske Augustinus-Tavle fra et Sidealter i *Maribo* Klosterkirke, baade den karakterfulde Prælatstatue og de stærkt afskallede Fløjmalier. Paa lignende Maade er behandlet de værdifulde Fløjmalier paa den sentkatolske Altertavle i *Bjerreby* Kirke paa Taasinge, forestillende Jomfru Maria

og hendes legendariske Moder, den hellige Anna. De i sidste Redegørelse nævnte Malerier paa Petrustavlen i Højer er atter tilsete og enkelte fremkomne Brud konserverede. I intet af disse Tilfælde er man gaaet ud over den strængt nødvendige Konservering, og baade Tilføjelser af af Snitværk og Tilmaling af nye Farver er ganske undgaaet.

Denne rent museumsmæssige Fremgangsmaade kan selvsagt kun følges i ganske faa Tilfælde, naar det gælder Kirkeinventarets Behandling. Den har kunnet anvendes overfor en gotisk Krucifix-gruppe i *Magleby* Kirke paa Stevns, og et Par andre sentkatolske Træskulpturer, et Hoved af en S. Dionysius-Figur, som opdagedes i *Hansted* Kirke i Ty og nu er ophængt i Koret, og tre Bispefigurer, hvoribl. S. Dionysius og S. Erasmus, der fremdroges fra Vaabenhusloftet i *Ovsted* Kirke ved Skanderborg og nu er placerede nederst i Skibet. I andre Tilfælde har man valgt at konservere og udbedre yngre Farver, saaledes paa et lille, unngotisk Krucifix i *Kølstrup* Kirke paa Fyen, der har bevaret en tiltalende Staffering fra 17. Aarh., sign. med et Malersvendenavn, og et ligeledes ganske lille, sentgotisk Krucifiks fra en anden fyensk Kirke, *Skydebjerg*. Farver og Indskrifter fra 18. Aarh. er genopmalede paa et sentgotisk Krucifix i *Ryslinge* Kirke paa Fyen. Helt ny Staffering fik derimod en sentgotisk Krucifixgruppe i *Lunde* Kirke ved Varde, da dér her ikke var Raad til en tilfredsstillende Restaurering, hverken af den oprindelige Staffering eller af senere Farvelag; i et saadant Tilfælde er naturligvis de levnedes Rester af den gotiske Kridtgrund bibeholdte under de nye Farver, og da der paa en Predella, som er anbragt under Krucifixet, og som er en Rest af Kirkens sentkatolske Altertavle, fandtes et Fragment af et Maleri med den hellige Veronicas Svededug, er dette bevaret uden Overmaling. Forsøgsvis er den sentkatolske Altertavle i *Pjedsted* Kirke ved Fredericia, hvor der kun var meget sparsomme Rester af den oprindelige Staffering, og hvor de senere Farvelag kun daarligt egnede sig til Genfremstilling, blevet nymalet i gotisk Farveholdning, men uden Efterligning af den vanskelige og altfor kostbare gotiske Forgylder-teknik og derfor ikke fuldt tilfredsstillende. Paa en anden gotisk

Tavle, i *N. Nebel* Kirke ved Varde, fandtes den oprindelige Staffering delvis bevaret under Egetræsmaling, men den lille Tavle beherskedes ganske af en stor Indfatning i Renæssancestil, med Søjler og Vinger, og da samtidigt ogsaa Kirkens smukke Prædikestol, af Ribeegns Renæssancetype¹⁾, restaureredes med Renæssancefarver, valgte man at genfremstille den tilsvarende Staffering paa Altertavlen, hvis gotiske Midtparti indtil 18. Aarh.s Slutning har staaet med sine oprindelige Farver, der harmonerer godt med Renæssancerammen. Bestemmende for Valget var ikke mindst det Forhold, at Kirkens Stolestader for nogle Aar siden blev rensede for senere Farver, saa at de nu stod i Fyrretræ med røde eller sorte Ornamentbunde.

Allerede disse forskellige Exempler paa Istandsættelsen af katolsk Kirkeinventar viser, hvor mange Muligheder der ofte kan være at vælge imellem, og hvorledes Museet vedblivende tilstræber i hvert enkelt Tilfælde at udfinde, hvilken Fremgangsmaade der rettest bør følges. Selvfølgelig vil Museumsmanden paa Forhaand oftest have størst Lyst til at vælge den forsigtigste Metode, den rene Konservering uden nogensomhelst Nytilføjelse, men lige saa selvfølgelig maa der her tages vidtgaaende Hensyn til kirkelige, kunstneriske og økonomiske Forhold, som det gælder paa den bedste og rimeligste Maade at forene med Respekten for Kirkeinventarets historiske Værdier. Det vilde være en Misforstaaelse at tro, at Museet med særlig Forkærlighed vælger at genfremstille det maledede Inventars ældste Stafferinger. Ganske vist er der vundet en Række Erfaringer og Resultater paa dette Omraade, men tillige Forstaaelse af, hvor vanskeligt det er for vor Tid at genskabe ikke blot Middelalderens, men ogsaa Renæssancens Farver; saaledes er det nu klart, at den gængse, moderne Teknik (Olieforgyldning) ikke er saa god som Fortidens. Selv for Renæssanceinventarets Vedkommende lægges Hovedvægten mere og mere paa Fremdragning og Udbedring af gamle Billeder og Indskrifter, og i saa Henseende har ikke blot Konservator Termansen, men ogsaa de andre Kirkeinventarmalere, der arbej-

¹⁾ Skaaret af Mikkel Tuesen i Tarp 1576. Sml. Chr. Axel Jensen: Snedkere og Billedsnidere p. 38 f.

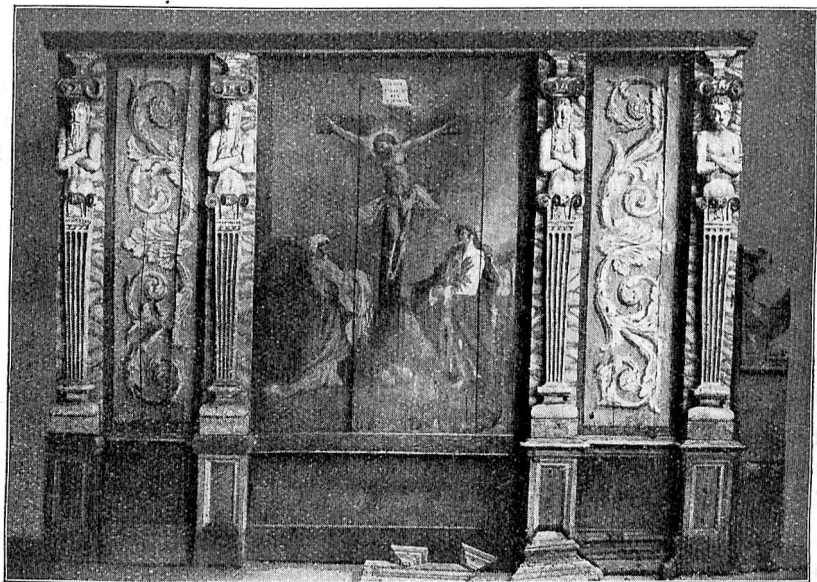
der under Museets Tilsyn, efterhaanden lært at overvinde store Vanskeligheder og naaet ganske forbavsende Resultater. I stigende Grad lykkes det ikke blot paa Billed- og Indskriftfelter, men ogsaa paa Rammer og Snitværk at fremdrage selve de gamle Farver, saa at de kan bevares uden ny Overmaling, blot med de nødvendige Udbedringer. Moderne Genfremstillinger af oprindelige Renæssancestafferinger har aldrig været eneraadende i Museets Kirkeinventararbejder og er nu kun en af de mange Fremgangsmaader, som kan følges.

Ofte kan Valget mellem de forskellige Muligheder først træffes under selve Arbejdets Gang, naar Undersøgelsen af Farvelagene er foretaget, og der kan da unægtelig opstaa Vanskeligheder. Saaledes viste det sig ved Istandsættelsen af den smukt snedkrede Højrenæssancetavle i *Skals* K. (Rinds H.), hvis Træværk fra Tiden henimod Aar 1600 synes at røbe Paavirkning fra Nederlandene, at alle de fire senere Stafferingslag var ubrugelige, og man maatte derfor genfremstille den kraftige Renæssancestaffering og indtil videre lade det tjene som Indfatning om et Nadvermaleri fra Senempiretiden. Noget lignende blev Tilfældet med Altertavlen i *S. Nissum* K. (Ulfborg H.), men her viste det sig mærkeligt nok, at Nadvermaleriet ganske godt kunde bruges sammen med de oprindelige, naive Billeder i Sidepartierne, og Arbejdet paa den stærkt forhutlede, uanselige og tilsyneladende værdiløse lutheranske Fløjaltertavle førte ogsaa til Opdagelsen af en historisk Indskrift, der oplyser om, at Tavlen er anskaffet 158? ikke til *S. Nissum*, men til Stadil Kirke af Adelsmanden »Offue Vognsen«, hvis fædrene og mødrene Vaaben ledsager Indskriften. Lettere og malerisk set taknemligere var Behandlingen af en anden lutheransk Fløjaltertavle, i *Bælum* K. (Hellum H.), der oprindeligt var malet 1591, men ommalet 1684; her kunde man nøjes med at rense og konversere den yngre Staffering uden væsentlige Nymalinger. Omtrent de samme Aarstal (Træværk c. 1600, Malerier og Staffering 1686) gælder ogsaa for den lutheranske Fløjtavle i *Tved* K. (Hillerslev H.). Paa Altertavlen i *Trige* K. (V. Lisbjerg H.), der sikkert er snedkret af Mikkel von Grønningen i Hornslet¹⁾ i det første Aarti af 17. Aarh., fandtes der et

¹⁾ Paa en Rest af de desværre ødelagte Vinger staar Elsebe Billes Navn,

Krucifixmaleri fra Frederik 6. Tid og tilsvarende Staffering af Træværket, og denne Farvegivning blev da kun ændret paa et enkelt Punkt (Sidefelternes uskønne Akantusranker), da Museet efter lang Ventetid nu endelig kunde flytte den smukke Tavle fra Kirkeloftet ned til dens gamle Plads paa Kirkens Alterbord.

Svarende til Trige-Tavlen er ogsaa Prædikestolen i *Fjaltring*



Altertavle i Trige Kirke, staaende paa Kirkeloftet.

(Vandfuld H.) fra Beg. af 17. Aarh. istandsat med en køn og beskeden Empirestaffering, medens den beslægtede Prædikestol i den nærliggende *Tørring* K. (Skodborg H.), hvorpaa kun faa Farverester var bevarede, fik en Nystaffering i Renæssancekarakter, der kunde bringe den i Overensstemmelse med den tidligere restaurerede Altertavle. Paa en tredje vestjydsk Prædikestol, i *Fabjerg* K. (Skodborg H.), genfremstilledes de oprindelige Re-

hvilket kun kan forklares ved, at hendes Ægtefælle Karl Bryske var Lensmand paa Aarhusgaard 1602—13.

næssancefarver, med Profetmalerier i Storfelterne og tilsvarende Indskrifter i de mindre Felter, der alt var dækket af Egetræsmaling. Særligt udviklede var Forholdene paa Prædikestolen i *Brøndbyøster* ved København, hvor det lykkedes at rekonstruere Stafferingen fra 17. Aarh., men hvor de ganske kønne Evangelistmalerier bevaredes i deres nuværende, ret overmalede Tilstand, og hvor der desuden i Smaafelter fremdroges Bomærker og Aars-tallet 1597 som Minde om Stolens første Tid. Stafferinger fra 18. Aarh. genfremstilledes helt eller delvis paa Renæssancestolene i to Tybokirker, *Skyum*, med Malerier fra 1755, og *Sønderhaa* (1711 og 1755; et overmalet, oprindeligt Aarstal 1559 viste sig at skulle være 1589). I *Ulstrup* K. paa Refsnæs laa derimod de oprindelige Renæssancefarver saa velbevarede under Egetræsmalingen, at baade Felternes barokt elegante Evangelistbilleder og Rammeverkets Staffering kunde bibeholdes med Udbedringer, og her konserveredes desuden Alterbordspanelet uovermalede Farver fra Frederik 2's Tid, ligesom de karakterfulde Stolestader fik en passende Nymaling paa Grundlag af deres ganske beskedne og rolige Renæssancefarver¹). Paa tilsvarende Maade lykkedes det under Egetræsmalingen at fremdrage en oprindelig, partiel Staffering paa de rigt udskaarne Herskabsstole i *Ørsted* K. (Hougso H.), et af de sidste Led af de store og omfattende Istandsættelsesarbejder i dette usædvanligt pragtfuld udstyrede Kirkeinteriør. I *Køge* Kirke, hvor alt andet Inventar forlængst er istandsat, stod endnu Gammel Køgegaards Pulpitur med en uheldig Overmaling, som, uden at det var tilsigtet, skæmmede de oprindelige Farver og ændrede Christen Skels og Birgitte Ruds talrige Anevaaben; den Carlsen-Langeske Stiftelse bekostede nu en Rensning og Konservering af den gamle Staffering fra 1642. I *Udby* K. (Rougso H.) istandsættes Prædikestolen, som Fru Berte Skeel 1688 lod udføre af den københavnske Snedker Henrik Alversen, og som havde beholdt sine oprindelige Farver uovermalede, omend stærkt falmende og medtagne; desuden maledes den samtidige,

¹) Siden er hele Kirkeinteriørets Behandling fuldført ved at ombytte den nymodens Altertavle med et lille, udskaaret Krucifix, som lader Apsisrummet komme til sin Ret.

men senere egetræsmaalede Altertavle, til hvis fuldstændige Restauration der ikke var Midler, i Harmoni med Prædikestolen, men saaledes, at senere og grundigere Istandsættelse ikke er umuliggjort, og paa tilsvarende Maade maledes Herskabsstolene.

Hvor Inventaret virker saa rigt og pragtfuldt som det er Tilfældet i de sidstnævnte Kirker, er det let for enhver at se, at det er en pietetsfuld Behandling og en kostbar Istandsættelse værd. Men ogsaa tilsyneladende meget beskedent Kirkeinventar kan have en Værdi, som først kommer til sin Ret ved en omsorgsfuld Restauration. Da den førnævnte *Jebjerg K.* i Salling skulde ombygges, var alle Parter vistnok enige om, at Prædikestolen, et slet og ret Snedkerarbejde, var saa tarvelig, at den maatte kasseres. Museet kunde dog paavise, at dens Træværk stammede fra Tiden c. 1600, og at der under den nymodens Egetræsmaling skimtedes Figurmalerier. De blev fremdragne og viste sig at være c. 100 Aar yngre end Stolen, men særdeles karakterfulde og gode, svarende til de endnu bevarede Malerier paa Kirkens Alterbordspanel, og Stolen blev da selvfølgelig genopstillet og restaureret ligesom Altertavlen, der stammer fra 1648 og ifølge en nu fremdragen Indskrift fik en ny Staffering 1695. Selvom Tavlens Farver desværre ikke var velbevarede, lykkedes det dog at genfremstille Farvelaget fra 1695, og det gamle Inventar sætter nu sit Præg paa det nye Kirkerum.

Paa lignende Maade som i *Jebjerg* har Museet stillet Arbejdskraft til Disposition ved Istandsættelse af Inventaret i *Assing K.* (Hammerum H.), hvis Ombygning lededes af Arkitekt H. Lønborg Jensen; baade Altertavlen og Prædikestolen er her Snedkerarbejder fra Renæssancetiden, paa hvilke der fremdroges Farver og Malerier fra 18. Aarh. (1701 og 1785). I *Bjerregrav K.* (Rinds H.) konserveredes Altertavlen, med Bibeholdelse af den hidtilværende, delvis fra 19. Aarh. stammende Staffering, der er ganske god, men i Stedet for et værdiløst, nymodens Maleri fremdroges Tavlens gamle Midtfelt (et malet Krucifix mellem Nadverordene), og ogsaa i Tavlens andre Fyldinger fremdroges Indskrifter, Maureskornamenter og Aarstallet 1639, som svarer til Tavlens udskaarne Adelsvaaben, der henviser til Christen Harbou til Holris

og Birgitte Mund. Samtidigt nymaledes Kirkens andet, ret moderne og lidet værdifulde Inventar. I den nærliggende *Hersom* K. (Rinds H.) restaureredes Stolestaderne, der stammer fra Midten af 18. Aarh. og har bevaret en samtidig Staffering med religiøse Allegorier af den fra Viborg og Horsens Klosterkirker kendte Art samt Rokokomarmorering. I *Vigsø* K. (Hillerslev H.) er behandlet et Par Knæfaldsdøre, hvorpaa der fremdroges Rokokoornamentik og Indskriften: »Dette Seet¹⁾ er givet af salig Hr. Mathias Pedersen Ilum 1776 og prødet af hans Enke 1779«.

Frit opmalet er endelig Inventaret i S. Vilstrup K. (Brusk H.) og Estruplund K. (Rougsø H.), men Arbejderne er ogsaa her udført saaledes, at de ikke umuliggør en senere, grundig Istandsættelse.

Fra Museets Standpunkt betegner en saadan Nymaling en Indrømmelse til stedlige Ønsker om hurtigt at faa Kirken forskønnet. Det er jo ikke altid, at Pengemidlerne staar i Forhold til Menighedernes Ønsker og Museets Forlangender, og det maa, som det i tidligere Redegørelser er fremhævet, erindres, at Museets hele Virksomhed for Kirkeinventarets Restaurering i aller højeste Grad er afhængig af Kirkernes og Menighedernes Stilling. Det Tilskud, som Staten yder til Arbejdet, og som bevilges til Kalkmalerier og Kirkeinventar under et, er nu kun den mindste Del af de Summer, som Arbejdet kræver. Det meste af Statstilskudet medgaar til talrige Undersøgelses- og Tilsynsrejser, og de direkte Statstilskud til Kirkerne, hvorpaa Virksomheden tidligere hvilede, maa tilmaalès i saa smaa Portioner, at de aller højest kan naa op til en Fjerdedel af, hvad Kirken yder, og i Reglen er langt mindre, hvis de da ikke ganske udebliver. De fleste af de nævnte større Arbejder er helt og holdent bekostet af Kirkerne og Menighederne selv, der i Løbet af et Aar nu alt i alt yder c. 25,000 Kr. til Inventarstandsættelser. At disse økonomiske Forhold giver Anledning til mange Vanskeligheder og volder adskillig Usikkerhed, er indlysende, og ofte kunde Museet ønske, at det raadede over Midler til Forsøg paa at genvinde noget mere af Fortidens glemte tekniske Færdigheder og til i det hele at arbejde i roligere Tempo.

¹⁾ Dialektord, sml. Fejlbergs Jydske Ordbog.

Men i Stedet for at klage herover bør man snarere glæde sig over den Iver og Interesse, der vises fra kirkelig Side, og som ikke mindst har ytret sig, efterhaanden som Menighedsraadene har overtaget Bestyrelsen af Kirkerne. Trods alle Vanskeligheder er Forholdene paa dette Omraade forbedrede. Medens Museet tidligere i Reglen kun kunde gennemføre Istandsættelsen af en enkelt, isoleret Inventargenstand, kan der nu i mange Tilfælde arbejdes paa alle Kirkens Inventarstykker, eller der kan ialfald for hver enkelt Kirke lægges en samlet Plan, som lader sig gennemføre i Løbet af nogle Aar, hvilket baade i historisk og i kunstnerisk Henseende er en stor Fordel.

Stærkest føles næsten de økonomiske Vanskeligheder overfor de Problemer, som en bestemt Art af Gravmæler frembyder. Adskillige af de store adelige Sandstensepitafier fra det 17. Aarhundrede er nu i en ynkelig Tilstand, idet de Jernkramper, hvormed de er samlede, er forrustede og sprænger Sandstenene. Overfor saa kostbare Restaureringer staar Nationalmuseet i Reglen magtesløst. Selv til mindre Arbejder har det modtaget Bidrag fra andre Sider. Saaledes har baade Kirken og Søofficersforeningen ydet et Tilskud til Istandsættelsen af den malede Trætavle i *Erritsø* K. over den bekendte Kaptajn Peder Grib, Tordenskjolds Vaabenfælle, som døde paa Snoghøj 1757, efter at have tjent hans kgl. Maj. i 30 Aar, »bivaanet alle forefaldende Søbatailler og i Særdeleshed i Bataillen ved Strømstad mistet sin højre Arm af en Canonkugle«. Ogsaa Grips Kaarde er konserveret og ophængt paa en Træplade. I *Møborg* Kirke ved Lemvig har Kirken bekostet istandsat et Epitafium med Portrætmaleri i rigt udskaaet Ramme, opsat i 1680'erne af Sognepræsten Jens Mortensen, † 1695, og Hustru † 1698; den overmalede Indskrift blev genfremdraget og saa vidt muligt suppleret. Sammesteds er, med Bidrag af Kammerherre Sehested, Broholm, tre Gravsten fra Tiden c. 1600 over Medlemmer af Slægten Sehested til Nørre Holmgaard flyttede fra Kirkens ydre Nordmur til bedre beskyttede Pladser i Taarnrummet. I S. Mikkels K. i *Slagelse* har Museet ladet rejse en under Gulvet genfundne Gravsten med Portrættefigurer over Borgmester Christopher Lauritson (lagt efter hans

Hustrus Død 1602). I *Bjerregrav* K. (Rinds H.) er opsat Ligkisteplader (over »Chresten Hardeboe til Hvolriis«, † paa Viffertsholm 1671 og hans Hustru Fru Margrete Maaneskjold, † 1661 paa Holris), der fandtes i en Gravhvælving under Koret, hvor Kisterne iøvrigt var stærkt ødelagte.

Kirkeklokker. — 1922 og 23 har Nationalmuseet maatte give Tilladelse til Omstøbning af 7 Kirkeklokker. Af disse var kun to middelalderlige, nemlig den skriftløse, tidliggotiske Klokke i Kolind K. (Sønder H. paa Djursland), som Museet forgæves søgte at faa bevaret i Kirken, og den sentgotiske Klokke i N. Herlev ved Hillerød, med Minuskelindskrift fra 1490¹). De fem andre var Aastrup. (Salling H.) 1746, Karlby (Nørre H. paa Djursland) 1795, Stillinge (Slagelse H.) 1809, Fugslev (Sønder H. paa Djursland) 1863 og Frederiks Sogn (Lysgaard H.) 1896.

I Sammenhæng hermed kan det nævnes, at Nationalmuseet har deltaget i en af Vendsyssel hist. Museum foretaget Udgravning paa Klokhøj ved Jelstrup, som viste, at Højen bærer sit Navn med Rette, idet der her afdækkedes tydelige Spor af den Plads, hvorpaa Jelstrup K.'s endnu bevarede sentmiddelalderlige Klokke er støbt²).

30. Juni 1922 traadte den nye Lov om Tilsynet med Kirkerne i Kraft, og 14. Maj 1923 udstedtes den kgl. Anordning, som uddyber Lovens Bestemmelser. For Nationalmuseets Virksomhed har de nye Bestemmelser ikke medført større Forandringer, men det er selvfølgelig en Fordel, at den forældede Kirkesynslov af 19. Febr. 1861 endelig er afløst af en mere tidssvarende, og at en Række ministerielle Cirkulærer nu er samlede og supplerede i en enkelt Anordning.

SAMLINGENS TILVÆKST.

Kommissionen for de geologiske og geografiske Undersøgelser i Grønland, der bekostede Dr. Poul Nørlunds Udgravninger ved Iki-gait 1921, har overdraget Museet de rige *Fund fra den gamle Nord-*

¹) Uldall: Kirkeklokker p. 209.

²) Samlinger til jydsk H. og T. Række IV, Bind IV, p. 292.

bokirkegaard paa Herjulfsnæs. Uden Sammenligning er disse Genstande Museets mærkeligste Erhvervelser i de her skildrede Aar. Den kolde Jord har jo bevaret ikke blot Træsager som de talrige, snart sirligt skaarne, snart rørende simple Kors, delvis med Runeindskrifter, som var nedlagte i Gravene, men ogsaa Vadmelsdragter, Kjortler og Hovedbeklædninger, især Mandshætter med Skulder-



Strudhætte fra Ikigait, Grønland.

slag og Nakkestrud (af den Form, der nævnes i Visen om Dronning Margrete og Kong Albrecht). Fundene har ikke blot Værdi, fordi de oplyser saa meget om de grønlandske Nordboers Kultur og om deres tragiske Kamp mod Udslettelsen, men de er mindst lige saa interessante ved deres Bidrag til europæisk Kostumehistorie. Trods alt har Grønlandsboerne endnu i 14. Aarh., ja endogsaa i 15. Aarh. fulgt godt med de skiftende europæiske Moder, og medens verdslige Dragter fra denne Periode med ganske enkelte Undtagelser (som Dronning Margretes Kjortel i Upsala) kun kendes af Billeder, har nu den grønlandske Undersøgelse tilført

Nationalmuseet en enestaaende, righoldig Serie af Originaler, der ogsaa illustrerer, hvorledes man gik klædt her i Danmark paa Valdemar Atterdags og Dronning Margretes Tid¹).

Fra Grønland er desuden gennem Koloniernes Styrelse modtaget et Par andre Smaasager, især et lille Mandshoved af Klæbersten, fundet i Søndre Kagsiarsuk, Middelalderens Høfdi.

Et Sammentræf af forskellige Omstændigheder har bevirket, at Samlingens Tilvækst af *middelalderlige Kirkesager*, som ellers kun er ret ringe, netop i disse to Aar er blevet usædvanligt stor. Dels de sønderjydske Landsdeles Genforening med Danmark, dels Lensafløsningen har begge virket til at tilføre Museet betydningsfulde Forøgelser.

Ved Genforeningen blev der mellem Tyskland og Danmark ikke udvekslet Museumsgenstande; vi fik ikke tilbage de nordslesvigske Fund, som opbevares i tyske Museer, saalidt som vi afgav, hvad der siden gammel Tid findes i Nationalmuseet fra Sydslesvig og Holsten. Men der blev ifølge en dansk-tysk Overenskomst af 8.—10. April 1922 afgivet fra Museerne i Flensborg og Kiel, hvad nordslesvigske Kirker havde udlaant til disse Museer, og hvad der vedblivende var og er de respektive Kirkers Ejendom. I Danmark fandtes kun et enkelt, men forøvrigt værdifuldt Stykke, Altertavlen fra Hütten, hvorom noget lignende gjaldt. I de tyske Museer var der derimod ca. 100 Deposita, de fleste i Flensborg Kunstindustrimuseum, nogle faa i Thaulow-Museet i Kiel. Enkelte vendte nu tilbage til Kirkerne, men Flertallet af Sagerne egnede sig paa Grund af deres mer eller mindre mangelfulde Bevaringstilstand ikke hertil, og de er derfor indtil videre anbragte i Museet paa Sønderborg Slot. Til Nationalmuseet afgaves fra Kirkerne 9 Genstande af særlig arkæologisk eller kunsthistorisk Interesse, væsentlig Træskulpturer fra sentromansk og unggotisk Tid.

I første Række maa nævnes en Egeplanke med Dommedagsrelief, tilhørende Bjerning K. ved Haderslev. Paa Planken, der sikkert har siddet tværs over Korbuen, ses en meget grotesk Djæ-

¹) Meddelelser om Grønland, Bind LXVII (engelsk Tekst). Jvfr. Nationalmuseets Bog om sjældne Fund. 1925 (med kort, dansk Resumé).

vel, der driver de fordømte ind i Helvedesgabiet, Ærkeengelen Mikael med Sjølevægten og Frelseren, medens en Fremstilling af det himmelske Jerusalem er forsvundet. Fra samme Kirke stammer en lille senromansk Søjle, der midt paa det slanke Skaft har et Cirkelfelt med Reliefbrystbillede af en ung Mand, som holder en Skriftrulle. Den har utvivlsomt hørt til en portalformet Alterprydelse med et Krucifix i Midten, beslægtet med de metal-drevne, romanske Altere og af samme Art som Alterkrucifixet i Ø. Tørslev K. ved Randers¹). Udræget unggotisk er en firsidet Søjle, med Bladkapitel og enkelte Farverester, bestemt til at bære et nu forsvundet Monstranskab, samt en frontal Mariafigur, tronende med Jesusbarnet paa Skødet, i kunstnerisk Henseende maa-ske den værdifuldeste mellem de sønderjydske Nyerhvervelser. Begge disse Genstande er deponerede af Brøns K. (Tønder A.). Unggotisk er ogsaa en statelig Bispefigur fra Nybøl K. i Sundevad. — Til den realistiske sengotiske Kunst hører derimod et af sidstnævnte Kirke deponeret Korsfæstelsesrelief, stammende fra en Altertavle fra Tiden c. 1500, en lidt yngre Mariafigur, staaende med Barnet paa Armen, depon. af Hammelev K. ved Haderslev, og en ligeledes ret fint skaaret Mariafigur, som ved Køb er erhvervet fra Tirslund K. (Haderslev A.). Fra Middelalderens senere Del stammer ogsaa en jernbunden Kiste fra Brøns K.²).



Mariafigur fra Brøns.

sidsnævnte Kirke deponeret Korsfæstelsesrelief, stammende fra en Altertavle fra Tiden c. 1500, en lidt yngre Mariafigur, staaende med Barnet paa Armen, depon. af Hammelev K. ved Haderslev, og en ligeledes ret fint skaaret Mariafigur, som ved Køb er erhvervet fra Tirslund K. (Haderslev A.). Fra Middelalderens senere Del stammer ogsaa en jernbunden Kiste fra Brøns K.²).

¹) M. Mackeprang: Kunstmuseets Aarsskrift 1921—23, p. 139.

²) M. Mackeprang: Sønderjydske Kirkesager, III. Tidende.

Blandt middelalderlige Kirkesager fra det øvrige Land, der i de fleste Tilfælde er modtagne som Deposita fra de vedkommende Kirker, findes to Krucifixer fra 13.—14. Aarh. Det ene er midlertidigt modtaget til Opbevaring for Skelby K. paa Falster, indtil der kan blive Raad til at bekoste dets Istandsættelse. Det andet, et anseligt unggotisk Arbejde, hvis Dele uretmæssigt var blevet splittede, er erhvervet dels fra en Privatmand, dels fra Egebjerg K. i Ods H.

Den betydningsfuldeste Erhvervelse paa dette Omraade er dog den store og statelige Altertavle fra Boeslunde Kirke ved Skelskør, oprindelig sikkert stammende fra Karmeliterklosteret i Skelskør¹). Af Hensyn til dens Konserveringstilstand, der var truet ved dens fortsatte Anbringelse i Kirken, blev den paa visse Vilkaar afgivet til Nationalmuseet, hvor Farverne og Forgylldningen atter og atter har krævet Tilsyn og endnu efter flere Aars Forløb ikke er kommet i en saadan Tilstand, at alle dens Dele kan udstilles. Den meget anselige firfløjede Tavle er sikkert tilvirket i et lybsk Værksted i 15. Aarh.s første Fjerdedel; dens indre udskaarne Dele viser som Midtfigur Jomfru Maria i Solgisel, staaende paa Maaneseqlen med de tolv Apostle, St. Olav og St. Jørgen, samt Relieffer med Scener af Marias og hendes Forældres, Joakims og Annas, Liv; naar det ene Par Fløje lukkes, ses Malerier af Jesu Lidelseshistorie, Død og Opstandelse; paa de yderste Fløje Mariæ Bebudelse. Altertavlen er det ældste bevarede Exemplar i Danmark af de sengotiske Alterskabe og viser den endnu ret idealiserende Stil, der ved denne Tid prægede den kirkelige Kunst i Nordtyskland.

Erhvervet ved Lensafløsningen af Stamhuset Sæbygaard (og sikkert stammende fra Sæbyegnens Kirker) er tre Skulpturer fra Tiden omkring Aar 1500, et Krucifix af alm. sengotisk Værkstedstype, en legemsstor Egetræsfigur, forestillende Jesus bunden til Hudflettelsessøjlen, en sjældent forekommende Fremstilling i vor middelalderlige Kunst, samt en daarligt bevaret Altertavle med Skabe af Fyr og Figurer af stærkt ormædt, blødt Træ (Korsfæ-

¹) Jfr. *Beckett*, Altertavler i Danmark fra den senere Middelalder S. 12—25, og Tavle I—V.

stelsesgruppe og Helgener; den ene Fløj mangler). — Museets rige Samling af bronzestøbte Røgelsekar er forøget med fire Exemplarer. Ved Lensafløsningen af Baroniet Guldborgland har Kammerherre, Lensbaron Rosenørn-Lehn skænket Museet to værdifulde Røgelsekar. Det ene, fra Hundstrup Kirke (Salling H., Svendborg A.), er romansk og har med Runer den kendte svendborgske Metalstøbers Navn: Magister Rød¹); det andet er gotisk, med trebladede stavværksagtige Gennembrydninger. — Gotisk er ligeledes et Røgelsekar fra Karise (Fakse H., Præstø A.), som er gennembrudt i Form af en Minuskelindskrift: »ihesus — maria — katerin«; en ret usædvanlig Dekoration. Fra Bjerregrav Kirke (Rinds H., Viborg A.) er afgivet et Laag til Røgelsekar i grovt Arbejde. — Af andet mindre Kirkeinventar fra Middelalderen har Vallekilde K. (Ods H.) deponeret et Par sengotiske Processionslysestager af Træ.

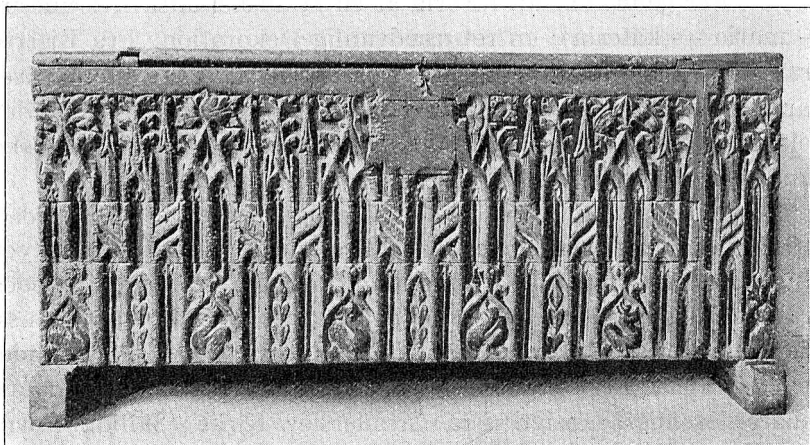
Bygningsdele o. l. fra middelalderlige Kirker er erhvervet i ret stort Tal, men gennemgaaende Fragmenter af mindre Betydning. Fra S. Clara Klosters Grund i Roskilde stammer saaledes et lille Søjleskaft af Kridtsten og et Brudstykke af et senromansk eller tidliggotiske Vievandskar af Granit; ligeledes fra Roskilde, men uden nærmere bestemt Hjemsted, er en Kridtsten med udskaaet Menneskeansigt. Fra Grinderslev Kirke (Salling Nørre H., Viborg A.) er indsendt en Lydpotte af graat Ler. En Gulvflise i Rosetmønster er indleveret af Arkitekt Mogens Clemmensen som funden ved Gravning i Næstved paa S. Peders Kirkeplads Nr. 3. —

Af de *verdslige Sager fra Middelalderen* er Flertallet som sædvanligt fremkommet ved Udgravninger. Kun ét betydeligt Stykke danner en Undtagelse herfra; det er en nymodens Kiste med en (noget beskaaret) middelalderlig Forside af Egetræ, der stammer fra Tostenæs ved Askeby (Fanefjord Sogn, Møn). Forsiden er en Rest af en Fodplankekiste, konstrueret paa ældgammel Vis og smykket med gotisk Stavværk, hvori der forekommer Dragefigurer. Typen har tidligere været repræsenteret i Samlin-

¹) *Wimmers Danske Runemindesmærker* IV, 1, 131.

gen ved flere andre Fragmenter, hvoraf de fleste ligesom Askeby-Exemplarer tilhører Tiden omkring Aar 1400.

Blandt de jordfundne Sager er der en Del paa Søborg Ruiner (overvejende ved Museets Udgravninger) fundne Smaasager (Økse, Spore, Armbrøstbolte, Lerkarskaar m. m.). En Spydspids og en Økse, fra Søborg Sø, er skænket af Slagtermester Ludvig Nielsen i Søborg. Ved Køb er erhvervet et sammesteds for nogle Aar siden fundet Sværd af tidlig middelalderlig Form, med skiveformet Knap og kort Fæste. Klingen har en latinsk Trylleind-



Kiste fra Askeby.

skrift, hvis Formaal er at afværge ondt. — Fra Kolind (Nørre H., Randers A.) er indsendt et jordfundet senmiddelalderligt Sværd, i hvis Klinge er indlagt en Løve m. m. i gotisk arkitektonisk Indfatning; fra Egtved ved Kolding (Jerlev H., Vejle A.) et jordfundet Sværd med Læderskede. — Paa Eskildsø, Selsø S., Horns H., Frederiksborg A.) er fundet en tveægget Dolk af Jærn med rundet ottekantet Knap; i Søgaard Skov, ved den sydvestlige Ende af Søgaard Sø (Kliplev S. ved Aabenraa) er ved Grusgravning optaget en Økse af langstrakt senmiddelalderlig Form. En senmiddelalderlig Spydspids er fundet ved Kloakgravning i Skanderborg, en tidligmiddelalderlig Spore paa Tomten af den middelalderlige Næsbygaard tæt ved Kirken (Næsby S., Tybjerg H.,

Præstø A.). En i København ved Grundgravning funden Jærnklo til Armbrøstspænding er skænket af Postassistent Kannik i Charlottenlund. — En senromansk Spore uden Hjemsted hører til en testamentarisk Gave fra Vekselmægler C. F. Lohmann, København. — Fra Horsens Museum er tilbyttet et Par romanske Hængesmykker af Bronze, det ene med tre Fugle i gennembrudt Arbejde. Fra Roskilde er som Danefæ indkommen en jordfunden Guldfingerring af romansk Type, med oval, lilla Sten; overfor denne er Ringen udarbejdet i Form af to Hænder (Trolovelsens Haandslag). Danefæ er ogsaa en Sølske med Guldbelægning paa Skaftet, endende i en kugledannet, som én knyttet Knude formet Knap. I Skebladet er graveret et Vaabenskjold med tre Hjærter, hvoraf de to er sammenlængede (atter Hentydning til Trolovelse!). Typen hører hjemme ved Tiden om 1400¹⁾. Skeen er funden ved Museets Udgravningsarbejder paa Vordingborg Slotruiner. — I Roskilde Fjord udfor Frederikssund, er ved Anlæg af den ny Jærnbanedæmning, omtrent midt i Fjorden; optaget en stor gotisk Tinkande fra Tiden om 1400 (uden Laaget 25 cm høj). Laagets »Gæk« har to paa tværs fremstaaende Knopper; Hanken har Planteranke med firdelte Blade i Relief; indvendig i Laaget ses en Reliefmedaillon med Kristus paa Korset og indvendig i Bunden en lignende større med Maria med Barnet. Det sidste Relief minder meget om et tilsvarende paa en i Lybæk funden Kande²⁾; og den nyfundne Kande i Forbindelse med de i foregaaende Aarsberetning omtalte, ved Køge optagne Stykker udgør nu en god Repræsentation for den yngre Middelalders Tinkar, hvoraf Museet tidligere kun ejede faa og smaa Prøver. — En lille trebenet Malmgryde er funden ved Udgravning i St. Hansgade i Ringsted. — En jordfunden sort uglasseret Lerkande fra sen Middelalder er erhvervet fra Stege By; forskellige senmiddelalderlige Skaar stammer fra Sigersholm Voldsted (Asminstrup S., Merløse H., Holbæk A.), fra Salomons Kapel paa Hammeren (Bornholm) og fra Dragør (de sidste skænket af Redaktør

¹⁾ Nær i Slægt med Fig. 2 S. 87 i *Oirik*, Drikkehorn og Sølvtoj.

²⁾ *O. Lauffer*, Spätmittelalterliche Zinnfunde aus Hamburg, Hamb. 1923, Fig. 25.

C. Nicolaisen). Et Brudstykke af Hjortetak, f. paa Hjortholm v. Furesøen, er skænket af Hr. W. Schäffer i Hellerup. — Fra Hvinningdal (Balle S., Hids H., Viborg A.) er modtaget Rester af et jordfundet Vognhjul af Træ af middelalderlig Type.

Af *kirkelige Sager fra Renæssancetiden* er erhvervet en Del Prøver paa Stolestadegavle og andet Træværk fra 16.—17. Aarh., til Dels deponerede af vedkommende Kirker — i Reglen Brudstykker, der er blevne tilovers ved Restavrering og Genopstilling af Kirkernes Inventar, men for Museet dog af Betydning som Studiemateriale. Fra S. Bork Kirke (Nørre Horne H., Ringkøbing A.) er saaledes afgivet fire Stykker, hvoraf det ældste er et Topstykke af en sengotisk Stolestadegavl med Kølbue og Fialer, medens de to er af Ribetype c. 1575; endvidere Brudstykker af Prædikestolens Lydhimmel og af et Epitafiums Indskriftkartouche (Højrenæssance). — Fra Ørsted Kirke (Rougso H., Randers A.), hvis Stole blev opstillede 1604, stammer to fragmentariske Stolestadegavle med Englehoved og IB — FAK, 3: Jakob Bjørn (d. 1596) og Fru Anne Krabbe (d. 1618). — Fra Lyngby K. paa Djursland, fra Grinderslev og fra Skals er kommet andre Fragmenter fra omtr. samme Tid (c. 1600), fra Ulstrup Kirke paa Røsnæs (Arts H., Holbæk A.) to Stolestadegavle (med tilhørende Dør) i Senrenæssancestil, og fra L. Lyngby Kirke i Nordsjælland en Dør af Fyr til en Præste- eller Degnestol, ligeledes i Senrenæssance. Ved Køb er erhvervet en Stolestadegavl, fra én af Roskildeegnens Kirker og tilvirket af en Roskildesnedker c. 1630. Endelig er fra Dansk Folkemuseum afgivet to Stolestadedøre med malede Adelsvaaben, den ene med Slægterne Rantzaus og Viffert eller Skeels Skjolde samt Aarstallet 1631, rimeligvis henvisende til Statholder Frants Rantzau († 1632), den anden med Skjolde betegnende Rigsmarsk Sten Maltesen Sehested († 1611) og Anne Brahe (d. 1635); disse Døre, der sikkert stammer fra en københavnsk Kirke, indgik med flere lignende, men usignerede Stykker i Vinduespanelerne i den Museet tilhørende Øverstestue fra Sundbyvester paa Amager.

Usædvanlig fint skaaret er et ved Køb fra St. Mortens Kirke i Næstved erhvervet Panelstykke i Højrenæssancestil fra c. 1600,

med Kasetteornamentik og Kartoucher i rigt og livfuldt varieret Snitværk, rimeligvis et Arbejde af Næstvedmesteren Abel Schrøder den ældre. Træet har iøvrigt tidligere været brugt, idet



Kalkklæde fra Hvedholm.

der paa Bagsiden er Foldeværksfyldinger i sengotisk Stil, o. 50 Aar ældre end Forsiden. Interessant er ogsaa et af Gaardejer P. Petersen, Rubjærggaard, skænket Pulpiturpanel af Fyr med omfattende Rester af Apostelmalerier (under udskaarne Ar-

kader) og af gylden Frakturskrift fra 1649; det er for lang Tid siden fjærnet fra Gimlinge Kirke (V. Flakkebjærg H., Sorø A.).

Større Betydning end disse Trægenstande har dog Erhvervelserne af kirkelige Textilier fra Renæssancetiden, der baade kvantitativt og kvalitativt har forbedret Museets hidtil noget magre Repræsentation af lutheranske Paramenter, men som desværre paa Grund af Pladsmangelen ikke kan udstilles. Det er Lensafløsningerne, som har været Aarsagen til disse Erhvervelser, og særligt er de komne fra Grevskabet Brahesminde (Hvedholm v. Faaborg). Blandt disse tidligere paa Hvedholm opbevarede Sager, hvis oprindelige Hjemsted delvis ikke kan oplyses, er flere smukke Broderier paa Lærred, en lang smal Dug fra 1562, maaske et Pyntehaandklæde, broderet med Ornamenter i rød, gul og sort Silke og Sølvtraad og forsynet med Jørgen Urnes og Fru Magdalene Brahes fædrene og mødrene Vaabener samt med senere paasyede Navne: Balthasar Stobæus — Anne Wernerddatter¹⁾. Endvidere en mindre Lærredsdug, sikkert bestemt til at lægge over Kalken, udsyet med Silke og Metaltraad med Fremstilling af Nadveren og Evangelisterne, omgivet af Ornamenter, og en Lærredsdug til Horne Kirkes Alter (Salling H., Svendb. A.), med Figurer og Indskrifter, syet 1640—41 af Emerenze Clausdatter og skænket Kirken af Anne Gyldenstjerne til Hvedholm²⁾. Af andre Genstande kan fremhæves en Messehagel af gult indvævet, rød Silke i Granatæblemønster og et Altertæppe, samlet af Striber af rødt mønstret Fløjls og blaat metalindvirket Silke. Paa midterste Fløjlsstribe ses Spor af paasyede Adelsvaaben: Brahe og Gyldenstjerne; paa Bagsiden IB — AGS 1640, 3: Jørgen Brahe og Anna Gyldenstjerne til Hvedholm. — Ved Afløsningen af Stamhuset Torseng er paa lignende Maade som fra Hvedholm erhvervet en Messehagel af rødt Fløjls med Granatæblemønster i Rudeværk; paa Rygskjoldet er syet et Krucifiks med Figur i kraftigt Relief.

¹⁾ Afb. som Fig. 7—10 i Fra Arkiv og Museum 2. R. I 345 f.

²⁾ Afb. som Fig. 5—6 S. 343 f. sammesteds. Indskriften meddeler bl. a., at Fru A. G. har skænket Dugen til Horne Kirkes Alter og derpaa forordnet at syes »hvis jeg eragted til Guds frygt mest at kunne give Anledning og det ved en af mine Piger ved Navn Emerenze Clausdatter«.

Til den ene Side for Korset ses Slægten Munks Vaaben (tre Roser), til den anden Side Slesvig-Holstens Vaaben; over Munkvaabenet staar Forbogstaverne KMGTSH, 3: Kirsten Munk, Grevinde til Slesvig-Holsten; over det andet Vaaben: HGTSHTT, 3: Hedevig Grevinde til Slesvig-Holsten, Frue til Thorseng (Datter af Christian 4. og Kirsten Munk, g. m. Ebbe Ulfeld). Under Vaaben-skjoldene læses Aarstallene 1656 og 1661. Messehagelen stammer fra Brejninge Kirke paa Taasinge¹⁾; efter Sønnen Valdemar Christians Død kom Fru Kirsten i Besiddelse af denne Ø med Valdemarsslot. — Blandt kirkelige Textilier maa endnu nævnes et gobelinvævet Pudebetræk med Fremstilling af Jesus i Gethsemane Have samt Bomærkeskjold og KAD 1654, det hele omgivet af barokke Blomster. Det skal stamme fra Lynderup Kirke (Rinds H. Viborg A.) og er købt paa Landskabsmaler H. Foss' Avktion. — To yngre Messehageler, der er afgivne ved Lensafløsning fra Grevskabet Christianssæde paa Lolland, har været opbevarede paa Pederstrup (Vesterborg S., Lolland). Den ene er af lysebrun glat Silke med Kors af Sølvborter og med rokokko-agtige Blomsterbroderier langs Randen; den anden er af mønstret Guldbrokade og har Kors af Sølvgaloner.

Ved Afløsningen af Sæbygaard er foruden de ovennævnte middelalderlige Skulpturer erhvervet et Par Alterstager af Malm med rige barokke Profiler, fra 1701, med Vaaben, som henviser til Holger Pachs og Lisbet Bille til Sæbygaard. De er de eneste Repræsentanter i Museet for denne Type, som ude i Kirkerne findes i saa stort Tal.

Endelig er indkommet nogle mindre betydelige Gravminder og Gravfund fra Renæssancetiden. Fra Boeslunde Kirke (V. Flakkebjærg H., Sorø A.) er saaledes modtaget tre udskaarne Gravrammer af Eg med Indskrifter fra Aarene 1600—1747, samt tre Brudstykker af Gulvfliser med Gravskrifter, den ene mærket 1585. Fra Ravnkilde K. (Aars H.) stammer nogle Prøver af Kisteudsmykning i Galdernes Gravkapel. — Fra Grindsted Kirke (Slavs H., Ribe A.) er indsendt en ved Gravning under Kirkegulvet funden »tostykket« Kvindehue, af blommet Silke, fra 18.

¹⁾ Pontoppidans Danske Atlas VI S. 724.

Aarh., samt en Rest af en strikket Mandshue, og fra Sejro Kirke er foruden andre Smaasager kommet en lignende Kvindehue fra 18. Aarh. af naalestribet Silketøj, fundet i en Grav. — Endelig kan i denne Sammenhæng nævnes de smaa Fragmenter af Votivsten fra 17. Aarh., der er fundne ved Museets Undersøgelser paa Helene Grav ved Tisvilde, de første i sin Art, som er fremdragne herhjemme.

I Sammenligning med de kirkelige Textilier er Forøgelsen af *verdslige Sager fra Renæssancetiden* mere tilfældig og mindre værdifuld, men af *Bygningsdele* og Jordfund er der dog indkommet ganske interessante Ting.

Ved Ombygningerne af Postgaarden paa Købmagergade opdagedes der i Kældermurene Rester af en Kalkstens-Bygningstavle, som lod sig samle til et næsten fuldstændigt Hele og viste sig at bære Oluf Rosenkrantz til Vallø og hans Hustru Ide Munks Navne og Vaaben samt Aarstallet 1551. Det stemmer med, at Ægteparret har ejet Grunde ved den nuvær. Valkendorfs-gade, og ligesom paa Vallø har Fru Ide Munk sikkert ogsaa i København bygget i sin Enkestand. Paa lignende Maade fremkom ved Nedrivning af Nytorv Nr. 3 forskellige Sandstensfragmenter fra Christian 4.s Tid, og endelig har Museet som Gave fra Ejeren. Bagermester H. P. Wittenkamp, modtaget Resterne af den 1748 hugne Sandstensfronton fra Strandgade Nr. 24 paa Christianshavn, der maatte fornys paa Grund af Brøstfældighed¹⁾. Fra Bagbygningen Pilestræde Nr. 10, som under Nedrivningen blev undersøgt af Dansk Folkemuseum, overtog 2. Afdeling nogle Vægbrædder med malede Tæppedekorationer fra Beg. af 17. Aarh. samt en Del stærkt forskaarne Rester af Gobeliner, der havde gemt sig bag nyere Tapeter.

Blandt jordfundne Sager er der især at fremhæve et interessant Kakelfund. De talrige *Kakler* fra Sengotikkens og Renæssancen, som Aar efter Aar indkommer til Museet, og som sorterede og ordnede nu fylder et helt Magasinværrelse, er i Reglen meget fragmentariske. Kun sjældent findes de i saa god Stand som i det Kakelfund, der fremdroges ved Gravning i Haven til

¹⁾ Sml. V. Lorenzen: Christianshavns borgerlige Bygningskunst p. 53.

den gamle Roskilde Kro paa Vridsløsemagle Mark (ved den ældre Kongevej fra Hovedstaden vestpaa), og som skænkedes til Museet af Gaardejer N. L. Nielsen, Vridsløsemagle (Sengeløse S., Smørum H.). Det indeholder ikke blot en Del hele, uornamenterede Kakler, men ogsaa smukke og sjældne Reliefkakler. Hidtil ukendte er især to anselige sentgotiske Kakler, den ene med Fremstilling af Lægehelgenerne Cosmas og Damianus, den anden med en Mariafigur, der mærkeligt nok synes paavirket af italiensk Renæssanceskulptur fra 15. Aarh., og interessante er Kakler med en Trommeslager og en Jomfru, siddende foran en Nar, samt Repræsentanter for en Kakelserie med de 7 Planeter i Ungrenæssancerammer, der ogsaa kendes fra københavnske Fund. Andre, mindre betydelige Kakelfund er komne fra Grundgravninger i København og Roskilde, fra Kongsted ved Fakse (Gave fra Enkefru Simonsen, Kongsted) og fra Borrevejle Sø (Gevninge S., Voldborg H.). Ved Køb er endelig erhvervet en fuldstændig Kakel med et Mandsportræt fra Beg. af 17. Aarh., sikkert af københavnsk Oprindelse. I denne Sammenhæng kan ogsaa nævnes et Teglværksfund fra Lundeborg (Hesselager S., Gudme H.), indeholdende nogle uglaserede Grydelaag, Lysestager m. m. (delvis Gaver fra Kammerherre Hannibal Sehested, Broholm).



Kakel med Cosmas og Danianus.

Af hele Møbler er der kun erhvervet en glat Egekiste fra Aabenraaegnen, et Exempel paa et enkelt, men godt Renæssancemøbel, og et ligeledes ganske jævnt Skab fra 1610, som stod i en Gaard i Tjæreborg (Skads H., Ribe A.); af udskaarne Møbel-

dele er der købt nogle Fyldinger, den ene med et de paa Frederik 2.s Tid yndede Talmonogrammer, et Par andre med bibelske Relieffer og en fjerde med en Fremstilling af en Engel, som blæser Sæbebobler, et Symbol paa Livets Forkrænkethed.

Samlingen af Renæssancesølv er forøget med en nørrejydsk Drikkekande af dansk Type fra Christian 4.s Tid, cylindrisk, med graverede Ornamenten og Bomærkeskjolde, der er ændrede 1673, men sikkert oprindelig stammer fra 1633; dens Indskrift lyder: »Til Gud midt Haab allene«. Som Danefæ er indkommet et lille Sølvfund fra Svenskekrigens Tid, bestaaende af en Øreskaal fra 1653, to Kerubskeer og tre tyske Søvvalere fra Aarene 1607—46, alt fundet i en Grusgrav ved Liegaard (Egtved S., Jerlev H.). Fundet er sikkert nedlagt i Krigens 1657—60 ligesom et mindre Danefæfund fra Fitting ved Vorbasse, der foruden en Skindpung med Mønter (de yngste fra 1654) kun indeholdt en Sølvdrop til en Snørelidse. Ved Grundgravning i Gothersgade Nr. 8 i København er fremkommet en Sølvfingerring med Bomærkesignet.

En lignende Signetring, men af Malm og fundet paa Starup Kirkegaard (Skads H., Ribe A.), er skænket af Lærer Heebøl. Direktør H. H. Schou, Antvorskov, har skænket nogle Klædeplømbes, som er fundne paa Antvorskov; Kammerherre P. C. Howden-Rønnenkamp, Næsbyholm, har deponeret et Brændejernsstempel med Bogstaverne SB, 5: Sten Brahe, som byggede Næsbyholm 1585 og døde 1620; Mineralogisk Museum har afgivet en Stensignet, hvis lille Stempel viser Malte Juuls Navnetræk og Vaabenmærke, en Lilje.

Til Vaabensamlingen er modtaget den førnævnte, testament-Gave fra Vekselmægler C. F. Lohmann, som bl. a. indeholdt et Par smaa Armbrøster, men den interessanteste Nyerhævelse til denne Gruppe er dog et stort Krudthorn med mange Gravurer, dels Figurer, dels Indskrifter, Jagtscener, Havmand og Jagtfrue, en Løve og en Bjørn, der kæmper mod hinanden med Sværd og desuden hver holder sin Krone, samt to Aarstal, 1646 og 1652. Sammen med det første og oprindelige Aarstal hører Navnet »Clemens Lagonis Follerupius«. Cl. Lagesen Follerup, der har Navn efter en Gaard i Herslev S. ved Fredericia, var Præst paa

Sandø, Færøerne, 1648—88, og vandt mere Ry for sin Forretningsdygtighed end for sin Præstegærning.

Af yngre Genstande er modtaget en Samling Vægtlodder, som er afgivet fra Hærens tekniske Korps og bl. a. indeholder smukke og store Malmlodder fra Christian 5's Tid, Sorø Akademis Signet fra 1747, som er afgivet fra Undervisningsministeriet, et Messingsignet fra Sønderborg-Nordborg Amtshus, som er skænket af Landsarkivar G. L. Wad, samt en Sirupskrukke af hvid, blaa-malet Fajance, stammende fra Frederikshavns Apotek og skænket af Apoteker H. Schmidt sammesteds.

Som Erindringer om kendte Museumsmænd har Frk. Herbst skænket en Spaserestok med Guldknep, der har tilhørt Chr. Jürgensen Thomsen, og af dennes Døtre 1879 blev foræret til Konferensraad C. F. Herbst (i Knappen er graveret C T d. 6. Febr. 1822) samt en Portrætsilhouette af Thomsen, klippet i Neapel 1846 af Herbsts Søster, Malerinden Adelgunda E. Vogt.

Ved Bytte med Oslo Universitetsbibliotek har Museets Arkiv for en Serie norske Indberetninger til Oldsagskommissionen fra Aarene 1808—14 erhvervet en Samling af Indberetninger til Thura vedr. danske Kirker.

BILLED- OG BOGGAVER

er i 1922—23 og 1923—24 foruden fra det kgl. nord. Oldskriftselskab og fra Museets egne Embedsmænd modtagne fra:

Arkitekt K. Barfod, Kbh., Arkitekt Beenfeldt, Kbh., Baron Berner-Schilden-Holsten, Snedkerm. J. A. Blond, Fredericia, Ordenshistoriograf Dr. L. Bobé, Kbh., Arkitekt Chr. Borch, Kbh., Student C. Boserup, Kbh., Kæmner Brandorff, Kolding, Mr. Parker Brewis, Newcastle, Kaptajn Daniel Bruun, Kbh., Doc. Johs. Brøndum-Nielsen, Kbh., Arkitekt Byberg, Kbh., Arkivar William Christensen, Kbh., Magister H. V. Clausen, Kbh., Arkitekt Mogens Clemmensen, Kbh., Arkitekt Viggo Dahl, Kbh., Hoffotograf Elfelt, Kbh., Underarkivar P. B. Grandjean, Kbh., Professor Grunth, Kbh., Arkitekt Gundlach-Petersen, Kbh., Redaktør C. C. Haugner, Nakskov, Bibliotekar E. Haugsted, Aarhus, Provinsial-

konservator Dr. R. Haupt, Preetz, Frk. Rosina Heckscher, Kbh.,
 Forfatter C. Heilskov, Aarhus, Xylograf F. Hendriksen, Kbh.,
 Translatør Peter Holm, Aarhus, Pastor Idom, Føns, Grosserer
 M. Johansen, Kbh., Kunstmaler J. F. Klein, Kbh., Lærer P. A.
 Klein, Vordingborg, Arkivar Hans Knudsen, Viborg, Kraks Vej-
 viser, Kbh., Lærer Asger Kristensen, Horsens, Bogbindermester
 Anker Kyster, Kbh., Arkitekt Langballe, Køge, Arkitekt Søren
 Lemche, Kbh., Pastor T. Løgstrup, Nyborg, Kustode Harald
 Mortensen, Kbh., Dr. Sophus Müller, Kbh., Mr. Philip Nelson,
 England, Møntmester H. C. Nielsen, Kbh., Dr. V. Nordmann,
 Kbh., Underbibl. R. Paulli, Kbh., Arkitekt Ernst Petersen, Kol-
 ding, Bygningsinspektør J. Vilh. Petersen, Odense, Byretfuldm.
 C. Petresch-Christensen, Kbh., Fot. Ryland, Aabenraa, Museums-
 dir. Sauermann, Kiel, Forfatter Aug. F. Schmidt, Kbh., De Smith-
 ske Jærnstøberier, Aalborg, Kaptajn Otto Smith, Kbh., P. D.
 Steidl, Kbh., Tandlæge Stenholm, Aalborg, Enkefru Thiset, Kbh.,
 Lærer Alb. Thomsen, Holbæk, Underinsp. V. Thorlacius-Ussing,
 Kbh., Cand. Voetz, Kbh., Hr. Z. Warncke, Lybek, Bygnings-
 inspektør, Arkitekt Varming, Kbh., Ingeniørkaptajn Wagner, Vi-
 borg, Amtsforvalter Wilde, Randers, Arkitekt Zeltner, Bo, Kbh.
 — Endvidere fra: Amagermuseet, Bornholms Museum, Bymuseet
 i Kbh., Frederiksborgmuseet, Museet i Glud, Kunstindustrimu-
 seet i Kbh., Stiftsmuseet i Maribo, Morslands hist. Museum,
 Svendborg Museum, Sønderborg Museum, Nordiska Museet,
 Stockholm, Norsk Folkemuseum, Oslo, Kunstindustrimuseet,
 Oslo, Faaborg Avis, Dansk Komité for Byplanudstilling i Gøte-
 borg, Kolding Folkebank, Lunds Domkirke, Selskabet til Ud-
 givelse af danske Mindesmærker, Rigsarkivet, Soransk Samfund,
 Tønder Magistrat, Det italienske Undervisningsministerium.

FORENINGSMEDDELELSER.

**Dansk Historisk Fællesforenings Aarsmøde i Maribo
den 11—13 Juni 1926.**

Aarsmødet holdtes efter Indbydelse fra Laaland-Falsters Stifts historiske Samfund i Maribo, hvor Amtsforvalter *Holck* i Spidsen for en Modtagelseskommité paa udmærket Maade havde ordnet de ydre Forhold, og hvor Byens Borgere med stor Gæstfrihed modtog de tilrejsende Repræsentanter, Foredragsholdere og øvrige Deltagere.

En meget beklagelig og uheldig Omstændighed for hele Mødet var, at baade Formanden og Næstformanden ved Sygdom var forhindret i at deltage.

Foreningens Repræsentantmøde afholdtes paa Raadhuset Fredag d. 11. Kl. 5.

Deltagerne var: Stiftamtmand, Kammerherre *Oxholm* (Mødets Præsident), Amtsforvalter *Holck* (Laaland-Falsters Stifts hist. Samf. og Stiftsmuseum), Akademikasserer *la Cour* (Sorø A.), Redaktør *Eliassen* (Vejle A.), Førstelærer *Storgaard-Pedersen* (Ringkøbing A.), Museumsforstander *Klokker* (Ringkøbing Mus.), Kommunalærer *Alb. Thomsen* (Holbæk Museum), Kredslæge *Møller* (Holbæk A.), fhv. Adjunkt *Weilbach* (Frederiksborg A.), Arkitekt *Tidemand Dal* (Præstø A.), Pastor *Idom*, Føns, og Ingeniør *Andreasen* (Odense A.), Bibliotekar *Haugsted* (Aarhus Stift), Museumsinspektør *Udall* (Dansk Folkemus.), Konservator *H. P. Hansen* (Herning Mus.), Museumsinspektør *Chr. Axel Jensen* (Nationalmuseet), Generalløjtnant, Dr. phil. *Tuxen* (Generalstaben), Arkiver *Ellekilde* og Arkivar *Grüner Nielsen* (Dansk Folkemindesamling), Kaptajn *Rockstroh* (Hærens Arkiv), cand. mag. *Gunnar Knudsen* (Stednavneudvalget), Landsarkivar *Holger Hansen* (Landsarkivet for Sjælland), kgl. Ordenshistoriograf, Dr. phil. *Bobé* (Pers. Selsk.), Dr. phil. *Marius Kristensen* (Ribe A.), Arkitekt *Dyggve*, Landbruger *Olsen*, Skive, cand. mag. *R. L. Balslev*, Borgmester *Christiansen*, Maribo, overværede efter Indbydelse Mødet.

Repræsentantmødet maatte foreløbig afslutte Kl. 7½ af Hensyn til Automobiludflugten til Knuthenborg Park, men fortsattes Lørdag Kl. 9—10 og Søndag Formiddag i Aktiehaven. Referatet bringes her samlet.

Mødets Præsident, Stiftamtmand, Kammerherre *Oxholm*, bød Velkommen og takkede Byraadet, som havde stillet Lokalet til

Raadighed. Han oplæste en telegrafisk Hilsen fra Prof. Fabricius. Det vedtoges med Bifald at sende en Genhilsen.

Den fungerende Formand, Landsarkivar *Holger Hansen*, aflagde *Aarsberetning*, desuden aflagde han som Kasserer *Regnskab*. Dette godkendtes.

Det vedtoges paa Forslag af General Tuxen at sende en telegrafisk Hilsen til Næstformanden, Pastor Severinsen.

Landsarkivaren aflagde derefter *Beretning om Arkivsektionens Virksomhed*. Taleren havde udarbejdet en Vejledning i Opbevaring og Ordning af Byarkiver, som i nær Fremtid vilde blive trykt i »Fortid og Nutid«, mulig ogsaa udsendt som Særtryk til Byraadene. Det gaar i disse urolige Tider ud over mange Arkiver. Ophævelsen af Len og Stamhuse rummer en Fare for Herregaardsarkiverne. Landsarkiverne modtager dem gerne, men har daarlig Plads og ikke foreløbig Udsigt til at faa Plads til Udvidelse. Der har været Henvendelse fra Godsejere, men Pladsmanglen gør, at man ikke kan tage saa meget som ønskeligt. Der er nedsat et Udvalg af Videnskabernes Selskab for at undersøge og registrere Herregaardsarkiverne. Udvalgets Sekretær er Raadstuearkivar Linvald. I Følge Udvalgets Beretning 1924 er en Række Herregaardsarkiver gennemgaaet (Aalholm, Dragsholm, Katholm, Knuthenborg, Schackenborg, Søbysøgaard), hertil kommer i 1925 Fussingø, Lindenberg, Nr. Vosborg, Rygaard, Valdemars Slot og Vorgaard. Ogsaa enkelte Privatarkiver er gennemgaaet (N. P. Jensens, Christen Bergs og Vilhelm Topsøes). Dette Arbejde har ført til, at nogle Godsarkiver er afleverede til Landsarkivet, men dette har ikke Plads til mere. De lokale historiske Samfund maa være paa deres Post, hvis et Arkiv inden for deres Omraade trues af Undergang, og søge at skaffe et foreløbigt Opbevaringssted paa Egnen, indtil Landsarkiverne udvides; maaske kunde Museerne anvendes hertil.

Ogsaa Handels- og Industriarkivernes Skæbne maa man være opmærksom paa. I Raadstuearkivet i København findes Suhrs Arkiv, i Landsarkivet for Sjælland Kirks (Helsingør), Tøger Froms og Hages. Der er kommet Anmodning til Landsarkivet om Optagelse fra Jacob Holm og Sønner, og trods Pladsmanglen blev der taget noget, da det ellers skulde tilintetgøres, men det maa foreløbig opmagasineres paa Loftet og er altsaa utilgængeligt. Man har i sin Tid rettet Henvendelse til Grosserer-societetet om at opbevare Handelsarkiver paa Børsen, men uden Resultat. Linvald har rettet en lignende Henvendelse til Kommissionen vedr. Kronborg Slot.

Chr. Axel Jensen: Der maatte være Mulighed for at skaffe

Plads til Handelsarkiver paa Kronborg, og til Opbevaringssted for Herregaardsarkiver kunde maaske Nyborg Slot benyttes.

Eliassen: Der har i mange Aar været samlet Handelsarkivalier paa Koldinghus. Der kunde maaske ogsaa optages Herregaardsarkiver, hvor disse staar i Fare. Kronborg og Nyborg vilde være ønskelige.

Kredslæge Møller: Dansk hist. Fællesforening tilbød i sin Tid Købstadkommunerne Hjælp til Ordningen af deres Arkivvæsen. Der er fra Kalundborg blevet rettet Henvendelse om Hjælp, men der er aldrig kommet Svar derpaa.

Landsarkivar *Holger Hansen* kendte intet til den Sag. Men man havde iøvrigt tænkt sig ikke en personlig Vejledning, men en trykt Anvisning, et Skema. Byraadene er kun i ringe Antal Medlemmer af D. h. F. De fleste Byraadsmedlemmer kender intet til Foreningen.

Kredslæge Møller: Der er gjort for lidt, naar den trykte Vejledning først kommer nu. Direkte personlig Hjælp ud over den trykte Vejledning vilde være ønskelig.

Landsarkivaren indrømmede Langsomheden. Den personlige Hjælp var ønskelig, men vanskelig at praktisere, da Landsarkiverne havde saa ringe Personale til Raadighed, og da Arbejdet kun kunde ske om Sommeren.

Konservator *H. P. Hansen*, Herning, foreslog Kursus i Landsarkiverne for Byernes Arkivarer.

Kaptajn *Rockstroh:* Der maa sørges for rigeligt af Særtryk af Arkivvejledningen og for, at disse kommer i de rette Hænder. H. P. Hansens Forslag var rigtigt, men det kunde suppleres af en ganske kort Anvisning paa Stedet foruden af den trykte Vejledning.

Landsarkivaren: Landsarkivets Folk kommer i alle Købstæder for at inspicere Dommer- og Politimesterarkiverne, samtidig kunde de godt se paa Byarkivet. En Anvisning herom kunde godt staa som en Efterskrift til Vejledningen. De fleste Byarkiver har afleveret for Tiden indtil 1868; alt, hvad der vedkommer Dommer og Politimester er desuden nu skilt ud fra det egentlige Byarkiv.

Alb. Thomsen foreslog at rette en Henvendelse til Ministeriet ang. Handelsarkiv paa Kronborg og Herregaardsarkiv paa Nyborg Slot.

Det vedtoges at lade Landsarkivaren redigere en saadan til den følgende Dag.

Chr. Axel Jensen aflagde Beretning paa Museumssektionens Vegne. Der var i sin Tid skrevet en Vejledning, trykt i »Fortid

og Nutid»; men Særtryk var ved en Misforstaaelse ikke blevet taget og savnedes nu. For Tiden arbejdede Taleren paa en Bibliografi over nyere arkæologiske Hjælpemidler, som vil kunne trykkes i Tidsskriftet. Provinsmuseerne var nu sat ned paa Finansloven til Statstilskud, men de var i Modsætning til Nationalmuseet ikke i Krigsaarene blevet sat op. Summerne var fikseret før 1914. Det burde der røres ved, og Dansk hist. Fællesforening burde rette en Henvendelse til Museerne om at deltage i en fælles Henvendelse til Ministeriet. (Oplæste et Forslag til en saadan Henvendelse).

Kredslæge *Møller* takkede for Løftet om Bibliografien. Anbefalede Henvendelsen om Tilskud til Museerne, som ikke for Staten drejede sig om noget større Beløb. Man bør ogsaa henvende sig til de Museer, som ikke er Medlemmer. Der burde gøres noget fra Statens Side for Nationalmuseet efter de mange Penge, der er samlet sammen. Dansk hist. Fællesforening burde rette en Henvendelse til Ministeriet om den Sag. Der vil sikkert komme flere Penge ind, naar et Forslag foreligger.

Chr. Axel Jensen takkede for Deltagelsen for Nationalmuseet fra Provinsens Side. Det, der gør Sagen vanskelig, er, at der mangler en fuldt gennemarbejdet Plan.

Med Hensyn til *Tidsskrifterne* udtalte Landsarkivar *Holger Hansen*, at der burde følge Register med, og at man af H. t. Indbindingen burde have fortløbende Paginering gennem alle Hefter i samme Bind. Registeret skulde saa følge efter hver afsluttet Paginering; saa vidste man, hvorledes man skulde indbinde dem. Nu kommer undertiden et Register, omfattende flere Bind, paa tværs af en allerede foretagen Indbinding.

Dr. Marius Kristensen: Saaledes bærer vi os netop ad i Ribe Amt. 4 Aargange har fortløbende Paginering. Register efter hver afsluttet Paginering.

Chr. Axel Jensen talte paa *Præstegaardssektionens* Vegne. Der er sket Henvendelse til Ministeriet om en Undersøgelse og Vurdering af Præstegaardene. Dette er sket ved Skema til Præsterne. Materialet ligger i Nationalmuseets 2. Afdeling. Der er et Samarbejde i Gang mellem Nationalmuseet og unge Arkitekter, der foretager Opmaalingen.

Albert Thomsen: Et Medlem i Holbæk spørger om, hvad de 80 Kr. Kontingent til *Dansk hist. Fællesforening* bliver brugt til. Enten maa Kontingentet nedsættes, da Kassebeholdningen er saa stor, eller Arbejdet maa udvides. Af Opgaver, som laa for, henviste Taleren til den lovede Vejledning for Personalhistorikere samt en Vejledning i topografisk Forskning.

Landsarkivaren: Kassebeholdningen er ikke svulmende; men det balancerer godt. Tidsskriftet for 1925 er først kommet i Begyndelsen af 1926 og er derfor ikke kommet med paa dette Aars Regnskab, hvad der i saa Fald vilde have reduceret Kassebeholdningen en Del. Bestyrelsen ønsker Vejledninger udgivet, men der findes endnu Særtryk af Nygaards Skrift; det kniber at finde en Mand til at overtage Personalhistorien.

Eliassen sluttede sig til Thomsen. Ønskede ikke Dr. Nystrøms Artikel genoptrykt, hellere et Særtryk af Dr. Hjelholts Foredrag i Kerteminde.

Inden denne Dags Repræsentantmøde afsluttedes, afholdtes *Valg*. Bestyrelsen genvalgte undtagen for Sekretærens Vedkommende. Underarkivar Sv. Aakjær fratraadte som Sekretær efter Ønske p. Gr. a. andet Arbejde. I hans Sted valgtes efter Forslag af Bestyrelsen cand. mag. Rasmus L. Balslev.

Bestyrelsen benytter herved Lejligheden til at udtale en Tak for det Arbejde, Sv. Aakjær har lagt i Redaktionen af Tidsskriftet og for den varme Interesse, han har vist Fællesforeningen.

Repræsentantmødet maatte her afbrydes a. H. t. Automobiludflugten til Knuthenborg Park; man vedtog at fortsætte Lørdag Form. Kl. 9 i Aktiehaven.

Dr. phil. *Gudm. Schütte* paaviste her i et Foredrag om *Syssel- og Herredsnavnene*, hvorledes det gamle historiske Sprogstof mere og mere blev undergravet af de administrative Myndigheder. Denne Udvikling var gammel. Kongerne, Gejstligheden, Retsplejemyndighederne havde alle til sin Tid arbejdet med i dette Ødelæggelsens Værk. I moderne Tid var det især Justitsministeriet, som var ligegyldig for det gamle Navnestof. Justitsministeriet har nægtet at lade sig repræsentere i Stednavneudvalget og anvender i sine Skrivelser en skruet Kancellistil. Paa Sprogforskningens Vegne maa Taleren desuden nedlægge en Protest mod Professor Arups Kongenumre.

Dr. *Marius Kristensen* takkede Gudm. Schütte, trods enkelte Uoverensstemmelser i Betragtningen af de sproglige Fænomener. Justitsministeriet var besværligt for Stednavneudvalget. Stednavnenes officielle Stavemaade bør være fast, ikke mindst Embedsdistrikternes Navne. Et af Ministerierne maa have Ret til at fastsætte en bestemt Stavemaade.

Forsamlingen bemyndigede Bestyrelsen til at udforme og fremføre en Protest imod Ødelæggelsen af det gamle historiske Sprogstof.

Ingeniør *Andreasen* efterlyste, om der fra sjællandsk Side ønskedes afholdt et *Hjemstavnskursus*. I modsat Fald vilde Thøger Dissing indbyde til et Kursus paa Vejstrup Højskole. Taleren vilde nu rette en Henvendelse til Dansk hist. Fællesforening om Medarbejde.

Holger Hansen mente ikke, at Dansk hist. Fællesforening kunde love økonomisk Støtte; det havde ikke været Tilfældet ved de sidste Kursus.

Holck: Ved det forestaaende Hjemstavnskursus her har Foreningen stillet en Garantikapital til Raadighed.

Dr. *Marius Kristensen* vilde protestere mod Fynboernes alt for store Forretningsdygtighed. I Rønde havde man vedtaget, at der skulde være Kursus hvert andet Aar, men Fynboerne havde trumfet igennem, at der blev Møde det følgende Aar paa Fyn. Det er ved Hjemstavnskursus, at Planerne lægges for det næste Kursus, og ikke i Dansk hist. Fællesforening.

Ing. *Andreasen* mente, at Forbindelsen mellem de historiske Amtssamfund og Hjemstavnskursus ikke burde brydes.

Holger Hansen: Vi maa a. H. t. Tiden afbryde denne Diskussion, som Forsamlingen ej heller har Myndighed til at afgøre.

Kredslæge *Møller* oplæste et Forslag til en *Henvendelse til Ministeriet angaaende en Ordning af Nationalmuseet*.

Forslaget vedtoges, og Bestyrelsen bemyndigedes til at fremføre Henvendelsen.

Repræsentantmødet hævedes a. H. t. det offentlige Møde, der skulde begynde Kl. 10; det fortsattes den følgende Dag Kl. 10 Form.

Holger Hansen oplæste *Henvendelsen til Ministeriet angaaende Handels- og Herregaardsarkivernes Opbevaring* henholdsvis paa Kronborg og Nyborg Slot. Det vedtoges at lade Bestyrelsen fremføre Henvendelsen.

Henvendelsen til Ministeriet angaaende Statstilskud til Provinsmuseerne vedtoges.

Derefter fulgte en Fortsættelse af den om Lørdagen paabegyndte Drøftelse af *Hjemstavnskursus*.

Chr. Axel Jensen: Vi har ingen Bemyndigelse til at udtale os om nogen bestemt Plan; men Spørgsmaalet er: Forbindelsen mellem Hjemstavnskursus og Dansk hist. Fællesforening. Efterspørgslen efter Hjemstavnskursus har været saa stærk, at det vist ikke lader sig gøre at indskrænke det til hvert andet Aar. At Tanken om Hjemstavnskursus har slaaet saa stærkt an, kan Dansk hist. Fællesforening kun glæde sig over. Om Hjemstavnskursus økonomisk kan staa paa egne Ben, vil Tiden jo vise.

Haugsted: Kursus kan sikkert økonomisk hvile i sig selv, men Vejledernes Honorar og Beretningen vil koste en Del. Vejlederne bør have Honorar. Beretningen kan økonomisk ikke svare sig, da det er vanskeligt at afsætte den til andre end Deltagerne.

Dr. Marius Kristensen: Hvis der ved et Hjemstavnskursus var et lokalt Blad, der satte Pris paa grundigt Referat, kunde man overlade det Manuskript mod, at det gratis tillige trykte det i Bogform med samme Sats.

Eliassen tvivlede om, at et Blad kunde indlade sig paa et saa langt Referat.

la Cour vilde søge at virke for et Hjemstavnskursus i Sorø. Haabede, at der ved Hjemstavnskurset her i August vilde kunne foreligge en Indbydelse. M. H. t. Beretningen mente Taleren, at det stedlige hist. Amtssamfund kunde paatage sig Udgivelsen af en saadan og lade den indgaa som et Led i sin Aarbogsrække.

Denne Løsning paa Spørgsmaalet vandt Tilslutning fra alle Sider.

Ing. Andreasen glædede sig over den foreløbige Løsning af Spørgsmaalet m. H. t. Stedet for næste Hjemstavnskursus. Beretningen om Kertemindemødet var foruden til Deltagerne solgt til et lige saa stort Tal Ikke-Deltagere, især Medlemmer af Odense og Assens Amters hist. Samf. Paa Tøndermødet var det blevet sagt, at man burde bevare et Restoplag af Beretningen. Taleren mente, at der var tekniske Vanskeligheder i Vejen for et Avisoptryk af Beretningen.

Dr. Marius Kristensen ønskede, at der ved hvert Kursus var en Mulighed for at sælge Beretninger fra de tidligere Møder.

Kredslæge *Møller* henstillede til Fællesforeningens Bestyrelse, at der ved kommende Møder blev mere Tid til *Foreningsforhandlinger*. Adskilligt trængte sikkert til Drøftelse, sml. Spørgsmaalet fra Holbæk, hvad vi fik for vore Penge til Fællesforeningen. Ønskede, at Løfter, som Bestyrelsen gav, blev udført lidt hurtigere, og at de overhovedet blev udført og ikke glemt.

la Cour vilde henstille, at der holdtes lidt færre Foredrag ved Aarsmøderne. Samværet og Forhandlingerne var fuldt saa væsentligt. Et Foredrag om Formiddagen og et om Eftermiddagen vilde være passende.

Eliassen: Skal Sektionerne ikke en Gang paa Valg, saa der kunde skaffes lidt frisk Blod ind. Der er lidt for ringe Forberedelse til Møderne, og der sker for lidt mellem Slagene. De Løfter, der gives, bør indfries.

Holger Hansen: Det er rigtigt, at der bør være mere Tid til

Drøftelser, og at Foredragenes Antal bør indskrænkes til et Par om Dagen. Hvilke uindløste Løfter sigtes der til? Sektionerne bør vælges hvert Aar og aflægge Beretning.

Eliassen ønskede et Skema, hvorefter der kunde indsendes Spørgsmaal til Repræsentantmødets Dagsorden.

Holger Hansen mente, at Foreningerne selv kunde foreslaa Emner til Dagsordenen. Derfor stod der ogsaa paa Programmet »foreløbig« Dagsorden.

Alb. Thomsen ønskede saa mange Eksemplarer af Dagsordenen tilsendt, at hvert Medlem af Bestyrelsen kunde faa et. Der blev ved sidste Repræsentantmøde forhandlet længe om *Provinsmuseer*, der blev stillet en Vejledning i Konserveringsmetoder i Udsigt. Vi mangler sagkyndig Hjælp. Det skulde gerne paa Dagsordenen ved næste Repræsentantmøde, hvis der ikke forinden er fundet en Løsning, f. Eks. en Konservator, der kunde rejse til Museerne.

Chr. Axel Jensen: Der kan maaske sammen med næste Repræsentantmøde holdes et Museumsmøde, mulig ogsaa et Arkiv- og Museumskursus ligesom tidligere.

Alb. Thomsen ansaa et Kursus for overordentlig ønskeligt. Mange var kommet til i de senere Aar og havde derfor ikke haft Lejlighed til at deltage i tidligere Kursus.

AARSMØDETS ØVRIGE FORLØB.

Efter Repræsentantmødets Afslutning *Fredag Aften* kørte Deltagerne i en Række Biler, som Mariboværterne velvilligst havde stillet til Raadighed, en *Tur gennem* den herlige *Knuthenborg Park*, hvor Greve og Grevinde *Knuth* modtog Selskabet med en Forfriskning.

Lørdag d. 12. aabnedes *det offentlige Møde i Aktiehaven* med nogle Indledningsord af Stiftamtmand, Kammerherre *Oxholm*. Stiftamtmanden rettede en Tak til Dansk hist. Fællesforening, fordi den vilde holde sit Møde her paa Laaland med Emner fra Egnens Historie. Øerne hernede bliver ofte regnet for et Appendiks til Fyn eller Sjælland. Emnerne for Foredragene viser, at Laaland-Falster har en selvstændig Tone i det danske Kor. Vi glæder os til at faa dette bekræftet under Mødet.

Landsarkivar *Holger Hansen* gav derefter Ordet til Underarkivar, Dr. phil. *Hjelholt*, som talte om *Dansk Landbrugshistorie*. Foredraget findes aftrykt i nærværende Hefte af »Fortid og Nutid«.

Formiddagens anden Taler var Højskolelærer, Dr. phil. *Marius Kristensen*, som talte om *Laaland-Falsters Runemindesmærker fra Vikingetiden*.

Ved Hjælp af Kort paaviste Taleren Runestenenes Beliggenhed. To Runestene, Skovlænge og Tillisestenenene, den ældste og den yngste af de laaland-falsterske Runemindesmærker, ligger inde i Landet (i Vestlaaland); de bærer begge Vidnesbyrd om fredelige Forhold. De fem andre Runestene ligger alle langs Sydkysten, de vidner alle snarest om krigerske Forhold. Sydkysten af Laaland-Falster laa i Vikingetiden paa Ruten mellem Hedeby, Nordeuropas store Transithy, og Havnepladserne i den østlige Del af Østersøen. De fem Runestene er da Spor, som er afsat paa denne Rute, de er fundet ved Vige, hvor Skibene kan være tyet ind, og hvor man muligvis har overvintret. Et Par af Stenene, Tirs-lundstenen og Sædingestenen, viser ogsaa ved deres Indskrift, at Laaland-Falster i Modsætning til det øvrige Danmark, men i Lighed med Sverige, i Vikingetiden var orienteret mod Øst. Sønder Kirkeby-Stenen fra Falster vidner muligvis om Brydningen mellem Hedenskab og Kristendom. Indskriften indeholder en Paakaldelse af Guden Tor, men hugget med Samstavsruner og paa modsat Led af den egentlige Indskrift. Stenen er da maaske fra kristen Tid, og Paakaldelsen af Tor har været som en knyttet Haand i Lommen mod Kristendommen. Runerne skulde ikke let kunne læses, men skulde virke alligevel ved deres egen Kraft.

Hermed sluttede Formiddagsmødet. I den paafølgende Frokostpavse fandt adskillige af Deltagerne Lejlighed til under Amtsforvalter *Holcks* Ledelse at aflægge et Besøg i *Stiftsmuseet* og i *Frilandsmuseet* paa Skovnæs. Eftermiddagsmødet begyndte igen Kl. 3. Her talte først Museuminspektør *Chr. Axel Jensen* om *Laaland-Falsters kirkelige Mindesmærker*.

Middelalderens Kunst er i første Række Bygningskunst. Adskillige af Kirkerne hernede kan betegnes som Julekort-Idealer, Kirker af den kendte Landsbytype med Kamme paa Taarnene og de spidsbuede Vinduer. Men der findes ogsaa Ejendommeligheder hernede, Ting som den tilrejsende, som ikke har været i Landsdelen før, allerede paa Rejsen herved maatte lægge Mærke til, f. Eks. Spiret paa Radsted Kirke; Spirene er forholdsvis nye, fra Kr. IV's Tid, Der findes ogsaa i Landsdelen kullede Kirker med ejendommelige Klokkestabler, f. Eks. Birket. Lignende Kirker træffer man paa Sundeved og Angel, og Typen er rimeligvis gaaet fra Slesvig over de sydfynske Øer til Laaland. Gamle Kvaderstenskirker har vi i Sollested og Hunseby, i sidste Instans kan Typen føres tilbage til Bispekirken i Slesvig By. En Kridtstenskirke har vi i Stubbe-købing, paavirket fra Sjælland. Ellers er den almindelige Type Teglstenskirkerne, og de er dominerende i denne Landsdel (84 pCt.), mens Sjælland og Fyn kun har 10 pCt., Sønderjylland 25 pCt. og Nørrejylland endog kun 3 pCt. Det betyder, at de laaland-falsterske Kirker er ret unge, idet Teglblændingen først er kommet her til Landet paa Valdemarernes Tid. Forud for Stenkirkerne har der vist i alle Sogne været Trækirker, og man kan da maaske formode, at Trækirkerne i Laaland-Falster har været holdbarere end i det øvrige Land, siden de først sent trængte til Afløsning.

De laaland-falsterske Kirker er nydelige med mange fine Enkeltheder, smukke i Retning af Friser, Gesimser og Savsnit er Nordlunde Kirke. De fleste er fra Rundbuestilens Slutningsperiode, en Del har glidende Overgange til Spidsbuestil, f. Eks. Stadager, Eskilstrup, Ønslev, Nr. Alslev og Nr. Vedby. Rent gotiske er foruden Domkirken Kippinge, Engestofte, Kappel. Trappegavlne, hvis

Motiv sikkert er hentet fra Borgeens Murtinder, er ejendommelige for Gotikken, men tillige særegne for nordisk Murstensarkitektur.

Kirkens oprindelige Interiør er vanskelig at forestille sig; Prædikestol og Stolestader fandtes ikke i Middelalderen, Døbefontene er derimod gamle. Ejendommeligt for Laaland-Falster er Døbefonte af gullandsk Sandsten eller Kalksten og forarbejdede af gullandske Mestre. Vinduerne var i ældre Tid ofte udstyret med Glasmalerier, af disse er nu ikke mange tilbage. Paa Nationalmuseet opbevares et enkelt saadant Glasmaleri fra 14. Aarh., stammende fra Døllefjelde Kirke. Maleriet forestiller en Ridder, Hr. Henrik Pest, i fuld Rustning, antagelig er det en Holstener.

Kalkmalerier er fremdragne i usædvanlig stort Tal. I Eskilstrup findes nogle af de ældste, fra omkring 1250. Der findes især mange og værdifulde fra Tiden 1300—1400. Ellers var det jo paa de Tider en fattig Tid for Landet; men det synes, som man har klaret sig godt hernede paa det fede Laaland. Kalkmalerierne fra det 15. Aarh. er jævne og folkelige, ikke saa højtidelige i Fremstillingen som det 14. Aarh.s Kalkmalerier. I Krucifikserne, hvorpaa der ogsaa er bevaret talrige Exempler, kan man følge Udviklingen i Retning af en stærkere og mere realistisk Fremstilling af Lidelsen i Middelalderens Slutningstid.

I det 15. Aarh. kom efterhaanden Altertavler til at præge Kirkerummet. Først var de Fløjaltre, som Maribos gamle Alter, der nu findes i Engestofte. I Maribo Kirke findes et højt ejendommeligt og alt for lidet paaagtet Kunstværk, en Tegning, der er fremstillet paa hvidt Lærred, forestillende en staaende Kvinde med Blomster og Bog ved sin Side (Jomfru Maria eller den hellige Birgitte). Dette Kunstværk, der staar paa Højde med den bedste nordiske Kunst i det 15. Aarh., er et skønt og gaadefuldt Arbejde, der bør bevares med stor Omhu.

Ved Reformationen brast den store Virksomhed, som var saa stor netop i Middelalderens Slutningstid. Provst Jørgen Christiensen var, hvad hans Visitationer vidner om, paa Jagt efter de katolske Billeder, selv Kalkmalerier, som ellers ikke vides at have vakt Anstod. I hans Tid kom Altertavler uden Billeder, men med dekorative Indskrifter (Kryptokalvinismens Tid).

Omkring 1600 kom Prædikestolene med Billedsnidere. I Modsætning til Middelalderen kender man her Kunstnernavne. Jørgen Ringnæs var en af de betydeligste. Han var bosat i Nakskov, men havde sikkert gaaet i Lære i Flensborg. Senere skabte Henrik Werner i Maribo bl. a. Altertavlen i Domkirken. Kunstnerisk set staar den Tids Værker tilbage for Middelalderens, især i Figurkompositionen. Men de barokke Altertavler har en dekorativ Kraft og er som skabt til det Kirkerum, hvor de findes. De kan ikke flyttes til en anden Kirke.

Det er i Virkeligheden saadan, at hver enkelt Landsbykirke, hvor beskeden den end er, indeholder noget, der er værd at lægge Mærke til. I vore Kirker kan man repetere Danmarkshistorien fra Valdemarernes Tid til vore Dage. Kirkerne afspejler Folkets og Rigets Skæbne gennem Tiderne.

Derefter talte kgl. Ordenshistoriograf, Dr. phil. *L. Bobé* om *Reventlow'erne paa Laaland*.

»Slægt efter Slægt segner hen paa Nornens Bud«, men »de ædles Æt dør aldrig ud«. Til en saadan ædel Æt hører Familien Reventlow. Det var i Fjor netop 200 Aar siden, at Slægten fæstede Rod paa Laaland. Foredragsholderen behandlede især Chr. D. Reventlow og hans Forhold til Laaland. Sammen med Broderen Joh. Ludvig til Brahetrolleborg studerede han hos Gellert i Leipzig, den Tids berømte Humanitetslærer; senere studerede Brodrene Landbrugsforhold i Frankrig og England. I Hjemmet paa Christianssæde herskede et overordentligt smukt patriarkalsk Forhold, Familielivet var et Udtryk for Følelseslivets Frigørelse i Forholdet mellem Forældre og Børn og mellem Husbond og Tyende.

Reventlow indførte paa sine Godser en ny og bedre Drift efter engelsk Mønster. Han kom til at staa i det smukkeste Forhold til Bønderne. For at lære dem og deres Kaar at kende besøgte han dem og bød dem til sig. Han tog ogsaa Del i deres Fester, f. Eks. i deres Dans om Majtræet. Statstjenesten optog ham efterhaanden meget, men samtidig og især efter sin Udtrædelse af Statstjenesten i 1813 virkede han ivrigt i Styrelsen af sine Godser. Christianssæde var det første Gods paa Laaland, hvor Hoveriet blev ophævet. Baggensens »Landforvandling«, skrevet i en hul Eg paa Christianssæde, giver Udtryk for den glade Stemning, der var raadende i Danmark paa den Tid. Godsernes Værdi steg ved hans Virksomhed; men selv maatte han i mange Aar leve af sin Gage og var nødt til at gøre Gæld, hvad der pinte ham. Men hans dybe Guds frygt og Synet af Fremskridtet gjorde ham glad. Hans mange Breve til Søsteren er blevet betegnet som en verdslig Andagtsbog, skrevet i en gammeltestamentlig Stil med et Livssyn, der er præget af Davids Salmer. Han hyldedes paa sin 80 Aars Fødselsdag af Skolebørn fra Grevskabet under Anførsel af Biskop Boisen.

Slægten er fulgt i hans Spor. Sønnen talte i Stænderne for Ophævelsen af Husmandshoveriet. Maatte der i de kommende Aar blive værnet og fredet om Christianssæde, som der er blevet det om Knuthenborg Park.

Hermed var Lørdagens Foredragsrække endt. Kl. 6 samledes Mødets Deltagere og en Del af Værterne til en *Middag paa Olsens Hotel*, hvor man tilbragte et Par fornøjelige Timer sammen. En Række Taler, officielle og uofficielle, oplivede Samværet. Efter Middagen foretog man en *Sejltur* pr Motorbaad til *Borgø*. Det var en smuk Tur i den lyse, stille Sommeraften, og Deltagerne vil mindes den gamle Klosterkirkes ejendommelige Silhuet mod den lyse Himmel i Vest. Derimod var det lovlig mørkt til, at man kunde faa noget rigtigt Indtryk af det store Borganlæg ude paa Øen.

Søndag d. 13. samledes man paa Torvet Kl. 1, hvor de gæstfri Mariboborgere ligesom om Fredagen var mødt op med en Række Biler. Paa Vejen ud til *Ulriksdal* standsede Selskabet ved *Engestofte Kirke*, hvor Museumsinspektør Chr. Axel Jensen forklarede Altertavlen, som oprindeligt havde hørt hjemme i Klosterkirken i Maribo. I den smukke Have paa *Ulriksdal* var der rejst en Talerstol, og her talte, efter at Amtsforvalter Holck havde budt velkommen og rettet en Tak til Bestyrer Rasmussen og Frue og til Bilejerne, og efter at man havde sunget »Danmark, dine Kæmpegrave«, Museumsinspektør *Uldall* om de gamle *Voldsteder* og *Befæstninger*, der findes omkring paa Laaland og Falster.

Voldsteder er talrigst i det vestlige Thy, paa Randerseggen og især her paa Laaland. Man vil lægge Mærke til, at Voldstederne især findes paa de frugtbare Steder, idet de nemlig er Rester af befæstede Herregaarde, langt sjældnere er de anlagt af strategiske Grunde. Antallet af Voldsteder overstiger langt Herregaardenes Antal; Aarsagen hertil er dels, at mange Gaarde ofte er flyttet, dels at mange mindre Herregaarde er nedlagte. Man kan skelne mellem to Slags Voldsteder: Vandborge og Højborge. I vort Sletteland er der kun faa egentlige Højborge. De kan enten være anlagt paa naturlige Højder, f. Eks.

Borgø, eller paa en kunstig Vold, f. Eks. Eriksvolde. Af Vandborge er der atter to Slags, Søborge, hvor man søgte Dækning bag ved naturligt Vand, og Gravborge, hvor man gravede kunstige Grave. Der findes dog adskillige Mellemformer. Højborgene er de ældste. Med Renaissance sejrer Vandborgene.

Taleren gik derefter over til at tale om de middelalderlige Folkebefæstninger. Han havde selv, ledet af Saxos Omtale af et Virke paa Falster mod Venderne, ved Landsbyen Virket fundet et større Befæstningsanlæg, en Halvcirkel omgivet af Skovanolæg i Lighed med de gamle jyske Volde. Paa sine Steder er Volden dobbelt, andre Steder tredobbelt.

Et lignende Anlæg findes paa Laaland — mellem Søholt, Røgbølle Sø og Hejrede Sø. Ved Hejrede Sø er en gammel Vold; den er større end den falsterske, i Virkeligheden den største i Landet efter Danevirke, og den vides at have ført halvanden Kilometer ned mod Røgbølle Sø. Resterne af en lignende Vold mellem Maribo Sønder sø og Røgbølle Sø findes ved Søholt.

Taleren maatte her afbryde sit Foredrag paa Grund af Regnvej, og der kørtes til Aalevad Voldsted. Borgen her havde tilhørt Odense Bispestol, men i Jens Andersen Beldenaks Tid var den blevet ødelagt af Lybækkerne.

Fra Aalevad gik Turen tilbage til den gamle Vold ved Hejrede Sø, derfra Syd om Maribo Sønder sø ud til Eriksvolde. Det var efterhaanden blevet øsende Regn og kun faa af Deltagerne trodsede Vejret og tog den sidste Afstikker ud til Eriksvolde med.

Efter at have spist til Middag i Hjemmene, samledes Deltagerne atter Kl. 7 i Aktiehaven, hvor Professor, Dr. phil. J. Oscar Andersen talte om *Niels Hemmingsen*.

De Skikkelser, som har levet i urolige Tider, hvor det gamle er omstyrtet, og nyt er blevet til, f. Eks. Reformationstiden, har langt snarere Udsigt til at være almen kendte, end de, der i rolige Tider har arbejdet paa Opbygningen og Organisationen af det nye. Niels Hemmingsen hører netop til i en saadan rolig Tid, og hvis ikke hans Liv havde haft en saa dramatisk Afslutning, vilde han næppe være kendt uden for Historikernes Kreds. Ved et Møde som dette kan han ikke lades uomtalt, da han er en af de Laalændere, der har spillet størst Rolle i dansk Aandslivs Historie.

Hans Fødested og -tid er vanskelig at fastslaa bestemt, men Sandsynligheden taler for, at han er født i Errindlev i 1511 af Bønderfolk. Som ung besøgte han en Række af Landets Latinskoler; 1533 har han været i Roskilde Skole og synes der at have følt sig draget mod det evangeliske. At han derfra drog til Lund, var det samme som at bekende Kulør. Efter Grevefejden drog han til Wittenberg, hvor han især knyttede sig nær til Melanchton. Han blev denne berømte Mands berømteste Discipel. 1542 vendte han hjem som Magister og fik Ansættelse ved Universitetet, tilsidst som Doktor og Professor i Teologi.

Hemmingsen virkede ved Københavns Universitet til 1579. Hans Hovedbetydning ligger i, at han ved sin Lærervirksomhed og ved sine Skrifter opdrog en ny protestantisk Præstestand. Hans »Postilla« var ikke en egentlig Prædikensamling, men Dispositioner til Prædikener, som skulde lære Præsterne at læse og gennemtænke den hellige Text. Med sin »Pastor« grundlagde han Pastoralteologien. Ogsaa uden for Danmark naaede hans Berømmelse, og han gjorde Københavns Universitet kendt over hele Europa. Paven satte hans Bøger paa Index; men mere skæbnsvanger blev den Opmærksomhed, som især hans dogmatiske Skrift »Syntagma« vakte hos de gammellutheranske Teologer i Tübingen,

idet de fik den sachsiske Kurfyrste til at lægge et Pres paa Frederik II for at faa Hemmingsen til at tilbagekalde sine Meninger. Taleren skildrede derpaa hele denne pinlige Sag, som endte med, at Hemmingsen, da han tilsidst nægtede at tilbagekalde, blev afsat og maatte tilbringe sine sidste Aar i Roskilde, hvor han dog stadig nød megen Anseelse, indtil sin Død i 1600.

Taleren paaviste samtidig, hvorledes Statsmagten ved denne Lejlighed greb langt kraftigere ind i et indre kirkeligt Anliggende, end det egentlig var forudsat i den lutherske Kirkeordinans, og saaledes grundlagde et aandeligt Enevælde, som først i 1660 blev suppleret med den politiske Enevælde.

Mødets sidste Taler var Museumsinspektør *Chr. A. Jensen*, som i Stedet for Dr. phil. Lorenzen, som var blevet forhindret, gav en Redegørelse for *Domkirkens Arkitekturhistorie*.

Den hellige Birgitte havde givet nøje Anvisning for sine Kirker, og denne var bygget saa temmelig nøjagtig derefter. Der var det ejendommelige ved Birgittinerordenen, at Brødre og Søstre boede her ved Kirken i hver sit Kloster med Kirken som Adskillelse. Desuden var der til Betyggelse en svær Skillemur, som hvert 3. Aar skulde synes af Stiftets Biskop. Kirken havde oprindeligt to Kor, Søsterkoret mod Øst som det fornemste og Brødrekoret mod Vest. Paa Pulpiturerne langs Sidevæggene kunde Søstrene fra Klosteret vandre til deres Kor (hvor Orgelet nu staar). Taleren paaviste, at Kirken var bygget i to Hovedafsnit. Ældst er Vestkoret og de 4 vestre Hvælvingsfag, som er paabegyndt under Erik af Pommern, de 4 østlige Hvælvingsfag er yngre og antagelig fuldført under Kristiern I eller maaske senere. Vestkorets Hvælvinger synes dog først at være indbyggede samtidigt med de yngste Hvælvinger i Skibet. Naar Midtskibet og Sideskibene er lige høje, skyldes det ikke Birgittes Forskrift, men Tidens Stil. Faa Bygninger bærer dog saa tydeligt en mærkelig religiøs Personligheds Præg som Birgittinerne Ordenskirker.

Hermed var Aarsmødet forbi, og Landsarkivar *Holger Hansen* sluttede med at takke Laaland-Falsters Stifts historiske Samfund for det udmærkede Arrangement af Mødet, samt Maribo By for den store Gæstfrihed, der var vist de fremmede Deltagere.

Ingeniør *Andreassen*, Odense, bragte en særlig Tak til Amtsforvalter Holck. Den udmærkede Maade, Mødet var arrangeret paa, lovede godt for det forestaaende Hjemstavnskursus her paa Laaland i August.

Derefter begav man sig over i Domkirken, hvor Museumsinspektør *Chr. Axel Jensen* viste og forklarede Enkeltheder, og hvor Organist *Ringberg* og Maribo blandede Sangkor til sidst glædede Deltagerne med en meget smuk Koncert.

De paa Mødet vedtagne Resolutioner 1) angaaende Opbevaring af Herregaardsarkiver paa Nyborg Slot og Handelsarkiver paa Kronborg samt 2) Opfordring til en snarlig Løsning af Nationalmuseets Boligforhold indsendtes til Ministeriet den 10. Oktober 1926. Forinden havde man søgt Provinsmuseernes Underskrifter paa den paa Aarsmødet vedtagne Protest mod Ned-

sættelsen af Statstilskuddet til Provinsmuseerne. Denne Henvendelse fremsendtes til Ministeriet samme Dag.

Bestyrelsen blev paa Aarsmødet bemyndiget til at udforme og fremføre en Protest mod Ødelæggelsen af det gamle historiske Sprogstof. Efter at denne Sag var blevet drøftet paa et Bestyrelsesmøde, fremsendtes den 31. December 1926 en Henvendelse af dette Indhold til Undervisningsministeriet, idet man særlig gjorde opmærksom paa den Tilsidesættelse af de gamle Herredsnavne, som ved Retsplejeloven af 1916 har fundet Sted i Landets juridiske Inddeling.

ANMELDELSER.

NY LITERATUR VEDRØRENDE ALMUEKULTUR OG FOLKEMINDER 1925—26.

I det følgende skal gives en Oversigt over Bøger og Tidskriftsartikler (fra o. Septbr. 1925 til o. Septbr. 1926) [jfr. Fortid og Nutid VI 1925, 76 ff.], der giver Oplysninger af Betydning vedrørende dansk Almuekultur og danske Folkeminder. Enkelte herhenhørende Bøger vil dog blive særskilt anmeldte andetsteds i dette Hæfte af Fortid og Nutid.

Her skal først nævnes nogle Memoirer, hvori der findes Træk fra Folkelivet, og det bør sig da at begynde med at omtale 2. Bind af *Evald Tang Kristensens Minder og Oplevelser* (Forf. Forlag, Mindebo, Vejle. 415 S. Ill.), hvori meddeles om den Tid, E. T. Kr. var Lærer i Gjellerup 1866—76 og i Fårup 1876—84. Disse Erindringer vil for enhver, der sysler med Folkeminder, Lokalhistorie og Personallhistorie, være et godt Findested at gå til. Med en mirakuløs Hukommelse (og delvis Benyttelse af ældre Breve) og med en hensynsløs Ærlighed overfor sig selv som overfor andre, beretter Forfatteren vidtløftigt om så at sige alt, hvad han har mødt af stort og småt (mest det sidste) på sit Livs Vej. Og det kan da også betragtes som givet, at mange af de Mennesker, E. T. Kr. omtaler, ikke, hvis de levede og kunde læse Bogen, vilde synes helt vel om den Omtale, han giver af dem, men E. T. Kr. har jo alle Dage haft en udpræget Lyst til at sige sin Mening vel rent ud om — og til — Folk. Han fortæller om, hvordan det gik til, at han blev Folkemindesamler, om sit Forhold til Svend Grundtvig og til Komponisten Berggreen; det er både op-

lysende og morsomt, hvad han har at meddele herom. At E. T. Kr. er i Besiddelse af megen Lune er velkendt af dem, som kender ham, og man får mange Eksempler herpå i hans Erindringer. Men det, der alligevel huskes længst, når man har læst denne Bog, er dog den Energi og personlige Indsats, som denne fattige, jyske Lærer med sin fra først af meget snævre Synskreds har ydet som Folkemindesamler og Kulturhistoriker. Hvad han har ofret af Tid og Penge, døjet af Sult og Kulde, er uden Side-stykke. Hele sit lange Liv har han med Myreflid arbejdet på vore Folkeminders Bevarelse og han har samlet flere Folkeminder end noget andet Menneske. Det vilde være ønskeligt, om en hel Del Mennesker vilde købe E. T. Kr.s Minder og Oplevelser, da Køberne derved frier Forfatteren for noget af det Underskud, som Bøger af hans Slags må give i vore bogrige Tider.

Også Frimenighedspræst V. Brückers *Mit Livs Vej, Barn-dom og Ungdom* (Haase. 1925. 251 S.) viser Skånselsløshed i Omtalen af Personer (også af Forfatteren selv) og Forhold, ligesom Brücker også er fri for Snobbethed og i Besiddelse af et herligt Lune. Han behandler ellers helt andre Mennesker og Kår end E. T. Kr.. Brücker er nemlig Borgmesterson fra Nakskov, og det er Småbyens Bourgoisi han med Førstehåndskendskab fremstiller. Brücker omtaler S. 82 Hellig-tre-Kongers-Visen og Stjærnemændene, der sang for Dørene Hellig-tre-Kongers-Aften (jfr. hans Optegnelse i E. T. Kristensens Æresbog 1923, 126, udg. af *H. Ellekilde*), der gav Anledning til, at *Marius Kristensen* i Danske Studier 1925, 56 ff. skrev en indgående Undersøgelse over Hellig-tre-Kongers-Visen og Hellig-tre-Kongers Dans i Danmark, hvor alle Optegnelser og Viser om Emnet er meddelte og undersøgte — ledsagede med Noder og Illustrationer.

Holmens Provst, Dr. theol. H. M. Fenger har i *Erindringer fra mit Liv* (Gad. 1925. 367 S.) meddelt mange fornøjelige Træk fra Livet i Nordgården ved Ringsted i 1850'erne og senere fra 1860'erne om Livet på Als — især i de større Hjem og Præstegårdene. Et enkelt Træk fra Fengers Bog fortjener her at fremhæves. En gammel Barnepige, Susse kaldet, fra Ringkøbingeggen, fortalte Børnene Spøgelseshistorier. Den mest gruopvækkende var om Manden, der spiste et Stykke Kød, han havde skåret af Liget af en hængt Mand. Da Manden hjemme var i Færd med at spise Kødet, kom den hængte ind, klagede sig og sagde: »Å mi Kjør« (Kød), greb Forbryderen og sagde: »Der æ mi Kjør!« At denne Fortælling (medd. hos Fenger S. 26) greb Børnene på det uhyggeligste er forståeligt. Historien hører til en uhyggelig Gruppe af danske Skræmmesagn, som E. T. Kristensen har meddelt en Række Eksempler på i Danske Skjæntesagn 1900, 74 ff.

Historien hænger vel sammen med den kristelige Tro, at de døde på Dommedag rejser sig op af Gravene; det gælder da for dem at have alle deres Knogler i Behold; jfr. Opbrænding af Kættene og Fjenders Lig som Straf.

J. C. Christensen beretter i *Fra min Barndom og Ungdom* (De unges Forlag. 1925. 172 S.) en hel Del smukt fortalte Oplevelser fra Hyrdedrengeårene i Påbøl og Omegn, om Arbejdet i Stald og Mark, Markedsrejser o. s. v.. Særlig karakteristisk for Tiden er det at læse J. C.'s Beretning om den første Gang, han blev fotograferet i Varde, og da han, Bondedrengen, nogle Dage senere blev forfulgt ud af Byen af Gadedrengene, da Fotografiet skulde afhentes.

Jacob Andersens *Fra Bondens Thy til Kongens By, Erindringer I* (Woel 1925) omhandler bl. a. Folkelivet i Løgstør, de patriarkalske Skikke i Forf.'s Barndomshjem i Thy og giver desuden en Del Karakteristikker af nogle selsikre og vittige Bønder.

Søren Vasegaards Bog: *Fra Klejtrup Sogn* (Woel 1925. 186 S.) [jfr. Fortid og Nutid VI 1925, 83] foreligger nu afsluttet. Arbejdet indeholder en oplysende og letlæselig Skildring af den himmerlandske Bondekultur i 1870'erne, der da var temmelig uberørt af nyere Indflydelse. Der dvæles udførligt ved Festsikke og Folks Liv fra Vugge til Grav. De moderne Strømninger vandt sent Indpas i Sognet, og Bønderne havde dér en Kultur, som i høj Grad hvilede i sig selv. Angående Hyrdedrengenes Stilling i Samfundet, skal nævnes, at Vasegaards Syn der synes mig for optimistisk (jfr. min Bog: Hyrdedrenge og Hyrdeliv 1926, 79 ff.).

Tre danske Arbejdere er Titlen på en Bog, som Højskoleforstander Oluf Bertolt har udgivet (Martin 1925. 200 S.). Heri meddeles tre Selvbiografier af tre vidt forskellige Menneskers Livsskæbne, nemlig Landarbejder Peter Andersen fra Viborgeggen, Sømand A. Kidholm fra Skelskør og Guldsmed W. Lund fra København. Stærkest Indtryk gør afgjort Landarbejderens Selvbiografi. Jævnt og ukunstlet fortæller han om sit fattige Barndomshjem. Gribende er Trækket om Faderen, der under Modrens Sygdom rastløs gik rundt om Huset, så »der var en Sti af hans Gaaen«. I Sygdomstilfælde søgtes Råd hos Maren Håning i Vindblæs eller hos Kr. Spillemand i Farsø. Peter Andersen blev født 1852, men først som voksen og som Forkarl så han det første Juletræ på Kringelhovgård. Det var ikke Skik hos Bønderne at have Juletræ. Det fælles for de tre Arbejderes Selvskildringer er de fattige Kår, de har levet under hele Livet. Bitrest i sit Livssyn er Sømanden fra Skelskør. Overalt ser han Samfundets eller Kapitalismens Forbrydelse mod Arbejderen. Guldsmeden, der ellers er af den rigtige Københavnertype, ender

med at berette om, hvorledes han i 1922 blev arbejdsløs, grå og trist er hans Alderdom. Han véd ikke, hvad han skal gøre af sig selv; »trave Gaden op og ned er trættende i Længden«. Han er meget bitter overfor de ledende Socialdemokrater. Tre danske Arbejdere giver gennemgående et trist Billede af Arbejdernes Kår i Danmark fra Midten af afvigte Århundrede til omkring 1923. Udgiveren har forsynet Bogen med Indledning og Noter.

I *Arthur Fangs* Udgave af *Jacob Kornerups Fra det gamle Roskilde* (Erh. Flensborgs Forlag, Roskilde 1925. 133 S.) i Anledning af Kornerups 100 Års Dag 19. Novbr. 1925 findes ikke blot Bidrag vedrørende ældre historiske Forhold i Roskilde, men også Oplysninger om Folkelivet i denne By i Frederik VI.'s Tid og Minder om Komponisten Weyse i Roskilde. Kornerup fortæller bl. a. om en Henrettelse i hans Barndom og om en Kagstrygning, som han var Øjenvidne til; om Politi og Vægttere, Begravelser, Markeder, Originaler, Kongebesøg og -begravelser o. m. m. Direktør Fang har forsynet Kornerups Artikler med særdeles udførlige Noter, ligesom han meddeler en udtømmende Bibliografi over J. Kornerups Arbejder og en Fortegnelse over Literaturen om Kornerup. Bogen er meget smukt udstyret og illustreret og er en fortrinlig Forøgelse af Literaturen om Roskilde.

Fra forskellige Egne findes kortere Skildringer af Folkelivet, især fortalt af gamle Mennesker. Således har en 84årig Kone meddelt til *Torben Klinting* i *Vestjyske Skildringer* (fhv. Lærer L. P. Pedersens Forlag, Kostræde pr. Lundby, 1925. 114 S.) om sit Levnedsløb som Hyrdepige og Tjenestepige, en Tid, hvor hun havde det særlig hårdt med grovt Arbejde i Mark og Mose. Den gamle Kone beretter også om Fester og synger lange Viser m. m. Skildringen er fra Egnen mellem Holsted og Varde. Klinting har endvidere Afsnit om Jydepotter og Lyngkoste, Gilder, Overtro, Skæmt og Alvor, Vid og Lune, Ordsprog, Tro og Tankegang. — Fra Rind-Herning Sogne i Hammerum Herred haves en temmelig udførlig Skildring fortalt af fhv. Gmd. *Jens Chr. Dinesen* (udg. af hans Søn *P. Donsig Dinesen* i *Hardss. Årb.* 1925), hvori der meddeles Oplysninger om Dinesens Slægt, om hans Skolegang med Fortællinger om den hidsige Pastor Sveistrup i Rind-Herning; endvidere om Forholdene i Landsbyen Fjederholt og om Fortællerens derværende Hjem, om Husenes Indretning, om Byens Folk, Guds frygt, Hjemmeflid, Folketro, »Luundmarkend« i Gjelleruplund, Slavekrigen, Fortællerens Deltagelse i Krigen 1864 og meget mere. Dinesens Minder hører til de bedste af den Slags, der fremkommer i Amtsårbøgerne. — Knap så værdifuldt Stof findes i *N. A. Jensens Bondeliv i Hadsherred* (Århus Årb. 1926), hvor der gives en vidtløftig Skildring af Folkene i en Gård i Gyl-

ling Sogn. Afhandlingen har mest slægtshistorisk Interesse, ligesom der i en historisk Amtsårbog ikke burde gives Plads til så megen svulstig og gudelig Tale som Tilfældet er her. Så er der anderledes meget Folkemindestof i Pastor *Otto Møllers Optegnelser om Gylling* (udg. af *H. L. Møller* i Saml. t. J. Hist. og Top. 4. R. V Bd. 3. H., 197 ff.), hvor *Otto Møller* (f. 1831, d. 1915), der i 74 År havde sit Hjem sammesteds, ikke alene meddeler personlige Erindringer, men også fremkommer med historiske Oplysninger af Værdi, således om Udskiftning, Fester og Arbejder, Folketro, 1848 og 1864. Beretningen om 1864 kan suppleres med flere af *Otto Møllers Breve til Th. Skat Rørdam* (udg. 1916 af *H. Skat Rørdam*). — Fra de 8 Sogne Syd for Kolding Fjord har vi endelig fået en Skildring af Folkelivet, især fra Vejstrup Sogn ved Skamlingsbanken, samlet og udgivet af *K. Kristensen* i *Vejle Årb.* 1926. Her berettes om de for denne Egn så karakteristiske Bulfjælshuse og Trælader; om Stuernes Udstyr, daglig Kost i Hus og Gård, Brændevin, Kaffe o. a. Drikke, om en Hyrdedrenghs hårde Kår, Høstskikke, Husflid, Spillelege, Folkemarked i Kolding, Studehandel, Postgangen, æ Kongevej o. s. v. Trods sin Korthed korresponderer *Kristensens* Afhandling fortræffelig med *Henrik Ussings Minder fra Erritsø* Nord for Fjorden. — Fra Egnen mellem Horsens og Vejle meddeler *H* i *Årh. Årb.* 1926, 101 ff. af sin Faders Minder, især vedrørende Livet på Herregården Tyrrestrup, Slavekrigen, 1848 og 1864. Fra disse to Krige er der foruden det foran hist og her nævnte udkommet to Bidrag i Amtsårbøgerne, nemlig *En tysk Officers Erindringer fra Slaget ved Kolding den 23. April 1849* (*Vejle Årb.* 1925, 229 ff.), oversat fra Tysk ved *J. T. Rohde* og *En Soldaterbog fra 1864*, medd. af *Jens Thise* i *Vends. Årb.* 1925. Og endelig kan nævnes *Sofie Holtens* Barndomserindringer fra Lindegården og Skuldelev Præstegård i Horns Herred (*Kbhvns. Årb.* 1925). Her findes bl. a. Oplysninger om *J. M. Thiele*, den kendte Udgiver af den første, større danske Sagnsamling.

Til Oplysning om de nyere religiøse Strømningers Historie og Indflydelse på Almuens Liv og Tænkemåde er der fremkommet to vidt forskellige Arbejder. *J. Andreassen* og *A. A. Andersen* har således påtaget sig i *En Vaartid* (Lohse 1925. 240 S.), at skildre »Troslivets Gennembrud i Vendsyssel og Hanherred ved Indre Missions Virksomhed«; et Sidestykke til *Th. Larsens* dygtige Arbejde *En Gennembrudstid* (1917). I *En Vaartid* berettes bl. a. om den første Pietisme i Vendsyssel ved Broder Brorson (Biskop i Ålborg 1737—78) o. fl., men Hovedparten af Arbejdet beskæftiger sig dog med Vækkelsen i Horne, hvor den bekendte Pastor Jeansson var Præst 1871—78. Endvidere fortælles ret udførligt

om I.-M.'s Udbredelse og Virksomhed overalt i Vendsyssel, Læsø og Hanherred. Ud fra sit særlige Synspunkt kan Bogen være oplysende nok vedrørende det behandlede Emne. At høre om Almuens religiøse Tankesæt kan være lige så godt som at høre om Rester af hedensk Overtro — folkepsykologisk set. En Prøve på Indholdet (S. 81) skal hidsættes. En bekendt I.-M.'s Mand, Peder Larsen Bak, skildres som en meget alvorlig Mand, der var i Besiddelse af en klar og logisk Tanke. »En Mand, som arbejdede hos ham, sad en Dag og fortalte om et Par Hanekyllinger, der havde været oppe at slås, og det lo han ad og syntes, det saa morsomt ud. Da satte P. Bak ham mildt og alvorligt i Rette og sagde: »Det maa vi ikke le ad, men hellere sørge over; thi det er Synden, der er Skyld i, at de smaa Kyllinger ikke kan forliges. Var Synden ikke kommet ind i Verden, saa havde der ogsaa været Fred mellem Dyrene. Det er Menneskets Fald, der er Skyld i, at Ufreden hersker i Dyreverdenen, og derfor har vi Grund til at skamme os og være bedrøvede, naar vi ser noget saadant«. Bogen er smukt udstyret og forsynet med gode Billeder af forskellige vakkerte karakteristiske Ansigter.

Et betydeligt historisk Arbejde er *K. F. Hafstrøms* Afhandling: *Fra den jyske Vækkelse* (Saml. t. J. Hist. og Top. 4. R. V B. 1. H. 1925), hvor der for første Gang gives en solid Oversigt over den *jyske Opvækkelse*, der begyndte o. 1800, og hvis Hjemsted var mellem Horsens og Vejle, mod Øst omkring Rårup i Bjerger Herred, mod Vest omkring Korning-Gammelsole. Begge Steder har de »stærke Jyder« holdt sig som et isoleret Parti, hvoraf Hovedparten findes Vest på, men også i Glatstrup By, Rårup Sogn, er der stadig en Kreds, som holder Traditionerne i Hævd. Hafstrøm meddeler i Enkeltheder Vækkelsens Historie ud fra trykte og utrykte Kilder. Værdifuld er en Fortegnelse over de trykte og utrykte Efterladenskaber fra de gamle Førere; thi disse Efterladenskaber har været yndet Læsning hos Efterkommerne. I Literaturlisten S. 40 f. omhandler den jyske Vækkelse og dens Forbindelse med andre religiøse Retninger, savner man *Poul Lindholms* Bog: *Landsbyen Dons* (1922). Man må ønske, at Forfatteren vil fortsætte og behandle andre Egnes Vækkelseshistorie.

Den flittige Samler af Nordsjællands Folkeminder, *Anders Uhrskov*, har i *Den ny Litteratur*, 25. Juni 1925 meddelt, hvorledes han har fået fat i Stoffet til sit store Værk: *Nordsjællandsk Folkeliv* I—V, og i en lille særdeles smukt udstyret Bog: *Det gamle Husmandssted* (udg. af Nordsjællandsk Museumsforening 1923. 32 S.) har han redegjort for Nordsjællands Folkemuseums Oprettelse, et Arbejde, som han selv har været Sjælen i. Det er

en Katalog, som fører os rundt i et gammelt nordsjællandsk Husmandssted, der er flyttet til Hillerød og oprettet som Folkemuseum, og forklarer instruktivt om hvert enkelt Stykke Bohave og hvad det brugtes til. Uhrskov giver i ovennævnte to Småskrifter ypperlige og nødvendige Oplysninger vedrørende sit kulturhistoriske Arbejde.

I *H. P. Hansens Fra gamle Dage II* (Forf.'s Forlag, Herning 1925. 151 S.) skriver den kyndige Forf. om Brændevin, Troløvelse og Giftermål, Ulve i Midtjylland, Varsler, Jens Chr. Ostersen, Barde Dige i Vorgod og om Fandens Dige m. m. i Ikast. Fandens Dige mener Hansen er opført som Skeldige eller også opkastet som Værn mod det generende Vildt fra de kongelige Skove i Silkeborg og Skanderborg Amter. Sagn og alt andet, der knyttes til Fandens Dige er anført i stor Udstrækning. Barde Dige i Vorgod Sogn mener Forf. sandsynligvis først er opkastet omkring År 1825 imellem to uenige Mænds Jorder, om hvilken Strid Hansen har fået Oplysninger gennem stedlig Tradition. Af den Grund finder Forf. ikke noget mærkeligt i, at Diget ikke er afsat på Udskiftningskortet fra 1805. Efter disse Oplysninger kulkastes altså den tidligere Opfattelse, der er bleven knæsat af en Række Arkæologer, at Diget er et Forsvarsværn fra historisk Tid, i Tiden mellem Oldtid og Middelalder (se min Redegørelse i Saml. t. J. Hist. og Top. 1925, 446 ff.). Det forekommer mig, at Hansen har Uret ved at lægge nogensomhelst Vægt på Bardedigets Ikke-Tilstedeværelse på Markkortet fra 1805. Thi på samme Markkort mangler også *Vorgod Dige*, nævnt i Markbogen 1683, beliggende Syd for Vorgod By Vest for Åen tæt ind til Nr. Vium Skel på Præstegårdens Mark ved nogle Agre kaldet »Winagre« og »Westen Ports Støche«, og øjensynlig identisk med det nuværende »æ Skanser«. At dette sidste Dige både på Grund af sin Beliggenhed ved den gamle Adelvej, der kommer fra Barde, og sit Sognavn bærer Vidnesbyrd om Eksistensen af en gammel Folkevold, anser jeg for højst sandsynligt. Og at Bardediget har Sammenhæng dermed, antager jeg for sandsynligt indtil det modsatte bevises; thi på en Nutidstradition, der meddeler Digets Oprindelse som Følge af en Skelstrid, kan erfaringsmæssigt ikke lægges nogen Vægt¹⁾.

Et stort anlagt Arbejde, hvis 1. Del udkom kort før Jul 1925, er *P. Eliassens Kongeaaen eller den gamle Grænse* (Konrad Jørgensen. 184 S.), hvori der først gives en Oversigt over Kongeågrænsens Oprindelse, hvorefter der i en Række Kapitler medde-

¹⁾ Jeg skylder Lærer J. Abildtrup, Lomborg, megen Tak for nogle Oplysninger vedrørende Vorgod Dige.

les Tolder- og Smuglerhistorier indtil 1851. 2. Bd. vil føre Kongeågrænsens Historie op til Genforeningen. Som Bidrag til den almindelige Historieforskning indtager Eliassens Bog en anset Plads, men også som et Stykke Almuekulturhistorie hævder Værket sin Stilling, idet Eliassen gennem et Utal af Enkelttræk, bygget på trykt og utrykt Literatur, giver et indgående Bidrag til Forståelsen af Almuens Syn på den geografisk unaturlige Grænse. En Mand, der ret kunde snyde Toldkarlene, var således meget anset blandt Folk. Det var nemlig ingen Synd at narre i Tolden. Bogen er smukt illustreret og forsynet med Henvisninger. I Saml. t. J. Hist. og Top. 3. R. IV, 285 berettes om en Galge ved Hvolbøl, hvori en Falskmøntner blev hængt 14. Jan. 1639. Kunde denne Galge ved Hvolbøl mon ikke være identisk med den Galge Eliassen omtaler S. 27, og som han ikke ret kan stedfæste?

Et folkloristisk Værk af almen Interesse er *Henrik Ussings Aarets og Livets Højtider* (Danmarks Folkeminder Nr. 32. Schønberg 1925. 136 S.), hvori den flittige Udgiver af Værker vedrørende enkelte Egenes Bondekultur denne Gang søger at give både en Oversigt og et Indtryk af alle de forskellige Fester, et hvert Menneske i Bondesamfundet uvægerligt måtte stifte Bekendtskab med. I Indledningsafsnittet søger Ussing at karakterisere den *Ligevægt*, der for Bonden var i al det, der skete mellem År og Dag. I Festbeskrivelserne giver han det *typiske* ved enhver Fest, og anfører de vigtigste Forholdsregler og Begivenheder ved hver Fest fra Jul til Mortensaften, fra Fødsel til Død, Jordefærd, Genfærd og Sjælefred. Ussing fremstiller, hvad der rørte sig i Almuens Sind, når Dagens jævne Slid fortonede sig i Højtidens Glans. Det er ikke en lærd Håndbog over dansk Almuekultur — men en folkelig Indførelse i Studiet af dette Emne, skrevet med Kyndighed og personlig Varme i en klar Stil, der ofte er lyrisk bevæget. Bogen er overmåde smukt illustreret.

Johannes V. Jensens Bog Aarets Højtider (Gyldendal) er, trods sin Titel, af andet Indhold end Ussings Bog, og indeholder bl. a. nogle dejlige Digte. Endvidere en Række Artikler, hvori Forf. fortæller om Årets Højtider, deres Oprindelse og hvorledes de i moderne Tid fejres. Forslag til et nyt Begravelsesceremoniel meddeles også.

I Domprovst *H. Marten-Larsens Værk: Om Døden og de Døde*, I Del: *Ved Dødens Port* (Frimodt 1925. 336 S.) er anført en Række Eksempler på Dødsvarsler, som Folk har oplevet og meddelt til Domprovsten; en Mængde af Eksemplerne er dog hentet fra trykt udenlandsk Literatur. En udførlig Literaturliste findes bag i Bogen. På Forfatterens theologiske Synspunkter og Resultater skal jeg ikke nærmere komme ind. Men som Material-

samling har Værket betydelig folkløstisk Værdi. Det virker dog besynderligt, at M.-L. ingen Eksempler har hentet fra vore danske folkløstiske Samlerværker. Der er ingen Henviisninger til Feilbergs Ordbog eller til E. Tang Kristensens Danske Sagn V (612 S.), hvori der findes utallige Varsler vedrørende alle mulige Forhold, flest vedrørende Døden og det hinsidige. Også i H. Ellekildes Udgave af E. Tang Kristensens Æresbog 1923, 59 ff. findes en Række Forvarselssagn udgivne med udførlige Noter, og i H. P. Hansens Fra gamle Dage II (1925), 105 ff. er anført en Række Varselssagn. Jeg nævner blot disse få trykte Værker med Varsler, for at henlede Opmærksomheden på, hvor let Domprovsten kunde have fået en Række Paralleler til sit Værk, således især til Kapitlerne III og VI.

Fra *Sverig* er der i det sidste År udkommet et Par vægtige Arbejder, der giver væsentlige Oplysninger om danske Folkeminder. Således har *Waldemar Liungman* i en lærd Disputats undersøgt Eventyret om Prinsessen i Jordhulen [Aarne 870] (En Traditionsstudie over Eventyret: Prinsessen i Jordkullen, Göteborg 1925. Elanders Bogtrykkeri. 289 S. I—II), og Resultatet af den grundige Undersøgelse er, at Eventyret, der kun er kendt i de nordiske Lande, er middelalderligt, og at dets Hjemsted er Egnen Vest for Viborg, altså nærmest Fjends Herred, hvilket Navnet »Fjends Konge« i nogle af Opskrifterne synes at vise. Forfatterens sindrige og smukt udstyrede Kortskitser over Eventyrets Udbredelse i de nordiske Lande giver et særdeles anskueligt Billede af dets Vandringer fra Land til Land. Eventyret har ved sin Spredning fulgt de gamle Handelsveje.

Det andet svenske Arbejde, som har Tilknnytning til Danmark, er Lehnsveterinär *Paul Heurgrens* store Værk: *Husdjuren i nordisk Folketro* (Örebro 1925. 456 S.), hvor der i en Række Kapitler er sammenstillet alt det Stof, der findes optegnet om Husdyrene i Folketroen i alle nordiske Lande. Hvert Afsnit er ordnet efter Nation: Sverig, Norge, Danmark, Finland og Island — og ved den gennemførte Overskuelighed i Fremstillingen, der præger Bogen, er det meget let at orientere sig indenfor både Lande og Emner. Her findes fyldige Oplysninger om Husdyrenes almindelige Bevarelse og Pasning og hvorledes man kunde værne dem mod Trolldøj; endvidere om Kreaturpasningen ved fælles Byhyrde; en Fortegnelse over Husdyrenes Forhold til Årets Dage (i dette Kalendarium får man et dybtgående Indtryk af Helgenernes og deres Dages Betydning for den almindelige Agerdyrker); Lykke og Ulykke med Kreaturerne; Værn mod Hekseri og andet Ondskab; Kreaturhandel og Slagtebrug. Desuden findes for første Gang i Heurgrens Bog en udførlig Fortegnelse over trykt

og utrykt Literatur om Husdyrene i nordisk Folketro. Heurgrens Værk vil i Fremtiden blive en meget benyttet Håndbog indenfor sit Emne og supplerer fortræffeligt Feilbergs Ordbog (jfr. J. W. S. Johnssons Anmeldelse i Danske Studier 1925, 178 f.).

Fra Sønderjylland er også flere Bidrag at nævne vedrørende Folkeminder og Folkekultur. Det har således vist sig, at *Sønderjydske Maanedsskrift* samler flest Folkeminder af alle Danmarks Årbøger og Blade. Alene »Samleren« er al Anerkendelse værd, men desforuden bringer Månedsskriftet også større Bidrag, således H. Lausten Thomsens Artikelrække om *Himmelbreve*, Cl. Eskildsens Undersøgelse over de sønderjyske *Tælleremser*, hvis Slægtskab med fremmede Landes Remser ved Fremlægning af hjemligt og fremmed Stof klart bevises, H. J. Helms *Fra den vestslesvigske Vækkelse i det 18. Århundrede*, E. Den kloge Kone i Slogs Herred o. s. v.. *Sønderjydske Årbøger* indeholder Bidrag fra den nyere Tid vedrørende finansielle og nationale Forhold, derimellem Holger Hjelholts vægtige Afhandling om *Pastor Chr. Christiansen i Medelby*, men af Folkeminder kun en Artikel om *Sønderjyllands Helligkilder* (suppleret i »Hejmdal« 20. Maj 1926). Bidrag til Oplysning om sønderjysk Digtning gives i *Niels Jepsens smukke Bog: N. J. K. Thornums Liv og Skrifter* (Gyldendal) [jfr. Fyns Venstreblad 29.—30. Oktbr. 1925], hvori Forf. med nænsom Pietet rejser den næsten glemte sønderjyske Lærer og Salmedigter et smukt Æresminde. Foruden en fortrinlig Indledning, hvori fremdrages Sider af sønderjysk Folkeliv, findes et Udvalg af Thornums Salmer. — Den kendte sønderjyske Måldigter *Martin N. Hansen* giver i en lille Bog: *Dansk Digtning i Nordslesvig efter 1864* (Åbenrå 1925. 80 S.) en smuk og forstående literaturhistorisk Oversigt over sønderjysk Digtning efter 1864, en Digtning, der i Ordets bedste Betydning er *folkelig* Digtning, idet det ikke er »professionelle« Digtere, der har skabt denne Del af dansk Digtning. Hansens Bog supplerer godt *Marius Kristensens* og *Carl S. Petersens Sønderjydske Digte på Folkesproget* (1920). Man må oprigtig håbe, at det må lykkes Martin N. Hansen at få fuldført det Arbejde med sønderjysk Digtning, han her har påbegyndt.

I *Tønder-Bogen* (Det tredje danske Hjemstavnskursus ved H. Lausten Thomsen) [Tønder 1926. 159 S.] gives en Række korte Oversigter over Tønderregns Natur og Historie, således om Folkeminder af H. Lausten Thomsen, Stormfloder af A. Malling og M. H. Nielsen, Folkemål af Marius Kristensen, Kniplingsindustrien af Elna Mygdal, Bygningsskik af Chr. Axel Jensen o. s. v., — alt i alt en fortræffelig Bog, der blot mangler et Register.

Om *Landsbyforhold* i Fællesskabets Tid giver Vider og Vedtægters Udgiver, *Poul Bjerger*, i Dansk Udsyn 1925, en populær Oversigt. Det er lærerigt at sammenligne Poul Bjerges Afhandling med *Svend Aakjærs* om samme Emne i samme Tidsskrift 1923.

I *Otto Smiths* fortræffelige Arbejde: *Bornholmske Sogneilder* (Bornh. Saml. XVI, 1925) meddeles på Grundlag af dybtgående Studier en Række Enkeltheder om bornholmske Gildhuse, Gildesbo, hvad Gilderne ejede o. s. v.. I et Tillæg er udgivet fire Gildeskråer, som ikke har været offentliggjorte før. Forf. kommer til det Resultat, at Landsbyernes Gildeskråer oprindelig har været ganske som Byernes.

Fra andre Egne er også fremdraget enkelte ukendte Vider, således en Byvide fra Eltang ved *J. J. Ravn* (Vejle Årb. 1926), En gammel Landsbylov fra No og Ølstrup (Hardss. Årb. 1925), og i *C. Klitgaards* store Værk om *Hjørring I—II* (1925—26, 71 f.) omtales de tabte Vide- og Vedtægtsbreve vedrørende denne By. I Ztschr. d. Gs. SHGes. (Kiel 1924) Bd. 54 har *Hans P. Carstensen* fremdraget Byvider fra Mellemslesvig og benyttet dem i sine dybtgående Studier over mellemslesvigsk Bondehistorie.

Også *Håndværkerskikke* og *-vedtægter* er blevet Genstand for Undersøgelse, idet *Hans Heeland* på eget Forlag har udsendt et smukt illustreret, populært Arbejde: *Skomageriets og Skotøjs-handelens Historie i Danmark* (156 S.), hvori der meddeles en Fylde af Oplysninger om gamle Lavsforhold, om Svende og Dreng indtil 1800, Landsbyskomagere og fri Markeder, Skomageriet på Landet, Mands Minde 1880—1900 og meget mere, foruden Skomageriets historiske Udvikling fra Oldtid til Nutid.

Af Undersøgelser af mere speciel Art enkelte Emner af Almuelevet vedrørende kan nævnes *Chr. Heilskovs Blade af en gammel Landevejskros Historie* (Kbhvns. Årb. 1925), hvor Forf. giver en udførlig historisk Redegørelse af Roskilde Kros Historie, der kan føres tilbage til Slutningen af Middelalderen. Heilskov følger dens Skæbne til Nutiden og viser igennem sin Afhandling, hvormeget Kulturhistorikerne kan hente ved »Kro-studier«. — Som sædvanlig fortæller *Dirch Jansen* om Folkelivet i Hollænderbyen på Amager, denne Gang er det en rigt illustreret Skildring af *Fastelavnen* Jansen offentliggør i Kbhvns. Årb. 1925. Et lignende Bidrag: *Ringridning og Fastelavnsridt i gamle Dage i Gaverslund*, Vejleegnen, meddeles af *Peter Petersen* i Vejle Årb. 1925. — *Jeppé Aakjær* har atter i År skrevet Hovedparten af *Skivebogen* (1925), hvori han fortæller om Trevad gamle Mølle, om Brårup, om den gamle Præst Niels Glud i Jebjærg, om Thingsteder i Fjends Herred, om Kjæltringer o. s. v., alt fortalt på en såre festlig Måde; hyppigt bliver Aakjærs historiske Betragtninger

til henførende Poesi, således den følte og poetiske Slutningskarakteristik om den gamle Præst i Jebjærg. — Mere prosaisk fortæller *F. Hjort* om gammeldags *Lønninger* for Landbrugsarbejder (Odense Årb. 1925) og *Hanelius* om *Pramfarten* på Gudenå (Århus Årb. 1926), en Færdselsforbindelse, der nu er afløst af Jærnbaner og Rutebiler. Særdeles nøgterne er Hannæsbonden, Chr. Jørgensens (Arup) Regnskaber (Thisted Årb. 1925), førte fra 1826—1874, men denne Regnskabsføren giver det allerbedste Indtryk af økonomiske Forhold på Bøndergårdene forhen.

Havearkitekt *Johannes Tholle* har fortsat sine Studier over gamle *Bondehavers Udviklingshistorie* og har offentliggjort en større, rigt illustreret Afhandling i Århus Årb. 1926 om Havebrug i Jylland i gamle Dage særlig i Århus Amt; endvidere smukt illustrerede Afhandlinger om *Bondehavens Stilduvikling* (Havekunst 1925), *Kirkegårdens Udvikling* (Havekunst, »Kirkegårdsnummer« 1925), *Historisk-Botaniske Haver i Danmark* (Havekunst 1925), *Byernes offentlige Haveanlæg* (Gads d. Mag. 1926), *Herregårdshaver* (Arkitekten 1926), talrige Artikler i Pressen, især i »København« o. s. v.; alt stiler det sikkert hen imod et større Værk om vore Haver, som den specielt-kyndige Forfatter sikkert vil kunne skrive som ingen anden.

Om *Fortidens Jærnuinding* på *Fyn* er det lykkedes Lærer *H. Chr. Frydendahl* i Krarup at finde ca. 20 Slaggeforekomster, hvilke han har beskrevet udførligt i Fyns Tidende 3. og 10. Jan. 1926 (jfr. Fyns Venstreblad 6. Jan. 1926). Ved et rent Tilfælde kom Frydendahl på Sporet efter Jærnslogger i Sydfyn (jfr. Fyns Venstreblad 4. Septbr. 1925) og ved at komme i Forbindelse med Forfatteren til *Jærnproduktionen i Jylland* (1924), Dr. *Niels Nielsen*, blev det konstateret, at der er udvundet Jærn af Myremalm på Fyn såvel som i Jylland.

Vedrørende *Myter, Folketro og Sagn* er der forskellige Bidrag at nævne foruden hvad der findes i de allerede anførte Værker. Således har *Gudmund Schütte* i *Hedenskab i Danmark* (Aschehoug 1925. 46 S. III.) givet et kort, populært Uddrag af sin i 1919 udkomne store Bog *Hjemligt Hedenskab*. Nærværende lille Bog har Bud til de videste Kredse, idet Schütte her i korte Rids giver Resultaterne af egne og andres Undersøgelser over den danske Hedenskab, som har levet i Folkesjælens dybeste Undergrund gennem de skiftende Tider til vore Dage. Forf.'s Tendens er denne rigtige, at påvise Hedenskabet Livskraftighed trods Sædskifte og Reformation. I Tråd hermed er Schüttes Afhandling: *Sagnet om Soen og den sunkne Gaard* (Danske Studier 1925), hvor Forf., udfra en Række væsentligt i nyeste Tid optegnede Stedsagn om Gudsbespottelse, vil påvise Steder for Oldtids

Gudsdyrkelse i Danmark. Lignende Hensigt har også *H. Bisgaard* med sin Afhandling »*Øjet*«, *En Helligdom for Frey* (Odense Årb. 1925), hvor der udfra samme Sagntype som hos Schütte søges påvist et Kultsted for Frey. Hr. Bisgaards Konklusioner er ligeså dristige som Schüttes — om ikke dristigere. — I Skivebogen 1925 opererer G. Schütte med en stor Mængde stedlige Sagn fra Salling og Fur (»Sallingsk og furlandsk Hedenskab«), om Bjærgfolk, Natravnen, Mooren (jysk Biform af Mare), Hakkelsemanden som Bondegårdsvætte o. m. m.. Til Hakkelsemanden har Schütte en interessant Tolkning, idet han mener den er identisk med den nordvesttyske Frugtbarhedsdæmon Hackel Mai eller Herkel Mai. Schüttes Afhandling viser tilfulde, at der endnu kan være en Del at hente af Værdi i Landsbygderne af gammelt Hedenskab, hvilket *P. Christensens* Afhandling: *Bidrag til Belysning af Folketroen i Sognene omkring Hjøring* (Vendss. Årb. 1925) yderligere bekræfter. Her er nemlig samlet en Række fortræffelige Enkeltheder fra Nutids Folketro om Sygdomme hos Menneskene, Held og Varsler, Høns og Æg, Smørkærning o. s. v. — Fra *Venø* i Limfjorden er også meddelt Folketro (Hardss. Årb. 1925) af *M. S. J. Sønderriis*, nemlig det kendte Sagn om Heksen, der har omskabt sig til en Hare, der kun kan skydes med en Sølvknap. Folketro om Hekse og Trolddom fra ældre Tid, 1641, 1671—72 findes at læse i *Præstø Årb.* 1925, 137 ff. og i *Odense Årb.* 1925, 533 ff. Sagn af forskellig Art fra *Ballerup* er meddelte af *Axel H. Pedersen* i *Kbhvns. Årb.* 1925, hvis nøjagtige Oplysninger om Hjemmelsmænd og Kilder man i høj Grad må påskønne. I *Dansk Udsyn* 1925 findes min Afhandling om *Johannes V. Jensen* og *Bonden*, hvori er søgt påvist Forudsætningerne for flere af *Johs. V. Jensens* Himmerlandshistorier, Tor-denkalven, Hede Vogn o. fl., hvorved der er fremdraget en Del sagnhistoriske Oplysninger om disse Originaler, ligesåvel som der i nævnte Afhandling gives almindelige Bidrag til Forståelsen af *Johs. V. J.s* Forhold til Barndomsegnen.

Af *Axel Olriks* efterladte Afhandlinger har *Hans Ellekilde* udgivet flere, således *Odins Ridt* (D. St. 1925), en ufuldendt Afhandling, skrevet i Anledning af *Reidar Christiansens* Disputats om Merseburgerformlen i 1915; *Skjaldemjøden* (Edda 1925), hvori Olrik udfra et antropologisk Synspunkt forklarer en nordisk Myte; *Nordens Guder* (Højskolebladet 9. Oktbr., 23. Oktbr., 6. Novbr. 1925), efterladt Opskrift til et Foredrag på Ågård Højskole 1913; *Et demkratisk Element i dansk Åndsliv* (D. St. 1925),

¹⁾ *Hans Ellekilde* har i »Skånsk Bondeliv« 1924 skrevet en Karakteristik af C. W. v. Sydow og hans folkloristiske Arbejder.

hvor Olrik i et populært Foredrag, holdt i Studentersamfundet 5. Oktbr. 1895, omtaler det folkeligt-jævne, der findes i vore Folkeviser. H. Ellekilde har forsynet Afhandlingerne med fortræffelige Noter¹).

På Martins Forlag er påbegyndt Udgivelsen af et større Udvalg af danske Folkeviser, hvis første Del *Fra Riddersal og Borgestue* (252 S.) indeholder Legende-, Trylle-, Kæmpe- og Skæmteviser. Udgiveren, H. Grüner Nielsen, har i en ypperlig Hovedindledning fortalt om Folkevisernes Historie, og i mindre Indledninger til hver Visegruppe har han forklaret de enkelte Visers Indhold. Endvidere er der Ordforklaringer og en Literaturliste bag i Bogen. — *Hans Aage Påludan* har behandlet Visen om *Torbens Datter*, DgF. Nr. 288 (D. St. 1925), hvor der udfra en Del fremmede, især spanske, Analogier søges påvist, at den, der gjorde en Mø [o: Torbens Datter] faderløs, selv måtte erstatte hende Tabet ved at gifte sig med hende). — I D. St. 1925 har samme Forfatter meddelt *Nye Bidrag til Skræddernes Saga*, og fremkommer der med en Del morsomme Eksempler på Skrædderne i Folkets Tale og Digtning, og supplerer herved på en festlig Måde Feilbergs berømte Afhandling om Skrædderne i Dania I (1890), 165 ff.

Et ejendommeligt Bidrag om den danske Middelalders Kvaddans har den ihærdige Genopliver af vore middelalderlige Skuespil, *Knud Kannik*, meddelt i D. St. 1925, 84 ff. Udfra det kendte Kalkmaleri fra Ørslev Kirke i V. Flakkebjerg H. og Kendskab til færøsk Dans og den vestjyske Tospring har Knud Kannik med stor Sindrigheid søgt at forklare og rekonstruere den danske Middelalders Kvaddans.

Af *Danske Folkebøger*, udgivne af J. P. Jacobsen †, Jørgen Olrik og R. Paulli er sjette Bind (521 S.) udkommet i 1925 (der er udk. 9 Bd. ialt), indeholdende Flores og Blanseflor, Persenøber og Konstantianobis og Dværgekongen Lavrin, udg. af J. Olrik samt Bibliografi ved R. Paulli. Danske Folkebøger er en sjælden værdifuld Forøgelse af vore videnskabelige Udgaver af gammel folkelig Literatur. De udførlige Indledninger til hver Folkebog hører til det allerbedste, vi har herhjemme af Undersøgelser vedrørende den internationale Almueliteratur, der har verseret rundt i Europa, og som også herhjemme var den jævne Befolknings »Skatkiste«. Det danske Sprog- og Litteraturselskabs Udgave af Folkebøgerne er fint udstyret og er foruden Indledningerne forsynet med Tekstkritik og Kommentar, Håndskriftsbeskrivelse og Bibliografi.

Af danske Forskere, der i det forløbne År har skrevet i udenlandske Tidsskrifter om folkløristiske Emner, skal nævnes F. Ohrt, der i *Hessischen Blättern f. Volkskunde* XXIV (1926), 38 ff.

i en Afhandling: *Namenversteck in zwei alten Segensformeln* med Opbydelse af stor Skarpsindighed fortolker et Par Løn-ord, i *F. F. Communications* Nr. 65 (1926) undersøger han i en Afhandling: *The Spark in the Water* en gammel kristelig Legende og dens Forbindelse med en finsk magisk Sang.

I *F. F. Communications* Nr. 59 (1925) har Prof. *Arthur Christensen* i *Motif et Thème* givet en Plan til en Motivordbog over Folkeeventyr, Legender og Fabler; et Arbejde, hvis Idé sikkert i Fremtiden vil blive brugt af Forskere, der har Samlinger af Motiver fra de mange Landes forskellige Eventyr, Legender og Fabler.

Og endelig skal nævnes, at *Martin P:n Nilsson* i *Folkminnestudier* tilegnede *Hilding Celander* (Göteborg 1926) i en Afhandling: *Midsommar* behandler Spørgsmålet om Midsommerildens Forhold til Forårsilden. Nilssons Resultat er dette, at Midsommerilden er *Lån* fra Blusbrændingen om Foråret ved Majdagstide (Valborgblus). Ved Forårstide holdtes forhen de meget udviklede Fester med Pyntning af Majtræet, Ride Sommer i By m. m. (et Spørgsmål, som *C. W. v. Sydow* i samme Festskrift i en Afhandling: *Majträd och lyckoträd* behandler), som for Danmarks Vedkommende har været iliveholdt længst i Østjylland (Egnen mellem Århus og Hobro og Djursland). I Følge en Notits hos *Olaus Magni* kan man slutte, at Midsommerilden har været almindelig kendt i Sverig ret langt tilbage i Tiden, og hos Østsvenskerne er den ganske almindelig. Det er velkendt, at Majfesten i Slutningen af Middelalderen fejredes med megen Pragt i Hansestæderne og i Danmark, og denne Fest har indvirket på Majfesterne i de skånske Landsbygder; men 1. Maj var for tidlig at holde Fest på under åben Himmell, og der findes da også Beretninger, der tyder på, at Majfesten af klimatiske Grunde ret hurtigt flyttedes over til Midsommerfesten. En Del af de særlige Fester med Majgreve og Majbrud o. s. v. nævnes også som udførte ved Midsommerfesten o. 1775 i Bara Herred, og endnu findes lignende Festligheder i Albo Herred i det østlige Skåne. Årsagen til Flytningen af Festen fra Maj til Midsommer var, som nævnt, Klimaet og en Grund til, nemlig Arbejdshensyn. Maj er en travl Måned for Agerdyrkeren, medens Juni var den Måned, hvori der forhen var mindst Arbejde at udføre, det var Tiden mellem Sæd og Høst. Det nærmere Tidspunkt for Festens Fastlæggelse beroede på de kirkelige Kalenderes Festedage. Her var kun to Festedage at vælge imellem, Pinse og Johannes Døbers Dag, »St. Hans«. Pinsen har draget enkelte Festligheder til sig, i Danmark således Hyrdedrengenes Pinsefest i Nord-, Øst- og Vestjylland (se min Bog: *Hyrdedrenge og Hyrdeliv* 1926, Afsnit »Hyrde-

fester») og Blusbrænding i det nordlige Vestjylland Syd for Limfjorden; men ellers blev Midsommerfesten ved St. Hans (23.—24. Juni) en stor og smuk Fest for Folket i de nordiske Lande. En kort Redegørelse for, hvad man foretog sig i Danmark ved Midsommerfesten (med udførlige Henvisninger), er givet i min Bog: Danmarks Helligkilder 1926, Afsnit »Besøgstider«. — I det ovenstående er givet et kort Referat af Martin P:n Nilssons Afhandling, og det synes mig, at hans Resultat om Festflytningen fra Maj til Juni er støttet af så mange Beviser, at man nærmest føler sig overtydet om dets Rigtighed. At der i visse danske Egne dog stadigvæk til vor Tid har været fejret Forårsfest på Bekostning af Midsommerfesten, må sikkert bero på en tilfældig Udvælgelse. Kbhvn., 10. Septbr. 1926.

August F. Schmidt.

J. Winther: Lindø. En Boplads fra Danmarks yngre Stenalder. Rudkøbing 1926.

Der findes i dette land en række privatfolk, der giver sig af med den praktiske arkæologi, en række amatører, som dreven af en levende interesse for Danmarks forhistorie udgraver eller lader udgrave vore oldtidsmindesmærker i den tro, at de hermed fremmer vor viden om vor oldtid. Dette er ingenlunde altid tilfældet. Der haves desværre eksempler på, at disse gravninger er til mere skade end gavn.

Der gives dog også en række interesserede, hvem den arkæologiske videnskab skylder megen tak og blandt disse indtager købmand Winther i Rudkøbing en særdeles fremragende plads. Med megen bekostning har købmand Winther fornylig udsendt første del af en publikation af en af sine interessante Lindøgravninger, et smukt og stateligt værk, som vil være til stor nytte for arkæologen.

Hr. Winther foretager sine udgravninger, på hvilke han for tjenstfuldt har ofret betydelige midler, på en fuldtud betryggende måde, efter den metode, som anvendes af Nationalmuseet, og som skaber sikkerhed for, at intet af betydning går tabt. Man har indtrykket af, at intet undgår hans blik, og han meddeler sine iagttagelser med en samvittighedsfuldhed, der undertiden kan grænse til pedanteri, som når det på s. 24 nævnes om den lille runde grube i felt M 9, at væggene mod S. og SØ. er stejle, men jævnt rundende mod NV., en detail, som er uden interesse. På den anden side mangler i teksten en redegørelse for den lervæg, som findes på planchen i felt M 6 og dens mærkelige bratte afslutning mod felt L 6, der jo er undersøgt som de øvrige felter.

En ting, som strax springer i øjnene og vækker nogen skepsis, er de mange pælehuller. De til huset over arnerne 5 og 6 ser troværdige ud. De viser et firkantet hus. Dets indgang, formoder forfatteren, har været i vest, da han mener at kunne iagttage, at mennesker ikke til stadighed har færdedes ved østgavlen, og da en dør i syd måtte føre fugtigheden ind i huset på grund af terrænets fald. Han nævner dog ikke noget om, at jordbunden mod vest ses at være fasttrampet. Grundlaget for at lægge døren i vest er sikkert for løst overfor reglerne for oldtidsbebyggelse som for al gammel bebyggelse, at indgangen er mod syd eller øst. Således er det jo også i jættestuerne, som er samtidige med Lindøbopladsen.

De 11 pælehuller mod SØ. skal der ikke udtales noget om. De synes ikke at stå i noget fornuftigt forhold til hinanden, men hører jo næppe heller til et beboelseshus. Er de virkelige, er de i hvert fald foreløbig uforklarlige. De i felterne D 10, E 10, G 10 og I 8 unddrager sig ligeledes forklaring. Derimod kan man næppe skænke alle pælehullerne til husene over arnerne 1 og 2 tiltro. Her er sikkert sluppet for mange med.

Forfatteren har været rundhåndet med billedstoffet. Billederne er mange og gode. Men hvorfor er afbildningerne fra undersøgelsen ikke nummereret sammen med de øvrige? Fig. 1 findes på s. 6, fig. 2 på s. 25; imellem ligger 16 uden nummer, og senere følger endnu flere; på s. 52 findes fig. 112 og 113, på s. 53 fig. 102 og flg. Det er måske pedanteri at fremhæve dette, men det skæmmer. Derimod er det en væsentlig indvending at bebrejde fotografen, at han ved at fotografere flintsagerne fra en enkelt side (især på s. 33) slet ikke har fået disses karakter frem. Dette bør undgås i den bebudede 2den del af værket.

Hvad forklaringen af oldsagerne angår drager forfatteren den formodning i tvivl, at de små redskaber af gennemborede tåled og rulleben af oxer (fig. 70—74) skulde være køller. Men hvem har fremsat den? Hvorfor nævnes ikke den af Carl Neergaard fremsatte rimelige forklaring (jvnfr. afhandlingen om affaldsdyngen ved Aalborg). Formodningen om, at fig. 78 og 79 skulde være bidselstænger er mulig også for løs. Bidselstænger af hjortetak regner vi jo med — og sikkert med rette — først at have i slutningen af den ældre jernalder. At forklare stykket fig. 81 som en tud er ligeledes en meget farlig parallelisering med fænomener fra moderne tid.

Kan der end således på en række punkter rettes kritik, formår de anførte svagheder dog ikke at ændre den kendsgerning, at bogen vil være til stor nytte, og at forfatterens gravninger har

bragt kendskaben til den yngre stenalders leveforhold et godt stykke fremad.

Knud Klem.

H. Hjorth-Nielsen: Københavns slagterlaug 1451—1926. Kbh. 1926.

Der er med Hjorth-Nielsens bog tilført vor laugslitteratur et stateligt og vægtigt bidrag, som både slagterlauget, der har bestøttet udgivelsen, og forfatteren kan være tilfreds med.

Vil man veje dette arbejdes værdi på en finere vægt, må prøvningen ganske naturligt dele sig i to. Thi selvfølgelig kan der for ethvert laug af dets arkivalier uddrages en række oplysninger af mere intim karakter og af særlig værdi for dette særlige laug; men desuden kan der under behandlingen af en gruppe laugsarkivalier komme ting frem af afgørende værdi for den almindelige danske laugshistorie.

Lad det da være sagt straks, at det første afsnit er klaret smukt og udtømmende, der er skaffet et omfattende og morsomt billedstof tilveje, og fremstillingen er sober og velskrevet. Man mærker, at forfatteren er vant til at behandle historisk stof og at veje og vrage i det indsamlede materiale. Man mærker også, at han egentlig er personalhistoriker, men det har ikke forringet bogens værdi. Derimod savner man i ikke ringe grad et navne-register, og, hvad der er endnu værre, man savner kildehenvisninger.

Indledningen røber straks, i hvor høj grad vi mangler en almindelig dansk laugshistorie. Man opnår nu en gang ikke at trænge ind i ånden og tonen af dette kulturmilieu ved at gennemgå en tilfældig række spredte afhandlinger om de forekommende emner. Ved denne mangel er grundlaget for de i de indledende kapitler anførte betragtninger i nogen grad forskudt og giver et for flimrende billede.

Da både slagtingen ved de hedenske offergilder og tilige gildeinstitutionens faderskab til laugene begge er blevet omtalt, havde det været naturligt at søge at knytte dem sammen. En understregning af, at de hedenske offergilder rimeligvis i langt højere grad var spise- end drikkegilder, havde også ligget lige for; thi det er egentlig først hen imod laugstiden, at drikken bliver enerådende i gilderne.

Det er en absolut misforståelse at vente læretid, svendeår og mesterstykke omtalt så tidligt som i Københavns stadsret af 1294. Det skyldes manglende forståelse af de almindelige udviklingslinier for laugene. Ligeledes forvirrer en sætning som: »Kødman-

gerembedet tør neppe forstås som andet end kødmangerhåndværket«. Forfatteren ved udmærket godt, at embede er lig håndværk, og det er også noget ganske andet, han vil vise.

Der er hos forfatteren lidt for megen trang til spidsfindighed over for ting, som er lige ud ad landevejen for den, der er fuldt fortrolig med laugenes udviklingshistorie. At således privilegierne af 1451 og ligeledes et brev af 1443 er stilet til kødmangerne og ikke til et kødmangerlaug, tager forfatteren som et bevis på, at der intet laug fandtes på den tid. Det er ganske forkert! I så fald skulde så absolut gamle laug som Københavns smedelaug og skomagerlaug først være opstået henholdsvis 1512 og 1509. Desuden kan det ses af selve privilegierne 1451, at der fandtes et laug; thi de omtaler, at »ingen skal være broder udi deris embede . . .«, hvilket absolut fordrer tilstedeværelsen af et laug, hvori man kunde være broder. Nej, *privilegierne 1451 er absolut den første skrå for Københavns slagterlaug*, og således bliver den også regnet af professor C. Nyrop (Danske gilde- og laugsskråer II nr. 30). Forfatteren hænger sig rimeligvis i, at disse privilegier ikke omtaler oldermand, igang o. s. v., men det skyldes blot, at sligt absolut ikke interesserede øvrigheden på den tid, lige så lidt som at håndværkerne, der oftest selv skrev skråen eller lod den skrive, ønskede at blande øvrigheden ind i deres intimere liv.

Når forfatteren savner mester- og svendestykker allerede i hundredeåret efter 1451, er det også ud fra gale forudsætninger, thi disse prøver hører så afgjort zünftprioden til. Det må samtidig understreges, at zünften de færreste steder her i landet var så ren som i moderlandet, Tyskland. Der kendes derfor udmærket godt velkomster i ikke særlig zünftige laug, ligesom der findes mestervelkomster, hvilket egentlig er i strid med velkomstens zünftige natur.

At fremhæve slagternes endrægtighed på andre håndværkeres bekostning (p. 27) er ganske misforstået. Når det gjaldt de fælles interesser, var der et ubrydeligt sammenhold i alle laug — det var det, der gav dem den umådelige styrke, som formåede at trodse selve regeringsmagten gang på gang.

I skråen p. 11 gengives forkert massuin for marsvin. Meningen er ganske vist maskvin = fedesvin, men alligevel citerer forfatteren p. 13 marsvin.

Af særlig almen interesse må understreges den oplysning, der p. 32 gives om laugets hele *danske* karakter, uden indblanding af tyske elementer. Det var rart en gang at få hele dette forhold grundigt belyst, så at det klart kunde ses, om virkelig den tyske

indflydelse på dansk håndværk har været så stor som altid hidtil antaget. Adskilligt peger i modsat retning.

Værdifuld er også oplysningen om, at yngste mester kaldtes »degn«, en betegnelse, som er yderst sjælden i andre laug. Desuden gennemgår forfatteren meget nøje det kapitel af laugets historie, der omhandler militære personers indgriben, hvadenten den var lovlig eller ulovlig, i de københavnske slagteres næring. Heller ikke dette kapitel i almindelig dansk laugshistorie har fundet sin skildrer endnu, og de her fremdragne eksempler vil være fremtidens skildrer heraf til god nytte.

Endelig omtaler forfatteren udviklingen fra slagterhorn (hos omrejsende slagtere i Tyskland, der besørgede breve) til posthorn. Men her som mange andre steder er savnet af kildehenvisninger føleligt.

Til trods for at Københavns slagterlaugs arkiv er langt fattigere end mange provinslaugs, er der med dette arbejde skabt en god bog, en af de mange sten i muren, hvorefter den danske laugshistorie en gang skal rejses som en monumental bygning over et interessant kultursnit af landets historie.

Carl P. Nielsen og R. Berg: Danmarks bogbindere gennem 400 år.
Udgivet af bogbinderlauget i København. 1926.

Det er i sit ydre en overordentlig tiltalende bog, der her foreligger. Valg af papir og typer er særdeles heldigt og illustrationerne fremtræder tydeligt.

Også hvad bogens indhold angår, overraskes man behageligt. Samvirket mellem de to forfattere har været meget frugtbart. Hr. Nielsen har gennem mange år indsamlet stof til bogen og har derfor kunnet give hr. R. Berg fortrinlige orienteringer, som denne har udnyttet i fuldt mål. Thi selve det laugshistoriske i bogen må sikkert skyldes denne sidste.

Hr. Berg er i modsætning til hr. Hjorth-Nielsen udpræget håndværkerhistoriker. Han har siden sin i 1904 udgivne »Snedkerlaugets historie« med dens iøjnespringende mangler og fejlsyn fået særdeles fast grund under fødderne, så at man gerne ser bort fra visse naiviteter såvel i stofbehandlingen som i ordvalget. På dette snævre område når han langt videre end i den mere abstrakte »Købstad og købstadsmænd«, der i sit anlæg fordrede langt mere, end han kunde yde.

Bogbinderlauget er måske opstået i 1646, fra hvilket år der kendes en skrå. Men afgjort er det ikke! De grunde, som anføres, beviser det ikke tilstrækkelig klart. Ordlyden af skråens indledningskapitel siger det ikke, dertil ligner den for meget skråer

for andre laug, som på samme tid fik en *ny* skrå, uden at den gamle omtales. Og en henvisning til, at den omtaler »uordner« blandt bogbinderne, som skulde have medvirket til et laugs oprettelse, er ikke nok; thi de fleste skråer var affødt af lignende uordner, selv om de blot afløste ældre skråer.

Det hævdes dernæst, at bogbinderne må have søgt laug et oprettet for at få gennemført indbyrdes lighed, og som særlig afgørende fremføres forbudet mod at have mere end to svende. Men når det samtidig anføres, at af Københavns daværende 12 mestre var det kun fire, der holdt svende, og kun een hver, falder dette argument jo til jorden. Det er rigtigt, at tanken om lighedsprincippet er medbestemmende, men også kun medbestemmende. Der lå mange andre og større kræfter bag et laugs oprettelse.

Det er trist, at der ikke er bevaret nogen dansk beretning om bogbindernes svendeindvielse. Det kan være, at den har været således som forfatterne viser det efter tyske kilder; men afgjort er det ikke, thi det vides jo fra andre laug, at svendeindvielserne her i landet var langt enklere end i Tyskland. Og det er farligt at skrive et helt kapitel om dette emne, når det først af næste kapitel kan forstås, at der er lånt fra tyske kilder.

Må det tillige være sagt — som om et lignende forhold i den foran omtalte bog — at det er formeget at tillægge bogbinderne »en særlig tradition, som absolut var deres egen« (p. 48) på bekostning af andre laug, der fulgte ganske de samme regler for umfrag, forbud mod samvær med drenge o. s. v.

Der savnes i den almindelige historiske oversigt en redegørelse for de bogbindere, der var knyttet til domkapitlerne landet over. I de fleste danske provinsbyer kunde en bogbinder i 15 og 1600erne ikke finde tilstrækkeligt arbejde til at han kunde leve deraf, det er derfor rigtigt, når det anføres, at de bogbindere, man så uden for København, for det meste var trækfugle, bogførere, som vandrede fra sted til sted, og som både indbandt og solgte bøger. Men ved domkapitlerne var der faste bogbindere, som kun arbejdede for disse. Af samme grund indgik de ikke blandt byens håndværkere og betalte ikke skat som disse, så lidt som de tog bogselskab i byerne.

Oplysningerne herom er kun få men samstemmende, og dette, at deres næring ansås for at være »fri«, blev til gavn for de af deres kolleger, der nedsatte sig i provinsbyerne i 1700'erne, idet disse under henvisning til, at dette håndværk plejede at være frit, virkelig i en række år opnåede lempelser eller endog hel fritagelse for »skatter og tyngsler«, selv om de også havde draget boghandlen ind under sig.

Men bortset fra sådanne indvendinger mod enkeltheder, må man glæde sig over dette gode bidrag til dansk laugshistorie, der yderligere har vundet ved, at en del af provinsens laug er draget med ind i undersøgelserne, særlig Odense, der leverer mangan god underbyggelse af opfattelserne.

Bogen er let læselig og fremstillingen behagelig sammenhængende derved, at kildematerialet for en del er samlet i det omfattende afsnit »bilag« bag i bogen. Et Navneregister er heldigvis medtaget.

En sammenligning mellem de to arbejder set fra et laugshistorisk synspunkt kan egentlig ikke opstilles, dertil er de to håndværk såvelsom deres historiske udvikling alt for forskellige.

Man må nøjes med at glæde sig over, at de er skrevet af mænd med virkelig sans for sådanne arbejder, og ikke — som det så ofte er sket — af tilfældige laugsmedlemmer, der ved et jubilæum har følt sig kaldet til at ødelægge en fremtidig dygtig behandling af stoffet.

Otto Smith.

C. Klitgaard: Hjørring Bys Historie indtil det 19. Aarh. Midte. S. 205—386. Hjørring 1925.

Med det foreliggende Bind har Postmester Klitgaard, Brønderslev, fuldendt sin Beskrivelse af Hjørring Bys Historie. Medens den i 1924 udsendte første Del af Bogen¹⁾ omhandlede Byens egentlige Historie, indeholder den nu udsendte Del Beskrivelsen af St. Katrine Kirke, af Tingsted og Raadhus, Kapellanbolig, Skolevæsenet og Skolerne, en lang Række Embedsetater, der rummer fortrinligt personalhistorisk Stof, og endelig saavel et meget udførligt Navneregister som et Sagregister.

Paa den interessante St. Katrine Kirke ofrer Forf. ikke mindre end 35 Sider. Gennem Kirkeregnskaberne, som han flittigt har benyttet, og adskillige andre Kilder følger han den gamle Kirkes Historie fra de ældste Tider gennem dens Forfaldsperiode i den første Halvdel af det 18. Aarh., Hovedreparationen omkr. 1750, Ildebranden 1793, der ødelagde Taget og en Del af Kirkens Indre, saa at der maatte en Udgift af 5250 Rdl. til for at bringe den i Stand igen. Kirkens Inventar og Begravelser er udførligt behandlede, Kirkens Klokker ligeledes. I 1638 var Kirkens store Klokke sprunget, og der blev da anskaffet en ny, der dog snart viste sig at være for svær, idet Taarnet 1651 revnede ved Ringningen. S. 232 fortæller Forf. om Gabestokken, der var opstillet

¹⁾ Anmeldt i nærv. Tidsskr. 5. Bd. S. 188 ff.

paa Kirkegaarden og vedligeholdtes af Kirkens Midler, i alt Fald indtil 1714, da Biskop Thestrup protesterede herimod. Oplysningen om, at denne gejstlige Gabestok allerede fandtes 1650 og afskaffedes allerede 1714, er af Interesse, idet det vistnok er den almindelige Opfattelse, at Kirkegaardsgabestokkene først har deres Oprindelse omkr. 1700 og fik deres rigtige Blomstringstid i Christian VI's pietistiske Regeringsperiode, men det er næppe berettiget heraf at tro, at Byen ikke har haft anden Gabestok end den gejstlige, selv om Forf. ikke, som det synes, har truffet denne nævnt i Byens Regnskaber. I Nørre Sundby var der ikke mindre end to Gabestokke paa Kirkegaarden, men de nævnes først i det 18. Aarh., og begge eksisterede endnu i 1794¹⁾, (se C. Petresch Christensen: Nørre Sundbys Historie 1701—1850 S. 298. Heller ikke denne Forf. omtaler andre Gabestokke end Kirkegaardens).

Bogen bringer fyldige Oplysninger om Borgmestre, Raadmænd og Byfogder, og da disse Personer jo udgik af Borgernes Rækker og ikke som nu dannede en egentlig Embedsstand, har vi her et betydeligt Materiale vedrørende Byens mere prominente Personer og det fra en Tid, da der hverken findes Kirkebøger eller Skifteprotokoller. Saavel blandt disse som blandt andre af Byens mere fremtrædende Borgere er der adskillige mere eller mindre »morsomme«, f. Eks. Præsten Daniel Chrysostomus, Lægerne Simonsen og Wodskov m. fl. a.

Hjørring Bys Historie er et grundigt og overskueligt Arbejde, ikke altid — paa Grund af den store Detailrigdom — netop morsomt, men helt igennem et ægte Klitgaardsk Arbejde, og dette er jo ikke nogen ringe Ros.

H. Hjorth-Nielsen.

To Bøger af August F. Schmidt.

Danmarks Helligkilder. Oversigt og Litteraturfortegnelse. Danmarks Folkeminder Nr. 33. 160 S. Kbh. 1926. Det Schønbergske Forlag.

Da Arbejdet med den Skildring af vort Lands hellige Kilder, som »Danmarks Folkeminder« længe har haft planlagt, afbrødes ved den unge Forsker, Thomas B. Bangs pludselige Død, kunde man vanskelig have fundet nogen, der var bedre skikket til at føre Planen ud i Livet end August F. Schmidt. Med den største Flid og Grundighed har han arbejdet sig gennem det omfattende Materiale, som Bogen er bygget op paa. Ikke alene er hele den

¹⁾ En er bevaret i Aalborg Museum.

trykte, topografiske Litteratur gennemgaaet, men ogsaa alt, hvad der findes i Haandskrift fra ældre og nyere Tid, som kunde tænkes at have Betydning for Emnet. Blandt det nyere Stof maa særlig nævnes et Manuskript fra 1890'erne af Nissen Ramten i Nationalmuseets 2. Afdeling med Beskrivelse af alle de dakendte, jyske Helligkilder og det utrykte Materiale i Dansk Folkeminde-samling, herunder Thomas B. Bangs Forarbejder.

I de første Kapitler af Bogen viser Forfatteren, hvorledes Troen paa Kildernes undergørende Kraft har udviklet sig gennem Tiderne. At de har været dyrket allerede i Bronzealderen kan vi slutte os til af Offerlundene. Fra en senere Tid vidner den Omstændighed, at hedenske Gudenavne eller andre Ord af sakral Karakter ofte indgaar i Kildenavnene, eller at de ligger i Nærheden af hedenske Kultpladser, om deres Betydning. Under Kato-licismen fortsættes deres Dyrkelse uanfægtet og knyttes nu sammen med Helgendyrkelsen. Reformationen søger vel først at bekæmpe dem ligesom andre Levn fra den gamle Tid, men finder sig snart i det uundgaaelige og helt op til vor Tid lever Troen paa dem frodigt videre.

Derefter følger et Kapitel om Kildernes Besøgstid, som oftest Valborgaften eller Sct. Hansaften, og der gøres opmærksom paa et Forhold af stor Interesse: de Omraader, der brænder henholdsvis Valborg- og St. Hansblus, besøger ogsaa Kilderne paa de samme Tider.

Endvidere skildres Fester og Kildemarkeder, og de Sagn og Trosforestillinger, der knytter sig til de forskellige Kilder, anføres, ordnede efter Typer. Bogens sidste Tredjedel optages af en topografisk ordnet Liste over de 618 kendte danske Helligkilder med en fuldstændig Litteraturfortegnelse, indeholdende flere Tusinde Henvisninger, der vil blive til stor Nytte for alle fremtidige Forskere paa dette Omraade.

Til Bogen slutter sig en Række (17) Afhandlinger rundt om i de historiske Amtsaarbøger angaaende de enkelte Egnes hellige Kilder. Man vil her finde udførlige Skildringer af Kildernes Udseende, de Sagn, der knytter sig til dem o. s. v.

»Danmarks Helligkilder« indtager gennem sin Rigdom paa Oplysninger en smuk Plads i vor folkloristiske Litteratur. Det maa haabes, at Forfatteren faar Lejlighed til at fortsætte sine Studier ogsaa paa andre Omraader inden for Folkemindevidens- skaben.

Kristian Hald.

Hyrdedrenge og Hyrdedrengeliv. Et Stykke Bondehistorie. 167 S. Kbh. 1926. Schultz Forlag.

Dette Værk, det tredje i Rækken af den flittige Forskers Arbejder fra det sidste Aar, er tilegnet Jeppe Aakjær paa hans 60-Aars Fødselsdag. Han vil heri belyse en enkelt Side af det danske Landbrugs Historie i det 19. Aarh., Hyrdedrengenes Arbejde og Levevilkaar. Det første Kapitel omtaler Byhyrderne i Fællesskabets Tid og derefter skildres Hyrdedrengenes Alder, Arbejde, Løn, Behandling, Fester o. s. v. I Kapitlet Vejret gengives de morsomme Hyrderim, hvoraf nogle, der er kendt næsten enslydende over hele Landet, sikkert maa være meget gamle. Det skal iøvrigt blot nævnes, at Forfatteren ogsaa forsøger at give en psykologisk Forklaring af den bekendte Episode fra Søren Kierkegaards Faders Barndom, hvor den ensomme Hyrdedreng stiger op paa en Høj og forbander Vorherre.

Det er et højest forskelligartet Materiale, der er benyttet til dette kulturhistoriske Arbejde, dels ligefremme Beretninger fra den folkloristiske Litteratur og det store, utrykte Stof i Dansk Folkemindesamling, dels de digteriske Skildringer af Hyrdedrenge, som Hjemstavnsforfattere som Aakjær, Skjoldborg, Andersen Nexø og fl. har givet rundt om i deres Produktion, men Forfatteren har formaaet at sammenarbejde dette Stof til en letlæselig og grundig Behandling af Emnet. Bogen er forsynet med udmærkede Navne- og Sagregistre.

Kristian Hald.

F. Hjorth: Historiske Oplysninger om Tommerup Sogn. Eget Forlag. 1920. 58 S.

Beretning om Slægten Thura gennem 400 Aar. Eget Forlag. 2. Udg. 1925. 171 S.

Proprietær Hjort er en særdeles flittig Arkivbesøgende, hvilket, tilligemed en aldrig svigtende Interesse for lokal og personal Historie, har sat sit Præg paa hans efterhaanden ret omfangsrige Produktion. Foruden Tommerup-Bogen har han udsendt lignende om Vissenbjerg Sogn, om Frøbjerg, Broholm og Ernebbjerg, og den anselige Bog om Thura-Slægten er den ottende i Rækken af Slægtebøger fra hans Haand, idet han tidligere har udsendt Bøger om Slægten Stampe fra Slagelse, Hejninge-Slægten, en sjællandsk Slægt Pind og Familien Berth, Slægten Gjerløff og Pultz, Borgmester Jørgen Nielsen i Assens.

Det gode ved Hjorts Bøger er den Rådighed af Enkeltheder, som han med stor og utrættet Ihærdighed fremgraver af Arki-

vernes Dyb, altid af Førstehaandskilder, utrykt Stof, yderst sjældent lader han sig nøje med litterære, trykte Kilder. Han vil selv se, hvad der staar i Kilden, og helmer ikke, før han faar løst en stillet Opgave. Et smukt Eksempel er f. Eks. den lille Detektivopgave, han har løst ved Opsporelsen af Peder Christian Albertsen de Thura (S. 108 ff.).

Den svagere Side ved Hjorts Arbejder er Fremstillingen, der ofte kan falde lidt kejtet. Det skal dog straks siges, at denne Fejl absolut ikke klæber ved Bogen om Thuraerne, som man læser ikke blot med det bedste kulturhistoriske Udbytte, men som ogsaa ved sine interessante Levnedsskildringer af højst forskellige Mennesker, hvoriblandt meget betydelige Folk, er ualmindelig underholdende, og afgjort er den bedste Bog, Hjorth har skrevet.

Bogen er rigt illustreret med interessante og karakteristiske Portrætter og Prospekter, en smuk flerfarvet Gengivelse af Thuraernes Vaaben, og som Tillæg findes en Stamtavle, der giver et kærdokument Overblik over Slægtens Personer, til hvilke ogsaa Forf.s egen Hustru hører. Desværre skæmmes visse Partier af Trykfejl, rent galt er det med Gengivelsen af de latinske Indskrifter paa Epitafier S. 23—25 o. lign. Her burde Hjort have ladet en Latiner gennemlæse Afsnittet; som det nu er, fremtræder flere af Indskrifterne snarere som etruskiske eller umbriske Gravskrifter end som latinske, især er det uheldigt, at s er gengivet som f: epitaphium five inscriptio lapides fipulchralis qvam ipfe fibi pofoit(!); sepventis auni (o: seqventis anni) o. s. v.

Bogen læses dog som sagt med stor Fornøjelse, og enhver, der ønsker Besked med den berømte Slægt, vil have vanskeligt ved at komme udenom den.

Svagere i Fremstillingsformen er afgjort Tommerup-Bogen. Den lange Række af værdifulde Enkeltoplysninger er givet i kronologisk og topografisk Følge, men saa godt som uden Forsøg paa at faa dem svejset sammen til en fremadskridende historisk Fremstilling. Bogen bliver derfor snarere en Samling af Raamateriale til Sognets Historie, givet i Form af Enkeltnotater, uden fastere Sammenhæng. Midt inde i en Voldssag fra 1677 kommer en fuldstændig Afskrift af Matrikulen 1688.

Det historiske Stof, Enkelthederne i Bogen, er dog af Værdi, og ikke mindst ved sin store Udførlighed.

Svend Aakjær.

H. Hjorth-Nielsen: Det juridisk-praktiske Selskab 1749—1863.
Særtryk af Norsk Tidsskrift f. Retsvidenskab. 126 S.

Fra Universitetsarkivet og det kgl. Biblioteks Manuskriptsamling har den bekendte personalhistoriske Forsker H. H.-N. fremdraget en Række Arkivalier, der oplyser om dette Selskabs Virksomhed under forskellige Former igennem godt 100 Aar. Da Selskabet talte en Mængde fremragende Jurister blandt sine Medlemmer, indeholder det ikke lidet betydningsfuldt Stof for den dansk-norske Retshistorie og vigtige Bidrag til Juristernes Personalhistorie. Klevenfeldt, Suhm, Langebek, Hübner, Ursin, Wivet, Anchersen og Kofod-Ancher var bl. a. Medlemmer deraf i 1750'erne, og i senere Tider A. S. Ørsted, Colbiørnsen, Kaas, Hurtigkarl, Rosenstand-Goiske, Kolderup-Rosenvinge.

At de berømte Jurister har været taknemmelige for den Lejlighed Selskabet bød til Uddannelse i juridisk Theori og Praxis, fremgaar af flere Udtalelser, saaledes siger A. S. Ørsted, at man igennem de fingerede Retshandlinger, der nøje afspejlede Rettergangen ved de virkelige Domstole »erholdt et ret levende Billede« af denne, hvilket »ogsaa fremmedes ved de træffende Bemærkninger, som enkelte mere erfarne Jurister under Voteringen gjorde«. Alene paa Grund af en betydningsfuld Ytring af Geheime-Statsminister Kaas 1825, er Selskabet vel værd at mindes: »Edouard og Christian Colbiørnsen, den første min Lærer, den anden min Ungdoms Ven, yttrede ofte for mig, hvormeget dette Selskab havde bidraget til at bestemme den Løbebane de begge med saa megen Hæder betraadte«.

Der er saaledes næppe Tvivl om, at Fremdragelsen af dette Selskabs Historie, dets Organisation, dets Virksomhed og dets mange betydelige Medlemmers Indsats i dets Foreningsliv, er særdeles velegnet til at kaste Lys over et Tidsrum i dansk Retsvidenskabs Historie, som hidindtil kun har været yderst stedmoderligt behandlet.

Svend Aakjær.

Slægten Permin i Danmark. Trykt som Manuskript. København 1925. 62 S., foruden 10 S. Fotografier.

Denne Stamtavle, der er en stærkt suppleret Udgave af den første, af Christonje udarbejdede Genealogi 1905, er blevet til paa Konsul Axel Permins Initiativ, idet Hr. Permin, med Bistand af Underarkivar Harald Hatt, har indsamlet det fyldige Materiale af slægtshistoriske Oplysninger og det sjældent interessante Bil-

ledstof, der, foruden et morsomt Prospekt af Køge fra ca. 1760, tillige omfatter Fotografier af ikke mindre end 174 af Slægtens Medlemmer. Grosserer *Victor Fr. Permin*, Indehaveren af det landskendte Firma for Broderi og Haandarbejde, har forsynet Bogen med en smuk Omslagstegning.

Ifølge en Familietradition skal Slægten stamme fra Stettin; men det er desværre ikke lykkedes at bekræfte Overleveringen. Dog kan der næppe være Tvivl om, at Slægtens Navn stammer fra et Stednavn i den oprindeligt slaviske (vendiske) Del af Nordtyskland, idet Stednavne som Pammin, Pemmin, Parmen er ret almindelige i Pommern og Brandenburg. De første Personer af dette Navn, der optræder i Danmark, kaldes da ogsaa afvekslende *Parmin* og *Permin*. Anmelderen haaber at kunne give et nyt, men ganske vist yderst beskedent, Bidrag til Slægtsnavnets Historie, ved den Meddelelse, at dette Stednavn efter al Sandsynlighed, ligesom vistnok det bekendte russiske *Perm*, har sin Oprindelse af slavisk *parma*, *permu*, der betyder »Færge«; fra slavisk Sprog, hvor dette Ord havde Formen *pram(u)* har vi laant vort *Pram*, ligesom Ordet er fjærnere ude stammebeslægtet med nordisk *farm* »Skibsladning«, og i sin ældste Oprindelse (ligesom forøvrigt *ferja* »Færge«) er beslægtet med at *fare*.

Havde man Hang til Aandrigheder, vilde man derfor uden Tvivl se noget symbolsk i det Faktum, at den første Permin kom her til Landet netop som Færgemand af det gode tyske Øl (Tysktølsfører), men den mere nøgterne nøjes med deri at se noget typisk for Retningen af vort gamle Handelssamkvem med Nordtysklands Østersøbyer.

Desværre er det ikke lykkedes at skabe Forbindelse mellem de senere Perminer og disse Perminer i Køge 1600—1607, Jochum og Jacob. Sandsynligvis er der kun Tale om een Mand, idet disse Navne ofte i Datiden gled over i hinanden, saaledes hed Ridderen Jacob Lykke til Skovgaard, oftere Joachim, Jachim eller Jochum. Slægtens Stamfar bliver derfor den store Købmand i Køge, Jochum Henrik Permin, gift 1725 5. Dec., død 1765, og sidste Aar kunde Familien derfor fejre 200-Aars Jubilæum, hvad der øjensynlig ikke var uden Betydning for Fremkomsten af den smukke Stamtavle.

Jochum Permin og hans Hustru Cathrine Lisbeth Olsdatter (Datter af Skipper Ole Larsen i Køge) fik 14 Børn, hvoraf 6 døde som smaa, mens kun een, Storkøbmanden, »agtbare Sieur Hans Permin« i Køge, førte Slægtsnavnet videre. Dennes Søster Marianne P. blev gift to Gange, med to Købmænd efter hinanden, Poul Andersen og Cornelius Hjorteberg i Slagelse. Ogsaa Søsteren Elisabeth blev gift med en Køge-Købmand, Jens Møller i Køge,

siden efterhaanden med to Møllere i Store Heddinge. En Broder Ole P. blev Stiftsbager i Vallø, og døde i København.

Af Hans Permins Børn blev flere Købmænd, i Køge, Store Heddinge, København, Helsingør og Roskilde, og fra disse stammer de nuværende Perminer.

Stamtavlen er ført med den største historiske Nøjagtighed og indeholder fyldige biografiske Data. Ikke mindst maa man paaskønne det fortræffelige Register, der gør det let at finde de i Slægten indgiftede Personer. Opstillingen af de enkelte Led er ligeledes langt klarere og mere konsekvent end sædvanligt. Alle disse Fortrin: Udstyrelsen, Billedstoffet, den praktiske Ordning og Opstilling, de fyldige Oplysninger, hæver Bogen op i et højere Plan end det hvori vore borgerlige Slægtebøger ellers ligger, og der er næppe Tvivl om, at den smukke Bog vil blive benyttet flittigt af den, der søger Oplysninger om denne vidt for-grenede og højt ansete Slægt.

Svend Aakjær.

P. Severinsen: De rette Messeklæder. Bidrag til Kirkeklædernes Historie. Udgivet af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie (Gad. 1924).

Interessen for kirkelig Kunstkultur har i de senere Aar været i stadig og glædelig Væxt og har ifjor givet sig Udslag i Stiftelsen af Selskabet for kirkelig Kunst. Naar det nu snart træder i Virksomhed, vil det maaske i første Række komme til at beskæftige sig med Messeklæderne, som mange kirkelige Kredse ønsker forbedrede og forskønnede. Der er derfor netop nu Anledning til at erindre om den lille Bog af Sognepræst P. Severinsen, Bringstrup. Den har de samme Egenskaber som Forf.s tidligere kirkehistoriske Arbejder, og selvom Emnet ikke er saa betydningsfuldt som »Folkekirkens Ejendomshistorie«, er dog ogsaa Bogen om Messeklæderne paa en Gang livfuld og anskuelig, bygget paa grundigt Forskerarbejde og dog aktuel.

Den begynder med en kort Indledning om den almindelige Præstedragt, hvorom der dog endnu maa henvises til Wilh. Rothes Afhandling fra 1840'erne i Teol. Tidsskr. VIII, derefter gør den Rede for Betegnelserne Røkkelin og Messesærk, hvorved der bliver Lejlighed til at rette den gængse Misforstaaelse, at Hans Tavsens i Viborg skulde have kastet sin Ordensdragt, og i det hele for Messedragtens middelalderligt katolske Grundlag. Paa dette Omraade kan den selvsagt ikke yde meget nyt, bl. a. fordi

Danmark, i Modsætning til Sverige, har bevaret saa faa kirkelige Textilier fra Middelalderen. Tyngdepunktet ligger i Skildringen af den lutherske Kirkes Stilling til Messedragterne, og paa dette Omraade er der fremdraget nyt og interessant Materiale. Vi faar et levende Indtryk af Luthers overlegne Tolerance overfor disse ydre Ting, der lod Messedragten i Fred, saaledes at den gik i Arv til den gammellutheranske Kirke i Modsætning til den reformerte og den anglikanske. Med Rette fremhæves, at vi endnu kender alt for lidt til Messehaglernes Historie i det 16.—17. Aarhundredes Danmark; baade ved Studium i Kirkerne og ad arkivalsk Vej vil der sikkert kunne fremskaffes fyldigere Oplysninger. Saaledes forbigaar Forf. næsten ganske de københavnske Kirkers forholdsvis rige Messehagler, der tyder paa, at man ikke har staaet helt fremmed overfor katolsk Farvesymbolik. Men han formaar dog allerede at give et Indtryk af den brogede Farvepragt, som helt op i 18. Aarh. prægede Messeskrudet. Og fængslende er hans Skildring af Pietismens og Rationalismens Angreb paa Messedragterne, der nær havde ført til deres Udryddelse af Kirkerne, inden Strømmen igen vendte ved Aar 1800. Det var vel kun godt, at Frederik 6's Embedsmænd holdt deres Haand over den gamle Skik, men uheldigt blev det, at man i forstaaelig Harmie over de mange sløje og tarvelige Hagler endte med i et Cirkulære 1841 at fastslaa det røde Fløjel med Kors og Besætning af Guldgalloner som det eneste tilladelige. Selv om allerede Synsloven af 1861 tillader andet, af Synet godkendt Materiale, har det ført til en kedelig Uniformering, som uden Skade kunde være kritiseret skarpere. Valgt uden Farvesans og udført i tarveligt Nutidsarbejde virker Messeuniformen altfor ofte fornærmeligt!

Efter Kapitler om Sønderjylland, hvor man efter tysk Skik nar afskaffet Messedragten, og om danske Bispekaaber, slutter Bogen med at lægge et godt Ord ind for ny og bedre Skik. Den burde læses af alle, som har Interesse for vore Kirkers Udstyr, og den er uundværlig for enhver, der vil vide Besked om Kirker-nes Kulturhistorie.

C. A. J.

Otto Smith: Chr: IV's Tøjhus. (Særtryk af Illustrationsværket »Før og Nu«, udgivet af F. Zachariae). Kbh. 1926.

Gennem en årrække har grosserer Zachariae i sit tidsskrift bragt en mængde, gennemgående udmærket billedstof til Københavns ældre og navnlig nyere topografi og historie, men teksten, der hørte hertil, har ikke altid kunnet stå mål med dette. Hæri

er der i de sidste hefter sket en heldig ændring, idet de historiske oversigter til billederne nu skyldes folk, som gennem deres studier sidder inde med særlige kundskaber om det pågældende stof. Fornylig har således underbestyrer ved den historiske våbensamling, kaptajn Otto Smith, skrevet en oversigt over Tøjhuskompleksets historie, hvor han skildrer bygningernes skæbne fra deres første begyndelse helt op til nutiden. Støttet til et rigt billedstof, der er en blanding af godt og mindre godt, såvist som en del af det er gentagelser og ligefrem overflødigt, gennemgår han de bygninger, som omslutter Christian IV.s gamle krigshavn (den nuværende Bibliotekshave ligger på dens plads) nemlig Tøjhuset, Proviantgården og det gamle Bryghus. Men han nøjes ikke med det ydre, også bygningernes anvendelse og deres indhold gør han rede for, i første række naturligvis for den historiske våbensamling. Med interesse læser man om denne righoldige samling, og man ønsker, at den mere omfattende skildring heraf, som kaptajn Smith også har skrevet, snart må se lyset.

V. Hermansen.

Det danske Folks Historie, skrevet af danske Historikere, redigeret af Aage Friis, Axel Linvald og M. Mackeprang. Chr. Erichsens Forlag.

En af Udgifverne, Raadstuearkivar *Linvald*, har i dette Hefte af »Fortid og Nutid« skrevet en Oversigt over vort Slægtleds Arbejde i dansk Historie. »Det danske Folks Historie«, som vil udkomme i syv Bind (med et Hefte paa tre Ark hver fjortende Dag), giver en almenfattelig Skildring af Danmarks Historie paa Grundlag af de Resultater, man i dette Slægtled er naaet til. Værket er altsaa en Afløser af »Danmarks Riges Historie«, som fremstiller Danmarks Historie paa Grundlag af det foregaaende Slægtleds Forsken.

Ligesom ved »Danmarks Riges Historie« er det en Flerhed af Forfattere, der medvirker. Landets Tilblivelse skildres af Afdelingsgeolog, Dr. phil. *Knud Jessen*, Sproget af Underarkivar, cand. mag. *Svend Aakjær*, den forhistoriske Tid af Museumsinspektør, Dr. phil. *J. Brøndsted* og Dr. phil. *Vilh. la Cour*. Derefter tager Professor *Steenstrup* fat med Oldtiden og Middelalderen indtil 1241. Museumsinspektør, cand. mag. *Jørgen Olrik* fører Skildringen ned til 1439 og de to Højskolemænd cand. mag. *C. P. O. Christiansen* og cand. mag. *Hans Lund* indtil 1588. Professorerne *Knud Fabricius* og *Aage Friis* behandler henholdsvis det 17. og 18. Aarh. Det 19. Aarh.'s Historie skrives af Raadstuearkivar,

mag. art. *Axel Linvald* (1772—1814), Magister *Hans Jensen* (1814—48), Redaktør, cand. mag. *Povl Engelstoft* (1848—70) og Dr. phil. *P. Munch* (1870—1901). De sidstnævnte tre Historikere har ligeledes delt det 20. Aarh.'s Historie imellem sig, idet Skildringen føres helt ned til 1925. Endelig behandles Kunsten i det 16. og 17. Aarh. af Museumsdirektør, Dr. phil. *Mackeprang*, Aandslivet i det 18. og 19. Aarh. henholdsvis af Lektor, cand. mag. *Th. A. Müller* og Professor *Vilh. Andersen*, Nationalitetskampen i Sønderjylland efter 1864 af Folketingsmand *H. P. Hanssen* og Næringslivets Udvikling efter 1864 af Dr. *Munch*.

Ejendommeligt nok er det, at denne Bog er begyndt at udkomme omtrent samtidig med første Bind af Professor Arups Danmarkshistorie. De to Værker overflødiggør ikke hinanden, hver har sin Opgave. Det er et Særsyn i moderne Historieskrivning, at en enkelt Forsker drister sig til, paa selvstændigt videnskabeligt Grundlag, at skrive et Folks Historie, og hvis det lykkes Professor Arup at gennemføre sin Plan, vil der være skabt et Værk, som maa virke befrugtende paa dansk Historieforskning ved sin Fremdragen af nye Synspunkter, ensidigt, men netop derfor inciterende. Nogen Folkebog vil det dog ikke blive. Den bør egentlig kun læses af Historikere eller i al Fald historisk kyndige. »Det danske Folks Historie« er derimod — i god Forstand — en Folkebog; skrevet af arbejdende Historikere henvender den sig til alle historisk interesserede i Landet.

Det vilde derfor være interessant, om man kunde faa undersøgt, til hvilke Kredse af Folket »Det danske Folks Historie« sælges, og hvor stor Salget er; navnlig hvis man kunde sammenligne med Salget af »Danmarks Riges Historie«. Der er vel næppe Tvivl om, at den historiske Interesse har bredt sig stærkt i de mellemliggende Aar, hvad jo navnlig de historiske Amtssamfunds store Medlemstal er Vidnesbyrd om.

At et Samlingsværk som dette ikke kan faa det Enhedspræg som en Enkeltmands Værk er indlysende, men dog kan der være en Slags Enhed i et Værk, hvor en Kreds af samtidige Historikere ligesom kodificerer, hvad et Slægtled er naaet til inden for den historiske Forskning, og her forekommer det mig, at »Det danske Folks Historie« staar noget svagere end sin Forgænger; dels er visse Afsnit, særlig det 19. og 20. Aarh., stærkt udstykket; men navnlig er Kredsen af Historikere mere uensartet i Alder end den, der skrev »Danmarks Riges Historie«. Om end disse var meget forskellige, havde de dog væsentlige Træk til fælles. Det var een Generation, paavirket i sit Syn paa Danmarks Historie af Begivenhederne i 1864 og i sin Arbejdsmethode af den kritiske Skole i Tyskland.

At der er taget meget Nyland ind inden for Historieforskningen, siden »Danmarks Riges Historie« blev til, vil sikkert vise sig i de Bind, som kommer. Ikke mindst træder det frem, naar man ser paa Behandlingen af den forhistoriske Tid, der her udskilles i særlige Afhandlinger. De, der skriver disse, er da ogsaa netop Folk, der er ved at bryde nye Veje, saaledes Dr. Vilhelm la Cour i sin nylig udkomne Disputats om Stenalder og Bronzealderbebyggelsen paa Sjælland.

Dristigt er det i et Værk af denne Art at ville føre Skildringen ned til vore Dage (1925), ikke mindst naar en enkelt af Forfatterne i saa høj Grad har taget aktiv Del i disse Aars Politik. Man kunde have tænkt sig Grænsen ved 1914 eller maaske bedre 1915 — men det bliver ikke desto mindre interessant at se en Fremstilling af de følgende Aar.

Allerede Værkets Titel antyder, i Modsætning til Forgængeren, »Danmarks Riges Historie«, og i Subskriptionsindbyddelsen betones det yderligere, at dette skal være Folkets Historie, mens Konger og Krige faar en mere tilbagetrængt Plads. Dette maa dog vel opfattes »cum grano salis«, thi der findes jo dog de Afsnit af Danmarks Historie, hvor man ikke uden at forvanske Billedet kan give Kongerne og Krigene en tilbagetrængt Plads i Skildringen.

Forhaabentlig vil der senere blive Lejlighed til i dette Tidsskrift at komme ind paa de særlige Afhandlinger, hvoraf dette Værk bestaar. Her skal det kun siges, at man maa glæde sig over, at det har kunnet komme frem, og ønske, at det maa bidrage til at sprede megen nyttig historisk Kundskab ud i vort Folk. Udgivernes og Forfatternes Navne er en god Borgen for det, og til alle, der arbejder med Historien, og som interesserer sig for Historien, har det Ærinde.

R. L. B.

Odense Bys Historie, udgivet af H. St. Holbeck. Milo. 1926.

Odense Bys Historie foreligger nu afsluttet, og der er her fremkommet et Værk, hvis Omfang er, som det sømmer sig for en By, der alle Dage har været blandt de første i Landet. Rektor *Holbeck* fortæller i Forordet om Bogens Tilblivelse og om Planen for Værket. Som det vel maa være det naturligste med et Værk af det Omfang, har flere Forfattere samarbejdet. Og Bogen maa derfor ogsaa snarest betragtes som en Samling af — iøvrigt udmærkede Afhandlinger. Enkelte af disse kunde man have ønsket sammenarbejdet, saaledes Begyndelsen af Mag. Hugo Matthiesens Afhandling om Byplanens Udvikling med Afsnittet

om Byens ældste Historie. Adskillige af Forfatterne er ved Fødsel eller Livsstilling knyttet til Odense, og en lokal Enhed er saaledes tilstræbt, uden at der er slaaet af paa Sagkundskaben.

Behandlingen af Byens Historie er fordelt paa tre Hænder. Lektor *H. V. Clausen* behandler Middelalderens og Reformations-tidens Historie indtil Fr. II's Tid, Landsarkivar *Holger Hansen* fortsætter til 1770 og Rektor *Holbeck* fører derefter Skildringen ned til vore Dage.

Lektor *H. V. Clausen* skildrer sin Fødebys Historie ud fra sine store historiske, sproglige og ikke mindst topografiske Kundskaber. Man mærker her som i hans øvrige Bøger af samme Art, hvorledes Studier i Marken gaar jævnsides Studiet i Bøger. Han viser Odenses Betydning fra den ældste Tid som religiøst, retsligt og kommercielt Centrum og endelig Byens strategiske Beliggenhed, anlagt som den er paa den smalle Strimmel mellem Aaen og Næsbyhoved Sø paa det Sted, hvor Forbindelsesvejen mellem Østfyen og Nord- og Vestfyen af Arild har gaaet. — Af Drabet paa Knud den Hellige, den Begivenhed som satte et saa stort Skel i Odense Bys Historie, giver Forfatteren en smuk Skildring med en Vurdering af Kilderne, der grunder sig paa Weibulls Saxostudier. Odense har været et Centrum for den engelsk-kirkelige Paavirkning, som gik jævnsides Bremerkirkens, og som under Valdemarerne afløstes af den franske Kirkelighed. — I den følgende Tid ser vi Odenses Selvstændighed som særligt Retsomraade, udskilt fra Herredet, vokse frem; men den juridiske Selvstændighed følger Begyndelsen til kommunalt Selvstyre. — Paa Grundlag af Dronning Christinas Hofholdningsregnskaber giver Forf. en højst interessant Skildring af det materielle og aandelige Liv i Middelalderens sidste Tid, hvor Odense dannede et Centrum for det senmiddelalderlige Fromhedsliv, som var præget af en vis Pessimisme, og som bortset fra den katolske Humanisme var Katolicismens sidste Ytringsform her til Lands.

Medens vi i dette Afsnit ser, hvorledes Odense, som saa mange andre Stæder i Landet, f. Eks. Ribe og Lund, dannede et aandeligt Centrum, saa er den følgende Tid (skildret af *Holger Hansen*) betegnet ved, at Provinsen lever et stille Skyggeliv i Sammenligning med Hovedstaden, hvor saa godt som alt aandeligt og materielt Liv samler sig. Kun af og til berører Landets almindelige Historie Odense. Den store Forleningsfest i 1580, som indgaaende skildres, hører i den Henseende snarere den foregaaende Tid til. Det er overhovedet lidt vanskeligt at se Grunden til, at Fr. II's Tid sættes som et Skel. Erhvervslivets Nedgang, som der gøres Rede for i Afhandlingen, og Provinsens Stillestaaen hænger jo dog saa nøje

sammen og begynder først i det 17. Aarh. I det 16. Aarh. findes der endnu et kraftigt Bypatriciat, ligesom i Middelalderens Slutningstid, medens man i 17. og især 18. Aarh. har et Borgerskab af typiske Spidsborgere. — I aandelig Henseende har Byen i nogen Grad dannet et Centrum ved sit Gymnasium, foruden den lærde Skole, hvortil flere lærde Slægter var knyttet som Bircherod, Luja, Mule; men netop ved at betragte Gymnasiets Udvikling ser man, hvor svært det dengang var at holde et saadant aandeligt Centrum i Provinsen frisk; Nepotisme og Smaalighed tærer paa det, og trods flere Forsøg paa at oplive det fra Kongernes eller fra Kingos Side bærer det egentlig hele sin Tid igennem Præg af Forfald.

Sidste Afsnit (1770 til vore Dage) giver den kolossale Fremgang, som især den stærke Udvikling af Samfærdselsmidlerne i sidste Halvdel af forrige Aarhundrede førte med sig. Det 18. og 20. Aarh.'s Odense har kun lidet til fælles. Rektor Holbeck har givet en livlig og letlæselig Skildring af dette Tidsrum. At dette Afsnit er blevet det største, er vel rimeligt; Vanskeligheden ligger jo overhovedet her i at begrænse Stoffet og faa Hovedlinierne draget frem. Det er knap lykkedes, her er vist snarest taget for meget med. Det 19. Aarh.'s Udvikling er dog saa vidt historisk, at der kan gives en vurderende Skildring af det, hvor Hovedlinierne trækkes op. Men Afsnittet læses med stor Fornøjelse, ikke mindst for den, der kender lidt til Odense i Nutiden, og er meget rigt illustreret.

Den almindelige Historie følges af flere særlige Afhandlinger, tre af dem er skrevet af Fagmænd fra Nationalmuseet, som her giver Oplysning, som ikke blot har lokal, men almen Betydning. Magister *Hugo Matthiesen* har skildret Byens gamle Bygninger, Magister *Chr. Axel Jensen* Byens Kirker, og Magister *V. Herman- sen* Kirkeinventaret.

Hugo Matthiesens Afsnit giver egentlig mere end Titlen antyder. Indledningen er interessant, idet Forfatteren paaviser Udviklingen af det middelalderlige Bylegeme, som det samler sig om Færdselsaarerne, og Byomraadets store Udstrækning, som først i moderne Tid har krævet yderligere Udvidelse, fordi der efter Reformationen var Udvidelsesmuligheder nok paa de gamle Klostergrunde, som før Reformationen havde optaget saa stort et Omraade inden for Bygrænsen. Alt i alt er denne Afhandling lige som den tilsvarende i Hillerødbogen Bidrag til en Eksempelsamling til Belysning af Forfatterens Bøger om Byforhold især »Torv og Hærstræde«. Iøvrigt gennemgaar Forfatteren det gamle Odense, saaledes som det samler sig om de forskellige Stilperioder.

Mag. Chr. A. Jensen har med Sagkundskab skildret Byens gamle Kirker, Skt. Knud, Vor Frue, Skt. Hans og den nu ned-

revne Graabrødreklosterkirke. Alle Tvivlspørgsmaal er det vel ikke lykkedes at løse, men den gamle Strid om Domkirkens Byggeperioder har dog sikkert her faaet sin Afgørelse, og igennem Skildringen fremtræder de tre gamle Odensekirker hver med sit individuelle Særpræg, saa at de faar fornyet Interesse ogsaa for den, der i Forvejen kender dem.

Endelig giver Magister Hermansen en kyndig Gennemgang af Kirkeinventaret, ligeledes behandlet efter Stilperioder.

De sidste Afsnit af Odensebogen er i noget mindre Grad end de foregaaende Afsnit af almindelig historisk Interesse, men giver hver især gode Oplysninger om Odense Bys Forhold især efter det 19. Aarh.'s Begyndelse. C. Fl. Steenstrup fortæller om Erhvervslivets Udvikling i det 19. Aarh. gennem en Række statistiske Oplysninger. Stadsingeniør Rygner viser Byens Vækst efter Aar 1800, og fra den Tid Byen begyndte at vokse ud over de gamle Bygrænser, og Artiklen danner saaledes paa en Maade en Fortsættelse af Magister Hugo Matthiesens.

Endelig skildrer fhv. Oberstløjtnant og Chef for den gamle Odenseafdeling, 5. Bataillon, Erh. Mørch Militæret i Odense gennem Tiderne, og Musemusinspektør Chr. M. K. Petersen giver en udførlig Skildring af Musik og Skuespil i Odense fra 1770 til vore Dage.

Bogen er forsynet med Sted- og Navneregister, hvis Brug vilde have været lettet ved en kraftigere Fremhævelse af visse Hovedgrupper som Gader, Gamle Bygninger. Paa Side 501 er indløbet en uheldig Trykfejl, idet der to Gange staar »Øst« i Stedet for »Vest«.

R. L. B.

Hillerød By — udgivet af Frederiksborg Amts historiske Samfund. Gyldendal. 1925.

Naturligvis maatte det blive en mindre Bog, naar det lille og forholdsvis unge Hillerøds Historie skulde skrives — men det er alligevel blevet en fyldig Bog og tillige en smuk Bog — baade ved sit Indhold og ved sit Ydre. Det er en Fornøjelse at gennemblade Bogen og se de nydelige Tegninger af gamle Huse og Gader, som Kr. Kongstad har forsynet Bogen med. Bogen er ligesom Odensebogen fremkommet ved et Samarbejde af flere Forfattere; Hillerødbogen synes dog at give Indtryk af mere Enhed og Sammenhæng end Odensebogen, hvad der naturligvis ogsaa lettes ved det mindre omfattende Stof. Her som i Odensebogen forekommer det dog Anmelderen, at Hugo Matthiesens udmærkede Behandling af Byplanen i Indledningen til hans Afhandling: »Det gamle Hillerød«, burde indgaa som en Bestanddel i Skildringen af Byens ældste Historie.

Bogens Hovedartikel er *Magister Victor Hermansens* Skildring af Byens Historie indtil 1864, hvor der — ved Nordbanens Aabning — med god Grund sættes et Skel. Denne Afhandling suppleres af en grundig og fyldig Skildring af Hillerød i vore Dage af en af Bogens Udgivere, Forfatteren, Højskolelærer *Anders Uhrskov*.

Magister Hermansen har gjort et stort og grundigt Arbejde ved Benyttelsen af det trykte og utrykte Kildestof, og Resultatet fremtræder som en smuk og klar Fremstilling, trods de mange Enkeltheder, hvoraf det er bygget op. Som det var at vente, fremgaar det af hele Skildringen, at Byen lige ind til moderne Tid skylder Slottet sin Existens og hele Udvikling, og i høj Grad var afhængig af, om Hoffet residerede paa Slottet. Fr. II's Forsøg paa at gøre Hillerød til Købstad og i Stedet nedlægge Slingerup mislykkedes, og Hillerød maa til langt ind i det 17. Aarh. — efter at det dog var lykkedes den at besejre Konkurrenten Ølskøb — formelt regnes for en Landsby, hvis væsentligste Indbyggere maatte henregnes til »Ugedagsmænd, der bor for Kongens Slotte«, skønt den, som Arent Berntsen siger, var »mangen Købstad lig«. Byen havde hverken Handelsrettigheder eller Bystyre. Først efter Enevældens Indførelse regnedes den i Regeringens Skattepaalæg blandt Købstæderne og fik i 1679 Byfoged; og i 18. Aarh. traadte den afgørende ind i Købstædernes Række, idet der her som i Landets øvrige Købstæder forekommer de saakaldte »eligerede Borgere«.

De gamle Huse i Hillerød, som paa Grund af Slottets Beliggenhed var købstadagtige, endnu før Byen egentlig regnedes for Købstad, skildres kyndigt og levende af Magister Hugo Matthiesen. Det er Hoffets Tjenere, der har bygget, derfor er endnu som de smukkeste Huse i Hillerød bevaret Gartnerboligen paa Batzkes Bakke, Stutmesterboligen i Nyhuse og Fiskemesterboligen (Karlsberg). Iøvrigt er det Byens Brande, som sætter Skel i Udviklingen. Interessant er Forfatterens Omtale af det Forsøg, Kongen efter Branden i 1692 gjorde for at danne en ensartet præget Barokby ved at opstille to Hovedtyper, som Borgerne kunde bygge efter; og hans Paavisning af, hvorledes denne Kr. V's Modelgaard med sin Kvist (ogsaa efter senere Brande) kom til at præge Byggeriet og endnu den Dag i Dag er fremtrædende mellem de Huse, der overstod den store Brand i 1834.

Skoleinspektør *Petersen* fortæller paa Grundlag af gamle Folks Fortællinger om Livet i Købstaden ved Arbejde og Fest, før Jernbanen kom og skabte den nye Tid for Hillerød.

Endelig er Bogen forsynet med en nyttig Fortegnelse over Byens Embedsmænd samt et Navne- og Stedregister.

R. L. B.

